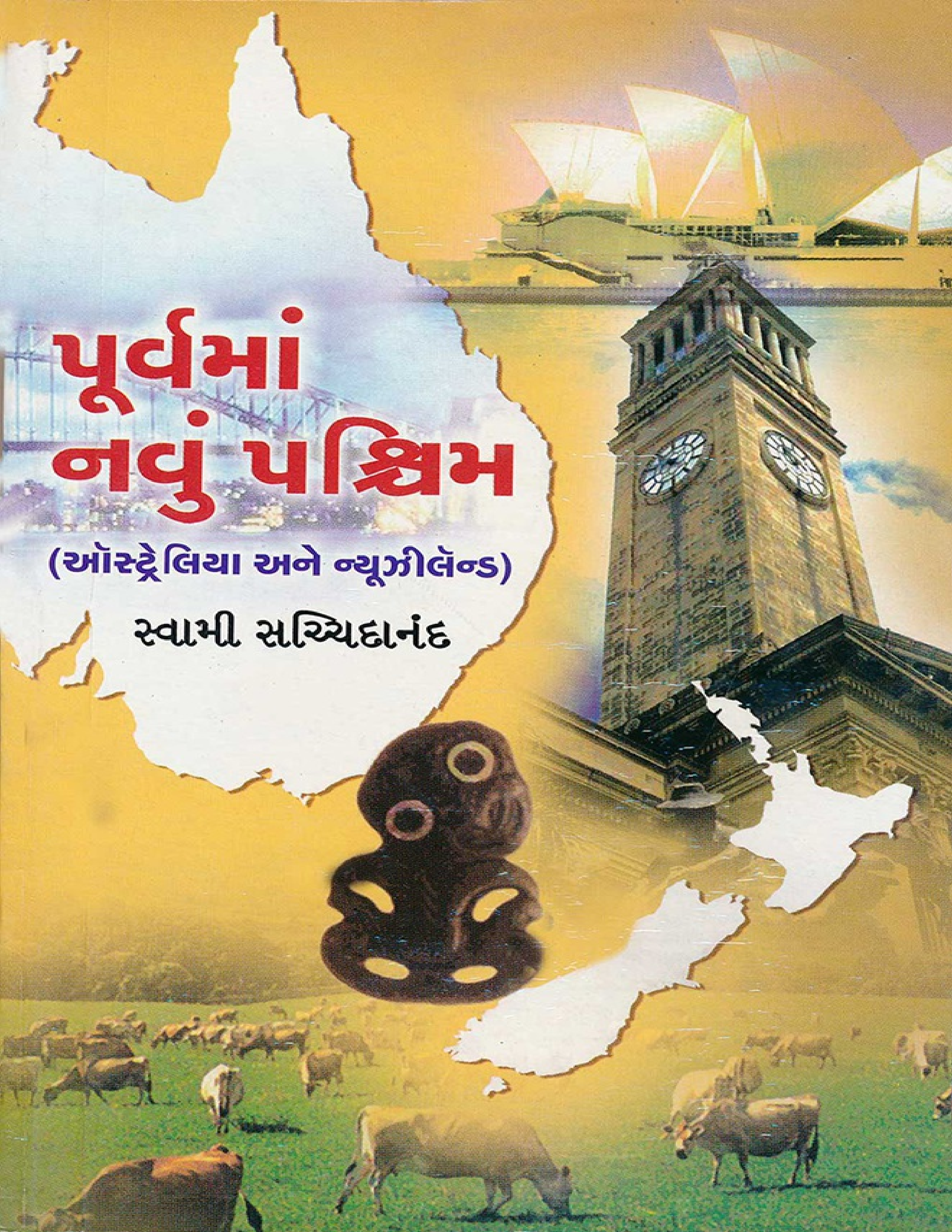

પૂર્વમાં નવું પશ્ચિમ

(ઑસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂઝીલૅન્ડ)

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

પૂર્વમાં નવું પશ્ચિમ

(ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂઝીલૅન્ડ)

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

Poorvaman Navun Pashchim
by Swami Sachchidanand
Published by Gurjar Prakashan, Ahmedabad-380 006
© Swami Sachchidanand
First Published: 2004
This ePub edition: 2014
ISBN: 978-81-8461-874-7
GURJAR PRAKASHAN
Website: www.gurjar.biz
e-mail: goorjar@yahoo.com
eBook by
www.e-Shabda.com

અર્પણ

જેમની કર્તવ્યનિષ્ઠા અને શુભ પ્રયાસોથી અમારો પ્રવાસ સુખદ અને જ્ઞાનવર્ધક રહ્યો તે

'જેમ" ટ્રાવેલ્સના પ્રતિનિધિ જામનગરનિવાસી

શ્રી નરેન્દ્રકુમાર શાંતિલાલ દોશીને

સપ્રેમ અર્પણ.

સચ્ચિદાનંદ

ભૂમિકા

અમારું પ્રવાસ કરનારું એક મંડળ જેવું થઈ ગયું છે. ચીન-રશિયા વગેરે દેશોમાં સાથેસાથે પ્રવાસ કર્યો હોવાથી સૌને પ્રવાસનો ચસકો લાગ્યો છે એમ કહેવાય. સૌની ઇચ્છા હતી કે પૂર્વ તરફના છેક છેવાડાના દેશો રહી જાય છે. જવાય તો સારું. "જીવ્યા કરતાં જોયું ભલું" એ ઉક્તિ પ્રમાણે પૂર્વના દેશો જોઈએ તો સારું. યાત્રા ગોઠવવાની બધી જવાબદારી રતિલાલ અને ભાઈલાલભાઈને સોંપી. તેમણે જુદી જુદી ટૂર કંપનીઓ સાથે સંપર્ક કરતાં કરતાં અંતે તેમની નજર 'જેમ" ઉપર ઠરી. 'જેમ"ના કર્તાધર્તા શ્રી જ્યોતિનભાઈ દોશી મારે ત્યાં રૂબરૂ પણ આવી ગયા. આજ સમયે સમાચારપત્રોમાં કેટલીક ટ્રાવેલ કંપનીઓના ગોટાળાના સમાચાર પ્રગટ થતા હતા, જેમાં પ્રવાસીઓ પાસેથી પૈસા વસૂલ કરીને પછી પ્રવાસ કરાવતા ન હતા. એટલે થોડી ચિંતા થઈ. પણ વિશ્વાસે વહાણ હંકારાતાં હોય છે. અમે વિશ્વાસ કર્યો અને કાર્ય શરૂ થઈ ગયું. સિત્તેર વર્ષથી ઉપરના માણસો માટે મેડિકલ ચૅકિંગ જરૂરી હતું. મારું અને ઓ. આર. પટેલનું ચૅકિંગ થઈ ગયું. સમય થોડો રહ્યો હતો. દોડાદોડી કરીને જ્યોતિનભાઈએ છેલ્લી ઘડીએ બધાના વિઝા મેળવી લીધા. અમે બાવીસેક માણસો તૈયાર થયાં હતાં. જેમાં જૂનાની સાથે નવાં પણ ઉમેરાયાં હતાં. જેમ તરફથી મારી યાત્રા ફ્રી હતી. અમુક પ્રવાસીઓની સંખ્યા થાય તો તેવા ગ્રૂપને એકાદ ટિકિટ ફ્રી અપાય છે. એટલે મારે કશો ખર્ચ કરવાનો ન હતો. કદાચ ખર્ચ કરવાનો થયો હોત તોપણ કેટલાક લોકો તે માટે તૈયાર હતા. પણ કોઈની જરૂર જ ના પડી.

મકરસંક્રાન્તિના દિવસે (14-1-2003) અમે બધાં વિદાય થયાં. અમારી વ્યવસ્થા માટે જ્યોતિનભાઈએ તેમના કાકા નરેન્દ્ર દોશીને મોકલ્યા. સાથે રસોઈ કરનાર ભગવતીપ્રસાદ પણ ખરા. નરેન્દ્રની ઊંચાઈ ઘણી ઓછી, બહુ પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વ નહિ, એટલે અમને થયું કે આ માણસ વ્યવસ્થા કરી શકશે કે કેમ? માણસનું બાહ્ય વ્યક્તિત્વ પ્રથમ અસર ઉત્પન્ન કરે છે. જો તેવું ના હોય તો માણસને સહન કરવું પડે છે. પહેલા દિવસે જ ખ્યાલ આવી ગયો કે માણસ કુશળ છે. શ્રી નરેન્દ્રે ઘણી વાર આ દેશોની ટૂર કરેલી હોવાથી તેમની પાસે ઘણી માહિતી તથા અનુભવો છે, જેનો અમને પૂરેપૂરો લાભ મળ્યો. આમ જોઈએ તો અત્યાર સુધીના અમારા બધા પ્રવાસોમાં આ પ્રવાસ સૌથી વધુ સુખદ રહ્યો. આગળ આગળ બધી વ્યવસ્થા થઈ જાય. અમારે કશું કરવાનું જ નહિ.

એટલે આ પુસ્તક લખવામાં મને બે અડચણો રહી. કથા તો દુઃખોની હોય. સુખોની કથા ના હોય. અમને કોઈ દુઃખ જ ના પડ્યું એટલે લખવું શું? બીજું આ બન્ને દેશો પાસે જૂનો ઇતિહાસ નથી. બસો-ત્રણસો વર્ષનો માંડ ઇતિહાસ છે, એટલે તેમના માટે લખવું શું? ચીન-રશિયા વગેરેમાં તો જમવા વગેરેની તકલીફ પડતી હતી, તેમનો ઘણો પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસ પણ હતો, પણ અહીં તો આ બન્નેમાંથી એકે ન હતું. એટલે પુસ્તક માટે જરૂરી સામગ્રી ઓછી હતી. એટલે સામાન્ય બાબતોને આગળ ધરીને પુસ્તક લખવા પ્રયત્ન થયો છે. ખબર નહિ, વાચકો માટે તે કેટલું ઉપયોગી નીવડશે. અમારો પ્રવાસ સિંગાપોર, ઓસ્ટ્રેલિયા, ન્યૂઝીલૅન્ડ, પાછા ઓસ્ટ્રેલિયા અને પાછા સિંગાપોર એમ પાંચ ભાગમાં થયો હતો.

કુલ 24 દિવસના આ પ્રવાસમાં અમે જે જોયું-અનુભવ્યું અને સમજ્યા તે લોકો આગળ મૂકવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. મારી ઇચ્છા એવી ખરી કે બધા તો કાંઈ આવો પ્રવાસ કરી શકે નહિ, જે લોકો વિદેશોનો પ્રવાસ નથી કરી શકતા તેઓને દેશમાં રહીને પણ વિદેશની થોડી ઝલક મળે તો પ્રેરણા મળે એ હેતુથી આ પુસ્તક લોકો સમક્ષ મૂકવાનો પ્રયત્ન થયો છે. ઘણા લોકો મારા ઉપર આક્ષેપ મૂકે છે કે હું વિદેશોનાં બહુ વખાણ કરું છું. આ વાત સાચી છે. પણ તેમાં મારો દોષ નથી, વખાણ કરવા જેવું હોય એટલે વખાણ કરવાં જ પડે. જે વાસ્તવિકતા છે તેને સ્વીકારવી જ જોઈએ. આપણે આત્મશ્લાઘામાં રાચનારી પ્રજા છીએ, અને કેટલાક લોકોએ પશ્ચિમને ખરાબ રીતે ચીતર ચીતર કર્યો છે એટલે પૂર્વગ્રહ બંધાઈ ગયો છેઃ પશ્ચિમમાં બધું ખરાબ જ છે અને આપણું બધું સારું જ છે. આપણી દેવભૂમિ છે અને પેલી અસુરભૂમિ છે; આવી ધારણા તદ્દન અવાસ્તવિક છે. આવી ધારણાના કારણે આપણે આપણા દોષો જોઈ શકતા નથી અને સ્વીકારી પણ શકતા નથી. એટલે આપણે આપણી જાતને સુધારી શકતા નથી. મારો હેતુ છે કે આપણે આપણું સાચું પ્રતિબિંબ જોઈએ અને તેને સુધારીએ.

શ્રી નરેન્દ્રભાઈ પાસે ઘણી માહિતી છે. આ પુસ્તકમાં ઘણીબધી માહિતી તેમના તરફથી જ પ્રાપ્ત થયેલી છે. મારે તેમનો આભાર માનવો

જોઈએ.

અમારી યાત્રાને સુખદ અને જ્ઞાનલક્ષી બનાવવામાં શ્રી નરેન્દ્રનો મોટો હાથ રહ્યો છે. ધીરેધીરે સમજાયું કે આ માણસ પાસે પ્રત્યેક ક્ષેત્રનું સારું એવું જ્ઞાન છે. વિનય-વિવેક-નમ્રતા છે. ઉદારતા પણ છે. આગ્રહ કરી કરીને જમાડે છે, કદી લોભ નથી કરતા, ગમેતેવી અગવડોમાં પણ તેમણે અમને કદી લંચ કે ડીનર વિનાનાં રાખ્યાં નથી. બધાં માણસોને સાચવતાં પણ આવડે છે, સમયમાં મક્કમ છે. મને સૌથી વધુ તેમનો ભક્તિભાવ અને સંતસ્વભાવ ગમ્યો. પ્રત્યેક દિવસની ટૂરની શરૂઆત નવકારમંત્રથી કરાવે, અમારામાં બેચાર જ જૈન હતા, તોપણ સૌ પ્રેમથી નવકારમંત્ર બોલે, પછી જરૂરી સૂચના અને માર્ગદર્શન આપે. જે જે જોવાનું હોય તેની પૂર્વભૂમિકા આપે, માહિતી આપે. ભાષામાં ક્યાંય તોછડાઈ નહિ, ક્યાંય ઉદ્ધતાઈ કે અહંકાર નહિ. સદાય નમ્રતા અને મીઠાશ રહે. પ્રવાસીઓને છેતરવાની કે ખોટી જગ્યાએ ભેરવી દેવાની કશી વૃત્તિ નહિ. અમે જ્ઞાન અને ગમ્મત કરતાં કરતાં પ્રવાસ કર્યો તેનું સૌથી વધુ શ્રેય નરેન્દ્રને જ અપાય. તેમના સહાયક હિતેશકુમાર વૈષ્ણવ વાણિયા પાછળથી ટૂરમાં જોડાયા, તે પણ ખૂબ જ સેવાભાવી અને મિલનસાર માણસ. રસોઈ કરનાર ભગવતીપ્રસાદનો વ્યવહાર પણ ઘણો ઉત્તમ રહ્યો. ઘરે ના બને તેવી ગુજરાતી વાનગીઓ, ગમેતેવી અગવડોમાં પણ સમયસર તૈયાર કરી આપે. આમ આ ત્રિપુટીએ અમારા પ્રવાસને સુખદાયી અને સફળ બનાવવામાં મોટો ભાગ ભજવ્યો કહેવાય. તે બધાનો જેટલો આભાર માનીએ તેટલો થોડો કહેવાય.

બાવીસ પ્રવાસીઓ અમે અને મુંબઈથી જોડાયેલાં બીજાં દશ એમ લગભગ બત્રીસ પ્રવાસીઓનો પણ આભાર માનવો જોઈએ કે તે બધાં છેક સુધી પૂરા અનુશાસનમાં રહ્યાં. સૌ હળીમળીને રહ્યાં અને પરસ્પરમાં એકબીજાનાં સહયોગી રહ્યાં.

પ્રવાસમાં મારો દૃષ્ટિકોણ મારા ભારત દેશને પણ આવો સુખી-સમૃદ્ધ અને સુરક્ષિત કેમ બનાવવો તે રહ્યો છે. આપણે ક્યાં ભૂલો કરીએ છીએ અને આપણે હવે શું કરવું જોઈએ તે અભિગમ મુખ્ય રહ્યો છે. આ દેશો સુખી-સમૃદ્ધ કેવી રીતે બન્યા અને આપણે તેવા કેમ ના બન્યા તે પણ જોવા-જાણવા-સમજવાનો પ્રયત્ન થતો રહ્યો છે. એટલે પ્રસ્તુત પુસ્તકને માત્ર કોઈ પ્રવાસવર્ણનનું પુસ્તક ન માની લે. પ્રવાસવર્ણનની સાથે તેમાં ચિંતન પણ છે. ખરું કહું તો પ્રવાસ તો નિમિત્ત છે. પ્રવાસના માધ્યમથી તેમાં મેં મારું ચિંતન-વિચારો-દર્શન-દૃષ્ટિકોણ જ વધુ મૂક્યાં છે. શક્ય છે કે તે કોઈને ગમે, કોઈને ના પણ ગમે, પણ મેં મારી શક્ય તેટલી તટસ્થતાથી આ વિચારો રાખ્યા છે. માત્ર હું જ નહિ, પણ સાથેનાં બધાં પ્રવાસીઓ આ દેશોથી પ્રભાવિત થયાં જ હતાં. ખાસ કરીને અપરાધોની એકદમ ન્યૂનતા ખૂબ જ પ્રભાવિત કરનારી વસ્તુ હતી. નર-નારીઓનું ઉત્તમ આરોગ્ય, સ્ફૂર્તિ, તેજસ્વિતા અને મિલનસાર વૃત્તિ આ બધું પ્રભાવકારી હતું જ. સ્વચ્છતાના પાઠ તો જેટલા ભણાય તેટલા થોડા. જ્યાં ચોખ્ખાં ટોઇલેટ જ ટોઇલેટ. શ્રી ઓ. આર. પટેલનું કહેવું હતું કે જો અહીં આટલાં બધાં ટોઇલેટોની વ્યવસ્થા ના હોત તો મારાથી તો યાત્રા જ ના કરી શકાત. બીજે નહિ તો કમસે કમ આપણાં તીર્થક્ષેત્રોમાં તો આવા ટોઇલેટોની વ્યવસ્થા કરવી અત્યંત જરૂરી લાગે છે. આપણાં તીર્થો ગંધાઈ રહ્યાં છે. નવાં નવાં મંદિરો તો બનાવાય છે, પણ ટોઇલેટો નથી બંધાવાતાં તે દુઃખનો વિષય છે. આશા છે આપણો દૃષ્ટિકોણ બદલાશે અને સ્વચ્છ ભારતનો દૃષ્ટિકોણ વિકસશે. સ્વચ્છ ભારત વિના મહાન ભારત કહેવું એ હાસ્યાસ્પદ છે.

આશા છે આ પુસ્તક રાષ્ટ્રને, રાષ્ટ્રવાદીઓને કાંઈક સાચી દિશાની પ્રેરણા આપશે. કદાચ કોઈ ભૂલથી આમાં ખોટી માહિતી અપાઈ ગઈ હોય તો સુજ્ઞ વાચકો મારું ધ્યાન દોરશે તો નવી આવૃત્તિમાં સુધારો કરવા પ્રયત્ન થશે.

પરમકૃપાળુ પરમાત્માની કૃપા જ કહેવાય કે આ રીતે તેણે મને વગર પૈસે પ્રવાસ કરાવ્યો અને પચીસ જ દિવસોમાં આ પુસ્તક લખવાની શશક્તિ આપી.

પ્રો. ચિમનલાલ ત્રિવેદીનો પણ ખૂબ ખૂબ આભાર કે આરોગ્ય સારું ના હોવા છતાં પણ તેમણે મહેનત કરીને પ્રૂફ-સંશોધન કર્યું.

ગૂર્જર પ્રકાશનના શ્રી મનુભાઈ શાહે તરત જ આનું મુદ્રણ કરીને બને તેટલા ઓછા ભાવે લોકો સમક્ષ આ પુસ્તકને મૂક્યું તે માટે તેમનો પણ આભાર.

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

તા. 7-3-2004

ધૂળેટી

શ્રી ભક્તિનિકેતન આશ્રમ
પેટલાદ—દંતાલી, જિ. આણંદ
ગુજરાત 388450

1. વિદાય

નીતિકારે લખ્યું છે કેઃ

શતં વિહાય ભોક્તવ્યં સહસ્રં સ્નાનમાચરેત્।
લક્ષં વિહાય દાતવ્યં કોટિં ત્યક્ત્વા હરિભજેત્॥

અર્થાત્ સો કામ પડતાં મૂકીને સમય થાય એટલે જમી લેવું. હજાર કામ પડતાં મૂકીને સ્નાન કરી લેવું, લાખ કામ પડતાં મૂકીને દાન આપવું અને કરોડ કામ પડતાં મૂકીને હરિને ભજી લેવા. આ પ્રસિદ્ધ શ્લોકમાં મારે થોડો ઉમેરો કરવો છે. "શત કોટિં ત્યક્ત્વા પ્રવ્રજ્યાં ભજેત્" અર્થાત્ દશ કરોડ કાર્યોને ત્યજીને પણ પરિવ્રજ્યા કરે. મૂળમાં સંન્યાસીનો પૂર્વશબ્દ છે "પરિવ્રાજક." જે સભાનતાપૂર્વક જ્ઞાનપ્રાપ્તિ અને જ્ઞાનવિતરણ માટે સતત ભ્રમણ કરતો રહે તે પરિવ્રાજક છે. આના ઉપરથી ગૃહત્યાગને "પરિવ્રજ્યા" કહેવામાં આવ્યો છે. કાળે કરીને આ શબ્દ રૂઢ થઈ ગયો.

પરિવ્રજ્યા એટલે સાધુદીક્ષા લઈને કોઈ મઠ-મંદિર કે ધર્મસ્થાનમાં પલાંઠી વાળીને ચોંટી જવું અને ભારે આહાર ખાઈખાઈને ગણેશાચાર્ય થઈ જવું. આ બરાબર નથી. સંન્યાસીને પરિવ્રાજક એટલા માટે કહ્યો છે કે થોડાક માણસો તો જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે ભ્રમણમાં નીકળી પડે. જ્ઞાન મઠમાં મળે, પાઠશાળામાં મળે, વિદ્યાસંસ્થાઓમાં મળે પણ તે મુખ્યતઃ પોથીજ્ઞાન હોય. જીવનમાં પોથીજ્ઞાન જરૂરી છે. પણ માત્ર પોથીજ્ઞાનથી પૂર્ણતા થતી નથી. પોથીજ્ઞાનને ભ્રમણજ્ઞાનની જરૂર રહે છે. ભ્રમણથી અનુભવો થાય છે. વિશાળ વિશ્વની અનેક ખાણોમાં અમાપ રત્નો સમાયેલાં, છુપાયેલાં છે. તેનાં દર્શન—અનુભવો જરૂરી છે. માત્ર પોથીઓ ભણવાથી માણસ પોથીપંડિત થઈ જાય છે, જે એકાંગી રહી જાય છે. માણસને જો સર્વાંગી થવું હોય તો તેણે ભ્રમણ જરૂર કરવું જોઈએ.

આમ તો મારા ગૃહત્યાગની શરૂઆત ભ્રમણથી જ થઈ હતી. પાસે પૈસો રાખ્યા વિના ઉઘાડા પગે મેં ભારતના વિશાળ ભાગનું પગપાળા ભ્રમણ કર્યું હતું, અને તેમાં મને જે અનુભવો થયા તે "મારા અનુભવો" પુસ્તકમાં ગ્રથિત કર્યા છે. પણ તે પછી ભ્રમણ અટક્યું નથી. છેલ્લાં બાવન વર્ષથી હું ભ્રમણ કરતો જ રહ્યો છું. ઉત્તરમાં છેક સાઈબીરિયા અને દક્ષિણમાં અર્જેન્ટિના, દક્ષિણ આફ્રિકા અને પૂર્વના દેશો જાપાન, થાઈલેન્ડ વગેરે દેશોમાં ભ્રમણ કરવાનું થયું છે. પણ અન્ટાર્કર્ટિકાની નજીકના પ્રદેશો ખાસ કરીને ઓસ્ટ્રેલિયા-ન્યૂઝીલૅન્ડ બાકી રહી જતા હતા એટલે મનમાં થોડી થોડી ચળવળ થતી હતી કે હવે શરીર અશક્ત થઈ જાય તે પહેલાં આટલો ભાગ જોવાઈ જાય તો સારું. મારા ઉપર પરમેશ્વરની અનહદ કૃપા છે. આવી ઇચ્છા થતાં જ અમારું જૂનું મંડળ જે રશિયા—ચીન વગેરે દેશોમાં સાથે આવેલું તેણે પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે હવે આપણે ઓસ્ટ્રેલિયા—ન્યૂઝીલૅન્ડ જઈએ. મેં હા પાડી દીધી અને કાર્ય શરૂ થઈ ગયું. શ્રી રતિલાલ પટેલને જવાબદારી સોંપી. એક મહિના સુધી જુદી જુદી ટૂર કંપનીઓ સાથે વાટાઘાટો કર્યા પછી તેમણે 'જેમ" ટૂરને પસંદ કરી. શ્રી જ્યોતિન દોશી મને મળવા આવ્યા અને વાત આગળ વધી. આ સમયમાં કેટલીયે ટૂરકંપનીઓએ લોકોને છેતર્યાના સમાચાર પેપરોમાં પ્રગટ થતા હતા, એટલે થોડી શંકા-કુશંકા થાય તે સ્વાભાવિક છે. પણ અંતે યાહોમ કરવાનું નક્કી થયું. અમે લગભગ એકવીશ જણા તૈયાર થઈ ગયા. જેમ વાળાએ કહ્યું કે પંદર ટિકિટ ઉપર એક ટિકિટ નિઃશુલ્ક આપવાનો રિવાજ છે, એટલે સ્વામીજીની ટિકિટના પૈસા લેવાના નથી. મને શાંતિ થઈ. વિઝા માટે ભારે દોડધામ કરવી પડી પણ અંતે બધાને વિઝા મળી ગયા. અમારે મકરસંક્રાંતિના પતંગ ઉડાડવાના દિવસે જ ઊડવાનું હતું. નક્કી એવું થયું કે બધા પ્રવાસીઓએ 13મીની સાંજ સુધીમાં જ્યોતિનભાઈના ત્યાં ભેગા થવું. તેમણે જમણવાર ગોઠવ્યો હતો અને નાની સભા પણ ગોઠવી હતી. શ્રી રતિલાલે વડોદરાથી બધાનું બુકિંગ કરાવી દીધું હતું. મારા પ્રવાસની ખબર પડતાં જ પ્રેમી—ચાહકો ભાથું લઈ લઈને ઊમટી પડ્યા. અધધધ... સૌરાષ્ટ્ર-કચ્છના અડદિયા, ચવાણું, ચોકલેટો, બિસ્કિટો, શિંગ-ચણા, સુખડી વગેરે અનેક ખાદ્યપદાર્થોનો ઢગલો થઈ ગયો. માણસ લાગણીથી જીવે છે અને લાગણી કદી લુખ્ખી નથી હોતી. હા, કોરી બુદ્ધિ (લાગણી વિનાની બુદ્ધિ) લુખ્ખી હોઈ શકે છે. જેને ખૂબ લાગણીઓ મળી છે તે ધન્ય છે. જેને લાગણી વિનાનું જીવન જીવવું પડે છે તે નીરસ છે, દુઃખી છે. બધાંને ખૂબ સમજાવ્યા પણ લાગણીઓની સાથે થોડી હઠ કે દઢાગ્રહ પણ રહેતો હોય છે.

મેં મારા જીવનમાં એક મંત્ર રાખ્યો છે "ઇન કમિંગ અને આઉટ ગોઇંગ" અર્થાત્ એક તરફથી આવે તો બીજી તરફથી વિદાય કરવું. જેથી

ભાર ન રહે, હળવાપણું આવી જાય. અમે તો વડોદરાથી સયાજીનગરીમાં વિદાય થયા. મારો પ્રશ્ન ભાર હળવો કરવાનો હતો એટલે જે જે લોકો જે જે સ્ટેશને મળવા આવ્યા તેમને કાંઈ ને કાંઈ આપતો રહ્યો. હા, મળવા આવનારા પણ કાંઈ ને કાંઈ લેતા આવતા રહ્યા. મારો અનુભવ છે કે આવેલું આપનારને ખોટ નથી પડતી. હજી તો ખાસ કાંઈ આઉટગોઇંગ થયું પણ ન હતું ત્યાં સુરતથી આવનાર ભાઈઓએ ફરી પાછો ઢગલો કરી દીધો. એમાં સુરતની પ્રસિદ્ધ મીઠાઈઓ પણ ખરી. સુરતથી ચિ. આશિષ તથા ચિ. તેજસ ભળ્યાં. તેઓ પણ ખૂબ બધું ઉપાડી લાવેલાં. બધાંને પૂરું જમણ જ ચાલુ ટ્રેનમાં આપી દીધું. મારો અનુભવ છે કે પ્રવાસમાં ભાથામાં પ્રવાહી વસ્તુ ન લેવી. તેજસ મોટું થર્મોસ ભરીને વીસ માણસ જમી શકે તેટલી કઢી પણ લાવી હતી. એ ટ્રેનમાં જ ઢળી પડી! કદાચ ખુશીના અતિરેકમાં કઢી ઊભરાઈ ગઈ હશે. લોકો જમ્યા તેના કરતાં વધ્યું ઘણું. પ્લાસ્ટિકનાં સુંદર વાસણો સાથે જ બધું ડબ્બામાં છોડી દીધું ગરીબો માટે.

બાન્દ્રા આવી ગયું. પહેલાં અમે બચપણમાં એવું બોલતા કે "તું વાંદરા થઈને મુંબઈ ગયો હતો." હા અમારે પણ વાંદરા (બાન્દ્રા) થઈને જ મુંબઈ જવાનું છે. સૌને ઊતરવાની ઉતાવળ છે. બધાં ઊતર્યાં. જેમ ટૂરના ભાઈ અમને લેવા આવ્યા છે અને અમારે માટે બસ તૈયાર ઊભી છે. પણ આટલે દૂર, આવી ગરમીમાં પણ ભાઈશ્રી હેમંત સંઘવી તથા નીતાબહેન જોશી તેમનાં માતુશ્રી જસુબહેન સાથે આવી ગયાં છે. તે બધાંનો આગ્રહ છે કે અમારે ઘેર ચાલો. અમે તમને સમયસર હવાઈ મથકે પહોંચાડી દઈશું. પણ મારો અનુભવ છે કે ટૂરમાં બને ત્યાં સુધી માણસે મુખ્ય ધારાથી જુદા ન પડવું. જુદા પડવાથી બન્ને તરફ અગવડો થાય છે. મેં તેમને સમજાવીને વિદાય કર્યાં. અમારી બસ ઊપડી. રસ્તામાં જોયું તો કેટલીયે ઑફિસો લગ્ન રજિસ્ટર્ડ કરાવી આપનારા વકીલોની હતી. લગાતાર આવતી આવી ઑફિસોને જોઈને મેં પૂછ્યું કે ઓહોહો! આટલાં બધાં અહીં પ્રેમલગ્નો થાય છે? દિલ્હીમાં તાકાતની દવાની જાહેરખબરો દીવાલો ઉપર વાંચીને લાગે કે અહીં તાકાત વેચાય છે. પણ અહીં મુંબઈમાં તો પ્રેમ જ પ્રેમ દેખાય છે. અમને લેવા આવનાર ભાઈ વિજયે સમજાવ્યું કે જે લોકો મા-બાપથી ભાગીને પ્રેમલગ્ન કરવા આવે છે તેમને આ કાર્યાલયો બધી વ્યવસ્થા કરી આપે છે. અહીં સાક્ષીઓ પણ તૈયાર મળે છે. જોતજોતામાં પેલી કચેરીમાં લગ્ન રજિસ્ટર્ડ થઈ જાય છે. હા, પૈસા હોવા જોઈએ. મને થયું કે ભારતમાં પ્રેમને છુપાવવો પડે છે અને પ્રેમને ભાગવું પણ પડે છે. હા, યુરોપ-અમેરિકામાં પ્રેમને નથી તો છુપાવવો પડતો કે નથી તેને ભાગવું પડતું. ત્યાં પ્રેમ સ્વીકાર્ય તત્ત્વ છે. જોકે એ પ્રેમ ઉપર વાસનાનો પ્રભાવ વધારે હોય છે.

હવે અમારી બસ ધારાવી ઝૂંપડીઓની વચ્ચેથી પસાર થઈ રહી છે. એશિયાની સૌથી મોટી આ ઝૂંપડપટ્ટી કહેવાય છે. આશરે પંદર લાખ માણસો આ નરકાગારમાં વસે છે. વિજયનું કહેવું છે કે બાન્દ્રામાં અને ધારાવીમાં બહુ મોટી સંખ્યામાં મુસ્લિમો વસે છે. કદાચ આ સંખ્યા સિત્તેરથી એંશી ટકા પણ હોઈ શકે. અપેક્ષાકૃત અહીં અપરાધીકરણ પણ વધારે છે. અહીં કાયદો અને અપરાધ બન્ને સાથે જીવે છે. મેં જોયું કે છેક રોડને અડીને ઝૂંપડાં બંધાયેલાં છે. કેટલાંક બે માળનાં પતરાંવાળાં કેબીન જેવાં છાપરાં છે. સ્ત્રી-બાળકો ચકલાંના માળાની માફક બેઠાં છે. આ બધાં ક્યાં ખાતાં હશે? ક્યાં સૂતાં હશે? શું થતું હશે? જીવનનાં એકાંતનાં સુખો આ લોકો કેવી રીતે ભોગવતાં હશે? કુદરતી હાજતની કશી વ્યવસ્થા નથી. લોકોને બેશરમ થવું જ પડતું હશે. શું થાય, કોઈ રસ્તો જ નથી. પણ આ ઝૂંપડપટ્ટીઓનું મૂળ તો ભાડાનો એકપક્ષીય કાયદો જ ગણાવો જોઈએ. એકપક્ષીય કાયદાઓથી પ્રશ્નો ઉકેલાતા નથી. ઊલટાના ઊભા થાય છે. આપણે ટૂંકી દૃષ્ટિએ અનેક એકપક્ષીય કાયદાઓ રચ્યા છે અને હવે તેમાં પિડાઈએ છીએ. અહીં ગેરકાયદે વીજળી આપનાર, ભાડાં વસૂલનાર અને બીજી રીતે લોકો પાસેથી પૈસા પડાવનાર કેટલાય ગુંડા માણસો વહીવટ કરે છે.

ધારાવીનું ક્ષેત્ર લાંબું ચાલ્યું. જેમતેમ પૂરું થયું. રહેનારાં ટેવાઈ ગયાં છે. ક્યાંય કશી વેદના કે અસંતોષ નથી. બધું કોઠે પડી ગયું છે. અને જોનારા પણ ટેવાઈ ગયા છે. તેમને પણ ખાસ કાંઈ અસર થતી નથી. કેટલાક ધાર્મિક લોકો તો આવી દશા માટે સૌસૌનાં પૂર્વનાં કર્મોને નિમિત્ત માનીને સંતોષપૂર્વક નિષ્ક્રિય થઈ જાય છે. પણ જે લોકો વિદેશોથી આવે છે, તે ટેવાયેલાં નથી. તેમને ભારે આઘાત લાગે છે. અરરરર આ ઇન્ડિયા! ....ડર્ટી ઇન્ડિયા... આપણે આપણી ટીકા સાંભળી શકતા નથી, કારણ કે આત્મશ્લાઘાથી ટેવાયેલા છીએ. ઝૂંપડપટ્ટીઓ બધે જ વધી રહી છે. આનો કોઈ ઉપાય દેખાતો નથી. કાયદો સુધરે તો કાંઈ રસ્તો નીકળે. પણ રાજકારણ ઝૂંપડપટ્ટી જેવું જ ગંધાતું થઈ ગયું છે. કોણ સુધારે! સરકારે રોડની બાજુમાં બહુમાળી મકાનો બનાવીને આ ઝૂંપડપટ્ટીવાળાઓને આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે, જેથી રોડ ઉપર તો સારું દેખાય. પણ વિજયનું કહેવું છે કે એના એ માણસો બીજા કોઈને મકાન વેચીને પાછા નવી જગ્યાએ ઝૂંપડું બનાવી લે છે. વાત હતી ત્યાં ને ત્યાં આવી જાય છે. બહુ મોટા નસ્તરની જરૂર છે. કોઈ મોટો સર્જન જ આ કામ કરી શકે. રાહ જુઓ,

મોટા સર્જનની.

10-2-04

*

2. મુંબઈથી વિદાય

ધારાવી હવે પાર થઈ રહી છે. જાણે કે સ્વર્ગમાં જતાં પહેલાં વૈતરણી પાર કરી હોય તેમ અમે વૈતરણી પાર કરી. હવે ફૂલ બજાર આવી ગયું છે. અહીં દૂર દૂરથી ટ્રકો ભરી ભરીને ફૂલો આવે છે અને વેચાય છે. ફૂલો ભરેલી કેટલીયે ટ્રકો ઊભી છે. અને હવે આ બંધ પડેલી કાપડમિલોનું ક્ષેત્ર છે. એક સમયે આ ક્ષેત્ર રોજીરોટીથી ધમધમતું હતું. પણ હવે આ મિલો બંધ પડી છે. કામદારો બેકાર છે. બધું સૂમસામ છે. ફરી પાછી એ જ વાત. મજૂરો માટે પણ એક- પક્ષીય લેબર લૉ. યુનિયનોનું આવશ્યકતાથી વધુ જોર, માલિકોની કનડગત, ઘેરાવ અને હડતાલો, બેજવાબદાર ઉપદ્રવો, માલિકો દ્વારા પણ અસુરક્ષાના ભયથી વધુ પડતી લોનો લેવી. વિદેશી માલની સ્પર્ધા ન કરી શકવી, મિલોમાં યંત્રોમાં નવીનીકરણ ન થવું કે ન થવા દેવું—આવાં બધાં અનેક કારણસર આવી બધી અનેક મિલો બંધ પડી છે. પણ કાપડનું ઉત્પાદન ઘટ્યું નથી, વધ્યું છે. માલિકોએ બાયપાસ સર્જરી કરી દીધી છે. અર્થાત્ લેબર લૉથી બચવા માટે તેમણે નાનાં નાનાં વિવિંગનાં એકમો શરૂ કરી લીધાં છે. જ્યાં ઓછા ભાવે કામદારો કાપડ ઉત્પાદન કરે છે. એ જ કાપડ ઉપર ધારો તે મિલનો માર્કો લગાવીને મિલો વેચે છે. મેં તો સાંભળ્યું કે સિંગાપોરમાં અને નેપાળમાં પણ જાપાન—કોરિઆનો સિક્કો લગાવીને સુરતનો માલ વેચાય છે. જ્યારે કોઈ પણ કાયદો એકપક્ષીય અને અવ્યાવહારિક બને છે ત્યારે તેની બાયપાસ થતી જ હોય છે. આ બાયપાસને રોકવા માટેનો સાચો ઉપાય છે કાયદો સંતુલિત અને બન્ને પક્ષોને ન્યાય આપનારો બને.

અને હવે આ રેસકોર્સ મેદાન છે. અહીં ઘોડા દોડે છે. ઘોડાની સાથે સાથે હજારો માણસોનાં નસીબ પણ દોડે છે. આ રમત વિદેશી છે. ભારતમાં પણ ઘોડા દોડતા પણ આવા જુગાર સાથે નહિ. પહેલાં ગામેગામ ઘોડા રહેતા, સમય સમય ઉપર ખાસ કરીને દશેરાના દિવસે અસવારો પોતપોતાનાં ઘોડાં ગામની ભાગોળે દોડાવતા. પ્રજાને સાહસી અને બહાદુર બનાવવી હોય તો આવી વીરતાપ્રેરક રમતો રાખવી જ જોઈએ, સાહસ અને વીરતાપ્રેરક રમત જો ન રખાય તો પ્રજા નમાલી થવા લાગે છે.

અને હવે આ હાજીપીરની દરગાહ આવી. અહીં સૂફીસંત વર્ષોથી હિન્દુ-મુસ્લિમ એકતાની આહલેક જગાવી રહ્યા છે. સૂફીઓ અપેક્ષાકૃત ઉદારતાવાદી થયા છે. તેઓ કટ્ટરવાદી નથી હોતા. તેથી મુસ્લિમોની સાથે હિન્દુઓનાં પણ દિલ જીતી શક્યા છે. અહીં હિન્દુ-મુસ્લિમોની ભારે ભીડ રહે છે. સૌ પોતપોતાની મુરાદ માગવા આવે છે. મુરાદ માગનારાઓની કદી પણ કમી થવાની નથી એટલે આવાં આસ્થાસ્થાનોનો મહિમા રહેવાનો જ છે.

અત્યારે મુંબઈમાં અને દેશમાં એક નવા જ પ્રકારનો ઉકળાટ થઈ રહ્યો છે. “શેતાનિક વર્સિસ” નામનું પુસ્તક લખાનાર મૂળ કાશ્મીરના પણ બ્રિટનના નાગરિક બનેલા લેખક સલમાન રશદી મુંબઈ આવ્યા છે. મુસ્લિમો પ્રથમથી જ તેમના ઉપર કોપાયમાન છે. મુસ્લિમો બહુ જલદી કોપાયમાન થઈ શકે છે. કારણ કે ધર્મ પ્રત્યે તેમની તીવ્રતા પ્રબળ છે. બાન્દ્રા અને ધારાવી જેવા ગંધાતા વિસ્તારમાં ગંદકીમાં સબડવામાં તેમને તેટલો વાંધો નથી જેટલો ધર્મની બાબતમાં સહેજ વિરોધ કરનાર પ્રત્યે થઈ આવે છે. ગરીબી, નિરક્ષરતા, અસંસ્કારિતા, અપરાધીપણું આ બધું તેમને કે તેમના ધાર્મિક થાય તો રાજનેતાઓને તેટલું ખટકતું નથી જેટલું ધાર્મિક બાબતમાં જરાજેટલું તણખલું પણ હેરફેર થાય તો ખટકે છે. આ સુખદાયી વલણ નથી, તેથી તે વધુ ને વધુ પછાત થતા જાય છે અને અણગમાનો શિકાર પણ થાય છે.

સલમાન રશદી માટે મોતનો ફતવો તો વર્ષોથી જાહેર થયેલો જ છે. તેનાં નસીબ સારાં છે કે તે બ્રિટનનો નાગરિક છે. એટલે બ્રિટનની સરકાર લાખ્ખો પાઉન્ડ ખર્ચીને તેનું રક્ષણ કરે છે. ખબર નહિ પણ કેમ તેને ધાર્મિક ઉન્માદથી ખદબદતા ભારતદેશમાં આવવાની ઇચ્છા થઈ. અત્યારે તે મુંબઈમાં છે અને મુંબઈના હજારો મુસ્લિમોએ તેની સામે ઘોર વિરોધ પ્રકટ કર્યો છે. કોઈ જવાબદાર વ્યક્તિએ તો તેનું મોઢું કાળું કરનારને એક લાખ રૂપિયાનું ઇનામ પણ જાહેર કરી દીધું છે. વાતાવરણમાં ભારે ગરમી છે. હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે પેલાનું મોઢું કાળું કરવું કેવી રીતે? તે શાંતિથી ઊભો રહે અને કોઈ ધર્મપ્રેમી (!) તેના મોઢા ઉપર મેશ ચોપડી દે અથવા બળજબરીથી તેને પકડીને બળપૂર્વક તેનું મોઢું કાળું કરી દેવું—આ બેમાંથી કયો રસ્તો લેવો? બળજબરી કરનાર માત્ર મોઢું કાળું કરવાથી જ અટકી જશે તેની કોઈ ખાતરી છે? આવી રીતે જાહેરાત કરીને ઇનામ જાહેર કરવું તે અપરાધ ન કહેવાય? જો આ અપરાધ થતો હોય તો સરકારે કોઈ પગલાં લીધાં કે નહિ તેની ખબર નથી. પણ જો આવી જાહેરાત અને ઇનામથી કોઈ અપરાધ ન બનતો હોય તો કોઈ પણ માણસ

કોઈ પણ માણસની વિરુદ્ધમાં આવી જાહેરાત કરી શકે છે. ઇનામ જાહેર કરી શકે છે. કદાચ તે ક્રિયામાં ન પરિણમે તોપણ જાહેરાતમાત્રથી પણ પેલા માણસનું અપમાન અને ભય તો થાય જ છે. ભગવાન બચાવે આ દેશને, જ્યાં ધર્મના નામ ઉપર અંતિમવાદી થતાં વાર નથી લાગતી. આ અંતિમવાદ જ અંતે તો આતંકવાદ થઈ જતો હોય છે.

માનો કે રશદીએ કાંઈ આલોચના કરી હોય તોપણ કલમથી કલમનો જવાબ દેવો એ જ સાચો રસ્તો છે. કલમનો જવાબ તલવારથી આપવાની પદ્ધતિ કલમને અને વાણીને કુંઠિત કરે છે. જો કલમ અને વાણીને કુંઠિત કરી દેવામાં આવે તો પ્રજાનો બૌદ્ધિક વિકાસ અટકી જાય છે અને તે ઝનૂની બની જાય છે.

ભારતમાં હિન્દુપ્રજાના ધર્મ ઉપર રશદી કરતાં પણ વધુ અપમાનજનક આક્ષેપો કરાયા છે. તોપણ કોઈએ નથી તો તલવાર ઉપાડી કે નથી મેશ ઘોળી. જેમકે એક સંપ્રદાય કહે છે કે “શ્રીકૃષ્ણ સાતમી નારકીમાં ગયા છે” તો, બીજા લોકો કહે છે કે ત્રણ વેદ તો નટ, ભાંડ અને નિશાચરોએ રચ્યા છે. આવું આવું, કેટ-કેટલુંય કહેવા છતાં આવું કહેનાર ઉપર કોઈએ કાંકરી પણ મારી નથી. ધર્મમાં સહનશશક્તિ અને ક્ષમાશશક્તિ ન હોય તો તે ઝનૂની અને ક્રૂર બની જાય છે. એમાંથી પ્રજાનું પીડન અને જુલ્મો થવા લાગે છે.

અમે મલબારહિલ ઉપર સોનકમલ ટાવરમાં શ્રી જ્યોતિન દોશીના ત્યાં પહોંચી ગયા. બધા પ્રવાસીઓનો હિસાબ પતાવવામાં આવ્યો. મારે તો કશું આપવાનું ન હતું કારણ કે હું ફ્રી હતો. જેમ ટૂર તરફથી સૌને એક એક હૅન્ડબૅગ નાસ્તા સાથે ભેટ આપવામાં આવી. સાંજે સૌને ખૂબ પ્રેમથી તથા આગ્રહથી જમાડવામાં આવ્યા. આ નિમિત્તે મારું પ્રવચન પણ ગોઠવાયું. મેં યાત્રા અને પ્રવાસનો ભેદ સમજાવ્યો. આપણે યાત્રા તો બહુ કરીએ છીએ પણ પ્રવાસ ઓછો કરીએ છીએ. યાત્રા શ્રદ્ધાથી થાય, જ્યારે પ્રવાસ જિજ્ઞાસાથી થાય. પ્રથમનો હેતુ, ઈશ્વરપ્રાપ્તિ છે. બીજાનો હેતુ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ છે. હ્યુ-એન-ત્સંગ, ઇત્સંગિ, ફાહ્યાન વગેરે પ્રવાસીઓ હતા. પ્રવાસના દ્વારા તેમણે અઢળક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને પોતાના દેશને ન્યાલ કરી દીધો. આવા પ્રવાસીઓ આપણે બહુ પેદા કર્યા નથી. હા યાત્રાળુઓ બહુ પેદા કર્યા છે. અને કરીએ છીએ. પ્રવાસીઓ જ આવનારા રાજકીય પરિવર્તનની ભૂમિકા તૈયાર કરે છે. યુરોપના પ્રવાસીઓએ રાજકીય પરિવર્તન માટેની મોટી ભૂમિકા અદા કરી હતી. હવે આપણે પણ પ્રવાસીઓ પેદા કરીએ અને વિશ્વને જિજ્ઞાસાની દૃષ્ટિએ જાણીએ—સમજીએ.

અમે બધા વિદાય થયા અને હવાઈ મથકે પહોંચી ગયા. કશી અડચણ વિના બધું પતી ગયું અને એરઇન્ડિયાના વિમાનમાં ગોઠવાઈ ગયા. વિમાન ચેન્નાઈ થઈને સિંગાપોર જવાનું છે. સતત પગ લટકતા રાખીને બેસી રહેવાથી મને ગૅસ થાય છે અને પગે સોજા પણ આવે છે. પણ પ્રવાસ કરવો હોય તો બધું સહન કરવું પડે. મને પલાંઠી વાળીને બેસવાનું વધુ ફાવે છે.

ચેન્નાઈથી મારી બાજુમાં એક વૃદ્ધ કપલ બેઠું. સિંગાપોરમાં પોતાના દીકરાને મળવા જતું હશે. પહેલી જ વાર વિમાનમાં બેઠેલાં એટલે પટ્ટો બાંધવાનો ન ફાવે. બન્ને મૂંઝાયા કરે. મેં ધીરે રહીને બન્નેને પટ્ટો બાંધી આપ્યો. બન્ને રાજી રાજી થઈ ગયાં. નવા અને અજાણ્યા ક્ષેત્રમાં માણસ પોતાની અક્ષમતાથી મૂંઝાતો હોય છે. તેને સહારાની જરૂર રહે છે. ઠેકડીની નહિ.

રાત્રિ હોવાથી નીચે કશું દેખાતું નથી. એરબસ 310 પાંત્રીસ હજાર ફૂટની ઊંચાઈએ નવસો કિ.મી.ની ગતિથી બંગાળના ઉપસાગરને ચીરતી સિંગાપોર તરફ સીધી દોટ મૂકી રહી છે, અને અમે બધા પ્રવાસીઓ સીટો ઉપર જ ઝોકાં ખાઈ રહ્યા છીએ. સૌથી પ્રબળ આવેગ ઊંઘનો છે. લાખ પ્રયત્નો કરો તોપણ ઊંઘ કોઈને છોડતી નથી. ઝોકું આવી જ જાય. ઝોકાં ખાતાં ખાતાં અમે તો સિંગાપોર પહોંચી ગયા.

10-2-04

*

3. સિંગાપોર સંગ્રહસ્થાન

કોઈ પણ દેશ ક્ષેત્રફળની વિશાળતાથી કે જનસંખ્યાની અધિકતાથી મહાન થઈ શકતો નથી. જો થઈ શકતો હોત તો બ્રાઝિલ વગેરે અનેક મોટું ક્ષેત્રફળ ધરાવતા દેશો મહાન થઈ ગયા હોત. દેશ મહાન બને છે શશક્તિથી. આ શશક્તિ બે ભાગમાં વહેંચાયેલી છે. 1. શસ્ત્રશશક્તિ અને 2. અર્થશશક્તિ. આ બે શશક્તિઓ જેની પાસે હોય તે ક્ષેત્રફળમાં નાનો હોય અને પ્રજા પણ ઓછી હોય તોપણ મહાન થઈ શકે છે. વિશ્વમાં આવા બે દેશો છે. 1. ઇઝરાયેલ અને 2. સિંગાપોર.

ઇઝરાયેલનું ક્ષેત્રફળ દોઢ જિલ્લા જેટલું છે અને વસ્તી અડધા કરોડથી પણ ઓછી છે, પણ તેની શસ્ત્રશશક્તિ આજુબાજુનાં સોળ આરબ રાષ્ટ્રો કરતાં પણ વધારે છે. એટલે તો તે ટક્યું છે. તે જે શસ્ત્રો ઉત્પન્ન કરે છે, તે હજી ભારત કરી શકતું નથી. ફાલ્કન વિમાનો આપણે તેની પાસેથી ખરીદવાના છીએ. બોફોર્સ જેવી જબરદસ્ત તોપો પણ તેની પાસેથી ખરીદવાની છે. અને કેટલાયે પ્રકારનાં મિસાઈલો તથા બીજાં ઉપકરણો આપણે તેની પાસેથી ખરીદીએ છીએ. તેની પાસે ઉત્તમોત્તમ શસ્ત્રો તો છે જ, પણ તત્કાળ વાપરવાની નિર્ણયશશક્તિ પણ તેની પાસે છે. જ્યારથી ઇઝરાયેલ અસ્તિત્વમાં આવ્યું છે ત્યારથી એકે દિવસ તેની સેના નવરી બેસતી નથી. તેને આતંકવાદીઓ સાથે કાયમી પનારું પડ્યું છે એટલે સતત ધણધણાટી બોલતી જ રહે છે. જન-ધનની ભારે હાનિ ભોગવ્યા છતાં તે મચક નથી આપતું. એકના ત્રણના હિસાબે હિસાબ ચૂકવ્યા જ કરે છે. તેને ત્યાં અહિંસા જેવો કોઈ શબ્દ જ નથી. અપરાધીને—તેમાં પણ રાષ્ટ્ર અપરાધીને તો દંડ મળવો જ જોઈએ. વીણી-વીણીને તેને ઠાર કરવા જોઈએ તેવું સીધું સાદું-સચોટ ગણિત કામ કરે છે. દુનિયાને જે કહેવું હોય તે કહે, મારે મારું ઘર સંભાળવું છે. આ તેનું સૂત્ર છે. પણ માત્ર સૈનિકશશક્તિ જ તેની મહત્તાનું કારણ નથી. તેની અર્થશશક્તિ પણ તેટલી જ મહાન છે. રણ જેવી ખારી જમીનને તેણે નંદનવન બનાવ્યું છે. ફૂલો, ફળો, શાકભાજી, અનાજ વગેરે બધું જ ઢગલાબંધ ઉત્પન્ન થાય છે અને નિકાસના દ્વારા કરોડો ડોલર કમાય છે. ઇઝરાયેલમાં કોઈ ભિખારી નથી, કોઈ બેકાર નથી, કોઈ ગરીબ નથી. સમૃદ્ધિ જ સમદ્ધિ દેખાય છે. આવો દેશ આપોઆપ મહાન થઈ જાય છે. તેને ટ્રકો પાછળ લખવું પડતું નથી. તમારી મહત્તા દુનિયા આપોઆપ સ્વીકારે તો, તમારી જાતે જ મહત્તાનું બોર્ડ લખવું ન પડે.

સિંગાપોર તો માત્ર 640 ચો.કિ.મી.નું ક્ષેત્ર ધરાવતો સાવ ટચૂકડો દેશ છે. મુંબઈના ટાપુ જેવડો સિંગાપોર, ઇઝરાયેલની માફક શત્રુઓ વચ્ચે જીવતો દેશ નથી. એટલે તેની પાસે સૈનિકક્ષમતા નામમાત્રની જ છે. ખરેખર તો તેને જરૂર જ નથી. કારણ કે કોઈ શત્રુ જ નથી. વર્ષો સુધી બ્રિટને તેનું રક્ષણ કર્યું અને હવે બ્રિટન ખસી ગયું છે. તેનો સૈનિક બેઝ તેણે હવે સંકેલી લીધો છે. એટલે સિંગાપોરની પાસે ઇઝરાયેલ જેવી સૈનિકશશક્તિ નથી, પણ તેની પાસે આર્થિક શશક્તિ ગજબની છે. તેની વસ્તી માત્ર પાંત્રીસ લાખની છે. અમદાવાદથી પણ ઓછી, પણ તેની પ્રતિમનુષ્ય માસિક આવક ત્રણ હજાર સિંગાપોરી ડોલર છે. અહીં પણ કોઈ ભિખારી જોવા નથી મળતો, ગરીબ ચીંથરેહાલ માણસ જોવા નથી મળતો. ઝૂંપડપટ્ટીઓ પણ નથી. ચારે તરફ પ્રગતિ જ પ્રગતિ દેખાય છે. આ બધું પૂર્વજન્મનાં કર્મોથી નથી થયું, પણ રાજવ્યવસ્થાથી થયું છે.

સિંગાપોરની સમૃદ્ધિનાં મુખ્ય ત્રણ કારણો છેઃ 1. ટૂરીઝમ 2 રિફાઈનરી અને 3. વ્યાપાર.

પાંત્રીસ લાખની વસ્તીવાળા દેશમાં પ્રતિ વર્ષ 80 લાખ પ્રવાસીઓ આવે છે. તેમના ડોલર પ્રજાને માલામાલ કરી મૂકે છે. હજારો હોટલો, કારો, બસો, ટ્રેનો, વિમાનો તેમને સાચવવામાં લાગ્યાં છે. બધા જ ભરપૂર ખરીદી કરે છે કારણ કે અહીં સસ્તું મળે છે. લોકો બૅગો ભરી ભરીને વસ્તુઓ લઈ જાય છે. આ બધાની પાછળ પ્રજાનો મોટો વર્ગ કામે રોકાયેલો છે... એટલે રોજીઓ જ રોજીઓ છે. બેકારી છે જ નહિ. અહીં ક્યાંય રેંટિયો જોવા નહિ મળે. કારણ કે રેંટિયો-ચિંતન જ નથી.

સિંગાપોરમાં વિશ્વની બીજા નંબરની સૌથી મોટી તેલ રિફાઈનરી છે. (પ્રથમ હ્યુસ્ટનમાં છે). સિંગાપોરમાં કાચું તેલ નીકળતું નથી. તે બહારથી લાવીને રિફાઈન કરે છે, અને પછી પાછું બહાર મોકલે છે. એક જુદા જ ટાપુ ઉપર દૂર રિફાઈનરી હોવાથી મૂળ ધરતીને પર્યાવરણનો પ્રશ્ન નડતો નથી.

તેની ત્રીજી આવકનો સ્રોત વ્યાપાર છે. દર ત્રણ મિનિટે સિંગાપોરના બંદરમાં એક મોટું માલવાહક જહાજ કાં તો આવે છે કાં તો માલ

ખાલી કરીને જાય છે. દૂર દૂર સુધી ફેલાયેલા વિશાળ બંદરમાં મોટી મોટી ક્રેનો સતત માલ ખાલી કરે છે, કાં તો ભરે છે. આ બધો માલ એટલી ઝડપથી વેચાઈ જાય છે કે જહાજો આવ્યા જ કરે છે. ખાસ કરીને ઇલેક્ટ્રોનિક વસ્તુઓ અને વસ્ત્રોનો તો ઢગલો થઈ જાય છે. નામમાત્રનો ટેક્ષ હોવાથી પુષ્કળ વ્યાપાર થાય છે. આ બધાના કારણે સિંગાપોરનું વિદેશી હૂંડિયામણ ભારત કરતાં પણ વધારે છે. કોઈપણ દેશની નિકાસ તેના અર્થતંત્રની કરોડરજ્જુ બનતી હોય છે. પુષ્કળ ઉત્પાદન, ઊંચી ક્વોલિટી અને સસ્તો ભાવ—આ ત્રણ તત્ત્વો નિકાસને વેગ આપે છે. માત્ર ગૃહઉદ્યોગોથી નિકાસ ન થઈ શકે અને કદાચ થાય તોપણ તે નહિવત્ હોય.

સિંગાપોરની પાસે વિશ્વની સર્વોત્તમ એરલાઇન છે. ભારત કરતાં પણ તેની પાસે વધુ વિમાનો છે અને તેની ગુણવત્તામાં તેને પ્રથમ સ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે. આવો સમૃદ્ધિથી ભરપૂર ટચૂકડો દેશ ભારતની એર લાઇનને ખરીદી લેવા તૈયાર થયો હતો. આપણે સરકારીકરણથી થાકી ગયા છીએ કારણ કે બધું જ ખોટ કરે છે. હવે ખાનગીકરણ વિના છૂટકો નથી. પણ યુનિયનો આગળ વધવા દે તો ને?

અમે સિંગાપોર પહોંચ્યા ત્યારે સવારના સાડા આઠ થયા છે. ભારત—સિંગાપોર વચ્ચે અઢી કલાકનો ફરક છે. બહુ ઝડપથી બધું પતાવીને બહાર નીકળ્યા. અમારી સાથે અમારા મેનેજર નરેન્દ્ર દોશી છે, જે જ્યોતિનભાઈના કાકા હોવાથી સૌના કાકા બન્યા છે. તેમણે જાહેરાત કરી કે આપણે સીધા જ શહેર જોવા જવાના છીએ. આપણો સામાન સીધો હોટલ ઉપર પહોંચી જશે. કેટલાક લોકોને નહાયા-ધોયા વિના શહેર જોવા જવાનું ન ગમ્યું. પણ મેં સૌને સમજાવ્યા. બધા તૈયાર થઈ ગયા. સિંગાપોરનું રાષ્ટ્રિય પ્રતીક સિંહ છેઃ એક સિંહ. ભારતની માફક ત્રણ નહિ. એવું કહેવાય છે કે એક હિન્દુ રાજકુમારે સેંકડો વર્ષ પહેલાં અહીં સિંહ જોયેલો તેના ઉપરથી અહીં નગર વસાવી સિંહપુર નામ પાડ્યું છે. આગળ જતાં અંગ્રેજોએ સિંગાપોર કરી દીધું. તેના પ્રતીક તરીકે શહેરમાં સિંહની એક ભવ્ય અને મોટી પ્રતિમા છે. અમે સૌ ત્યાં ગયા. કેટલાક લોકો સિંહના પગમાં બેસીને ફોટા પડાવતા હતા. અમે પણ બધાએ આ સ્મૃતિને કેદ કરી. સામે સમુદ્રની ખાડી છે, એક નદી તેમાં ભળી રહી છે. ચારે તરફ બહુમાળી ભવ્ય બિલ્ડીંગો છે. નવ સ્કેલના ધરતીકંપમાં પણ તેમને આંચ ન આવે તેવાં મજબૂત બનાવ્યાં છે. સિંગાપોરે મકાનોનો પ્રશ્ન બહુમાળી બિલ્ડીંગો બાંધીને ઉકેલી નાખ્યો છે. એટલે ક્યાંય ઝૂંપડપટ્ટી જોવા નથી મળતી.

અહીં હિન્દુમંદિરો પણ છે. અંગ્રેજોના અધિકાર વખતે એક ભારતીય રેડ્ડીએ મંદિર માટે જમીન માગેલી જે અંગ્રેજોએ આપેલી તેમાં મંદિર બંધાયેલું છે. મ્યુઝિયમમાં આ પ્રસંગનું મોટું ચિત્ર પણ છે. અમે મંદિરમાં શ્રદ્ધાભાવથી ગયા. જાણે કે દક્ષિણ ભારતનું જ મંદિર જોઈ લ્યો. બધું તેવું જ. થોડાક બ્રાહ્મણો લૂંગી પહેરેલા, માથા ઉપર ચોટલા રાખેલા, પાકા રંગના—યજ્ઞ કરી રહ્યા છે. ઉત્તરની અપેક્ષાએ દક્ષિણના બ્રાહ્મણો વધુ શુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરે છે. ગુજરાતના બ્રાહ્મણો તો હ્સ્વ-દીર્ઘ તથા શ, ષ, સ-નું ઉચ્ચારણ સરખું જ કરે છે. જ્યારે આ લોકો હ્સ્વ-દીર્ઘ વગેરેનું ઉચ્ચારણ વ્યવસ્થિત કરે છે. અંતમાં આવતો ખોડો વ્યંજન પણ અડધો જ બોલે છે. ખરેખર એમનું શુદ્ધ ઉચ્ચારણ સાંભળવું ગમે તેવું છે. હું થોડી વાર સાંભળતો રહ્યો. તેમણે કોઈએ મારા તરફ કે બીજા કોઈની તરફ ખાસ ધ્યાન ન આપ્યું. તેથી મને વધુ અહોભાવ થયો. લાલચુ પુરોહિતો તરત જ આગંતુક યજમાનો પ્રત્યે લલચાયેલી દૃષ્ટિએ જોયા કરતા હોય છે. ધ્યાન ન આપવું એ અભિમાનનું સૂચક ન હતું, પણ નિઃસ્પૃહતાનું સૂચક હતું. મારો અનુભવ છે કે ઉત્તરનાં મંદિરોના પુરોહિતોની તુલનામાં દક્ષિણ ભારતનાં મંદિરોમાં સંતોષી અને નિઃસ્પૃહ પુરોહિતો રહે છે. તે પજવતા નથી. મંદિરો, લાલચુ ન હોવાં જોઈએ, તેમ જ કોમર્શિયલ સેન્ટર જેવાં પણ ન હોવાં જોઈએ. તો જ તે પ્રેરણા આપી શકે છે. થોડે દૂર એક રેસ્ટોરાંમાં બહાર બેસીને બધાએ ચા-કોફી પીધાં.

શ્રી નરેન્દ્ર બધાંને એક હીરાની ફેક્ટરી જોવા લઈ ગયા. મેં તો ચીનમાં આવી અનેક ફેક્ટરીઓ જોઈ હતી. ત્યાં સરકાર તરફથી પ્રતિદિન એક ફેક્ટરી જોવી અનિવાર્ય હતી. એટલે મને કાંઈ બહુ રસ ન પડ્યો. પણ ઉકાભાઈએ એક અત્યંત સુંદર ભવ્ય મોર દશ હજાર ડોલરમાં ખરીદ્યો. તે સી-મેલથી અમેરિકા મોકલી આપશે. ઉકાભાઈને આવી અદ્ભુત વસ્તુઓ ખરીદવાનો ઘણો શોખ છે.

હવે અમે અમારા ઉતારે પહોંચી ગયા. ન્યૂપાર્ક હોટલમાં ભારતીયો વધારે ઊતરે છે. અમે પણ ત્યાં જ ઊતર્યા. એકસાથે બેસીને અમે બધાંએ લંચ લીધું. સાથે લાવેલાં થેપલાં અને દહીં વગેરે મીઠાં લાગ્યાં.

આ હોટલની નજીક જ "મુસ્તુફા" નામનો પ્રસિદ્ધ સુપર સ્ટોર છે. આશિષ મારે માટે એક ઘડિયાળ લઈ આવ્યો, પણ મને તે મોંઘું લાગ્યું એટલે ન લીધું. મારે તો સસ્તું અને કામ આપે તેવું જોઈએ. કારણ કે મારે તો કોઈ ને કોઈને આપી દેવાનું હોય. અઢી વાગ્યા છે અને ફરી પાછા અમે શહેર જોવા નીકળી પડ્યા. રોડ ઉપર બમ્પ નથી પણ કોઈ કોઈ જગ્યાએ છે તો તેની ડિઝાઈન એવી છે કે ગાડી અડી ન

જાય, સ્કૂટર વગેરે ટકરાઈને પડી ન જાય. આપણા રસ્તા બાંધનારાઓએ આ બમ્પ જરૂર જોવા જોઈએ. બમ્પનો અર્થ વાહનનની ગતિને ધીમી પાડવાનો છે. વાહનને ઊભું કરી દેવાનો નથી. અમુક ક્ષેત્રમાં વાહનો પુરપાટ દોડે તે યોગ્ય ન હોય તો આવા બમ્પ મુકાવા જોઈએ. એથી વાહનો ધીમી ગતિએ ચાલે. વાહનને નુકસાન ન થાય અને ટ્રાફિક ચાલતો રહે. આપણે બમ્પની જગ્યાએ ઊભા ઉંબરા કર્યા છે. તે ગતિને ધીમી નથી પાડતા પણ રોકી જ દે છે. વાહનને ઊભું રાખીને ત્રાંસું કરીને માંડ માંડ બમ્પ કુદાવી શકાય. તેમ છતાં ગાડીની નીચે ઘસરકો તો બોલે જ. આ ઓછી આવડતનું પરિણામ છે, તેનાથી ઊલટાના અકસ્માતો વધી જાય છે. પટ્ટા ચીતર્યા ન હોવાથી ઘણી વાર પુરપાટ આવતો સ્કૂટર-ચાલક ગબડી પડે છે અને હેમરેજ થઈને મરી પણ જાય છે. અહીં પ્રત્યેક રોડની બાજુમાં લોન ઊગેલી છે. પાંચેક ફૂટની લોન પછી પગપાળા લોકો માટે પાકી પગદંડી છે. તેના પછી ફરી પાછી લોન છે અને પછી વૃક્ષો છે. ક્યાંય કોરી જમીન દેખાતી નથી. એટલે ક્યાંય ધૂળ ઊડતી નથી. આપણે કાર્બન મોનોક્સાઈડની સાથે પ્રતિદિન પાંચેક તોલા ધૂળ ખેંચી લેતા હોઈશું. અહીં તેવું નથી. કાયદો એવો સખત છે કે ક્યાંય થૂંકાય નહિ, પાનની પિચકારી મરાય નહિ. અરે પાન જ ન ખવાય. ચારે તરફ સ્વચ્છતા જ સ્વચ્છતા. અત્યારે અહીંના શાસકો અને પ્રજા ગોરી નથી, આપણા જ ભાઈઓ એશિયનો છે. છતાં આવી વ્યવસ્થા રાખી શકે છે તેનું ગૌરવ આપણે પણ લેવા જેવું છે. આપણે પણ ગોરાઓ કરતાં ઉત્તમ રાજ્યવ્યવસ્થા કરી શકીએ છીએ તેનું પ્રમાણ સિંગાપોર છે.

સિંગાપોરમાં પણ પંચરંગી પ્રજા છે. મુખ્ય ઘટક ચીની પ્રજાનો છે. મલય, ભારતીય, પાક, બંગ્લાદેશી વગેરે અનેક પ્રકારની અને અનેક ધર્મો પાળનારી પ્રજા અહીં વસે છે, પણ કદી અહીં કોમી હુલ્લડો થતાં નથી. રાજકારણ કોમવાદથી મુક્ત હોવાના કારણે આવું થઈ શકે છે. બૌદ્ધ, ખ્રિસ્તી, હિન્દુ, શીખ, મુસ્લિમ વગેરે બધા ધર્મો પાળનારી પ્રજા હળીમળીને અહીં રહે છે. જેમ ભારતમાં પહેલાં રહેતી હતી.

અહીં ભરપૂર વાહનવ્યવહાર છે. પણ અકસ્માતો બહુ ઓછા થાય છે. કારણ કે રસ્તા ઉત્તમ છે. વાહનો કાયદેસર ચાલે છે. સ્થળે સ્થળે કૅમેરા ગોઠવેલા છે જે વાહનની ભૂલને તરત જ પકડી પાડે છે અને તરત જ દંડ ફટકારી દે છે. તેમ છતાં કદાચ કોઈ સ્થળે અકસ્માત્ થઈ જાય તો તરત જ દશ-બાર કારો આવી જાય છે અને મદદ કરે છે. પ્રજા પણ મદદમાં લાગી જાય છે. પોલીસ કોઈને ધક્કા ખવડાવીને હેરાન કરતી નથી.

પહેલાં અહીં એવો કાયદો હતો કે જો તમે કાર લઈને જતા હો અને તેમાં ખાલી જગ્યા હોય તો રસ્તે ચાલતા માણસને લિફ્ટ આપવી ફરજિયાત હતી. તે લિફ્ટ માગે અને જગ્યા હોવા છતાં પણ તમે લિફ્ટ ન આપો તો અપરાધ થાય. દંડ મળે.

અમારે કેબલકારમાં નદીના સામા કિનારે જવું છે. કારણ કે સામા કિનારે સિંગાપોરનું મ્યુઝિયમ છે. અમે તો બધા ચાર-ચારની સંખ્યામાં કેબલકારમાં ગોઠવાઈ ગયા. નદી પાર કરતાં કરતાં નજીકના જ બંદરનું દૃશ્ય જોયું, જે અદ્‌ભુત હતું. સેંકડો ક્રેનો, સાંઢણીની માફક ઊંચી ઊંચી ડોકો કરીને હજારો ટન માલની અવરજવર કરી રહી હતી. બંદર પ્રવૃત્તિથી ધમધમી રહ્યું છે. આ ધમધમાટ એ જ રાષ્ટ્રની સમૃદ્ધિ છે. નદી સમુદ્રને મળે છે ત્યારે તેનો પટ વિશાળ થઈ જાય છે. અહીં પણ તેવું જ છે. વિશાળ નદી હર્ષઘેલી થઈને સાગરના ગળે જાણે લટકી પડે છે. સાગર પણ ભરતીના સમયમાં મોટાં મોટાં મોજાં રૂપી ભુજાઓથી તેને સ્વીકારવા—જકડવા ઘૂઘવાટા કરીને સામે આવી રહ્યો છે. અમે સાગર-સરિતાના મિશનમાં કાંઈ વિક્ષેપ ન કરી બેસીએ એટલે તરત જ ઊતરવાનું સ્થાન આવી ગયું.

થોડુંક ચાલીને અમે આગળ વધ્યા ત્યાં એક મદારી અજગર લઈને ઊભો હતો અને લોકોને ફોટા પડાવવા આમંત્રતો હતો. અમે તો બધા ગભરાયા, અજગરથી દૂર રહ્યા, પણ ઉકાભાઈ આવા કામમાં સૌથી આગળ વધે અને બોણી કરાવે. ઉકાભાઈએ ગળામાં અજગરને પહેર્યો અને ફોટો પડાવ્યો.

10-2-04

*

4. સિંગાપોરભ્રમણ

પ્રત્યેક રાષ્ટ્રનો નાનો-મોટો ખરો-ખોટો પણ ભૂતકાળ હોય છે. આ ભૂતકાળને સાચવવો જરૂરી છે. મ્યુઝિયમ અથવા સંગ્રહસ્થાન પશ્ચિમની દેન લાગે છે. જ્યાં જ્યાં તેઓ ગયા ત્યાં ત્યાં તેમણે સંગ્રહસ્થાનો બનાવ્યાં છે. ભારતમાં તો અસંખ્ય સંગ્રહસ્થાનો છે. જો તમે જોયાં હશે તો એક વાત સૌના ધ્યાનમાં આવશે. આ સંગ્રહસ્થાનોમાં સૌથી વધુ પ્રાચીન મૂર્તિઓ સંગ્રહાયેલી છે. જેમાંની લગભગ બધી જ થોડી-ઘણી ખંડિત છે. એ બતાવે છે કે આ દેશ મૂર્તિઓનો દેશ હતો અને હજી પણ છે. પ્રજા મૂર્તિ અને મંદિરો પાછળ ઘેલી હતી અને આજે પણ છે, પ્રજાની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ-ધારા સમજી શકાય છે કે પ્રજા વધુમાં વધુ કઈ પ્રવૃત્તિમાં સમય આપતી હતી અને આજે પણ આપે છે. બીજો પ્રશ્ન એ થાય કે આ પ્રવૃત્તિથી પ્રજાને, રાષ્ટ્રને શું મળતું હતું? તેનો કયો પ્રશ્ન ઉકેલાતો હતો? પ્રજા વધુ ને વધુ ધાર્મિક બને તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે, પણ સાથે સાથે તેની ધાર્મિકતાથી પ્રશ્નો ઉકેલાવા જોઈએ. જો તેની ધાર્મિકતા પ્રશ્નો ન ઉકેલે પણ ઉપરથી પ્રશ્નો ઊભા કરે તો તેવી ધાર્મિકતા પ્રજાને સુખી કરી શકશે નહિ. ભલે ને તે મૂર્તિઓ કલાકૃતિની દૃષ્ટિએ અદ્‌ભુત હોય.

પણ આપણાં સંગ્રહસ્થાનોની મૂર્તિઓ જોઈને એક બીજો પ્રશ્ન પણ ઉદ્‌ભવે છે કે આ મૂર્તિઓ ખંડિત કેમ છે? આટલી સુંદર, રૂપાળી, બેનમૂન મૂર્તિઓ પણ કોઈનું નાક ખંડિત છે તો કોઈનો કાન, કોઈનું ગળું માત્ર છે તો કોઈનું ધડ માત્ર છે. કોણે આ મૂર્તિઓની આવી દશા કરી? ઉત્તર સરળ છે. મૂર્તિઓની સાથે સોનું અને ઝવેરાત જોડાયું. પ્રજાની પૂરી દાનક્ષમતા ધર્મગુરુઓએ મંદિરો અને મૂર્તિઓ તરફ વાળી. એટલે અહીં સોનું અને ઝવેરાતના ઢગલા થવા લાગ્યા. તેની ગંધ નજીકના જ દેશો સુધી પહોંચી. ત્યાં મૂર્તિદ્રોહી અને સુવર્ણપ્રેમી લોકો વસતા હતા. ગંધે ગંધે તેમનાં ધાડેધાડાં અહીં તીડની માફક દોડી આવ્યાં. અને એક સાથે તેમને આલોક અને પરલોક બન્ને લોક સુધારવાનો લાભ મળ્યો.

મંદિરોની અઢળક સંપત્તિ લૂંટવાથી તેમનો આ લોક સુધર્યો. ખચ્ચર, ઊંટો અને ઘોડાઓ પર લાદીલાદીને સેંકડો મણ સોનુંચાંદી લઈ ગયા, તો બીજી તરફ મૂર્તિઓ—મંદિરોને તોડવાથી તેમનો પરલોક પણ સુધર્યો. ગળથૂથીથી જ આ લોકો મૂર્તિદ્રોહી હતા. મૂર્તિપૂજાને મહાપાપ માનનારાં આ ધાડાં એમ પણ માનતાં હતાં કે આવી મૂર્તિઓને તોડી નાખવાથી મોટું પુણ્ય મળે છે. એટલે તેમણે સંપત્તિ અને પુણ્ય બન્ને મેળવ્યું અને હા, આ ભવ્ય મંદિરો, મૂર્તિઓ અને તેના શણગારોમાં રોકી રાખેલું અઢળક ધન. ધન રોકનાર લોકોના હાથ કમજોર હતા. તેઓ પોતાનું રક્ષણ કરી શક્યા નહિ, પોતાનાં ધર્મસ્થાનોનું રક્ષણ કરી શક્યા નહિ. તેમના ઘરમાં પેસીને તેમની નજર સામે જ આ વિધ્વંસ થતો રહ્યો પણ તેઓ તેને અટકાવી શક્યા નહિ, કારણ કે ધર્મે તેમને જીવનમૂલ્યનો મહામંત્ર આપ્યો હતો —“અહિંસા પરમો ધર્મઃ”, ધસમસતા ડાઘિયા કૂતરાઓ સામે જેમ સસલાં ટકી ન શકે તેમ લોકો ટકી ન શક્યા. હિંસાની સામે વીરતા જ ટકી શકે. અહિંસા નહિ. અહિંસા તો પ્રજાને વધુ ને વધુ નમાલા બનાવવા માટેનું રૂપાળું પણ છેતરામણું—આત્મઘાતી સૂત્ર છે. આ સૂત્રની કંઠીઓ વાળાં માદળિયાં બાંધનારી પ્રજાના જે બેહાલ થયા તે આપણાં સંગ્રહસ્થાનોમાંથી જાણી શકાય છે. પણ હા, પહેલાં આ માદળિયું છોડીને પછી જોવા જાય તો. હજી પણ મૂર્તિદ્રોહનું શમન થયું નથી, પુનરાવર્તનની પૂરી શક્યતા છે.

અમે સિંગાપોરનું સંગ્રહસ્થાન જોયું. આ નાના સરખા ટાપુએ કેટકેટલા અનુભવ કર્યા છે તે બધું અહીં સંગ્રહાયેલું છે. પેલા રેડ્ડીભાઈનું ચિત્ર પણ છે જેમાં અંગ્રેજ ગવર્નર તેને મંદિર બાંધવા માટે જમીનનો દસ્તાવેજ આપી રહ્યો છે. મેં થોડાંક પુસ્તકો લીધાં અને બહાર નીકળ્યા.

સિંગાપોરમાં રેલવે પણ છે, પણ અમે તેની મુખ્ય રેલવેનો લાભ ન લઈ શક્યા. હા, બોટોનિકલ ગાર્ડનનું ક્ષેત્રફળ એટલું વિશાળ છે કે તમે પગે ચાલીને ફરી શકો નહિ. એટલે તેને જોવા માટે ફરતી ગોળ નાની ટ્રેન ચાલે છે. પ્રવાસીઓ તેમાં મફત બેસીને પૂરા ગાર્ડનને જોઈ શકે છે. અમે બધા ટ્રેનના નાના નાના ડબ્બાઓમાં ગોઠવાઈ ગયા. બન્ને તરફ વૃક્ષો જ વૃક્ષો! ગાઢ અને ગીચ વનરાજી. પાંચ ફૂટ પછી કશું જ ન દેખાય તેવી ગાઢી વનરાજી. સૂર્યનું કિરણ પણ અંદર ન પ્રવેશે તેવી ગાઢ વનરાજી. અને બધાં વૃક્ષો લીલાંછમ. ચળકતાં પાંદડાંવાળાં, જોઈને આંખો ઠરી જાય તેવાં. માણસ કે રાષ્ટ્ર જ્યારે ઉન્નતિ કરતું હોય છે ત્યારે તેનું બધું ચમકવા લાગે છે. પણ જ્યારે તેનું પતન થતું હોય છે ત્યારે બધું મ્લાન થવા લાગે છે. માણસનો ચહેરો પણ. એકે વૃક્ષ સુકાયેલું નથી. અહીં વિશ્વભરનાં વૃક્ષો વાવ્યાં છે. તમને

ઓળખતાં આવડવું જોઈએ. પૂરો આંટો મારીને અમે સૌ હતા તે જ સ્ટેશને ઊતરી પડ્યા. હવે સાંજ પડી રહી છે, હજી એક બહુ જ મહત્ત્વનો કાર્યક્રમ બાકી છે. એ છે ફુવારા સંગીત. અમે તો બધા એક બહુ મોટા સ્ટેડિયમમાં પહોંચી ગયા. કલ્પના નથી કે અહીં શું થવાનું છે. માણસો ચિક્કાર ભરાયાં છે. એટલે જરૂર કાંઈક સારું થવાનું હશે તેમ માનીને સૌ બેઠા. સામે તો કશું દેખાતું નથી. મોટું મેદાન છે. કોઈ સ્ટેજ નથી કે કોઈ કલાકારો નથી. હશે, જે થાય તે જોઈએ. થોડી જ વારમાં કાર્યક્રમ શરૂ થયો. સામેના મેદાનમાં મૂકેલા જુદા જુદા વાલ્વમાંથી પાણીનાં ઝીણાં રજકણોનો ધોધ છૂટવા માંડ્યો, જાણે ગાઢ ધુમ્મસ છવાઈ ગયું. તેને બતાવવા તેના ઉપર તીવ્ર પ્રકાશની શેડો પડવા લાગી અને દૂર ટેકરી ઉપર સિંગાપોરના વિશાળકાય સિંહની આંખોમાંથી રંગ-બેરંગી રોશનીની ધારાઓ નીકળવા માંડી. થોડી જ વારમાં પેલાં જળ-રજકણો ઉપર કાર્ટૂનની માફક પૂતળીઓ પ્રગટવા માંડી અને નૃત્ય વગેરે હાવભાવ કરવા લાગી. સૌને નવાઈ હતી કે અહીં તો કોઈ પડદો તો હતો નહિ, તો પછી આ પૂતળીઓ ક્યાંથી આવી. કાર્યક્રમ લાંબો સમય ચાલતો રહ્યો. દર્શકો રસતરબોળ હતા. વચ્ચે વચ્ચે વીજળીનાં દૃશ્યો અને જાતજાતના ભડકા વગેરે અદ્ભુત હતું. અમે સૌ આશ્ચર્યચકિત થઈને જોતા રહ્યા. પેલાં જળરજકણોના પડદા ઉપર પ્રકાશથી થનારાં આ દૃશ્યો હતાં.

માણસને પૈસા કમાતાં આવડે તો ચારે તરફ ધંધા જ ધંધા છે. સિંગાપોરનો મુખ્ય ધંધો ટૂરીઝમ છે. પ્રવાસીઓના આકર્ષણ માટે અહીં એટલી બધી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે કે તમે જોતા જ રહો. જરાય પસ્તાવો ન થાય કે પૈસા પડી ગયા.

ઉતારે આવીને સૌ સૂઈ ગયા.

11-2-04

*

5. ઓસ્ટ્રેલિયામાં પ્રવેશ્યા

સિંગાપોરનો પ્રવાસ અમારે બે ભાગમાં કરવાનો છે. પ્રથમ ભાગ પૂરો કરીને અમે હવે ઓસ્ટ્રેલિયાના પશ્ચિમી શહેર પર્થ જઈ રહ્યા છીએ. અમારી ટૂરના પ્રારંભમાં શ્રી નરેન્દ્રભાઈ રોજ ત્રણ વાર નવકારમંત્ર બોલાવે છે—પ્રવાસીઓમાં બે-ત્રણ જ જૈન છે. બાકીના વૈષ્ણવ હોવા છતાં બધા પ્રેમથી નવકારમંત્ર બોલે છે. હિન્દુપ્રજાની આ જ વિશેષતા અને મહત્તા છે. તે સહજ રીતે સર્વધર્મસમભાવ રાખી શકે છે. સિંગાપોરનું બધું જ ભવ્ય છે તેમાં પણ હવાઈ મથક તો અત્યંત ભવ્ય છે. અમે પહોંચ્યા ત્યારે એરપોર્ટ ઉપર ચાર-પાંચ વર્ષનાં બાળકો નાની નાની રમકડાંની કારોમાં બેસીને ધમાચકડી મચાવતાં હતાં. હું જોતો જ રહ્યો. બાળકોની અલગ જ દુનિયા છે. રમવાનું મળે તો ખાવાનું પણ ભૂલી જાય. જ્યાં સુધી તેમનાં મા-બાપ બોર્ડિંગ પાસ લઈને તૈયાર ન થયાં ત્યાં સુધી એ કિલકિલાટ કરતાં રહ્યાં. જેણે નિર્દોષ થવું હોય તેણે ભોંયરામાં ન બેસવું પણ હસતાં ખેલતાં બાળકોને જોવાં. તેમના જેવું થવું. પણ તમારું સહજ હાસ્ય વિલીન થઈ જાય તેવી અને તેટલી ગંભીર પ્રકૃતિવાળા ન થવું.

મારો પોશાક જોઈને એક ફ્રેંચ બહેન આવ્યાં અને જિજ્ઞાસાપૂર્વકના પ્રશ્નો પૂછ્યા. મેં તેમને સમજાવ્યું કે ખ્રિસ્તી અને બૌદ્ધ ધર્મગુરુઓની માફક અમારો કોઈ નિશ્ચિત એકજ પ્રકારનો પોશાક નથી હોતો. અમે વિવિધતા ધારી શકીએ છીએ. કેટલાક પ્રાચીનપંથી સંન્યાસીઓ સીવ્યા વિનાનાં વસ્ત્રો પહેરે છે તો કેટલાક સીવેલાં પહેરે છે. સીવેલામાં પણ કેટલાક મારી માફક લાંબો ઝબ્બો પહેરે છે તો કેટલાક કટિવસ્ત્ર પૂર્વકનાં વસ્ત્રો પહેરે છે. અમારે સંપ્રદાય ન હોવાથી સાંપ્રદાયિક ચુસ્ત નિયંત્રણો પણ નથી, એટલે વસ્ત્રો વગેરેમાં ભિન્નતા રાખી શકાય છે.

શ્રી નરેન્દ્રે વારંવાર સૌને ચેતવણી આપી કે ઓસ્ટ્રેલિયાની કસ્ટમ બહુ જ કઠોર છે. બીજ, ફળો, ખાદ્ય પદાર્થો વગેરે નથી જ લઈ જવા દેતા. ફોર્મમાં જાહેર કરી દેજો નહિ તો તરત જ હજાર ડોલર દંડ કરી નાખશે. કશું સાંભળતા નથી. તેમની વાત પણ સાચી છે કે વિશ્વના માણસો જ્યારે એકબીજાની નજીક આવે છે ત્યારે તેમના દ્વારા થતા સંક્રામક રોગોથી પોતાના માણસો અને દેશને બચાવવો જરૂરી છે. આમ તો પહેલાં ઓસ્ટ્રેલિયા કોઈને આવવા જ ન દેતું, પણ છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી છૂટછાટ મૂકી છે. તેને સાવધાની રાખવાની જરૂર લાગે તે સ્વાભાવિક છે.

અમારું વિમાન જમ્બો છે, તેને બે માળ છે. ઉપર બીજા માળે પ્રથમ શ્રેણીના પ્રવાસીઓ બેસે છે. નીચે સામાન્ય ક્લાસના માણસો બેસે છે. રોકાયા વિના આ વિમાન 450 માણસોને તેમના સામાન સાથે લઈને ચૌદ હજાર કિલોમીટર સુધી ઊડી શકે છે. વિમાન ભરચક્ક છે. અમારે સાતેક કલાક ઊડવાનું છે, એટલે આટલો લાંબો સમય પસાર કરવા વિમાનમાં પ્રત્યેક સીટની સામે ટી.વી.ની સગવડ છે. તેમાં પ્રવાસી પોતાની રુચિ પ્રમાણે ઘણુંબધું જોઈ શકે છે. પાછી ગોઠવણ એવી છે કે પોતાનું ટી.વી. પોતે જ જોઈ શકે, બાજુવાળાને ન દેખાય. દુનિયા બહુ ઝડપથી સગવડો તરફ દોડી રહી છે. જે લોકો સગવડો ઊભી કરી શકતા નથી, તેમના ઉપર સગવડોવાળા સવાર થઈ જાય છે. સગવડોના ત્યાગનો ઉપદેશ બહુ પ્રભાવકારી રહેતો નથી, કારણ કે સૌને સગવડો ગમે છે. ત્યાગીઓને પણ.

આખા પ્રવાસમાં શ્રી નરેન્દ્ર અમારા માટે શાકાહારી ભોજનની વ્યવસ્થા કરે છે. કારણ આ પ્રજા પુષ્કળ માંસાહારી છે. માંસ, મચ્છી અને ઈંડાં તેમનો સહજ આહાર છે. આપણી અરુચિ તેમના ગળે ઊતરતી નથી. એટલે બધે જ શાકાહારની વ્યવસ્થા કરવી કઠિન થઈ જાય છે. પણ નરેન્દ્ર તો બધી પરિસ્થિતિ માટે તૈયાર જ હોય છે. તેમની સાથેના મૂછોવાળા રાજસ્થાની રસોઇયા શ્રી ભગવતીપ્રસાદ કુંભાર, કુશળ રસોઇયા છે. તેમણે કેટલીયે ટૂરો કરી છે. એટલે વિમાનમાં પણ પુલાવ, પુરી શાક વગેરે વસ્તુઓનાં પ્લાસ્ટિકનાં બોક્ષ તૈયાર કરી દે છે. જે અમારી સાથે સાથે કોઈ કોઈ વાર વિમાનના કર્મચારીઓ પણ આરોગે છે. નરેન્દ્રે અમને સૌને તૈયાર લંચ પીરસી દીધું તે પણ વિમાન કર્મચારીઓની મંજૂરીથી.

અમારું વિમાન હેમખેમ ઓસ્ટ્રેલિયાના પશ્ચિમી શહેર પર્થ પહોંચી ગયું. ઓસ્ટ્રેલિયા બહુ મોટો દેશ છે. લગભગ ભારત કરતાં અઢી ત્રણ ગણો મોટો છે. પણ વસ્તી માંડ બે કરોડ છે. તે હવે થઈ. થોડાં જ વર્ષો પહેલાં તેની વસ્તી માત્ર એક કરોડ જ હતી. બાકીની જે વધી છે તે પોતાનાં સંતાનો દ્વારા નહિ, પણ બહારથી આવનારા રહેવાસીઓના દ્વારા વધી છે. અત્યારે વિશ્વના ઘણા દેશો સ્વતંત્ર થઈ ગયા છે

અને સ્વતંત્ર થયેલા દેશોમાંથી તથા મૂળ યુરોપમાંથી ગોરી પ્રજાને સ્થળાંતર કરવું પડે છે. કેટલાકને રાજીખુશીથી તો કેટલાકને ફરજિયાત જૂનો દેશ છોડવો પડે છે. આવા લોકો ઓસ્ટ્રેલિયા—ન્યૂઝીલૅન્ડ આવવાનું વધુ પસંદ કરે છે. કારણ કે અહીં તેમને ઉજ્જ્વળ ભવિષ્ય દેખાય છે. ગોરી પ્રજા સિવાય, બીજી પ્રજા પણ હવે આવી શકે છે. ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓ માટે આ ઉત્તમ દેશ છે. શિક્ષણને આ લોકોએ ધંધાની કક્ષામાં મૂક્યું છે. એક વિદ્યાર્થી દર વર્ષે બે લાખ રૂપિયા ખર્ચે તો તેટલી રકમ બજારમાં વપરાવાની. આ રોજી થઈ જશે. આ રીતે બજાર ધમધમતાં રહેશે. સમૃદ્ધિ, વ્યાપારને આધીન છે, વ્યાપાર ખરીદશશક્તિને આધીન છે. લોકો પાસે વધુ ને વધુ ખરીદાવો એટલી સમૃદ્ધિ વધવા માંડે.

વસ્તીની દૃષ્ટિએ વહીવટ કરવા માટે આટલા વિશાળ દેશને છ ભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યો છે, અમેરિકાની માફક અહીં પણ પ્રત્યેક ભાગની સીમા સીધી લીટીમાં વહેંચાય છે. કારણ કે ભાષાવાર પ્રાંતો બનાવવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી. ભાષા એક જ છે અને તે અંગ્રેજી. હા, યુરોપના જુદા જુદા ભાગોમાંથી આવનારા ગોરાઓ પોતપોતાની ભાષા લઈને આવે છે, પણ પછી બધા અંગ્રેજી સ્વીકારી લે છે. અહીં ભાષાનું રાજકારણ ચાલતું નથી. રાષ્ટ્ર ખોટા રાજકારણથી તૂટતું હોય છે અને સારા રાજકારણથી બંધાતું હોય છે.

અમારે પશ્ચિમ ઓસ્ટ્રેલિયાના પર્થ શહેર જવાનું છે. પશ્ચિમ ઓસ્ટ્રેલિયાનું ક્ષેત્રફળ આ રીતે જાણી શકાય. પૂરું જર્મની, જાપાન અને ગ્રેટબ્રિટનથી પણ વધારે. અમે જ્યારે ઇમિગ્રેશનની લાંબી લાઈનમાં ઊભા હતા ત્યારે બેચાર મલય-મુસ્લિમ-કપલો પણ ઊભાં હતાં, તેમાંનું એક નાનું છોકરું ક્યારનુંય ભેંકડો તાણીને રડતું હતું. તે ઇચ્છતું હતું કે તેના પપ્પા તેને તેડી લે. મમ્મી પાસે સામાન હતો એટલે તેને તેડતાં ન હતાં, અંતે તે પપ્પાની આગળ ફરી વળ્યું અને રસ્તો રોકી દીધો. પપ્પાને તેડવું જ પડ્યું. બીજી તરફ તેની જ ઉંમરનું એક ગોરું છોકરું ગરગડીવાળી નાની બૅગ ખેંચતું હતું, જેથી તેની મમ્મીને રાહત રહે. બન્નેના ઉછેરનો ભેદ છે. એક જ્યારે જુઓ ત્યારે છાતીએ ચોંટાડી રાખે છે, બીજું છૂટ આપીને કામ કરાવે છે, જેથી તરત જ સ્વાવલંબી બને છે.

અમે તો પર્થમાં ઊતરી પડ્યા અને ઇમિગ્રેશન પતાવીને બૅગો પ્રાપ્ત કરીને કસ્ટમની વૈતરણી તરવા પહોંચી ગયા. મને લોકોએ ઘણું ભાથું આપ્યું હતું, પણ મેં ઘણુંખરું રસ્તામાં વહેંચી નાખ્યું હતું. તો પણ સૂકો મેવો તો હતો જ. મારી પાસે મારી નાની હૅન્ડબૅગ જ હતી કારણ કે ચાર જોડી કપડાં જ સામાનમાં હતાં. (જેમાંથી એક જોડી તો અકબંધ પાછી આવી) મેં પ્રથમથી જ બૅગ ખોલી રાખી હતી. કર્મચારીએ જોયું અને બદામ તથા અખરોટને લઈ લીધી. પિસ્તાં વગેરે રહેવા દીધું. આ લોકો શેકેલી વસ્તુઓ રહેવા દે છે. જેથી તે ઊગી ન શકે. બાકીનું બધું જપ્ત કરી લે છે. મારું તો ઠીક, બાકી બીજા બધાને તો હાહાકાર થઈ ગયો. વિશેષ પ્રકારથી બનાવેલા અડદિયા, ચવાણું, થેપલાં, બીજી મીઠાઈઓ વગેરે ઢગલાબંધ લઈ લીધું, એટલું જ નહિ, આ બધાને બાળી મૂકવાનું, જેથી તેનાં જંતુઓ ફેલાય નહિ. નરેન્દ્ર તો અમને જમાડવા માટે દશ-પંદર હજારની મીઠાઈઓ વગેરે લાવ્યા હતા તે બધું લઈ લીધું. લોકો ખાલી થઈ ગયા. સૌ કોઈ બહુ દુઃખી થયા. નક્કી કર્યું કે સાંજે શોકસભા કરવી, આટલી ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ વસ્તુઓ ધગધગતા અગ્નિમાં સ્વાહા કરી દેવાય તે કેમ સહન થાય! પણ મન મનાવ્યા વિના છૂટકો ન હતો. અમે તો બધા બધું પાર કરીને નિકાસ માર્ગ આગળ ઊભા થઈ ગયા. પણ હજી આશિષ અને તેજસ આવ્યાં ન હતાં. માણસને મોકલીને તપાસ કરી તો ખબર પડી કે તેને અટકાવી રાખ્યો હતો. બન્ને યુવાન હતાં, ઇમિગ્રેશનવાળાને વહેમ હતો કે આ લોકો અહીં રહી જવા માટે આવ્યાં છે. સમૃદ્ધ દેશોનો એક મોટો પ્રશ્ન રોજી-રોટી માટે ગરીબ દેશોના પેસી જતા માણસોને કેમ અટકાવવા તેનો હોય છે. આવી ટૂરોમાં આવા લોકો આવતાં હોય છે અને પછી રહી પડતાં હોય છે. સૌને ઉન્નત રોજીની તલાશ છે અને જરૂર છે. બીજી તરફ નરેન્દ્ર પણ પોતાના માલ-સામાનની માથાકૂટમાં પડ્યા હતા. તેમને બોલાવ્યા. નરેન્દ્ર દોડતા આવ્યા અને ઑફિસરોને માંડ માંડ સમજાવીને આશિષ—તેજસને લઈ આવ્યા.

શ્રી નરેન્દ્રની વ્યવસ્થા એવી હોય છે કે જ્યાં પહોંચીએ ત્યાં બધા પ્રવાસીઓને લઈને શહેર જોવા નીકળી પડવું. બીજી તરફ સીધું-સામાન લઈને મહારાજ (રસોઈયા) સીધા હોટલ ઉપર જાય અને રસોઈ શરૂ કરી દે. અમે બધે ફરીને આવીએ ત્યારે રસોઈ તૈયાર હોય. આ રીતે અમે તો બધા ભ્રમણ કરવા નીકળી પડ્યા.

12-2-04

*

6. પર્થ

પર્થ પશ્ચિમ ઓસ્ટ્રેલિયાનું મહત્ત્વનું મોટું શહેર છે. અત્યારે અહીં સૌથી વધુ ઝડપથી વિકાસ થઈ રહ્યો છે. ઓસ્ટ્રેલિયાનાં બીજાં મોટાં શહેરો ઉદ્યોગોથી ખીચોખીચ ભરાઈ ગયાં હોવાથી હવે ઉદ્યોગપતિઓની દૃષ્ટિ પર્થ ઉપર ઠરી છે. અહીં એટલી ઝડપથી વિકાસ થાય છે કે પાંચ વર્ષ પછી ફરી આવો તો જગ્યા ઓળખાય નહિ. બધું બદલાઈ ગયું હોય. આફ્રિકા વગેરે દેશોમાં રહેનારા આપણા ભાઈઓ ત્યાંથી સ્થળાંતર કરીને અહીં ઘણા આવી ગયા છે. વ્યાપારી શશક્તિનો ઉપયોગ કરી શકાય તો જ વિકાસ થાય. અહીં એવો કાયદો છે કે જો તમારી પાસે ત્રણ લાખ ઓસ્ટ્રેલિયન ડોલર હોય અને બૅન્કમાં જમા કરાવો તો તરત જ તમને અહીં રહેવાની પરમિટ મળી જાય છે. પર્થ, ભારતીય મહાસાગરના પૂર્વકિનારે આવેલું છે. જો પૂરો સમુદ્ર પાર કરી શકાય તો સામે બીજે છેડે ભારત દેશ આવેલો છે. અમે મોટાં મોટાં આલીશાન ભવનો જોતા જોતા નગરની એક તરફ બસમાં ફરી રહ્યા છીએ. અહીં પુષ્કળ જમીન હોવાના કારણે ડાઉનટાઉન સિવાયનાં મકાનો એકમાળનાં અને છૂટક છૂટક વસેલાં હોય છે.

ઓસ્ટ્રેલિયામાં લગભગ દરેક જગ્યાએ અમે વોર મેમોરિયલ જોયાં. આ પ્રજા પોતાના વીર અને શહીદ થયેલા સૈનિકો અને સેનાપતિઓને ખૂબ આદર અને નિષ્ઠાથી યાદ કરે છે અને તેમનું ઘણુંબધું સાચવી રાખે છે. તે નિમિત્તે અહીં સ્મારક બનેલું છે. એક ઊંચો સરસ ભવ્ય સ્તંભ ઊભો છે અને તેની પાસે જ સતત મશાલ બળી રહી છે, જે શહીદોને શ્રદ્ધાંજલિ આપ્યા કરે છે. અમે તેનો આદર કર્યો. આપણે ત્યાં માત્ર દિલ્હીમાં જ આવું સ્મારક છે. ખરેખર તો દેશનાં બધાં મોટાં મોટાં શહેરોમાં આવાં સ્મારકો બનાવવાં જોઈએ. સૈનિકોના સ્મારકમાં સાત મહિલાઓએ પણ મહત્ત્વનો ભાગ લીધેલો તે સાતેનાં નામ અહીં લખાયાં છે.

ઓસ્ટ્રેલિયા જ્યારે બ્રિટનની કોલોની હતી, ત્યારે કોઈ કોઈ વાર રાણી અહીં આવતી. તેમના માટે ભવ્ય મહેલ બાંધ્યો છે. ત્યારે તે લોકો કાંગારૂનો શિકાર કરતા. આ મુખ્ય શોખ પૂરો કરવા પણ વ્યવસ્થા છે. કાંગારૂ તો બિચારું ઘાસાહારી પ્રાણી છે એટલે તેના શિકારમાં બહુ બહાદુરી કરવી ન પડે પણ, હિંસક પ્રાણીઓનો શિકાર અઘરો ખરો. પ્રાચીનકાળમાં ભારતમાં પણ ખૂબ શિકાર રમાતો. રામાયણ—મહાભારતમાં બધું ભર્યું પડ્યું છે. તેનાથી હિંસક અને અહિંસક એમ બન્ને પ્રકારનાં પ્રાણીઓનું બૅલેન્સ જળવાતું, કાળે કરીને અહિંસાવાદનો પ્રચાર થયો અને હવે પર્યાવરણવાદીઓનો પ્રચાર થયો એટલે હવે રોઝ, ભૂંડ વગેરે ખેતીને નુકસાન કરનારાં અનેક પ્રાણીઓ વધી ગયાં છે. તેમનું બૅલેન્સ રહ્યું નથી તેથી ખેતીને બહુ જ નુકસાન થઈ રહ્યું છે.

અમે 404 હેક્ટરમાં ફેલાયેલા કિંગ્સ પાર્કમાં ફરી રહ્યા છીએ ત્યાં ઘણી માખીઓ પણ છે, જે આવી આવીને મોઢા ઉપર ચોંટે છે. ઘણી જગ્યાએ આવી માખીઓનો ત્રાસ અનુભવાયો છે. ફરતા ફરતા અમે બધા કિંગ્સગાર્ડનમાં પહોંચ્યા છીએ. ઊંચા ટેકરા ઉપર બાંકડા ઉપર બેસીને અમે પર્થનું મનોરમ દૃશ્ય જોઈ રહ્યા છીએ. સામે જ સ્વાન રિવર છે, જે સમુદ્રને મળી રહી છે. નીચેના રોડો ઉપર સડસડાટ કરતી કારો-વાહનો દોડી રહ્યાં છે. ભીડ છે પણ ઘોંઘાટ નથી. હોર્ન નથી. પ્રવૃત્તિ અને શાંતિ બન્ને સાથે છે. ગાર્ડનમાં અનેક લોકો આનંદ-પ્રમોદ પિકનિક કરવા આવ્યાં છે. બધી ઉંમરનાં માણસો છે. બધાં સ્વસ્થ અને ચળકતી ચામડીવાળાં હૃષ્ટપુષ્ટ છે. કોઈ દૂબળું માણસ દેખાતું નથી. એક નર-નારી તો બગીચા વચ્ચે પથારીમાં સૂતાં હોય તેમ અડીને સૂતાં છે. કોઈ તેમની તરફ જોતું પણ નથી. જાહેરમાં આવી રીતે પ્રેમચેષ્ટાને અહીં અસભ્યતા મનાતી નથી. આવાં દૃશ્યો અહીં સામાન્ય હોય છે. તેમને રોકનાર કોઈ પોલીસ નથી કે હેરાન કરનાર કોઈ લુખ્ખા માણસો પણ નથી. આ લોકો ખુલ્લેઆમ પ્રેમ કરે છે. આપણે ત્યાં ખુલ્લેઆમ સંડાસ-પેશાબ થાય છે. કોઈને કશી શરમ નથી.

અમે ચાલ્યા જઈએ છીએ, અને મારી નજર અહીંના મૂળ નિવાસી જેને અહીં “એબોરિજિન” કહેવાય છે, તેમના ત્રણ-ચાર માણસોના ટોળા ઉપર પડે છે. મેં બધાનું ધ્યાન તેમની તરફ ખેંચ્યું. આ આદિવાસીઓ મૂળ ઓસ્ટ્રેલિયાના વતની અને માલિક હતા, પણ ગોરા લોકો આગળ ટકી ન શક્યા એટલે હવે કંગાળ ભિખારી જેવી દશા ભોગવે છે.

એવું લાગે છે કે લાખ્ખો નહિ પણ કરોડો વર્ષ પહેલાં પૂરી પૃથ્વી એક એકમમાં હતી, જેને ગોંડવાના કહેવાય છે. કોઈ પ્રચંડ વિસ્ફોટ પછી તેના ભાગ છૂટા પડ્યા. જેમાંનો આ ઓસ્ટ્રેલિયા ખંડ પણ છૂટો પડ્યો. આફ્રિકાના કે ભારતના દક્ષિણ ભાગમાંથી છૂટો પડ્યો હોવાથી તેની સાથે પ્રજા, વનસ્પતિ પશુઓ વગેરે બધું જ છૂટું પડ્યું. જે લાખ્ખો વર્ષો સુધી મૂળ ધરતી સાથે ન તો ભેગું થઈ શક્યું, ન સંપર્કમાં આવી

શક્યું. ભૂમધ્ય રેખાની નીચેનો પૃથ્વીનો ભાગ લગભગ કાળા માણસોનો છે. જ્યારે ઉત્તરનો ભાગ ગોરા કે પીળા માણસોનો રહ્યો છે. ઉત્તરના લોકોએ દક્ષિણમાં માઈગ્રેશન કર્યું છે પણ દક્ષિણના લોકોએ ઉત્તરમાં સ્થળાંતર કર્યું લાગતું નથી. આ દક્ષિણના લોકો ઓસ્ટ્રેલિયામાં કુદરતી પ્રક્રિયાથી વિભાજિત થયા એટલે આજે પણ તેમના ચહેરા આપણી જૂની દ્રવિડ પ્રજાને મળતા આવે છે. ભારતમાં ઉત્તરથી આવનારી વિકસિત પ્રજાના કારણે જૂની પ્રજાનો વિકાસ થયો પણ અહીં તેવું થયું નહિ, કારણ કે લાખ્ખો વર્ષો સુધી ઓસ્ટ્રેલિયા તદ્દન સંપર્ક વિનાનો દેશ રહ્યો.

અહીંના આદિવાસીઓ ગોળ-મટોળ, મોટા પેટવાળા, સ્વચ્છતા વિનાના, વ્યસ્ત દાઢીબાલવાળા, અને મેલાં કપડાં પહેરેલા જોવા મળે છે. અમેરિકામાં મૂળ વતની રેડઇન્ડિયનો તો ગોરાઓ સામે ખૂબ લડ્યા, પણ શસ્ત્રોની ઊણપથી હાર્યા અને અત્યારે તેમના આરક્ષિત ક્ષેત્રમાં પછાત જીવન જીવી રહ્યા છે. પણ અહીં તેવી ભયંકર લડાઈઓ ગોરાઓને કરવી પડી નથી. કારણ કે આ આદિવાસીઓ પાસે ગાતરી (બૂમરેંગ) જેવું સામાન્ય શસ્ત્ર હતું. આપણે ત્યાં ઉત્તર ગુજરાતમાં અમુક જાતિઓ આવી ગાતરીઓ, સસલાં વગેરેનો શિકાર કરવા રાખે છે. બિલકુલ તેવું જ શસ્ત્ર આ આદિવાસીઓ પણ ધરાવતા હતા—શિકાર માટે. એટલે બહુ સરળતાથી દારુગોળાવાળા ગોરાઓ તેમના ઉપર વિજયી થયા. એટલું જ નહિ બહુ મોટા પ્રમાણમાં તેમનો નાશ પણ કરી દેવાયો. હવે રડ્યા-ખડ્યા, બચ્યા-ખુચ્યા બહુ થોડાક આદિવાસીઓ રહી ગયા છે. જેમને સરકાર પુષ્કળ પૈસો અને મદદ આપે છે. પણ એદી, આળસુ અને દારૂની લતવાળા કશો વિકાસ કર્યા વિના જેમના તેમ પડ્યા રહે છે. દરેક અઠવાડિયે માણસ દીઠ તેમને ભથ્થું મળે છે, પણ તે બધું દારૂમાં ચાલ્યું જાય છે. દારૂ તો ગોરાઓ પણ પીવે છે, પણ માપમાં રહે છે. આ લોકો માપમાં રહી શકતા નથી એટલે છતે પૈસે આવી દશા ભોગવે છે. આપણે ત્યાં પણ સરકાર પછાત વસતીને સારી એવી મદદ કરે છે. તેમાંથી જે ધાર્મિક વૃત્તિવાળા હોય છે તે વ્યસનોથી મુક્ત હોવાથી સારો વિકાસ કરી શક્યા છે, પણ અમુક લોકો હજી પણ વિકાસ કરી શક્યા નથી. તેમાં એક કારણ તે પોતે પણ છે. અર્થાત્ તેમની આદતો છે. એક વાત નક્કી છે કે જે લોકો પોતે પોતાને મદદ કરી શકે છે તે જ બાહ્ય મદદનો પૂરો સદ્ઉપયોગ કરી શકે છે. જે લોકો પોતે પોતાને મદદ નથી કરી શકતા તેમને ગમે તેટલું આપો તોપણ તે વિકસિત થઈ શકતા નથી. તેમાં વ્યસનો અને કુટેવો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે.

અહીં ઘણાં ભારતીય રેસ્ટોરાં પણ છે. હમણાં જ "માયામસાલા" નામનું રેસ્ટોરાં ગયું. હવે ગોરાઓ પણ ભારતીય ભોજન પ્રત્યે સારા એવા આકર્ષિત થયા છે. અને આ, અહીંની ખાઉધરાગલી છે. બન્ને તરફ રેસ્ટોરાં જ રેસ્ટોરાં છે. મોટા ફૂટપાથ ઉપર ખુરશી-ટેબલો લગાવ્યાં છે. ગોરાઓ આવે છે, બેસે છે. પહેલાં મદ્યપાન કરે છે. પુષ્કળ હળવી વાતો કરે છે. પશ્ચિમી સંસ્કૃતિમાં મદ્યનું સ્થાન મહત્ત્વનું છે. જમવામાં આ લોકો દોઢ-બે કલાક લગાડે છે. જમતી વખતે હળવી આનંદ-પ્રમોદની વાતો કરવાની, ચિંતા વધારે તેવી ગંભીર વાતો ન કરાય. મદ્યપાન પછી એક પછી એક ડિશ મંગાવીને જમે છે.

અમારો ડ્રાઇવર કદાવર શરીરનો છે. મારા કરતાં પણ ઊંચો છે. મેં તેને પૂછ્યું કે અત્યારે અહીં ઓસ્ટ્રેલિયામાં મહત્ત્વનો સળગતો પ્રશ્ન કયો છે? તેણે કહ્યું કે અત્યારે અહીં હૉસ્પિટલોમાં જલદી પ્રવેશ નથી મળતો. ઓપરેશનો બહુ મોડાં થાય છે, બહુ રાહ જોવી પડે છે. આ પ્રોબ્લેમ છે. મને નવાઈ લાગી. અહીં બેકારીનો પ્રશ્ન નથી, મકાનોનો પ્રશ્ન નથી. ચોરી-લૂંટફાટનો પ્રશ્ન નથી, કોમવાદ કે આતંકવાદનો પણ પ્રશ્ન નથી, મંદીનો પણ પ્રશ્ન નથી. ઓસ્ટ્રેલિયાની ચારે તરફની સીમા ઉપર સમુદ્ર હોવાથી સીમાડાનો પણ પ્રશ્ન નથી. તેની નજીક ન્યૂઝીલૅન્ડ છે. બન્નેને ગાઢ મૈત્રી છે. જેમ અમેરિકા અને કેનેડાને છે તેમ. બન્ને હળીમળીને રહે છે. કેટલો ભાગ્યશાળી દેશ કહેવાય! ખરેખર તો આ દેશને આપણા જેવા કોઈ પ્રશ્ન જ નથી. અને આપણે પ્રશ્નો જ પ્રશ્નોમાં અટવાયા કરીએ છીએ. ત્રણ સાંધે ત્યાં તેર તૂટે છે. રાજકારણથી પ્રશ્નો ઉકેલાય છે અને પ્રશ્નો ઊભા પણ થાય છે.

ફરી પાછું આદિવાસીઓનું એક બીજું નાનું ટોળું આવી રહ્યું છે. બધા સરખા જ દેખાય છે. ગોરા અને આ લોકોની વચ્ચે આકાશ-પાતાળનું અંતર છે. આપણે તેટલું અંતર નથી. પણ આ ગોરા લોકોએ તેઓ પોતાના માર્ગમાં અડચણરૂપ ન બને તે રીતે પ્રશ્ન ઉકેલી નાખ્યો છે. એમ કહી શકાય કે આ દેશ બહુ સળગતા પ્રશ્નોથી મુક્ત છે. એટલે શાંતિ અનુભવે છે. જ્યાં સેંકડો સળગતા પ્રશ્નો હોય તેને શાંતિ ન હોય. શ્રી નરેન્દ્રનો વારંવાર આગ્રહ છે કે પાણી ખૂબ પીજો. પાણી પીવામાં લોભ કરવો નહિ. ચીન-રશિયામાં અમારે પાણી પીવામાં બહુ વિચાર કરવો પડતો કારણ કે ગાઇડ જ કહેતો કે આ પાણી પીવા જેવું નથી. પણ અહીં તો બધું જ પાણી પીવા જેવું છે, એટલે ખરીદવાની જરૂર જ નથી.

બધે ભ્રમણ કરીને સાંજે અમે અમારી હોટલ ગ્રાન્ડ ચાન્સેલર પહોંચી ગયા. અમારો બધો ખાદ્ય સામાન કસ્ટમવાળાએ ફેંકાવી દીધો હતો. તેના આઘાતમાં શોકસભા કરવાની હતી, પણ અમારા મહારાજે અમારા આવતાં પહેલાં એટલી સરસ ગુજરાતી રસોઈ બનાવી હતી કે શોકસભા કરવાનું યાદ જ ન રહ્યું. મહારાજ અને નરેન્દ્ર બન્ને અનુભવી અને ઉત્સાહી છે એટલે રોજ નવી નવી વાનગીઓ બનાવીને આગ્રહપૂર્વક બધાને જમાડે છે.

મેં ભારતમાંથી જ બધાની બૅગો ઉપર ભગવા રંગની રીબનના ટુકડા બાંધી આપ્યા હતા, જે અમારો સામાન ઓળખવામાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડેલ છે. તેના કારણે સામાન બચી પણ જાય છે. અત્યારે અહીં 22 ડિગ્રી ગરમી છે. ઠંડી નથી. સ્વાન રિવર નગર વચ્ચેથી પસાર થાય છે. જેથી શહેરના બે ભાગ થઈ જાય છે. પાણી ભરપૂર અને ચોખ્ખું છે. અમે જ્યારે સ્વાન રિવરના કિનારે ઊભા હતા ત્યારે એક એબોરિજિન માણસ મને મળવા આવ્યો. તે દારૂ પીધેલો હતો નરેન્દ્ર તેને દૂર કરવા પડકાર કરતા હતા પણ મેં તેમને રોક્યા. તે માણસે મારી સાથે હાથ મેળવ્યા, તેના માથા ઉપર ચોટી હતી. મેં તેને પૈસા આપવા માંડ્યા પણ ન લીધા. તે સહી કરાવવા માગતો હતો તે કાગળ ઉપર સહી કરી આપી. તે ગયો અને થોડી વાર પછી આવીને પૈસા લઈ ગયો.

અહીં પાસેજ "અન્નલક્ષ્મી" રેસ્ટોરાં છે. નામ જાણીને આનંદ થયો. તેનો ગોરો માલિક મારી પાસે આવ્યો, પ્રણામ કર્યા. તે શાકાહારી વાનગીઓનો આગ્રહ રાખે છે. દિવ્યજીવન સંઘના પ્રભાવમાં તે છે. પ્રત્યેક અડધા કલાકે આ રિવરમાંથી એક ક્રુજર-ફેરી જુદી જુદી જગ્યાએ જાય છે. અહીં રાજ્યવાર સુપ્રિમ કોર્ટ હોય છે. ધારાસભાને મજાકમાં બનાના ફેક્ટરી કહે છે. કાચાં બનાના અંદર જાય છે અને પાકીને પાછાં નીકળે છે. અહીં મે-જૂન-જુલાઈમાં 450 સે.મી. વરસાદ પડે છે.

થાક્યાપાક્યા સૌ કોઈ પોતપોતાના રૂમમાં જઈને સૂઈ ગયા.

12-2-04

*

7. રણ તરફ

અમે પર્થ શહેરમાં છીએ. અહીં પશ્ચિમી હોટલોમાં એવો રિવાજ છે કે સવારનો નાસ્તો રૂમ ભાડામાં આવી જાય. અમે સૌ નહાઈધોઈને નાસ્તો કરવા ગયા. પોતાની મેળે પોતપોતાની ડિશ લઈને જે જોઈએ તે લઈ આવવાનું. ખાવાનું પુષ્કળ અને જોઈએ તેટલું લેવાની છૂટ હોય છે. માખણ-મધનો ઉપયોગ ઘણો થાય છે. અમે બધા શાકાહારી વાનગીઓનો નાસ્તો કરીને બહાર નીકળ્યા. આજે અમારે દૂર દૂર રણ પાર કરીને ખાસ પ્રકારના શિવલિંગ જેવા પથ્થરો જોવા જવાનું છે, જેને પિનેકલ કહેવાય છે. લગભગ 254 કિ.મી. દૂર અમારે જવાનું છે અમે બધા બસમાં ગોઠવાઈ ગયા. શ્રી નરેન્દ્રે કહ્યું કે હું જૈન છું અને શંખેશ્વરા પાર્શ્વનાથ ઉપર મારી અતૂટ શ્રદ્ધા છે. એટલે પ્રતિદિન બસની શરૂઆતમાં ત્રણ વાર નવકારમંત્ર બોલાવું છું. તો તમે પ્રેમથી બોલજો. તેમણે નવકાર મંત્ર શરૂ કર્યો. સૌએ પ્રેમથી ઝીલ્યો. હિન્દુપ્રજાને બીજા ધર્મની કશી એલર્જી નથી. અહીં બસ ડ્રાઇવરને કોચકૅપ્ટન કહેવાય છે. માત્ર ડ્રાઇવર હલકું નામ ગણાય. નામનો પણ મહિમા છે, ભલે કામ એનું એ જ હોય. કોઈને ભંગી કહો, મહેતર કહો અને જમાદાર (પંજાબમાં ભંગીને જમાદાર કહે છે) કહો, ઘણો ફરક છે. અમારો કોચકૅપ્ટન મિ. સ્ટીવ છે. પૂરો કદાવર છે. નરેન્દ્રનું કાઠું ઘણું નાનું છે. લાલબહાદુર શાસ્ત્રી જ સમજી લો. શરીર દૂબળું પણ તનમન અને બુદ્ધિ બન્નેમાં નરેન્દ્ર શાસ્ત્રીજી જેવા છે. નરેન્દ્ર જ્યારે સ્ટીવની સામે ઊભા હોય છે, ત્યારે પૂરી ગરદન ઊંચી કરવી પડે છે અને સ્ટીવને ઘણી નીચી કરવી પડે છે. ચાલુ બસે સૌએ પોતપોતાનો પરિચય બસના માઈક ઉપર આપ્યો, જેમાં ઘણી ગમ્મત થઈ. કારણ કે ઘણાને બોલવાનો અભ્યાસ ન હોવાથી ગોટાળા વાળ્યા. પહેલાં પોતપોતાનો પરિચય આપવાની પશ્ચિમી પદ્ધતિ ઘણી સારી છે.

અત્યારે મોસમ ઘણી સારી છે. આમ તો પૂરા પ્રવાસમાં અમને મોસમે પૂરેપૂરો સાથ આપ્યો, ક્યાંય કશી તકલીફ ન પડી. અમે જઈ રહ્યા છીએ. આ તરફ મશરૂમની ખેતી ઘણી થાય છે. મશરૂમ ઘણું મોંઘું શાક છે. પહેલાં તો આપણે બિલાડીના ટોપ કહીને તેના પ્રત્યે ઘૃણા કરતા પણ હવે ધીરેધીરે મોટાં ઘરોમાં તેનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો છે. ચાલુ બસે આપણે પર્થ વિશે થોડું જાણી લઈએ.

પર્થ, પશ્ચિમ ઓસ્ટ્રેલિયાની રાજધાની છે. તેની જનસંખ્યા 13,41,913 છે. જ્યારે પૂરા પશ્ચિમ ઓસ્ટ્રેલિયાની જનસંખ્યા ઓગણીસ લાખ જેટલી છે. આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે આ નગરપ્રધાન દેશ છે. ગ્રામપ્રધાન નથી. ગામડાં લગભગ છે જ નહિ. સમુદ્રકિનારે ફળદ્રુપ ભૂમિ ઉપર નગરો વસ્યાં છે તેમાં લોકો વસે છે. અહીં પ્રતિકિલોમીટર જનસંખ્યા માંડ બેથી ત્રણની છે.

અમેરિકાની માફક અહીં મજૂરી કરવા નિગ્રો લોકોને લાવવામાં આવ્યા ન હતા, એટલે અહીં ગુલામપ્રથા પણ ન હતી, તેમ અહીંની મૂળ વસ્તી એબોરિજિન કામમાં આવે તેવી ન હતી એટલે તેમની પાસેથી પણ કશું કામ કરાવાય તેમ ન હતું. એટલે ગોરાઓ જ બધું કામ જાતે કરે છે. અમે જોયું કે આઠદશ ગોરા યુવાનો કોદાળી પાવડો લઈને મહેનત કરી રહ્યા છે. ગોરી પ્રજામાં મહેનત કરવામાં કશી શરમ નથી હોતી, કોઈ લાજમેણું નહિ. કોઈ પણ માણસ કોઈ પણ કામ કરીને સ્વમાનપૂર્વકનું જીવન જીવી શકે છે.

ચાલુ બસે અમે જોયું કે અહીં પુષ્કળ ઢોર હોવાથી તેનું ખાતર પણ પુષ્કળ થાય છે. જેનો ઉપયોગ સારી રીતે વૈજ્ઞાનિક રીતે થઈ રહ્યો છે. કોઈપણ માણસ સરકારની મંજૂરી વિના ઢોરાં રાખી શકે નહિ. અને સરકાર તેને જ મંજૂરી આપે જેની પાસે જમીન હોય. શહેરમાં ક્યાંય કોઈ ઢોરું તો શું, કૂતરું પણ ન દેખાય. રસ્તાની બાજુમાં ખેતરો છે અને પુષ્કળ ગાયો ચરે છે. પણ કોઈ ગાય રોડ ઉપર ન આવી શકે. કદાચ આવી જાય અને કોઈના વાહનને નુકસાન પહોંચાડે તો ગાયના માલિકનો દંડ થાય. આપણે ત્યાં ઊલટું છે. ઢોરાં રોડ ઉપર ફેલાઈને ચાલે છે, તેનો માલિક વાહનોને રસ્તો આપતો નથી. હોર્ન વગાડી વગાડીને થાકો પણ કશી અસર થતી નથી. જો કદાચ કોઈ ઢોરાને વાહન અડી ગયું તો આવી બન્યું. કાયદો હાથમાં લઈને તરત જ મારામારી અને લૂંટ શરૂ થઈ જાય. અહીં પ્રત્યેક ખેતરને બે વાયરની જ વાડ છે, જેથી કોઈ ઢોર રોડ ઉપર આવી જતું નથી. વાડ માણસો માટે નથી.

અમે સ્વાન રિવર પાર કરી અને સ્વાન વૅલીમાં પ્રવેશ કર્યો. પુષ્કળ ગાયો ચરે છે, પણ કોઈ ગોવાળ નથી. ખેડૂતો પોતપોતાની સેંકડો—હજારો ગાયો પોતાની જમીનમાં છૂટી મૂકી દે છે. તેમાં સાંઢ હોય છે જેથી સમય ઉપર તેમનાં વાછડાં થાય છે. એકાદ સ્થળે પવનચક્કી મૂકી દીધી હોય છે જે આપોઆપ પાણી ખેંચીને હવાડો ભર્યા કરે. બાકી ચરવાનું તો પુષ્કળ હોય. ગાયો ચરે, પાણી પીએ અને વિશ્રાન્તિ કરે. જરૂર પડે ત્યારે જરૂર જેટલી ગાયોને ખેડૂતો લઈ જતા હોય છે. પ્રત્યેકના કાન ઉપર ઇલેક્ટ્રોનિક બટન હોય જે તેની ખબર આપે.

બાજુની જમીનમાં બીજા બીજા ખેડૂતોની ગાયો હોય પણ કોઈ કોઈની ગાયોની ચોરી કરતું નથી. સતયુગ ચાલે છે. આ ગાયોનો ઉપયોગ દૂધ અને આહાર માટે થાય છે.

હવે જે ખેતરો આવ્યાં તે લીલીછમ દ્રાક્ષના વેલાનાં છે. હજારો હેક્ટર સુધી દ્રાક્ષનાં ઝૂમખાં જોવા મળે. આટલી બધી દ્રાક્ષ માત્ર મદ્ય બનાવવા માટે ઉગાડે છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ પશ્ચિમી જીવનમાં મદ્યનું સ્થાન મહત્ત્વનું છે. હજારો ટન દ્રાક્ષમાંથી અનેક પ્રકારનાં મદ્ય બનાવીને લોકો પીએ છે અને નિકાસ કરે છે. પિકનિક કરનારા આ વાડીઓમાં આવે છે, બેસે છે, તેમને ફ્રી ટેસ્ટ મળે છે, પછી ખરીદે છે.

હવે કાંગારૂનો પ્રદેશ આવ્યો છે. ઓસ્ટ્રેલિયાની ઓળખાણ જ કાંગારૂથી થાય છે. અહીં પુષ્કળ કાંગારૂ પ્રાણીઓ થાય છે. સામે કોઈ હિંસક પ્રાણીઓ ન હોવાથી તથા તેના શિકાર ઉપર પ્રતિબંધ હોવાથી તેની વસ્તી વધતી રહે છે. અમે એક ક્વાલા નામનું મહાઆળસુ પ્રાણી જોયું. જે 24 કલાકમાં 22 કલાક ઊંઘ્યા કરે છે.

અહીં એક એવું ઘાસ થાય છે જે ટસક કહેવાય છે. ઔષધમાં વપરાય છે. જેનો ભાવ 1 કિલોના 20થી 25 ડોલર થાય છે. આ ઘાસની નિકાસથી આ દેશને સારી આવક થાય છે. અહીં ઘણાં નીલગીરીનાં વૃક્ષો છે. અહીં 45 જાતની નીલગીરીઓ થાય છે. અત્યારે અહીં ગરમી છે પણ પરસેવો થતો નથી. રસ્તાઓમાં જ્યાં જ્યાં ગોળ—ચક્કર—સર્કલ આવે છે તે જોવા જેવું છે. વચ્ચે એક ગોળ રચના હોય પછી તરત જ રસ્તો ન હોય પણ આ ચક્કરથી દશેક ફૂટ જેટલું રોડ બરાબરનું બીજું ચક્કર હોય, પછી રોડ આવે. આમ કરવાથી વાહનો મૂળ સર્કલને ઘસાતાં નથી. તેમ રોડ બરાબરના બીજા સર્કલ ઉપર ચઢી જતાં નથી. આપણે ત્યાં આવું ન ચાલે. બધાં તેના ઉપર જ ચઢી જાય. અહીં તો પૂરો કાયદો કામ કરે છે, રાજસત્તાનો અર્થ જ છે કે કાયદાનું અસ્તિત્વ છે.

આ બધી દશ હજાર હેક્ટર જેટલી વિશાળ ભૂમિ બ્લૂ વ્હાઇટમૅન નામના માણસે સરકાર પાસેથી ખરીદી લીધી હતી અને પછી લોકહિત માટે તેણે દાન કરી દીધી હતી. આ માનવતાલક્ષી દાન કહેવાય. જેનાથી મનુષ્યોના પ્રશ્નો ઉકેલાય. માત્ર મંદિરો બાંધવાથી કે સો સો કૂંડીઓના યજ્ઞો કરવાથી પ્રશ્નો ઉકેલાતા નથી, ઊલટાના ઊભા થાય છે. અત્યારે અહીં ઓસ્ટ્રેલિયામાં મજૂરોને કલાકના 17થી 20 ડોલર વેતન મળે છે. વિદ્યાર્થીઓ પણ ફુરસદના સમયે કામ કરીને પોતાનો ખર્ચો કાઢી શકે છે.

અહીંથી હીરા પણ નીકળે છે. અહીંના હીરાને ઓપલ કહે છે. તેના અગિયાર પ્રકાર છે. અહીં આવનારા આ ઓપલ હીરાના દાગીના ખરીદે છે. અમે સ્વાન વૅલી પાર કરીને હવે ગ્રાન્ડ રોડ ઉપર આવી ગયા છીએ. ખેતરોમાં ઘાસનાં મોટાં મોટાં બંડલો ગોળ વીંટામાં પ્લાસ્ટિક લગાવીને પડ્યાં છે. આ બધું ઘાસ પરદેશ નિકાસ થવાનું છે. વરસાદ આવે તોપણ પલળે નહિ તેવું તેનું પેકિંગ છે. અહીં માત્ર વરસાદી ખેતી જ છે અને વરસાદ માત્ર 20થી 22 ઈંચ પડે છે, પણ તે એકીસાથે તૂટી પડતો નથી, ધીમે ધીમે થોડો થોડો આવે છે જેથી તેનો પૂરેપૂરો લાભ મળે છે. આ લોકો ઘાસની પણ ખેતી કરે છે. પુષ્કળ ઘાસ ઉગાડીને નિકાસ કરે છે.

ગ્રાન્ડ રોડ ઉપર બધાં વાહનો પોતપોતાની લાઈનમાં જ ચાલી રહ્યાં છે. એથી કોઈ કોઈને નડતું નથી. હોર્નની તો વાત જ નહિ. મર્સીડીઝ કંપનીની બસ એટલી સરસ છે કે તરત જ ઊંઘ આવી જાય. અમે બધાં ચાલુ બસે ઝોકાં ખાતાં થઈ જઈએ છીએ. હું જ બધું નિહાળવા માટે બળપૂર્વક જાગતો રહું છું. બપોર થઈ ચૂક્યા છે. તાપ વધ્યો છે. ક્યાંય માણસ દેખાતું નથી. ગાયો પણ હવે બેસી ગઈ છે. કોઈકોઈ વાર સરકારી કે ખાનગી હેલિકોપ્ટર ધણધણાટી મચાવીને ચાલ્યાં જાય છે. સરકાર તરફથી જુદા જુદા ત્રણ પ્રકારના સિગ્નલો ચઢાવીને ગરમીનું પ્રમાણ બનાવવામાં આવે છે. બ્લૂ, લીલો અને લાલ. આજે લાલ સિગ્નલ છે, અર્થાત્ વધુ ગરમી છે.

અહીંના નિયમ પ્રમાણે દર દોઢ બે કલાકે બસને ટોઇલેટ સ્ટોપ આપવો જ પડે. અમારી બસ મુખ્ય રોડથી બાજુના કાચા રસ્તે ગઈ અને ઝાડી વચ્ચે ઊભી રહી. અહીં ખુલ્લામાં પેશાબ કરી શકાય છે. આ વ્યવસ્થા માત્ર અહીં જ છે. કારણ કે ટોઇલેટ સ્ટોપનું અંતર વધી જાય છે. પણ હા, અહીં ફોટોગ્રાફીની મનાઈ છે. આમ તો જોકે હવે રણ શરૂ થઈ ગયું છે તોપણ આ લીલું રણ છે. સેમિડેઝર્ટ કહેવાય. પેન્સિયા નામનાં એક જ પ્રકારનાં હજારો વૃક્ષો દેખાય છે. અહીં ઇલેક્ટ્રિક થાંભલા લાકડાના છે કારણ કે અહીં પુષ્કળ લાકડું થાય છે. ટીંબરની પણ મોટી નિકાસ કરાય છે. આ લીલા રણમાં ક્યાંય પક્ષીઓ દેખાતાં નથી. હિંસક પ્રાણીઓ પણ દેખાતાં નથી. એથી ગાયો વગેરે નિરાંતે ચરે છે. અહીં તેલ વગેરેના વહન માટે એકસાથે મોટાંમોટાં ચાર ટેંકરો લાગેલો ખટારો રોડ ઉપર ચાલે છે. એક ટેન્કર પચાસ ટનનું હોય તો બસો ટન તેલની એકસાથે હેરાફેરી કરી શકાય છે. વિજ્ઞાન, યંત્રો અને આયોજન આ ત્રણેનો સમન્વય કરીને દેશને માલામાલ કરી મૂક્યો છે.

*

૮. પિનેકલ પાર્ક

અમે આ લીલા રણમાં પુરપાટ દોડી રહ્યા છીએ. અહીં સૌથી મોટો પ્રશ્ન બુશફાયરનો છે. કોઈપણ સળગતી વસ્તુ—બીડી વગેરે ફેંકવાથી અગ્નિ લાગી જાય છે અને પછી જોતજોતામાં દૂર દૂર સુધી પ્રસરી જાય છે. તેને બુઝાવવો બહુ કઠિન થઈ જાય છે. આવો અગ્નિ બુઝાવવા માટે ચાર હેલિકોપ્ટરો ખડે પગે ઊભેલાં તૈયાર રહે છે. સંદેશો મળતાં જ સમુદ્રમાંથી સીધું પાણી લઈને તે પહોંચી જાય છે અને અગ્નિ ઉપર છંટકાવ કરીને તેને બુઝાવી દે છે. પ્રશ્નો છે તો તેના ઉપાયો પણ છે જ. ઉપાયો વિનાના પ્રશ્નો જ પ્રજાને હેરાન-પરેશાન કરતા હોય છે. ઘણી વાર તો ઊંધા ઉપાયો તો પ્રજાને વધુ ને વધુ દુઃખી કરતા હોય છે. માનો કે બુશફાયરને ઓલવવા તમારી પાસે કશું સાધન નથી તો આવો અગ્નિ ફેલાઈ જશે. પણ તમારી પાસે હેલિકોપ્ટરો છે તો તેને ઊગતો જ ડામી દેવામાં આવે તો આ સાચો ઉપાય થયો. પણ તમે આવો અગ્નિ કોઈ દૈવી પ્રકોપથી થયો છે તેવું માનીને હોમહવન કરવા બેસી જાવ તો તે ઊંધો ઉપાય છે. આવી જ રીતે વરસાદ લાવવા માટે યજ્ઞો કરવા બેસો તો તે ઊંધો ઉપાય હશે. જોકે કેટલાક લોકોનું માનવું છે કે બુશફાયર પણ એકંદરે ફાયદો પહોંચાડે છે. બળી ગયેલું જંગલ વરસાદ પડતાં જ ફરી અનેકગણું લીલુંછમ થઈને ઊગી નીકળે છે.

હવે અમે સાચા રણમાં પ્રવેશ્યા છીએ. અહીં ક્યાંય લીલું તરણું નથી. ચારે તરફ સૂકું અને બળબળતું રણ છે. રણ પાર કરીને અમે “નામબન્ક નેશનલ પાર્ક”માં પ્રવેશ કરીએ છીએ. અહીં પ્રવેશ માટે ટિકિટ લેવી પડે છે. એક સામાન્ય કેબિનમાં એક યુવાન છોકરી ટિકિટો આપે છે. અહીં ક્યાંય માણસો નથી, હા, અવારનવાર પ્રવાસીઓ આવજા કરે છે. ચારે તરફ સૂકા પથ્થરો અને બળબળતી રેત છે. આવા નિર્જન સ્થાનમાં આ એકલી યુવતી ડ્યુટી બજાવી શકે છે તેના ઉપરથી કાયદાની અને સુરક્ષાની સ્થિતિનું માપ કાઢી શકાય છે. અમે ટિકિટો લીધી અને રણમાં—પાર્કમાં પ્રવેશ કર્યો. નજીકમાં જ એક પાણીની ટાંકી પવનચક્કીથી ચાલી રહી છે તેનાથી પાણી નીકળી રહ્યું છે. ફરીથી યાદ કરાવીએ કે પશ્ચિમ ઓસ્ટ્રેલિયાની કુલ વસ્તી અઢાર-ઓગણીશ લાખની માત્ર છે. વડોદરા જેટલી પણ નહિ. અને તેનું ક્ષેત્રફળ રાજસ્થાન, ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર અને મધ્યપ્રદેશ જેટલું છે. નજીકમાં જ હોવા છતાં આપણે આ દેશને પ્રાપ્ત ન કરી શક્યા, કારણ કે ધર્મે સમુદ્રયાત્રા રોકી રાખી હતી. જો ભારતીયોનો ઉપરનો અભિજાત વર્ગ સમુદ્રયાત્રા કરતો હોત તો તેનાં વહાણો જરૂર અહીં લાંગર્યાં હોત, તો આજે અહીં બીજું ભારત હોત. ચાલો હવે તો વિચારીએ કે આપણે ગુલામ કેમ થયા અને ગરીબ કેમ થયા.

આ રણમાં ત્રણ પ્રકારની રેતી જોવા મળે છે. કેટલીક રેતી લાલઘૂમ હોય છે જેથી તડકામાં જમીન પણ લાલઘૂમ લાગે છે. આપણે ત્યાં મોરમ જેવો રંગ દેખાય છે. અમે જે નેશનલ પાર્કમાં પિનાકલ જોવા આવ્યા છીએ ત્યાં સફેદ રેતી છે. એ ચૂનાવાળી છે. રેતના મોટા મોટા ઢૂવા છે. અમે બધા તડકાથી બચવા મોઢાં ઢાંકીને રણમાં ગયા. અહીં શિવલિંગ જેવા હજારો ભીમકાય પથ્થરો ઊગી નીકળ્યા છે. તે જોવા ફર્યા. પિનેકલો જોયા. થોડી જ વારમાં ગરમીથી ત્રાસીને લોકો પાછા બસમાં આવી ગયા. અમે 257 કિ.મી.નો પ્રવાસ કરીને અહીં આવ્યા છીએ. અહીં પણ મોઢા ઉપર માખીઓ ત્રાસ આપે છે. કહેવાય છે કે આ પિનેકલ રણમાં જાપાનના એક પિયાનોવાદકે પોતાના બસો માણસો સાથે અહીં ઓરકેસ્ટ્રા કાર્યક્રમ આપ્યો હતો, જે લાઈવ જાપાનમાં બતાવ્યો હતો.

પ્રવેશદ્વાર ઉપર ટિકિટ બૂથ ઉપર જો કોઈ છોકરી ન હોય તો પ્રવેશ કરનાર પોતે જ નિશ્ચિત બોક્ષમાં ટિકિટના પૈસા નાખીને પછી જ આગળ જાય. આવી આ લોકોની પ્રામાણિકતા છે. રણમાંથી કોઈનાથી કશું પણ લઈ શકાય નહિ. માત્ર જોઈ જ શકાય. જોકે અહીં લેવા જેવું કશું દેખાતું પણ નથી.

અમે બધા બસ દ્વારા દશેક કિલોમીટર ચાલીને હિન્દ મહાસાગરના કિનારે પહોંચી ગયા. અહીંથી સાતેક હજાર કિલોમીટર દૂર ભારત છે. અમે બધાં નીચે ઊતર્યાં અને પિકનિક માટેના બાંકડે ગોઠવાઈ ગયાં. બપોરનો એક વાગ્યો છે. સૂર્ય ધોમ ધોમ તપી રહ્યો છે. નરેન્દ્રે બધાંને ખૂબ પ્રેમથી લંચ ખવડાવવા માંડ્યું. પણ આ શું? અનેક દરિયાઈ પક્ષીઓ મહેમાન બનીને આવી ગયાં. આ બધાં ટેવાઈ ગયેલાં છે, કાયદેસર પ્રતિબંધ હોવા છતાં તેમને ખાવાનું નાખ્યું અને કિલ્લોલ કરતાં, ઝપટાઝપટી કરીને ખાદ્ય ચીજો મેળવવા લાગ્યાં.

પાસે જ આવેલા હિન્દ મહાસાગરના તટે ગયાં. પાણીમાં ઊભાં રહીને હાથ ઊંચા કરીને બધાંએ ફોટા પડાવ્યા. પાછાં બસમાં આવીને બેસી ગયાં. અમારે બીજા માર્ગથી પાછા જવાનું છે. ગોરા લોકો સમુદ્રપ્રેમી છે એટલે ઘણા લોકો પોતપોતાની ગાડીઓની પાછળ નાની-મોટી

નાવો બાંધીને આવે છે અને બોટિંગ કરે છે. આ સિવાય ગતિવાળી બોટની પાછળ બે પાટિયાં ઉપર પગ મૂકીને નાવ સાથે દોરડું બાંધીને તીવ્ર ગતિથી ચાલે છે. મોજાં ઉપર ઊછળે-કૂદે છે. કેટલાક લોકો બોટ વિના પણ માત્ર એક જ લાંબા પાટિયા ઉપર પગ રાખીને મોજાંની સાથે ઊછળે-કૂદે છે, જે જોઈને આપણા શ્વાસ પણ થંભી જાય છે. આ લોકો જેટલા ભોગવાદી છે તેટલા જ સાહસવાદી, કર્તવ્યવાદી અને માનવતાવાદી પણ છે. આપણે તેમની એક બાજુને જ કાણી આંખે જોઈને પોતાની જાતને જ નુકસાન કરીએ છીએ. આપણે ત્યાં અભોગવાદી બ્રહ્મચારીઓ સૌપ્રથમ તો પરાવલંબી જીવન જીવે છે અને લોકોને સાહસિક કે વીર બનાવવાની જગ્યાએ પલાયનવાદી બનાવે છે, તે પણ યાદ રાખવું જોઈએ. અહીંનાં નર-નારીઓ સ્વાવલંબી જીવન જીવે છે. તે રાષ્ટ્ર કે સમાજ માટે ભારરૂપ નથી બનતાં તે પણ સમજવું જોઈએ.

અમારી બસ ચાલતી થઈ. ટ્રાફિક બહુ નથી, રસ્તાઓ સારા અને ખાલી છે. મોટા ભાગે ટ્રકો ઓછી ચાલે છે, કારો જ વધારે ચાલે છે. ટ્રકોને રાત્રે ચલાવવાનો નિયમ છે. જેથી લોકોને અગવડ ન થાય. ડ્રાઇવર ધારે તો 140 કિમી.ની ઝડપે બસ દોડાવી શકે પણ કાયદાનું પૂરું પાલન કરે છે. એંશી નેવુંથી આગળ વધતો નથી. ક્યાંય બેફામપણું ન હોવાથી હજી સુધી (પૂરી યાત્રામાં) અમે એક પણ અકસ્માત જોયો નથી તેમ એક પણ ખડી પડેલું વાહન જોયું નથી. સ્વયંભૂ નિયમ પાળવાથી કેટલાંય દુઃખોથી બચી જવાય છે. અમે પેટ્રોલ પમ્પે ઊભા રહ્યા. અહીં પેટ્રોલ કરતાં ડીઝલ થોડું મોંઘું છે. પેટ્રોલ 90-92 પૈસે લીટર મળે છે તો ડીઝલ બે પૈસા વધારેથી મળે છે. ડીઝલ મોંઘું રાખવાનું કારણ પોલ્યુશન ઓછું થાય તે છે. આ દેશ લગભગ પોલ્યુશન મુક્ત કહી શકાય. વળતાં પર્થમાં જુદાં જુદાં ભવ્ય ભવનો જોતાં જોતાં આવ્યાં. શ્રી નરેન્દ્રે અહીંની કેટલીક વ્યવસ્થાઓ સમજાવી. પૂર્વે કહ્યું તેમ આ દેશ ક્ષેત્રફળની દૃષ્ટિએ ઘણો વિશાળ છે, પણ તેમાં એંશીથી નેવું ટકા જમીન રણ કે અડધા રણ જેવી છે. માત્ર દશ કે પંદર ટકા જમીન જ ફળદ્રુપ છે. ખાસ કરીને સમુદ્રકિનારાની. એટલે ભારત કરતાં ફળદ્રુપ જમીન અહીં ઘણી ઓછી છે. પણ જે છે તેમાં પુષ્કળ ઉત્પાદન થાય છે. રણનો ઉપયોગ પશુપાલન માટે કરાયો છે એટલે ઘેટાં-ગાયો વગેરે પુષ્કળ છે. જે કુદરતી ઘાસ ચરીને આવક કરી આપે છે. એવું કહેવાય છે કે એક જ માણસ વીસ હજાર ઘેટાં સાચવી—ચરાવી શકે છે. ઘેટાંનું ઊન છ-છ ઈંચ લાંબું અને સુંવાળું હોય છે. પશુપાલન કે મત્સ્યઉદ્યોગ કરનારી કોઈ ખાસ જાતિ નથી. બધા જ ગોરાઓ કોઈ પણ કામ કરે છે. કશી ચઢ-ઊતર નથી. પશ્ચિમની માફક અહીં પણ સત્તર વર્ષના છોકરા-છોકરીને મા-બાપ પોતે જ ઘરમાંથી વિદાય કરી દે છે, જેથી તે પોતાનું ભાગ્ય નક્કી કરી શકે. તે પોતાની મેળે જ લગ્ન કરી લે છે અને ન ફાવે તો છૂટાં પણ થઈ જાય છે. આ પ્રજા સ્વતંત્રતાપ્રેમી છે. પોતાના ખાનગી—વ્યક્તિગત જીવનમાં તે કોઈની પણ દખલ સહન કરતી નથી. તેને પોતાને યોગ્ય લાગે તે કરે. તેમ તે બીજાના વ્યક્તિગત જીવનમાં પણ કશી દખલ કરતી નથી. અહીં જરાય વડીલશાહી નથી. પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતે કેમ જીવન જીવવું તે નક્કી કરે છે. બીજા કોઈ તેને જરાય દબાણ કરીને તેની ઇચ્છાવિરુદ્ધ જીવન જિવાડી શકે નહિ.

અમારી બસ પર્થ નજીક આવી ગઈ છે. આ દેખાય તે યુનિવર્સિટી છે અને પેલી બીજી પણ યુનિવર્સિટી છે. અહીં નજીક નજીકમાં બે યુનિવર્સિટીઓનાં ભવ્ય ભવનો છે. આ દેશે શિક્ષણને પણ વ્યાપાર-ઉદ્યોગમાં સ્થાન આપ્યું છે. વિદેશથી ઘણા છાત્રોને પ્રવેશ મળે છે. એક છાત્ર પ્રતિવર્ષ દશથી પંદર લાખ રૂપિયા ખર્ચે તો પણ હજારો છાત્રોના કારણે કરોડોની રકમ બજારમાં ઠલવાય છે, જેથી રોજીઓ વધે છે. ગુજરાતના છાત્રો જેમ કર્ણાટકમાં જઈને ભણે તો ત્યાં રોજીઓ વધે છે તેમ અહીં પણ છે. અહીં આવનારા છાત્રો માટે પૂરેપૂરી સગવડો અને સારું શિક્ષણ છે. આપણા છાત્રોને રશિયા મોકલવા કરતાં અહીં મોકલવા સારા. કારણ કે રશિયામાં બે વર્ષ તો ભાષા શીખવામાં જ વીતી જાય છે. જે ભાષા આપણને બહુ ઉપયોગી થતી નથી. જ્યારે અહીં અંગ્રેજી ભાષા હોવાથી તરત જ શિક્ષણ શરૂ થઈ જાય છે અને ભાષા પછી પણ ઉપયોગી બને છે. બીજું કે રશિયામાં કાયદાની સ્થિતિ બહુ સારી નથી. અર્થતંત્ર પણ બીમાર છે. એટલે ભણ્યા પછી ત્યાં ગોઠવાઈ જવાની શક્યતા સારી નથી, જ્યારે અહીં એ છે.

અમે હોટલે પહોંચી ગયા, મહારાજે સરસ રસોઈ બનાવી રાખી હતી જેને ન્યાય આપ્યો અને સૌએ આરામ કર્યો.

13-2-04

*

૯. પર્થથી વિદાય

શ્રી નરેન્દ્રએ આ દેશની ત્રીસેક વાર ટૂર કરી છે, કારણ કે તેમનો આ ધંધો જ છે. એટલે તેમને આ દેશોનો બહોળો અનુભવ છે અને પાછું પુષ્કળ વાચન પણ છે. એ માહિતીનો ભંડાર છે એટલે અમને ઘણી માહિતી આપે છે. તેમનું કહેવું છે કે આ દેશમાં ક્રાઈમ-રેશિયો ઝીરો છે. નવાઈ લાગે તેવી વાત છે ને? જ્યાં અપરાધ જ ન થતા હોય ત્યાં જ સતયુગ કહેવાય, તો અહીં તો અપરાધો થતા જ નથી. પોલીસ નવરી છે. જોકે હમણાં બે દિવસ ઉપર જ બે હત્યાઓ થઈ ગયાના સમાચાર આવ્યા હતા. નરેન્દ્રનું કહેવું છે કે તે વાત સાચી પણ આવું ભાગ્યે જ બને છે. જે દેશમાં પુરુષો, સ્ત્રીઓ, બાળકો ફફડતાં ફફડતાં જીવન જીવતાં હોય ત્યાં રહેવું સારું કે જ્યાં અપરાધ જ ન હોય ત્યાં રહેવું સારું? અને કોને મહાન અને પવિત્ર ભૂમિ કહેવી? જોકે આ દેશની શરૂઆત કેદીઓથી થયેલી હતી. જેમ ભારતના ડામીશ કેદીઓને આંદામાન—નિકોબાર મોકલી દેવાતા તેમ બ્રિટનના ગોરા કેદીઓનો પ્રથમ જથ્થો જે 770નો હતો તેને આ ભૂમિ ઉપર ઉતારી દેવામાં આવેલો. આ કેદીઓએ ધીરે ધીરે આ દેશનો વિકાસ કર્યો છે. એટલે એમ કહેવાય છે કે આ કેદીઓનો દેશ છે. પણ હવે અહીંની જેલો ખાલી પડી છે. અપરાધનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું થઈ ગયું છે. માણસો બેકારી કે ભૂખમરાના કારણે અપરાધ કરે તો તે અહીં નથી. માણસ સ્ત્રી-પુરુષોના સંબંધોમાં ઝઘડા કરે તો તેની મુક્તતા છે. અને આ મુક્તતા સમાજમાન્ય તથા સરકારમાન્ય છે. ભારતમાં પ્રેમપ્રકરણોમાં હત્યાઓ થઈ જતી હોય છે. અહીં તેવું થતું નથી, કારણ કે પ્રેમની છૂટ છે. પ્રેમને પાપ કે આબરૂનું પ્રતીક માનવામાં આવ્યું નથી. એકબીજાને ગમે અને સુખની આપલે થાય ત્યાં સુધી સાથે રહે, ન ગમે તો કકળાટ કર્યા વિના રાજીખુશીથી અલગ થઈ જાય. ભારતમાં એવાં લાખ્ખો માણસો હશે જેમણે લગ્ન તો કર્યાં છે, પણ પ્રેમ કર્યો જ નથી. હા, વાસના ભોગવી છે. ઉદ્યોગ-ધંધામાં પણ બધું કાયદેસર ચાલે એટલે અપરાધો ન થાય. ખાસ કોઈ હડતાલો પડતી નથી. માફિયા નથી, ડોન નથી, બુટલેગર નથી. કોમવાદ નથી, સંપ્રદાયવાદ નથી, પ્રાન્તવાદ નથી, એટલે અપરાધો ઓછા થાય.

આ દેશમાં ચાર ટકા વસ્તી એશિયાની છે, જેમાં ભારત, પાક, બંગ્લાદેશ, સીલોન વગેરેની સારી એવી વસ્તી છે. મોટાં શહેરોમાં જ વસ્તી રહે છે, તેમાં મુસ્લિમ એરિયામાં અપરાધવૃત્તિ થોડી રહે છે. 11મી સપ્ટેમ્બર પછી અહીં પણ લાદેનવાદીઓ ઊંચા થયા હતા પણ સરકારે દબાવી દીધા કે પછી કાઢી મૂક્યા. તત્કાળ પ્રશ્નો ઉકેલી શકાય તો પ્રજા સુખી થાય. આપણે ત્યાં પ્રત્યેક ડોન, માફિયા કે બુટલેગર સીધી કે આડકતરી રીતે પહેલાં સરકારની કોઈ ખાસ વ્યક્તિથી જોડાયેલો હોય છે, પછી તે બેફામ થાય ત્યારે તેને નાથવો કઠિન થઈ જાય છે. વીરપ્પન, તેલગી વગેરે અનેક લોકોની કથા સરકારી માણસોની જ કથા બની જાય છે. જો પ્રજા મોરલવાળી ન હોય, અમલદારો મોરલવાળા ન હોય અને ખુદ મંત્રીઓ પણ મોરલવાળા ન હોય તો સારામાં સારો કાયદો પણ મડદું બની જાય. આપણો કાયદો મડદાલ હાલતમાં છે. જ્યારે અહીં કાયદો પૂરેપૂરો જુવાનીમાં છે. પ્રજાજીવનમાં કાયદાનું સુખ એ સર્વોચ્ચ સુખ છે.

રોજના નિયમ પ્રમાણે સવારે બધાએ ચા-નાસ્તો કર્યો, પછી બધા બસમાં ગોઠવાયા અમારે ડોમેસ્ટિક હવાઈ મથકે જવાનું છે. કારણ કે આજે ઓસ્ટ્રેલિયાના મધ્યમાં આવેલા એલિસસ્પ્રંિક જવાનું છે. અમારો બધો સામાન ડ્રાઇવરે પોતાની જાતે જ બસના નીચેના ભંડારિયામાં ગોઠવી દીધો. બસ ચાલી અને હવાઈ મથકે પહોંચી ગયા. મનુ શર્મા નામનો એક દિલ્હીનો યુવાન મળ્યો. મનુ અહીં પર્થમાં રહે છે. તેનું કામ ભારતથી આવતા નવા યુવાનોને મદદ કરવાનું છે. ભારતથી જે નવા નવા વિદ્યાર્થીઓ આવે છે તે નવા નવા આવ્યા હોવાથી થોડા ગભરાતા હોય છે. મનુ તેમને માર્ગદર્શન આપે છે. શિક્ષણસંસ્થામાં ગોઠવે છે, તેના નિવાસની વ્યવસ્થા કરે છે, પછી ફાલતુ સમયમાં તેને જોબ અપાવે છે. આ રીતે તે બહુ ઉપયોગી થાય છે. આવા માણસોનું જીવન સાચું ધાર્મિક જીવન કહેવાય. નવા-નવા માણસોને સહારાની બહુ જ જરૂર રહે છે, જે મનુ પૂરી પાડે છે.

એક દેવાંગ નામનો બીજો ગુજરાતી ભાટિયા યુવાન પણ મળ્યો. તે દારેસલામથી ઓસ્ટ્રેલિયા આવ્યો છે અને પોતાનો સ્ટોર ચલાવે છે. આવો જ એક નેપાળી યુવાન પણ મળ્યો. આ યુવાન આ હોટલમાં જ કામ કરે છે અને અહીંનો નાગરિક થઈ ગયો છે. હવે ઘણાબધા ભારતીયો અહીં વસતા થયા છે. રસ્તામાં અમે જોયું કે સેંકડો જૂની કારો વેચાવા પડી છે. માત્ર સો ડોલરમાં પણ કાર મળી શકે. વિકસિત દેશોના અર્થતંત્રને સમૃદ્ધ કરનારું તત્ત્વ છે—વસ્તુ લાવો, વાપરો અને કાઢી નાખો. ગરીબ દેશોનું સૂત્ર છે—વસ્તુ લાવો જ નહિ. ચલાવી

લો. કદાચ લાવ્યા જ હો તો વર્ષો સુધી વાપરો, કાઢવાની વાત નહિ. આ બે સામસામી દિશાનાં સૂત્રોએ એકને ધનવાન અને બીજાને ગરીબ બનાવી દીધો છે. કાર લીધી, વાપરી ના-વાપરીને કાઢી નાખી, નવી લીધી. નવો મોડેલ, નવી ડિઝાઈન નવી ટેક્નિક, આ રીતે વિકાસ થાય. પેલી જૂની કાર પચાસ વર્ષ ચલાવો તો જ્ઞાન-વિજ્ઞાન સ્થગિત થઈ જાય. જૂની કારો બહુ સારી હાલતમાં હોય છે અને ભાવ પણ ઘણા ઓછા હોય છે. કક્ષા પ્રમાણે લોકો ખરીદે છે અને રોડને ધમધમતો રાખે છે. આપણે ત્યાં પણ હવે છેલ્લાં દશેક વર્ષોથી આવું વાતાવરણ થઈ ગયું છે તે આનંદનો વિષય છે.

અમે હવાઈ મથકે પહોંચી ગયા, ડ્રાઇવરે બધો સામાન બહાર ગોઠવી દીધો. બધાની સાથે હાથ મેળવીને હસતાં હસતાં તેણે વિદાય લીધી.

કેટલીક વાર દેખાદેખી પોતાનાં વસ્ત્રોની જગ્યાએ પશ્ચિમી વસ્ત્રોનું આંધળું અનુકરણ કરીને આપણે આપણી જાતને ફેશનના નામે છીછરી બનાવીએ છીએ, એક ભારતીય પરિવાર પણ એરપોર્ટ ઉપર બેઠું છે. તેમાંની એક યુવતીએ પાટલૂનને ડૂંટીથી પણ ઘણે નીચે જાણીકરીને પહેર્યું છે અને ઉપરનું બ્લાઉઝ ડૂંટીથી ઘણું ઊંચું પહેર્યું છે. વળી કાપ પણ એવો છે કે ન પૂછો વાત. કોઈ બૅગને ઠીક કરવા આ સ્ત્રી જ્યારે વાંકી વળી ત્યારે પીઠ ઉપરનું પાટલૂન એટલું બધું નીચે ઊતરી ગયું કે કાંઈ લખાય નહિ. જોકે તેને કદાચ ખબર નહિ હોય, કારણ કે ભગવાને પાછળ આંખો આપી નથી. ઘણા પુરુષો પણ ઉપરના ઉઘાડા શરીરે વાંકા વળીને કાંઈ કામ કરતા હોય છે, ત્યારે આવું દશ્ય થઈ જતું હોય છે. આ ફેશન ન કહેવાય, બેહૂદાપણું કહેવાય, જે લોકોની વાસનાને ઉશ્કેરે છે, ભડકાવે છે અને પછી ખોટાં પરિણામો ઊભાં કરે છે. માણસોએ વ્યવસ્થિત વસ્ત્રો પહેરવાં જોઈએ, જેમાં તેમની પર્સનાલિટી દીપી ઊઠે અને મહત્તા પણ ખીલી ઊઠે.

હું મારી હેન્ડબૅગ સાથે જ રાખું છું. બીજું કાંઈ લગેજ નથી એટલે નરેન્દ્રના સીધા-સામાનના થોડા થેલા મારા વજનમાં આવી જાય છે. હું તો મારી બૅગ લઈને વિમાનમાં ચઢ્યો પણ આ તો નાનું વિમાન છે. તેના ભંડારિયામાં બૅગ જતી જ નથી. હવે શું કરવું? વળી મારી બેઠક વચ્ચેની છે. મેં તો મારા આગળ જેમતેમ બૅગને ગોઠવી. થોડી જ વારમાં બાજુમાં બેસનાર ગોરાભાઈ આવ્યા. તેમના પગની જગ્યાએ તો મારી બૅગ પડી હતી. કાંઈ પણ બોલ્યા વિના હસીને પગ ત્રાંસા કરીને બેસી ગયા. મને ભારે સંકોચ થયો. પણ હવે કરવું શું? થોડી જ વારમાં તેજસ આવી અને આગ્રહ કરીને મારી બૅગ લઈ ગઈ. તેણે નીચે ભંડારિયામાં આપી દીધી. હાશ, હવે શાંતિ થઈ. ગોરાભાઈની સજ્જનતા આગળ મારું માથું ઝૂકી ગયું. તેમણે ધાર્યું હોત તો મને દબડાવીને બૅગ ઉપડાવી શક્યા હોત, પણ તે માત્ર હસતા રહ્યા. સજ્જનતા ક્યાં નથી હોતી? અને દુર્જનતા પણ ક્યાં નથી હોતી?

અમારું પંખાવાળું વિમાન ઊપડી ચૂક્યું છે. અહીં વિમાનમાં અમારા માટે વેજિટેરિયન ભાણાની વ્યવસ્થા થઈ શકી નથી એટલે નરેન્દ્રે દરેક માટે જમવાનું બોક્સ બનાવી લીધું છે, જેમાં પુલાવ, દહીં, પુરી વગેરે ભરપૂર છે. મને ભૂખ ન હોવાથી મેં ન લીધું. બસ, બધાં જ સહપ્રવાસીઓ ચિંતાતુર થઈ ગયાં, કેમ? કેમ? થોડું લો વગેરે આગ્રહ થવા માંડ્યો. નરેન્દ્ર પણ બેત્રણ વાર આંટા મારી ગયા. કાંઈક લ્યો... કાંઈક લ્યો... કરી ગયા. પણ હું મક્કમ રહ્યો. બાજુના ગોરાભાઈને નવાઈ લાગી. આ કોણ છે? કેમ આટલો બધો આગ્રહ કરે છે? તેને ખ્યાલ તો આવી ગયો હતો હું પ્રિસ્ટ છું. પછી તો તેણે પણ આગ્રહ કરવા માંડ્યો. બધાંને માંડ સમજાવ્યા. લાગણીઓથી લાગણીઓ તૃપ્ત થાય છે. લાગણીહીનતા લાગણીઓને સૂકવી નાખે છે. લોકોની લાગણીઓ જીતવી તે સૌથી મોટી જીત છે. પણ તે લાગણીઓ આપીને જ જીતી શકાય. જેના માટે જીવ બાળનારું કોઈ નથી તે ભર્યા ઘરમાં પણ અનાથ છે.

અમારું વિમાન લાલઘૂમ સૂકા રણ ઉપરથી ઊડી રહ્યું છે. અહીં પર્વતો નથી એટલે નદીઓ પણ નથી. વરસાદ નથી એટલે નાળાં પણ નથી. બરફ નથી એટલે હિમાલય પણ નથી. ચારે તરફ માણસો વિનાનું સૂકું બળબળતું રણ છે. અમે પશ્ચિમ ઓસ્ટ્રેલિયામાંથી મધ્ય ઓસ્ટ્રેલિયા જઈ રહ્યા છીએ. નીચે શું જોવું? સમુદ્ર જુઓ કે રણ જુઓ બધું સરખું જ લાગે છે. ચારેક કલાકની ઉડાન કરીને અમે સાંજના પાંચેક વાગ્યે એલિસસ્પ્રિંગ પહોંચી ગયા. નાનું સરખું હવાઈ મથક છે, અહીં ખાસ કોઈ આવતું નથી, ભારતીયો તો નહિ જ. પણ મારે મધ્ય ઓસ્ટ્રેલિયા જોવો હતો એટલે મેં આ સ્થાન ગોઠવાવ્યું હતું. અમે બધા સીધા જ બસ લઈને ફરવા નીકળી પડ્યા.

13-2-04

*

10. એલિસસ્પ્રિંગ

અમે એલિસસ્પ્રિંગ હવાઈ મથકથી સીધા ફરવા નીકળ્યા. આ શહેર માત્ર ત્રીસ હજારની વસ્તીવાળું છે. મધ્ય ઓસ્ટ્રેલિયાની મધ્યમાં અને ઓસ્ટ્રેલિયાની પણ મધ્યમાં આવેલું છે. રણમાં હોવાથી અહીં નોકરી-ધંધા ઓછા છે, જેથી વસ્તી ઓછી છે. અહીં માત્ર અગિયારથી બાર ઈંચ જ વરસાદ થાય છે. તેમાં પણ આ વર્ષે તો વરસાદ આવ્યો જ નથી. પાસેની નદી તદ્દન સૂકી છે. આ લોકો બોર કરીને પાણી મેળવે છે. પહેલાં અહીં ટેલિગ્રાફિક સ્ટેશન હતું. અહીંથી છેક લંડન અને ભારત સુધી ટેલિગ્રામ કરવામાં આવતા. અહીં ટેલિગ્રામ ઑફિસનો મોટો સાહેબ રહેતો હતો તેની પત્નીનું નામ એલિસ હતું, તેના નામ ઉપરથી આ શહેરનું નામ એલિસસ્પ્રિંગ રાખવામાં આવ્યું છે.

પત્નીની ખરી મૂડી તેના પતિનો પ્રેમ છે. પ્રેમ પ્રાપ્ત કરીને પત્ની, પતિને પ્રાપ્ત કરી લે છે. અને પતિને પ્રાપ્ત કરવો એટલે પતિનું સર્વસ્વ પ્રાપ્ત કરવું. પણ આ બધું સર્વસ્વ આપ્યા પછી જ મળતું હોય છે. સર્વસ્વ આપ્યા વિના સર્વસ્વ પમાતું નથી. આ રણમાં એલિસે પોતાના પતિને એટલો બધો પ્રેમ આપ્યો હશે કે પતિએ પોતાનું નામ ન રાખતાં પત્નીનું નામ રાખીને પત્નીને અમર કરી દીધી. સ્પ્રિંગ એટલે ઝરણું. અહીં નજીકના નાના પર્વતમાંથી પાણીનું નાનું ઝરણું આવે છે. આ રણ માટે તે દુર્લભ કહેવાય. અહીંની ત્રીસ હજારની વસ્તીમાં પંદર ટકા એબોરિજિન—મૂળ વસતી રહે છે. પણ તે નદીના કાંઠે કે કોઈ વૃક્ષ નીચે પડ્યા હોય છે. અમે ધ્યાન આપ્યું તો તેમનાં કેટલાંય ટોળાં દેખાયાં. એ જ ગોળમટોળ પેટવાળા, અસ્વચ્છ, એદી, દાઢી વધારેલો દેખાવ. આ લોકો ટીનના ડબ્બા જેવા વાસણમાં જે કાંઈ રાંધવું હોય તે લાકડા વગેરેથી રાંધીને ખાઈ લે છે. બહુ જ દારૂ પીએ છે. જે વૃક્ષનાં થડ કાળાં હોય ત્યાં તે રહેતા હશે તેમ માનવું. આપણે ત્યાં પણ ડફેર કોમ લગભગ આવી રીતે રહે છે અને લૂંટફાટ-શિકાર વગેરે કરીને જીવન જીવે છે. પણ ડફેરો તો દેખાવડા હોય છે, જ્યારે આ દેખાવડા નથી હોતા. સરકાર ઘણી મદદ કરે છે તો પણ બહુ થોડા જ સુધર્યા છે. બાકીના ભણતા જ નથી, બસ દારૂ પીને પડ્યા રહે છે. અમે જોયું કે લોનમાં કેટલાક આદિવાસી લોકો પડ્યા છે. આજે રવિવાર છે. લોકો ક્રિકેટ જોવા માટે ઘરમાં પુરાઈ રહ્યા છે, કારણ કે અહીં ચારે તરફ રણ છે. એટલે ઉષ્ણતામાન વધારે રહે છે, એટલે બધાં ઘરો બંધ બારણાંવાળાં અને A. C. સિસ્ટમવાળાં હોય છે. અહીં બરફ નથી પડતો તો પણ શિયાળામાં ઉષ્ણતામાન છેક ઝીરો સુધી પહોંચી જાય છે. આ શહેરના મુખ્ય ચાર રોડ છે અને તેને ક્રોસ કરનારા પાંચ રોડ છે. આ શહેર આજુબાજુનાં દૂર દૂરનાં ગામડાંઓનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે. અહીં બાર પ્રાથમિક શાળાઓ છે, પાંચ હાઈસ્કૂલો છે અને એક યુનિવર્સિટી પણ છે. બસો બેડની એક હૉસ્પિટલ પણ છે. અહીં રોયલ ફ્લાઇંગ ડૉક્ટર્સનું પણ કેન્દ્ર છે. જે પોતાનાં હેલિકોપ્ટરોના દ્વારા દૂરદૂરથી દરદીઓને અહીં લઈ આવે છે અને દવા કરે છે. અહીંથી પંદરસો કિ.મી. ઉત્તરમાં ડાર્વિન બંદર છે અને તેટલા જ કિ.મી. દક્ષિણમાં જઈએ તો એડીલેડ આવે છે. આ શહેર મધ્યમાં છે. એક ટેકરા ઉપર અમે ચઢ્યા ત્યાં ચર્ચ છે. ચર્ચ ઉપર બે ધ્વજો લહેરાય છે. એક ઓસ્ટ્રેલિયાનો અને બીજો ઉત્તરી પ્રાંતનો છે. પ્રત્યેક પ્રાંતને પોતાનો અલગ ઝંડો હોય છે. ચોકની વચ્ચે શહીદોનું સ્મારક પણ છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં જે શહીદ થયેલા તેમની સ્મૃતિમાં આ સ્મારક બન્યું છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે અમેરિકાએ જે એરબેઝ બનાવેલો તે પણ છે. હવે તેનો ખાસ ઉપયોગ થતો નથી.

1930માં અહીં રેલવે સ્થાપિત થઈ. પેલા ઝરણાના પાણીના કારણે લોકો રણમાં વસ્યા. તાર ઑફિસ પણ કામ કરવા લાગી. આ ભાગથી શહેર દોઢસો ફૂટ નીચું છે. એટલે જો એકબે ઈંચ વરસાદ થાય તો પણ નદીમાં એટલું બધું પૂર આવે કે શહેરની કારો કે માણસોને ઘસડી જાય. આમ આ રીતે આ નગર પૂરનગર ગણાય છે. જે લોકોને ઉલૂરૂ જવું હોય તેના માટે આ સ્થળ માધ્યમ છે. અહીંથી જવાય. અમારે ઉલૂરૂ જવાનું છે. આ નામ એબોરિજિન લોકોનું છે. આદિવાસીઓ વધુ ભણતા નથી તેથી પછાત રહી જાય છે.

આ ભાગમાં જ્યારે અંગ્રેજો આવેલા ત્યારે આદિવાસીઓમાં જુદી જુદી બસો ભાષાઓ બોલાતી હતી. પણ હવે કેટલીક જાતિઓ નષ્ટ થઈ જવાથી તથા કેટલીક એકબીજામાં ભળી જવાથી હવે માત્ર સાઈઠ ભાષાઓ બોલાય છે. આદિવાસીઓ પ્રકૃતિપૂજક હતા. અર્થાત્ સૂર્ય-ચંદ્ર, તારાઓ, પર્વતો, નદીઓ વગેરેની પૂજા કરતા, હજી પણ કરે છે. આદિવાસીઓમાં લવમેરેજનો રિવાજ નથી. વડીલોના દ્વારા નક્કી થયેલાં લગ્નો થાય છે અને નજીકના સગામાં લગ્નો થતાં નથી. તેમ કરવાથી સંતાન સારું થતું નથી તેવી માન્યતા છે.

સરકાર ચલાવવા માટે સંદેશાવ્યવહાર જરૂરી છે. પ્રથમ અહીં ઘોડા-ખચ્ચરો વગેરેનો ઉપયોગ થતો પણ તે બહુ સફળ ન રહ્યો, કારણ કે

તેમની જરૂરિયાતો પૂરી કરી શકાતી નહિ. એટલે કરાંચીથી હજારો ઊંટો અહીં લાવવામાં આવ્યા હતા, કારણ કે ઘાસ પાણીની બાબતમાં તે વધુ સગવડવાળા હતા. આ રણ પ્રદેશનો બધો વ્યવહાર ઊંટો ઉપર ચાલતો. પણ હવે બધા ઊંટોને રણમાં છોડી મૂક્યા છે જે હવે જંગલી ઊંટો તરીકે જીવી રહ્યા છે. અહીંના આદિવાસીઓ આમ તો શાંત પ્રકૃતિના હોવાથી અંગ્રેજોને શાસન ચલાવવામાં ખાસ વાંધો આવતો નહિ, પણ કોઈ કોઈ વાર જો કોઈ અંગ્રેજ આદિવાસીની છોકરીને ભગાડી લાવતો કે કોઈ સ્ત્રી સાથે કાંઈ છેડછાડ થતી ત્યારે આદિવાસીઓ ઉશ્કેરાઈ જતા અને તોફાન મચાવી દેતા. તેવા સમયે તેમનો સામનો કરવા માટે પણ તારવ્યવસ્થા જરૂરી હતી. આપણે વિચારવું જોઈએ કે અઢારમી શતાબ્દીના ઉત્તરાર્ધમાં જ્યારે અહીં કશી જ વ્યવસ્થા ન હતી ત્યારે આ બળબળતા રણમાં અંગ્રેજોની પ્રથમ પેઢી કેવી રીતે રહી હશે, અને કેવી રીતે શાસન સ્થાપિત કર્યું હશે? આને ખરી રાષ્ટ્રીય તપસ્યા કહી શકાય. જેમાંથી આવનારી પેઢીઓને સુખદ જીવન અને આવડો મોટો દેશ મળ્યો.

ટેલિગ્રાફના કાર્યાલયનો જીર્ણોદ્ધાર કરીને તેને સ્મારક તરીકે સાચવી રાખ્યું છે તે અમે જોયું.

જ્યાં લાંબા સમય સુધી એકલા પુરુષો રહેતા હોય છે અને જો તે સત્તામાં હોય તો જે કાંઈ પ્રાપ્ત સ્ત્રીઓ હોય તેમની સાથે તેમનો સંબંધ થઈ જ જતો હોય છે. આ રીતે ગોરાઓના સંબંધથી ઉત્પન્ન થયેલો જુદો બાળવર્ગ અહીં રખાતો, તેને ભણાવવામાં આવતો અને પદો ઉપર પણ બેસાડવામાં આવતો. આ ટેલિગ્રાફ કાર્યાલય વચ્ચે આ કામ માટે વપરાતું હતું, પણ હવે એ બધું બંધ થઈ ગયું છે. બ્રિટિશરોએ આદિવાસીઓને સામ, દામ, દંડ અને ભેદ એમ કૂટનીતિથી વશમાં કર્યા હતા. તેમના સરદારોને દારૂ વગેરે પિવડાવીને કે બીજી સગવડો આપીને વશમાં કરતા, જે વશ ન થતા તેમનો નાશ કરી નાખતા. આ રીતે આ મૂળ પ્રજા હવે ઘણી ઓછી થઈ ગઈ છે.

અમેરિકનોએ બ્રિટિશ સત્તા પાસેથી આઝાદી મેળવી હતી તેમ અહીંના ઓસ્ટ્રેલિયનોએ પણ બ્રિટિશરો પાસેથી આઝાદી મેળવી છે. પણ તે માટે યુદ્ધો થયાં નથી. બ્રિટિશરો પોતે સમજી ગયા હતા કે હવે આપણાથી રાજ્ય કરી શકાશે નહિ, એટલે સોંપી દીધું હતું. તેમ છતાં આજે પણ પ્રતીક તરીકે બ્રિટનની રાણી જ અહીં સર્વોપરી ગણાય છે. તેની જ સહીથી કાયદા ચાલે છે. નવો કાયદો પાસ કરવા માટે લંડન મોકલીને રાણીની સહી કરાવવી પડે છે. આ દેશ કોમનવૅલ્થનો હિસ્સો છે.

અમે ફરી રહ્યા છીએ ત્યાં અમારી દૃષ્ટિ એક કાંગારૂ ઉપર પડી. તે દૂર અમને જોતું ઊભું રહ્યું હતું. થોડી વારમાં ડુંગરામાં પેસી ગયું પણ વળી પાછું બહાર આવ્યું અને લાંબો સમય ઊભું રહ્યું. આકાશમાં કાળી સમડીઓ ઊડી રહી છે.

પ્રાચીનકાળમાં જ્યારે અહીં અંગ્રેજો રહેતા હતા ત્યારે પ્રાણીઓનો વધ કરીને તેના ચામડાને તથા માંસ વગેરેને અલગ કરવા માટે બનાવાયેલો માંચડો હજી પણ ઊભો છે તે જોયો. અમારો કોચ કૅપ્ટન એટલે કે બસ ડ્રાઇવર જ્યારે જ્યારે બસ ઊભી રહે છે ત્યારે બન્ને પગથિયે બે પગ લૂછણિયાં જરૂર મૂકી દે છે, જેથી લોકો પગ લૂછીને બસમાં ચઢે અને કચરો ન લાવે. પોતાની બસ ચોખ્ખી રાખવાની લગભગ બધા જ કોચકૅપ્ટનો કાળજી રાખતા હોય છે.

હવે અમે શહેરમાં આવી ગયા છીએ અને રોડ ઉપર જ સુપર માર્કેટ હોવાથી ઘણા લોકો ખરીદી માટે ગયા. અમારામાં ઘણા તીખું ખાવાની આદતવાળા છે. મહારાજ જે મરચાં નાખે છે તેમાં લાલ કલર તો છે પણ તીખાશ નથી એટલે પ્રવીણભાઈ કોટકે સુપર માર્કેટમાંથી મરચાં લીધાં. એક ડોલરનું એક લીલું મરચું પડ્યું. લીંબુ 40 ડોલરનાં એક કિલો, ધાણા-આદુ પણ 40 ડોલરનાં કિલો. શાકભાજીની ખેતી કરવા જવાનું મન થઈ જાય તેવું છે ને? બધે ફરીને સૂર્યાસ્ત થતાં થતાં નોવોટેલ હોટલમાં આવી પહોંચ્યા. રસોઈ કરીને મહારાજ તૈયાર જ છે. બધાંને લીલાં મરચાં સાથે જમવાની મજા આવી.

13-2-04

*

11. ઉલૂરૂ—કાટાઝોટા

પ્રત્યેક ધાર્મિક પ્રજાને પોતાનાં તીર્થો હોય જ છે. તમે માનો કે ન માનો, આસ્થા અને શ્રદ્ધાની દુનિયા નિરાળી હોય છે. અહીંના આદિવાસીઓનું મોટું તીર્થસ્થાન અહીંથી 500 કિ.મી. દૂર એક પર્વત છે ત્યાં અમારે જવાનું છે. આજે તા. 19-1-04 છે. સવારે ચાનાસ્તો કરીને બધા તૈયાર ઊભેલી બસ ઉપર પહોંચી ગયા. બસ અને કોચકૅપ્ટન બન્ને બદલાઈ ગયાં છે. નવો કોચકૅપ્ટન થોડા ગરમ સ્વભાવનો છે. નરેન્દ્રને અનુભવ થઈ ગયો છે એટલે મને કાનમાં કહે છે કે ડ્રાઇવર જરા તીખો છે પણ કાંઈ વાંધો નહિ. હું તેને સાચવી લઈશ. હું હસ્યો. આવા માણસો જ સફળતાપૂર્વક વહીવટ કરી શકતા હોય છે. પોતાના હિત માટે ઉગ્ર માણસને પણ જે સાચવી જાણે તેને ‘વાણિયો” કહેવાય. હિત હોય ત્યાં વાણિયો બગાડે નહિ, કળથી સાચવી લે. ખરેખર નરેન્દ્રે નવા કોચકૅપ્ટનને સાચવી લીધો.

અમારી બસ ચાલી નીકળી. અનુભવે સમજાયું કે કૅપ્ટન ખરેખર બહુજ્ઞાની અને સારો માણસ હતો, પણ તે અનુશાસનમાં બહુ જ માનતો હોવાથી લોકોને કડક લાગતો હતો. આમે કોઈપણ સ્થળે જે કોઈ અનુશાસનપ્રેમી હશે તે અળખો થવાનો જ. તે ચલાવી નહિ લે. લોકોને ચલાવી લેનારો માણસ ગમતો હોય છે. પહેલાં તો તેણે લોકોને ખાવાનું વહેંચતી તેજસને બેસાડી દીધી. અમારી પૂરી યાત્રામાં વારંવાર તેજસ સૌને મારા તરફથી જુદું જુદું ખાવાનું તથા ઇલાયચી—લવિંગ વગેરે મુખવાસ વહેંચ્યા કરતી રહી છે. કૅપ્ટનનું કહેવું છે કે ચાલુ બસે હરફર કરવાથી કોઈ વાર મારે ઓચિંતાની બ્રેક મારવી પડે તો તે ફંગોળાઈ જાય. તેની વાત સાચી હતી. પછી બસની ચોકસાઈ બાબતમાં તે કડક હતો. તે પણ યોગ્ય જ હતું. બાકી તેના જ્ઞાન માટે સૌને માન થયું. અહીં એલિસસ્પ્રિંગમાં પ્રતિવર્ષ ત્રણેક લાખ માણસો આવે છે, હમણાં આતંકવાદની છાયા પડી છે એટલે ઓછા થયા છે. અહીં 160 માણસોનું જ એક ગામ છે. બધા આદિવાસીઓ છે, તોપણ સરકાર તેમને ભણાવે છે. અહીં પ્રાથમિક શાળાનો ખર્ચો આપણી હાઈસ્કૂલ કે કૉલેજ જેટલો આવે છે. ચાલુ બસે અમે જંગલી થઈ ગયેલા ઊંટોનું ટોળું જોયું. રણમાં રણનાં વૃક્ષો અને છોડવા હોય છે. જેને ઊંટ ખાઈ શકે છે. દર બે કલાકે બસ ટોઇલેટ સ્ટોપ માટે ઊભી રહે છે. એવો કાયદો જ છે. દરેક જગ્યાએ ચોખ્ખાં ટોઇલેટો હોય છે. પ્રત્યેક સ્થળે ત્રણ વસ્તુઓ તો જરૂર હોય. 1. ટોઇલેટ, 2. શોપિંગ સૅન્ટર અને 3. માહિતીકેન્દ્ર. અમારી સાથે જે અનેક પ્રવાસીઓ છે તેમાં મોરબી અજન્ટાગ્રૂપના શ્રી ઓધવજીભાઈ પણ છે. તેમનું કહેવું છે કે મને સૌથી પ્રભાવિત કરનારી વસ્તુ આ ટોઇલેટ છે. આ લોકોએ ટોઇલેટો પાછળ પૈસો ખર્ચ્યો છે. એથી ક્યાંય કશી ગંદકી થતી નથી. આપણે તો મંદિરો પાછળ પૈસો ખરચવા ગાંડા થયા છીએ અને ટોઇલેટનું ક્યાંય નામ ન મળે. એટલે ગંદકીનો પાર નહિ.

જેમ જેમ સૂર્ય ઉપર ચઢતો જાય છે તેમ તેમ તાપ પણ વધતો જાય છે. તાપ વધવાથી રણની ધરતી વધુ ને વધુ લાલ દેખાવા લાગી છે. રણમાં ટ્રાફિક ઓછો છે. એક ગોરી છોકરી એકલી પોતાનું મેટાડોર ચલાવીને જઈ રહી છે. કશી બીક નથી. ફરી પાછું ટોઇલેટ સ્ટોપ આવ્યું. આ બધાં ટોઇલેટો સરકાર તરફથી નથી ચાલતાં પણ અહીં એક દુકાન હોય જેમાં સ્થાનિક વસ્તુઓ હોય, લોકો ટોઇલેટના નિમિત્તે મોટા સ્ટોરમાં આવે, તેને પાર કરીને પછી ટોઇલેટ ક્ષેત્રમાં જવાય, એટલે ચીજવસ્તુઓ નજરે પડે અને ખરીદે. ઠંડાં પીણાં, આઇસક્રીમ, ચા-કોફી, નાસ્તો વગેરે પણ હોય જ. સવારથી સાંજ સુધી અનેક વાહનો ઊભાં રહે જેથી તેને સારો એવો વકરો થાય. મેં જોયું કે પ્રત્યેક સ્થળે લગભગ એક જ સ્ટોર હોય છે. જો આપણી ચોકડીઓ ઉપર ઊભેલા લારી-ગલ્લાવાળાની માફક ઘણા થઈ જાય તો પૂરી કમાણી ન થઈ શકે. આ સ્ટોરવાળા તરફથી આ ટોઇલેટોની ફ્રી વ્યવસ્થા હોય છે. તેને ચોખ્ખાં રાખવાની જવાબદારી પણ તેની જ હોય છે. પ્રવાસીઓને સગવડ મળે અને તેને શોપિંગના દ્વારા કમાણી થાય. આવી વ્યવસ્થાના કારણે સરકારી ખર્ચ વિના સરસ ચોખ્ખાઈ રહે છે.

મહારાજે બનાવેલું સરસ લંચ બધાંએ લીધું. પક્ષીઓ તો આવે જ. મારી નવાઈ વચ્ચે જોયું કે અમારો કડક મનાતો કૅપ્ટન માઇલ્સ સૌનાં પતરાળાં, કચરો વગેરે સાફ કરી રહ્યો છે. તે જાણે છે કે આપણા પછી જે લોકો અહીં પિકનિક કરવા આવશે તેમને આ જગ્યા ચોખ્ખી મળવી જોઈએ. આપણે આવું ધ્યાન રાખતા નથી. બધું જેમતેમ મૂકીને ચાલતા થઈએ છીએ. બન્નેના સંસ્કારનો આ ભેદ છે. અહીં કચરો નાખવાનું પાત્ર ન હોવાથી માઇલ્સે બધો કચરો પ્લાસ્ટિકની બૅગમાં ભરીને બસની કચરાદાનીમાં નાખ્યો. હવે તે યોગ્ય જગ્યાએ કચરાપાત્રમાં ખાલી કરી દેશે. જગ્યા એકદમ સ્વચ્છ કરી નાખી. મને તેના પ્રત્યે માન થયું. કોઈ પણ માણસ માટે ઉતાવળમાં કોઈના

કહેવામાત્રથી અભિપ્રાય ન બાંધી લેવો જોઈએ. માણસને સમજવા માટે ધીરજપૂર્વકનો સમય આપવો જોઈએ.
અહીં એવું પણ ઘાસ થાય છે કે તેના ઘર્ષણથી આપોઆપ અગ્નિ પ્રગટ થઈ જાય છે. એથી બુશફાયર થઈ શકે છે.
સૂર્યનાં કિરણોના કારણે અહીં રણમાં રેતીનો રંગ બદલાતો રહે છે. અત્યારે લાલઘૂમ જમીન દેખાય છે. ત્રણ ટ્રેલર જોડાયેલું ટેંકર નીકળ્યું. આવાં ઘણાં ટેંકરો પેટ્રોલિયમની હેરાફેરી ઝડપથી કરી શકે છે. અત્યારે ગરમીના કારણે આદિવાસીઓ પોતપોતાના રહેઠાણમાં બેઠા હશે. બહાર દેખાતા નથી. અહીં “કાટાઝોટા” નામનું સ્થાન છે. આ લાલઘૂમ રોક અને બીજાં નજીકનાં સ્થાનો આદિવાસીઓ માટે પવિત્ર ગણાય છે. બધું જોઈને અમે હવે પાછા ફરી રહ્યા છીએ. બહાર પુષ્કળ ગરમી હોવા છતાં A.C.ના કારણે બસમાં ઠંડક છે. આ સગવડ મોજશોખ માટે નથી પણ વધુ કાર્યક્ષમતા માટે છે. જંગલી થઈ ગયેલા સિંધના ઊંટોનું એક ટોળું જોવા મળ્યું.
અમારે હવે લગભગ પાંચસો કિ.મી.નો પ્રવાસ કરીને એલિસ સ્પ્રંકિ પાછું પહોંચવાનું છે. લગભગ પાંચેક કલાકની આ જર્નીને કંટાળામુક્ત બનાવવા માટે કાં તો અંત્યાક્ષરી કરીએ છીએ કાં પછી મારી સાથે પ્રશ્નોત્તરી થાય છે. નહિ તો જૂનાં ગીતોની કેસેટ મૂકીએ છીએ. શ્રી પ્રવીણભાઈ કોટક જૂનાં ગીતોના રસિયા છે. તે ઘણી કેસેટો લાવ્યા છે, જેનો ઉપયોગ થાય છે. આજે મારી સાથે પ્રશ્નોત્તરી ચાલી.
અમે એક સ્ટોપેજ ઉપર ઊભા રહ્યા છીએ. નજીકમાં જ આદિવાસીઓનું એક ટોળું બેઠું છે. અમારા ડ્રાઇવર માઇલ્સને તેમના ફોટા પાડવાનું પસંદ નથી. જાણે છે કે આ ફોટાઓ બીજા દેશોમાં બતાવવામાં આવશે જેથી અમારી બદનામી થશે. જેમ આપણે ભારતની ગરીબી કે ગંદકીના કોઈ વિદેશી ફોટા પાડે તો પસંદ નથી કરતા તેમ. તોય અમે તો તેમની પાસે પહોંચી ગયા. અડધો તડકો અને અડધો છાંયડો એવી જગ્યામાં બધાં પડ્યાં છે. બધાં જ ઠીંગણાં અને બહુ મોટા પેટવાળાં. ગોળમટોળ ગંધાતું ગોદડું પાથર્યું છે જે વાંકુંચૂંકું થઈ ગયું છે, દાઢી અને લૂખ્ખા વાળ, કાળા ચહેરા. પાછાં બે છોકરાં પણ છે. અંગ્રેજી બોલે છે. તેમનું ઉચ્ચારણ દક્ષિણ ભારત જેવું છે. મેં તેમને પૂછ્યું કે કાંઈ જોઈએ છે? તો પ્રૌઢ માણસ કહે કે થોડું ડ્રિંક મળે તો આ છોકરાંને પિવડાવું. મેં પાંચ ડોલર આપ્યા તો છોકરાં રાજી રાજી થઈ ગયાં અને તરત જ સામેની રેસ્ટોરાંમાં ડ્રિંક લેવા જવા તૈયાર થઈ ગયાં. મારી સાથે શ્રી સી. પી. પટેલ પણ આવ્યા છે. તેમણે પણ તરત જ પાંચ ડોલર કાઢ્યા. આ રીતે આદિવાસીઓનું કામ થઈ ગયું. માઇલ્સ ચિઢાય નહિ એટલે અમે જલદીથી પાછા બસમાં આવી ગયા. આદિવાસીઓના ટોળામાં થોડે દૂર પલાંઠી વાળીને એક પ્રૌઢ આદિવાસી બેઠેલો તે તો જાણે ગણેશજી જ જોઈ લો. ગોરાઓ પલાંઠી નથી વાળતા. આ લોકો પલાંઠી વાળે છે. આપણે પણ પલાંઠી વાળીએ છીએ. ક્યાંક કશુંક મળતું આવે છે. તેમની પાસે જૂની પુરાણી કાર પણ છે. થોડીવારમાં એક બીજું ટોળું પણ આવ્યું. આમની પાસેથી બોધપાઠ એટલો જ લેવાનો છે કે જે લોકો જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો વિકાસ નથી કરતા અને શત્રુઓનો બહાદુરીથી સામનો નથી કરતા તેમની આવી દશા થાય છે.
બસ, વિમાન કરતાં પણ વધુ ‘સ્મૂધ” ચાલે છે એટલે ઊંઘ આવી જાય છે અને થાક નથી લાગતો.

એલિસસ્પ્રિંગથી કાટાઝોટા

શ્રી નરેન્દ્રનું કહેવું છે કે અહીં એક એક માણસને બબ્બે ત્રણ-ત્રણ હજાર ગાયો વગેરે હોય છે. પોતપોતાની નિશ્ચિત જગ્યામાં પૂરવા માટે તે લોકો હેલિકોપ્ટરનો ઉપયોગ કરે છે. હેલિકોપ્ટરને ખૂબ નીચેથી એવી રીતે ઉડાડે છે કે બધાં ઢોરાં નિશ્ચિત દિશા તરફ દોડવા લાગે છે. આ રીતે તે ચરાવીને પછી પોતપોતાના વાડામાં પૂરી દે છે.
એબોરિજિન પ્રજા અહીં વીસ હજાર વર્ષથી રહે છે. તેમની કેટલીયે જાતિઓ અને કેટલીયે ભાષાઓ છે. આ ભાગમાં આનંગૂ નામની પ્રજા રહે છે. પહેલાં 250 ઉપર બોલીઓ હતી, હજી પણ 50 જેટલી બોલીઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. જેટલી બોલીઓ તેટલી જાતો. પ્રત્યેક જાતની પોતપોતાની અલગ બોલી હોય છે. આમ તો કેપ્ટન કૂકના પણ પહેલાં પોર્ટુગીઝ લોકો આ તરફ આવેલા પણ તેમણે કશું સ્થાપિત ન કર્યું. 1770માં કેપ્ટન કૂક આવ્યો, તેણે ઓસ્ટ્રેલિયાને વિશ્વના ફલક ઉપર મૂક્યો. 1779માં આયરિશ કેદીઓનું વહાણ અહીં આવ્યું અને કાળા પાણીની સજાની માફક કેદીઓને અહીં ઉતારી દીધા. આ રીતે ગોરી પ્રજાનો વસવાટ 18મી શતાબ્દીના ઉત્તરાર્ધમાં થવો શરૂ થયો. દિવસે દિવસે વધુ ને વધુ સેટલરો આવતા ગયા. તેમનો સિદ્ધાંત હતો કે ઓસ્ટ્રેલિયા માત્ર ગોરાઓ માટે જ છે. પણ છેલ્લાં ત્રીસેક વર્ષથી સિદ્ધાંત થોડો બદલાયો છે. હવે તે બીજી પ્રજાને પણ આવવા દે છે. અત્યારે 95% ગોરી પ્રજા છે. 4% એશિયનો છે અને માત્ર એક જ ટકો એબોરિજિન લોકો છે.

કોઈ પણ રાષ્ટ્રને લાંબા સમય સુધી એકહથ્થુ રાખવું હોય તો અલ્પસંખ્યક લોકોને નિશ્ચિત સીમામાં જ રાખવાં જોઈએ. જો ધીરે ધીરે પણ તેમની સંખ્યા વધવા લાગે તો કોઈ ને કોઈ દિવસ તે બહુમતીમાં આવી જાય, તો પછી તે રાષ્ટ્ર માટે ઉપાધિ ઊભી કરી શકે છે. કાં તો તે પૂરા રાષ્ટ્ર ઉપર ફરી વળે. કાં પછી પોતાની બહુમતી હોય ત્યાં અલગ રાષ્ટ્રની ચળવળ કરી અશાંતિ કરે. મુત્સદ્દી રાજા એ કહેવાય જે અલ્પસંખ્યકોનો પ્રશ્ન જ ઊભો ન થવા દે. ગોરી પ્રજાએ ઓસ્ટ્રેલિયાને એવી રીતે વિકસાવ્યું છે કે, ભવિષ્યમાં અલ્પસંખ્યકોનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊભો ન થાય.

બ્રિટનને પોતાનાં બૅલેસ્ટિક મિસાઈલનો પ્રયોગ કરવો હતો તે અહીં આ રણમાં કરાયો હતો. કારણ કે અહીં વસ્તી જ નથી. આવી રીતે અણુબૉમ્બનો પ્રયોગ પણ અહીં કરાયો હતો. નામમાત્રના જે લોકો અહીં રહેતા હતા તે આદિવાસીઓએ તેનો વિરોધ કરેલો પણ તેમને ઘણું વળતર આપીને શાંત કરી દેવાયા હતા. અત્યારે તો આખા ઓસ્ટ્રેલિયામાં માંડ એક કે બે લાખ જેટલા આદિવાસીઓ રહેતા હશે અને તે પણ અત્યંત પછાત હાલતમાં.

આપણે ત્યાં જેમ હિમાલય, ગિરનાર, પાલીતાણા વગેરે પર્વતતીર્થો છે તેમ અહીંના આદિવાસીઓ માટે આ ઉલૂરૂ પર્વત છે. આખા ભૂભાગને કાટાઝોટા કહેવાય છે. અત્યારે આ પર્વત અને આ સ્થાનને વર્લ્ડ હેરિટેજમાં સ્થાન અપાયું છે. ઓસ્ટ્રેલિયાની મધ્યમાં આવ્યું હોવાથી અમે ખાસ જોવા માટે આવ્યા છીએ, આ નિમિત્તે અંદરનો દેશ પણ જોઈ શકાય. આ સ્થાનના રક્ષણ માટે વિશ્વની સંસ્થા તેને લાખ્ખો ડોલર પ્રતિ વર્ષ આપે છે. આ પર્વત 342 મીટર ઊંચો છે, એકપણ વૃક્ષ નથી. માત્ર લાલઘૂમ ડુંગરો જ છે. આ રોકને અતિશય પવિત્ર માને છે. તેના ઉપર પગ મૂકવો કે ચઢવું તે આ લોકોને ગમતું નથી, પણ કોઈ ચઢે તો સહન કરી લે છે. જ્યારે 36 ડિગ્રીથી વધુ ગરમી હોય છે ત્યારે તથા જ્યારે વધારે પવન હોય ત્યારે રોક ઉપર ચઢવા દેતા નથી. જેમ જેમ તડકો વધશે તેમ તેમ તે વધુ ને વધુ લાલ રંગ ધારણ કરતો જશે. આદિવાસીઓનું આ તીર્થ છે. સરકારે આનંગૂ લોકોને આ તીર્થ પાછું આપ્યું છે. આ રોકની આજુબાજુ માત્ર 131 માણસો જ આદિવાસીઓ રહે છે, પણ તેમને શિક્ષણની પૂરી સગવડ આપવામાં આવે છે. જોકે આ લોકો તેનો પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવતા નથી. અહીં આવવા માટે સરકારે હવાઈ વ્યવસ્થા પણ કરી છે. જમણા હાથે હવાઈ વિમાનો દેખાઈ રહ્યાં છે. જ્યાં જ્યાં જરૂર પડે ત્યાં રોડ ઉપર બમ્પ મૂક્યા છે. પણ તે વાહનને ઉછાળતા નથી તેમ જ નુકસાન પણ કરતા નથી. બમ્પનો હેતુ વાહનને અટકાવી દેવાનો નથી, પણ તેની ગતિને ધીમી કરી દેવાનો છે. આ ક્ષેત્રમાં કોઈ વાહનને પુરપાટ ન હંકારે તે જ તેનો હેતુ છે. એટલે એવા બમ્પ મૂક્યા છે જે વાહનની ગતિ મંદ કરીને તમે સરળતાથી જઈ શકો. આપણે ઉંબરા જેવા ઊંચા અને ઢાળ વિનાના બમ્પ મૂકીએ છીએ જેથી વાહનોને તદ્દન અટકાવીને આડાં કે ત્રાંસાં કરીને માંડ જેમતેમ પાર કરાવાય છે. તેમ છતાં નીચે તો અડી જ જાય છે. ઉપર પટ્ટાનાં નિશાન ન હોવાથી ઘણાં વાહનો અથડાઈ પડે છે. અરે, સ્કૂટરવાળા તો ગબડી પણ પડે છે. કેટલીક વાર માણસ મરી પણ જાય છે. આ બંધ થવું જોઈએ.

અમે ઉલૂરૂ-રોક પહોંચી ગયા છીએ. એક જ મહિલા નાના કેબિનમાં બેઠી બેઠી ટિકિટો આપી રહી છે. કોઈપણ પ્રજાનું નૈતિક માપ તેની સ્ત્રીઓની સુરક્ષા કે અસુરક્ષા દ્વારા કાઢી શકાય. અહીં સ્ત્રીઓ સુરક્ષિત લાગે છે, એટલે તો આ યુવતી રણમાં એકલી બેઠી બેઠી ટિકિટો આપે છે. બસમાંથી નીચે ઊતરીને રોકને પાછળ રાખીને બધાએ ફોટા પાડ્યા. પડાવ્યા. આ વખતે રતિલાલનો સિદ્ધાંત થોડો પરિવર્તિત થયો છે. તેઓ કૅમેરો લાવ્યા છે, પણ ભાઈલાલભાઈને પકડાવી દીધો છે, જેથી ફોટા તે પાડે અને કામ રતિલાલનું થાય. રોક ઉપર ચઢવું બહુ કઠિન નથી, પણ ઊતરવું ઘણું કઠિન છે.

અમે એબોરિજિન કલ્ચરલ સંગ્રહસ્થાનમાં જઈ રહ્યા છીએ. કૅમેરો વગેરે લઈ જવાનો સખત પ્રતિબંધ છે. કારણ કે આદિવાસીઓ એવું માને છે કે મૃતાત્માનો ફોટો કે એવું ચિહ્ન રહી જવાથી તેના આત્માને દુઃખ થાય છે. ધાર્મિક માન્યતાઓને માન આપે તે જ સરકાર લોકપ્રિય થઈ શકે. પછી તે ખરી હોય કે ખોટી હોય. સુધારો કે પરિવર્તન લોકોના દ્વારા થવું જોઈએ. લોકોની અનિચ્છાએ જો સરકાર પરિવર્તન કરવા જાય તો અસંતોષ ઊભો થાય, જે વિદ્રોહ સુધી પહોંચી શકે છે. ભારતમાં સતીપ્રથા ઉપર પ્રતિબંધ રાજા રામમોહનરાયના આંદોલનથી મુકાયો હતો. લોક-આંદોલન વિના સુધારો કરવો શાસન માટે હિતાવહ ન બને. હા, તે એવા સુધારાવાદીઓને પ્રોત્સાહન આપે કે તૈયાર કરે કે જે પ્રજાને જગાડવાનું કામ કરી શકે.

આદિવાસીઓની પોતાની કોઈ લિપિ ન હતી. તેઓ ચિત્રો બનાવતા. પછી રોમન લિપિને અપનાવી લીધી. તેમની પાસે પોતાનાં કાવ્યો કે

મહાકાવ્યો નથી. રામાયણ—મહાભારત જેવા ગ્રંથો નથી. હજારો—કદાચ લાખ્ખો વર્ષ જૂની આ પ્રજા સ્થગિત થઈ ગઈ કહેવાય. ગોરાઓના સંપર્ક પછી પણ તેમનામાં જોઈએ તેવી ગતિશીલતા નથી આવી. પ્રત્યેક પ્રજાને પોતાની માઇથોલોજીની કથાઓ પણ હોય છે. જે પરંપરાથી મૌખિક રીતે સંભળાતી ચાલી આવતી હોય છે. આ આદિવાસીઓ પણ કુનિયા નામની અજગર માદાની કથા સંભળાવે છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ આ ભાગ આદિવાસીઓને સોંપી દીધો હોવાથી સ્વાયત્ત શાસન ભાગ કહેવાય. અહીં આદિવાસીઓના કાયદા ચાલે છે. એક જગ્યાએ કૃપા (KRUPA) લખેલું છે તો એક બીજી જગાએ માલા (MALA) શબ્દ લખેલો છે. આદિવાસીઓનાં બધાં નિશાનો ટપકાં ટપકાં દ્વારા વ્યક્ત થાય છે. સંગ્રહસ્થાનમાં એક સ્થળે સ્વામિનારાયણના તિલક જેવું હૂબહૂ ચિહ્ન મળ્યું. લાલાણી ચમક્યા વિના ન રહે. જોયું? આ લોકોએ (ઉકાભાઈ તરફ જોઈને). અહીંથી ઉઠાવ્યું લાગે છે. તરત જ ઉકાભાઈએ જવાબ આપ્યો “ના ના... તે તો ઓરિજિનલ હતું અને છે.”

આ લોકો ઊધઈનો રાફડો હોય ત્યાં ખોદીને ઊધઈને પણ ખાઈ જાય છે. અને આ શિકાર કરવા માટેની ગાતરી (બૂમરેંગ) છે. આદિવાસીઓની ઘરસામગ્રી બતાવી છે. માકૂ નામનું જીવડું ખાઈ જાય છે. અમે એબોરિજિન સંગીત સાંભળ્યું. કાંઈક મળતું આવે છે. આફ્રિકાની સ્વાહિલી ભાષાની માફક અહીં પણ ઘણા શબ્દો અર્ધવ્યંજનોથી શરૂ થાય છે. જેમકે ન્ડોલા, ન્કૂમાહ વગેરે. સંગ્રહસ્થાન જોઈને અમે નીકળ્યા. આ ડાબી બાજુએ જે દેખાય છે તે “કાટાઝોટા”નો પહાડ છે. આ બીજા પહાડ માટે એવી માન્યતા હતી કે સ્ત્રીને જ્યારે પ્રસૂતિ થવાની હોય ત્યારે અહીં લાવતા અને પ્રસૂતિ કરાવતા. આ સ્થળે પુરુષોનો પ્રવેશ નિષિદ્ધ મનાતો હતો. આ બધા રોક ખરેખર તો લોખંડની ધાતુઓના છે. એટલે લાલ દેખાય છે. તેનો કાટ કાળે કરીને ખરતો જાય છે જેમાંથી લોખંડના કાટની રેતી બને છે. ‘એરશ્રોફ’ રોક પણ આ રીતે બનેલો છે. લોકો આ રોકને પૂજ્ય માને છે અને બાધા—બંધણી કરવા લોકો અહીં આવે છે.

એક માન્યતા એવી છે કે ધર્મમાં સતત સુધારો થતો રહેવો જોઈએ તો જ પ્રજાનો વિકાસ થઈ શકે. બીજી માન્યતા એવી છે કે ધર્મમાં સુધારો કરવાનું કામ બહુ કઠિન અને ધીમું હોય છે, એટલે યુગ સાથે મેળ ન ખાતો હોય તેવા ધર્મને બદલી જ નાખવો જોઈએ કાં તો બદલાવી નાખવો જોઈએ. ત્રીજી માન્યતા એવી છે કે ધર્મમાં એક કાના-માત્રનો પણ સુધારો કરી શકાય નહિ. જેવો કહ્યો છે તેવો જ અંતકાળ સુધી માનતા રહેવું જોઈએ. ચોથી માન્યતા એવી છે કે કોઈ પણ ધર્મનું પાલન જ ન કરવું. ધર્મ વિનાના થઈને પ્રવાહ સાથે વહેતા રહેવું, જેથી કશી બ્રેક ન લાગે. અહીં પણ ભારતની માફક આદિવાસીઓને ખ્રિસ્તી બનાવાયા છે, તોપણ તેમનો નામમાત્રનો જ વિકાસ થયો છે. આદિવાસીઓ પ્રકૃતિનાં બધાં તત્ત્વોની પૂજા કરે છે, તેમાં આ પવિત્ર રોક પણ ખરો. જે આટલે દૂર આવી શકતા નથી, તે આ રોકના પ્રતીકની પૂજા કરે છે. આનું નામ મૂર્તિપૂજા કહી શકાય. રોક ઉપર સર્પ જેવો આકાર બન્યો છે તેને કુનિયા અજગરની કથા સાથે જોડી દેવાયો છે. આ બાજુ 350 આદિવાસીઓ રહે છે તેમના માટે પાણીની વ્યવસ્થા આ રોક ઉપર પડેલા વરસાદના પાણીનો સંગ્રહ કરીને થાય છે. આદિવાસીઓના ગામમાં કોઈ જાય તે તેમને ગમતું નથી, પણ કોઈ ખાસ પરવાનગી લઈને જઈ શકાય છે. અત્યારે સખત ગરમીના કારણે બધાં પોતપોતાના આવાસમાં બેઠાં હશે. એક વાર એવું બન્યું કે કોઈ આદિવાસી સ્ત્રીના દોઢ મહિનાના બાળકને વરુ લઈ ગયું, પેલી સ્ત્રીએ સરકાર સામે કેસ કર્યો. ઘણી તપાસ પછી પણ વરુ જેવું પ્રાણી મળ્યું નહિ, એટલે સરકારે ખોટી ફરિયાદ કરવા બદલ પેલી સ્ત્રીને સજા ફટકારી પણ અંતે તેને છોડી મૂકી. વરુને ડિંગો કહે છે.

હવે અમે એરક્રોક રીસોર્ટના મુખ્ય ભાગમાં આવી ગયાં છીએ. અહીં ચઢતાં ઊતરતાં 40 માણસો મરી ગયાં છે તેનું સ્મારક છે. હવે અમે વિદાય લઈએ છીએ.

પુષ્કળ ગાયો ચરી રહી છે. કોઈ ચરાવનાર નથી. જરૂર પડે ત્યારે માલિકો લઈ જાય છે. આવી જ રીતે પુષ્કળ ઘોડાઓ પણ ચરી રહ્યા છે. આપણે ત્યાં જેમ ગોચર હોય છે તેમ આ ફ્રીલૅન્ડ-મુક્ત જમીન છે. માલધારીઓ તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે. પણ એકપણ ગાય કે બીજું પશુ રોડ પર આવી શકે નહિ. અમે એક હજાર કિ.મી.ની યાત્રા કરીને સાંજે હોટલ ઉપર આવી ગયા. રસોઈ અમારી રાહ જોતી હતી. કોચકેપ્ટન માઇલ્સે કોઈની મદદ લીધા વિના બધો સામાન ઉતારી આપ્યો અને ‘થેંક્ યુ’—આભાર કહીને વિદાય થયો.

15-2-04

*

12. એલિસથી કરેન, ગ્રીનલૅન્ડ

આજે 20મી જાન્યુઆરી છે, ચા-પાણી નાસ્તો કરીને દશ વાગ્યે અમે બધાં કરેન જવા માટે બસમાં બેસી ગયાં. પર્થ, હિન્દમહાસાગરના કિનારે છે. એલિસસ્પ્રિંગ મધ્ય ઓસ્ટ્રેલિયામાં છે અને કરેન છેક પેસિફિક મહાસાગરના કિનારે છે. અમે ઓસ્ટ્રેલિયાને મધ્યમાંથી ચીરીને આ છેડેથી પેલે છેડે જઈ રહ્યા છીએ.

જતાં પહેલાં અમે "રોયલ ફ્લાઇંગ ડૉક્ટરસર્વિસ" સ્થાન જોયું. આ સંસ્થા 600 કિ.મી. સુધી કોઈ દરદી બીમાર હોય તો તેને પોતાના વિમાનથી લઈ આવી હૉસ્પિટલમાં દાખલ કરી તેની સેવા કરવાનું કામ કરે છે. અમે સંસ્થા જોઈને બહાર નીકળ્યા તો ડ્રાઇવરે સૌના માટે ઠંડા પાણીના ગ્લાસ ભરી રાખ્યા હતા. તેના પ્રત્યેનું માન વધી ગયું. ગોરા લોકો માનવસેવા કરવામાં સૌથી આગળ છે. કર્તવ્ય-પરાયણતામાં પણ સૌથી આગળ છે.

અમે હવાઈ મથકે પહોંચી ગયા છીએ. ચેકિંગ વગેરે કરાવીને અમે એક ખાસ જગ્યાએ બેઠા છીએ. નરેન્દ્રે બધાંને આલુ મટરનું શાક, પૂરી વગેરે જમવાનું આપ્યું. અમે કદી ભૂખ્યા રહ્યા નથી. આગળ આગળ બધું તૈયાર જ હોય. કોલ આવ્યો ને બધાં વિમાનમાં બેસી ગયાં. પણ બેઠા પછી કોલ આવ્યો કે મશીનમાં કાંઈક ગડબડ છે, વિમાન જરા મોડું ઊપડશે. અડધો કલાક વીતી ગયો અને પાઇલટે માફી માગી વિમાન ઉપાડ્યું. પાઇલટ એક મહિલા છે. તેણે બહુ સરસ રીતે વિમાન ટેક ઓફ કર્યું. સ્ત્રીઓને પણ તક આપવામાં આવે તો ઘણું કામ કરી શકે છે. પણ મારી દૃષ્ટિએ તેની પાસેથી પુરુષોનાં કામ કરાવવાથી તેનું સ્ત્રીપણું ઓછું થઈ જતું હોવું જોઈએ. તેનામાં નાજુકતા-નમણાશ—નજાકતપણું છે તે કદાચ ઓછું થઈ જતું હશે. તેનું નુકસાન તો પુરુષની સાથે સ્ત્રીને પણ છે જ. હવાઈ મથક ઉપર જ બૂશફાયર ઓલવવાનું વિમાન પડ્યું છે, જે પાણીમાંથી આપોઆપ પાણી ભરીને અગ્નિ ઓલવવા આવ-જા કરી શકે છે. અમે બરાબર મધ્ય ઓસ્ટ્રેલિયામાં છીએ અને કરેન તરફ પૂર્વમાં જઈ રહ્યાં છીએ. મહિલા પાઇલટ સરસ વિમાન ઉડાડે છે, અમારા સહપ્રવાસી શ્રી ઉકાભાઈ હમેશાં બસમાં તથા વિમાનમાં મારી સાથેની સીટમાં બેસે છે. અમે હમેશાં આગળની સીટો ઉપર બેસીએ છીએ, જેથી બધાં કપલ પાછળ બેસી શકે. તેમના આનંદ-પ્રમોદમાં અમે વાંધારૂપ ન બનીએ તેથી આગળ બેસવાનું ઉચિત ગણ્યું છે. જોકે બાહ્ય દશ્યો પણ સારાં દેખાય છે. અમે નીચે જોયું તો એ જ લાલઘૂમ રણ પસાર થઈ રહ્યું છે. નથી ગામ, નથી નદી, નથી પર્વતો, બસ માત્ર રણ જ રણ છે. એટલું યાદ રહે કે સહારા અને ગોભીના રણ કરતાં આ જુદા પ્રકારનું રણ છે. ઓસ્ટ્રેલિયાના વિશાળ ક્ષેત્રફળની દૃષ્ટિએ તેની આરપાર ટેલિફોનના થાંભલા નાખવા કઠિન છે એટલે દૂર દૂર સ્થળે સ્થળે સોલાર વીજળીનાં રેડિયો સ્ટેશનો છે. એના દ્વારા પૂરા દેશને સંદેશાઓ મળી શકે છે. કોઈ અકસ્માત થયો હોય તો આ સોલાર રેડિયો સ્ટેશન દ્વારા તરત જ સમાચાર મળી શકે છે. આ દુર્ગમ અને વિકટ પ્રદેશમાં સંદેશાવ્યવહાર ગોઠવવો એ પણ એક ચૅલેન્જ જ કહેવાય. એક સ્કોટિશ સર્વેયરે પ્રાચીનકાળમાં ઘોડા ઉપર બેસીને આ આરપાર જતા બધા રોડનું સર્વે કર્યું હતું. તે વખતે આ રણમાં પાણી જ ક્યાં હતું? ઘોડા ઉપર બહુ બહુ તો પચાસેક કિલોમીટર ચાલી શકાય. પણ સર્વે તો તેટલું પણ ન થાય. તેવી પરિસ્થિતિમાં તેણે ધીરજ રાખીને બધી અગવડો ભોગવીને ત્રણ વાર ઓસ્ટ્રેલિયાને પાર કરીને રોડમૅપ બનાવ્યો હતો, જેનો આજે ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે.

વિમાન સૂકા રણ ઉપરથી ઊડી રહ્યું છે. હવે વધુ ગાઢ વાદળોનો જથ્થો આવ્યો. આખું વિમાન હચમચવા લાગ્યું. વિમાન જ્યારે વાદળોમાંથી પસાર થાય ત્યારે તેને ભારે ધાંચો આવે છે. બધાને પટ્ટા બંધાવી દીધા. કોઈ કોઈ વાર બસોથી પાંચસો મીટર નીચેનો ઓચિંતાનો કૂદકો પણ મારી બેસે તો નવાઈ નહિ. મહિલા પાઇલટ વિમાનને સંભાળી રહી છે. એરહોસ્ટેસ કોફી પીરસતી હતી તે પોતાની જગ્યાએ બેસી ગઈ છે. આ હાલકડોલક સ્થિતિ લાંબો સમય ચાલી. નીચે જોયું તો ધૂળની મોટી ડમરીઓ ઊડી રહી છે. કશું દેખાતું નથી. ભારે ધૂળકોટ છે. એટલે તો વિમાન હાલકડોલક થતું રહ્યું છે.

હવે બધું શાંત થઈ ગયું. ધૂળકોટવાળું ક્ષેત્ર પસાર થઈ ગયું. હવે ફરી કોફી પીરસવાની શરૂ થઈ. મેં તો કશું લીધું નહિ. જરૂર જ ન હતી. હવે લાલ કલરનું રણ પૂરું થઈ ગયું છે. પણ ધરતી કલરનું રણ ચાલુ છે. અંતે રણ પૂરું કરીને અમે લીલોતરીવાળી ભૂમિ ઉપર આવી ગયા છીએ. વૃક્ષો અને લીલોતરીની સાથે નાના નાના પર્વતો પણ આવ્યા. ઓસ્ટ્રેલિયાની ભૂગોળ એવી છે કે ચારે તરફ સમુદ્રકિનારો

હરિયાળો અને વચ્ચેનો ભાગ રણ જ રણ. હવે તો સમુદ્ર પણ આવ્યો. મહિલા પાઇલટે શહેર ઉપર ચક્કર લગાવીને અમને કરેનનું વિહંગાવલોકન કરાવ્યું. તેણે બહુ જ સ્મૂધ રીતે વિમાન ઉતારી દીધું. જરાય આંચકો ન લાગ્યો. અહીંના 5-30 વાગ્યે અમે કરેન પહોંચી ગયા. ઓસ્ટ્રેલિયામાં ત્રણ સમય છે. પૂર્વના કરતાં પશ્ચિમી ઝોનમાં બે કલાકનો પાછળ ફરક છે. અર્થાત્ અહીં 5-30 થયા છે તો પશ્ચિમમાં 7-30 થયા હશે. અહીં સામાન માટેની લારીના ત્રણ ડોલર આપવા પડે છે. મારે તો લારીની જરૂર જ નથી પડતી. એક હૅન્ડબૅગ જ છે. ઘસડીને ચાલતા થાવ. હું મારો સામાન કોઈને પણ લેવા કે ઉપાડવા દેતો નથી, હું જાતે જ વહન કરું છું. આમ કરવાનું મુખ્ય કારણ સામાનની સાચવણી છે. જો તમારો સામાન લોકો ઉપાડે તો પેલો જાણે કે પેલાએ લીધો હશે અને પેલો જાણે કે પેલાએ લીધો હશે. આમ સામાન ભૂલી જવાય કે ખોવાઈ જાય. મને પેરુમાં આવો અનુભવ થયો હતો ત્યારથી મારો સામાન જાતે જ ઉપાડું છું.

બસમાં બેસીને અમે તો બે વિલેજ હોટલમાં પહોંચી ગયા. અને મહારાજ રસોઈ બનાવે ત્યાં સુધી બે કલાકનો સમય હતો એટલે પગપાળા જ બહાર બજારમાં ફરવા નીકળી પડ્યા. મારે એક વસ્તુ લેવી જરૂરી હતીઃ ખભે લટકાવવાનો નાનો થેલો, જેમાં પાસપોર્ટ ટિકિટ વગેરે રહી શકે. વિદેશયાત્રામાં પૈસા અને સામાન કરતાં પણ પાસપોર્ટ અને ટિકિટ સાચવવી અત્યંત જરૂરી છે. તે હમેશાં તમારી સાથે જ રહેવાં જોઈએ. એટલે એક ખભે લટકી શકે તેવો થેલો લેવો જરૂરી છે. દુકાનો બંધ થઈ ચૂકી હતી તોપણ અમુક સ્ટોરો ખુલ્લા હતા. ચાલતાં ચાલતાં અમે એક સ્ટોર શોધી કાઢ્યો. એમાંથી તેર ગજવાંવાળો એક સુંદર અને પાછો સસ્તો થેલો મને મળી ગયો. તેને જોઈને બધા રાજી થઈ ગયા. ફરીને પાછા હોટલમાં આવી ગયા. અમે હોટલમાંથી બહાર નીકળ્યા ત્યારે કેટલાક લોકો તૈયાર થયા ન હતા એટલે તેઓ રહી ગયા. તેનું દુઃખ થયું. જમીપરવારીને બધા સૂઈ ગયા.

કરેન શહેર ઉત્તર પૂર્વમાં મહત્ત્વનું શહેર છે. આ ભાગમાં આદિવાસીઓનો ઘણો ઇતિહાસ છે. અત્યારે અહીં ખેતીને લગતા ઉદ્યોગો ઘણા વિકસી રહ્યા છે. જેમકે ખાંડ, ફળો, તમાકુ, ખાણો, મચ્છીમારી અને ટૂરિઝમ. આ બધાં રોજગારીનાં મુખ્ય સ્રોત છે.

સવારે તૈયાર થઈને આવ્યા ત્યારે ખબર પડી કે ત્રણ નવાં પ્રવાસીઓ અમારી સાથે જોડાવા માટે આવી ગયા છે. તેમાં 86 વર્ષનાં વૃદ્ધ માજી નલિની દલાલ છે. તેમની પુત્રી નંદિની શાહ છે અને 76 વર્ષના શ્રી મીનુ ખરશેદજી પટેલ પારસી છે. નલિનીબહેન અને નંદિનીબહેન બન્ને થોડું સંસ્કૃત પણ જાણે છે. પારસી બાવાને મેં દસ્તૂરજી નામ આપ્યું છે કારણ કે તે ધાર્મિક કર્મકાંડ કરાવે છે, પણ ભૂલથી સાથીદારો તેમને રૂસ્તમજી કહીને બોલાવે છે.

અમે બધાં કોચ લઈને ઊપડ્યાં. કોચકૅપ્ટનનું નામ પીટર છે. બહુ ભલો માણસ છે. અમારે ગ્રીનઆઇલૅન્ડ દૂર સમુદ્રમાં જવાનું છે. અમારી બસ સડસડાટ ચાલી રહી છે. અહીં ચારે તરફ ખૂબ જ લીલોતરી છે. શેરડીનાં ઘણાં ખેતરો છે. મીઠા પાણીની નદી પણ છે. અહીં પહેલી વાર જ હોર્ન સંભળાયું. અહીં કોઈ હોર્ન વગાડતું નથી. પોલીસની ગાડી ગઈ પણ કોઈ હોર્ન નહિ. ટ્રાફિક ધીમો પડ્યો અને પોલીસને જવા દીધી. પીટર હસમુખો માણસ છે, હસે છે અને હસાવે છે. મનહૂસ માણસો સાથે પ્રવાસ કરવો એ ત્રાસ ત્રાસ થઈ જાય. અમારી બસ પેસિફિક મહાસાગરના કિનારે પહોંચી ગઈ છે અને અમે બધાં તેમાંથી ઊતરીને ગ્રીનલૅન્ડ જવા માટેની બોટમાં ગોઠવાઈ ગયાં છીએ. બોટ ગતિપૂર્વક સડસડાટ પેસિફિક ઉપર સરકી રહી છે. અમે બધાં ગ્રીનલૅન્ડ પહોંચી ગયાં છીએ.

ગ્રીનલૅન્ડ ખરેખર લીલોછમ ટાપુ છે. પગે ચાલીને બધાં છેક બીજા ભાગમાં પહોંચી ગયાં. અહીં બધાં સમુદ્રસ્નાન કરી રહ્યાં છે. અમારાં ભાઈ-બહેનો પણ સ્નાન કરવા સમુદ્રમાં કૂદી પડ્યાં, મારું કામ કપડાં સાચવવાનું છે. જોકે અહીં કશી ચોરી થતી નથી. ક્યાંય “પોકેટમારો સેં સાવધાન” એવું લખ્યું નથી. વધુ પ્રવાસીઓ જાપાનીઝ, કોરીઅન અને ચાઈનીઝ છે. આપણા માટે તો બધાં એક સરખાં જ લાગે. હાથ ઊંચા કરી કરીને બધાં નહાયાં, ફોટા પડાવ્યા અને પછી પિકનિકવાળી જગ્યાએ બધાં જમ્યાં. પ્રત્યેક સ્થળની માફક અહીં પણ ઘણી દુકાનો છે. મેં તડકાથી બચવા માટે એક ભગવા કલરની હેટ લીધી પણ તે ઉકાભાઈ પાસે ચાલી ગઈ.

અમારે હજી સમુદ્રનો બગીચો જોવા જવાનું છે તે જરા જુદા પ્રકારની નાવ હોય છે. તેમાં બેઠા. બાજુમાં એવી રીતે કાચ ગોઠવ્યા હોય છે કે પાણીમાં ફરતી માછલીઓ અને જાતજાતના છોડવાઓ જોવા મળે. ઘણી વાર ડિસકવરીવાળાં આવાં દશ્યો બતાવે છે તે અમે જાતે જ સગી આંખે જોયાં. બીજી નાવમાં બાજુમાંથી નહિ છેક નીચે કાચમાંથી બધું દેખાય છે. જે છોડવાઓ દેખાય છે તે ખરેખર છોડ નથી પણ જંતુઓનો સમૂહ છે. જે પોતપોતાની જાતિમાં ચોંટીને ફૂલછોડ જેવો આકાર બનાવીને સતત ડોલતાં રહે છે. રીધમપૂર્વક તે બધાં ડોલ્યા કરે છે. અદ્ભુત દશ્ય હતું. પૃથ્વીની સૃષ્ટિ કરતાં સમુદ્રની સૃષ્ટિ ઘણી વિશાળ અને અદ્ભુત છે. પાછા આવીને કોચમાં બેઠા અને સાંજે

હોટલે પહોંચીને જમ્યા, સૂઈ ગયા. આજનો દિવસ ઘણું જોવામાં વ્યસ્ત રહ્યો.

14-2-04

*

13. કુરાન્ડા વિલેજ

સવારે ચા-નાસ્તો કરીને અમે બસમાં ગોઠવાઈ ગયાં. આ અમારો રોજનો કાર્યક્રમ છે. સવારે નીકળવું. આખો દિવસ ફરવું અને સાંજે કે રાત્રે ઉતારે પાછા ફરવું. આજે અમારે કુરાન્ડા વિલેજ જવાનું છે. નામ આદિવાસી છે એટલે પહેલાં અહીં આદિવાસીઓ રહેતા હશે તે નક્કી થયું. અમારે રોપ વે એટલે કે ગન્ડોલામાં બેસીને ઉપર પર્વત ઉપર કુરાન્ડા જવાનું છે. કુરાન્ડા ગીચ ઝાડીમાં વસેલું વિલેજ છે. સરકારે તેને મહત્ત્વનું સ્થાન આપ્યું છે. આ જંગલમાં એક પાંદડું પણ કોઈનાથી તોડી શકાય નહિ. ગન્ડોલાના રોપ વે માટે જે મોટા મોટા 130 મીટરના ઊંચા થાંભલા નાખેલા તે પણ રસ્તો કર્યા વિના લઈ જવામાં આવેલા. રસ્તો કરવો હોય તો કેટલાંય વૃક્ષો કાપવાં પડે, તે ન કરવું પડે એટલે આ બધા થાંભલા વગેરે હેલિકોપ્ટર જેવાં સાધનોથી લઈ ગયેલા. જેટલી જરૂર હોય તેટલા જ ભાગમાં ખાડો કરીને હેલિકોપ્ટરથી સિમેન્ટ-કોંક્રિટ વગેરે કરેલું. મૂળ હેતુ એ હતો કે એકે વૃક્ષ કાપવું ન પડે.

અમારે સાડા સાત કિલોમીટર લાંબા આકાશી રસ્તા ઉપરથી કુરાન્ડા જવાનું છે. વૃક્ષોને હાનિ પહોંચાડ્યા વિના આ ગન્ડોલા બનાવવા પાછળનો હેતુ એ છે કે લોકો વિમાનમાંથી તો નીચેનાં દૃશ્યો જોઈ શકે છે. પણ આ તો ગન્ડોલામાં બેસીને તદ્દન નીચેનાં વૃક્ષો જોઈ શકાય એટલા માટે વૃક્ષોથી માત્ર પાંચેક મીટર ઉપર ચાલીએ અને વૃક્ષોને તદ્દન નજીકથી જોઈએ. અહીં ઘામ ઘણો રહે છે. ઘામ અને વરસાદની સાથે સૂર્યનો તાપ હોય તો વનસ્પતિ ખૂબ વધી શકે. અહીં આ ત્રણે તત્ત્વો હોવાથી ગીચ જંગલ થઈ ગયું છે. જંગલનાં વૃક્ષો હમેશાં લાંબાં-પાતળાં અને ઊંચાં વધેલાં હોય છે. કારણ કે બધાં નજીક નજીક હોવાથી પ્રકાશ મેળવવા તે ઉપર માથું કાઢે છે. પ્રકાશની સૌને જરૂર છે. જો આ વૃક્ષો એકલાં એકલાં છૂટાં છવાયાં હોય તો આટલાં બધાં ઊંચાં ન વધે પણ આડાં ફેલાય. ઘટાદાર વૃક્ષો બને.

માણસોનું પણ આવું જ છે. જ્યાં ગીચ વસ્તી હોય ત્યાં આપોઆપ બહુમાળી મકાનો બંધાવા લાગે. જો બહુમાળી મકાનો બાંધી ન શકાય તો ઝૂંપડપટ્ટી અને ફૂટપાથ ઉપર વસ્તી અડ્ડો જમાવે. વસ્તી દરિદ્ર અને દુ:ખી થાય. પ્રકાશની જરૂર સૌને છે, જો માણસને ઘટાદાર વૃક્ષ જેવો બનાવવો હોય તો ઓછી વસ્તી અને વધુ આવકમાં જીવતો કરો. વધુ વસ્તી એ જ દરિદ્રતાનું મૂળ. આમે પ્રાણીઓમાં જોશો તો જે ઓછાં બાળકો પેદા કરે છે, તે જ રાજ્ય કરે છે. જે ઢગલાબંધ બચ્ચાં પેદા કરે છે, તેમનામાં રાજ્ય કરવાની ક્ષમતા રહેતી નથી. હા, તે બીજાના હાથા બનીને રબર સ્ટૅમ્પ બની શકે છે. માનવજીવનમાં જો ઉપર ઊંચા થવાની શક્યતા ન હોય અને જાડા થવાની પહોળાઈ પણ ન હોય તો પ્રકાશરૂપી પોષણના અભાવે માનવજીવન દૂબળું—પાતળું નિસ્તેજ થઈ જાય. ભારતની ગરીબીમાં આ કારણ પણ છે. ઉપર વધાતું નથી. એટલે પ્રજા ઠીંગણી, દૂબળી-પાતળી નિસ્તેજ થઈ જાય છે. અહીંના માણસો જોઈએ તો કદાવર, મારાથી પણ ઊંચાં, પહોળા, ભરાવદાર અને તેજસ્વી ચહેરાવાળા લાગે છે. દૂબળું-પાતળું નિસ્તેજ માણસ પૂરી યાત્રામાં જોવા મળ્યું નથી. કારણ કે અહીં ઊંચાઈ અને પહોળાઈ બન્ને માટેની તકો છે. જો આ વાત સાચી લાગે તો ભારતમાં સર્વપ્રથમ પ્રજાનું નિયંત્રણ કરવાની જરૂર છે. જે લોકો પ્રજાનિયંત્રણમાં સાથ નથી આપતા કે આ સિદ્ધાંતને નથી માનતા તે ગરીબીના દૂતો છે. તે રાષ્ટ્રને ગરીબીની ગર્તામાં ધકેલી રહ્યા છે. એક પ્રકારથી આને રાષ્ટ્રદ્રોહ પણ કહી શકાય. કારણ કે રાષ્ટ્રના સર્વોચ્ચ સળગતા પ્રશ્નને ઉકેલવામાં જે જાણીકરીને અંતરાયરૂપ બને તે રાષ્ટ્રદોહ જ કહેવાય.

આ રેઈન ફૉરેસ્ટમાં એક તરફ જ્યાં તોતિંગ વૃક્ષો આકાશને સ્પર્શી રહ્યાં છે ત્યાં બીજી તરફ પરોપજીવી વનસ્પતિ પણ ઘણી છે. આપણે ત્યાં જેને “અમરવેલ” કહેવાય છે તેવી વનસ્પતિઓ પણ છે.

આવી વેલો પૂછ્યા-ગાછ્યા વિના વગર મંજૂરીએ કોઈ વૃક્ષને થોડીક માત્રામાં વળગે છે અને પછી ધીરે ધીરે પેલા વૃક્ષમાંથી પોષણ મેળવીને બહુ જ ફૂલેફાલે છે, અંતે આશ્રયદાતા વૃક્ષ ચુસાઈ જઈને સુકાઈ જાય છે કે પછી દુર્બળ થઈ જાય છે. માણસોનું પણ આવું જ છે. આપણી ધર્મ અને સમાજરચના એવી છે કે તેમાં આવાં પરોપજીવી તત્ત્વો ઘણાં છે. જે કશું ઉત્પાદન કરતાં નથી અને ઉત્પાદન કરતાં લોકોને ચોંટીને જીવે છે, જેથી ઉત્પાદક વર્ગ સુકાતો જાય છે.

આ પરોપજીવી વર્ગમાં ત્રણ ભેદ છે. 1. બેકાર માણસો, 2. ભિક્ષુકો, અને 3. પૂજ્ય ગણાતા લોકો. ભારતમાં બેકારીનું પ્રમાણ ઘણું છે. કારણ કે વસ્તી પુષ્કળ છે અને અર્થતંત્રના સિદ્ધાંતો ભ્રાન્ત છે. જેથી કામ કરવા માગતા હોવા છતાં માણસો બેકાર થઈને પરોપજીવી

જીવન જીવતા થઈ જાય છે.

બીજી તરફ ભિખારીઓ પણ ઘણા છે. અમે રશિયામાં ઘણા ભિખારીઓ જોયા હતા. ચીનમાં હતા, પણ થોડા હતા, જ્યારે અહીં તો ક્યાંય ભિખારી જોવા મળતો નથી. આપણે પૂર્વનાં કર્મને કારણ માનીએ છીએ. જો એવું જ હોય તો અહીં આવાં પૂર્વનાં કર્મોવાળાં જન્મતાં નથી, તેવું કહેવું પડે. ખરેખર તો આ પૂર્વના કર્મના સિદ્ધાંતે દાટ વાળ્યો છે. આ ભ્રમમાંથી પ્રજા છૂટે તો સાચો પુરુષાર્થ કરી પ્રશ્નોને ઉકેલી શકે. ત્રીજી તરફ પરોપજીવી જીવન જીવનારો બહુ મોટો પૂજ્યવર્ગ છે. જે લોકોમાં સદાચાર અને ભ્રમ, બન્ને ફેલાવવાના રોટલા ખાય છે. સદાચાર ફેલાવે તે ઉત્તમ વસ્તુ છે. પણ તે સ્વાવલંબી થઈને ફેલાવાય. એ મોટામાં મોટી પ્રેરણા કહી શકાય. લોકો પરાવલંબિતાને દોષ નથી માનતા, ઊલટાનો ત્યાગ નામનો મહાન ગુણ માને છે. બન્ને પક્ષે આવી માન્યતા હોવાથી તેમાંથી છૂટવાની જગ્યાએ બીજા નવા નવા લોકોને તેમાં જોતરવાના ગૌરવપૂર્ણ પ્રયત્નો થાય છે, કારણ કે આવી પરોપજીવિતા પૂજાય છે. ભારતની ગરીબીનું આ પણ એક કારણ કહી શકાય.

આ રેઈન ફોરેસ્ટમાં આટલાં બધાં વૃક્ષો હોવા છતાં હરણાં કે હિંસક પ્રાણીઓ નથી. કારણ કે પ્રાણીઓને હરવાફરવા માટે મેદાન જ નથી. વૃક્ષો એવાં અડીઅડીને ઊભાં છે કે ધોળે દિવસે પણ નીચે સૂર્યનું કિરણ પહોંચતું નથી. ગાઢ અંધારું લાગે છે. જો માણસ આમાં ભૂલો પડે તો બહાર નીકળી ન શકે, દિશાની જ ખબર ન પડે. આને ધર્મક્ષેત્રમાં ભવાટવી કહેવાય છે. સો વાતની એક વાત—જો રાષ્ટ્રને દરિદ્રતાથી મુક્ત કરવું હોય તો માણસોની ગીચતા ઓછી કરો, માણસોને પરોપજીવી જીવન જીવતાં બંધ કરો. સ્વાવલંબિતા એ જ સાચું જીવન છે—એવો સિદ્ધાંત પ્રસ્થાપિત કરો.

અમે કુરાન્ડા વિલેજ પહોંચી ગયા છીએ. હવે અહીં આદિવાસીઓ રહેતા નથી. અહીં એક મિરામ્બા વિલેજ પણ છે અને આ નામનું વાજિંત્ર પણ છે. મેં મુરામ્બા નામનું આદિવાસીઓનું જલતરંગ જેવું લાકડાની પટ્ટીઓથી બનેલું વાજિંત્ર ગ્વાટેમાલામાં જોયું હતું. અહીં પણ નામ તે છે પણ તે વાંસળી જેવું છે. કદાચ લાખ્ખો વર્ષ પૂર્વનો કોઈ સંબંધ હોય.

કુરાન્ડા વિલેજમાં ઘણી દુકાનો છે. શોપિંગ તો હોય જ, શોપિંગથી જ દેશ સમૃદ્ધ બને છે. જાતજાતની અને ભાતભાતની વસ્તુઓ વેચાય છે. એક જ ભાવ, કોઈ રકઝક નહિ, કોઈ બૂમબરાડા નહિ. ચારે તરફ શાંત વાતાવરણ અને શાંતિ છે. માણસો ઘણાં છે પણ કોલાહલ નથી. પર્વત ઉપર હવા પણ ખુશનુમા છે. ઓમકારનાં લોકેટો તથા પાકિટો પણ મળે છે. કોઈ કોઈ આદિવાસી દેખાય છે, પણ તે થોડા સુધરેલા ભણેલા લાગે છે.

અમે હવે પાછા નીચે જવા માટે ગન્ડોલામાં બેઠા છીએ. સાડા સાત કિલોમીટરની ગન્ડોલા-યાત્રામાં અમારે બે સ્ટેશનોએ ઊતરીને વનમાં જઈને વન જોવાનું છે. તે પ્રમાણે પહેલાં સાડાચાર કિલોમીટરે સ્ટેશન આવ્યું. બધાં ઊતરી ગયાં અને ગાઢ જંગલમાં પગદંડી ઉપર ફરવા નીકળી પડ્યાં. 86 વર્ષનાં નલિનીબહેન પણ સાથે આવ્યાં, બધાં કરતાં તેમનો ઉત્સાહ વધારે છે અને હિમ્મત પણ વધારે છે. રસ્તામાં બેરેન રિવર આવી, જેમાં ડહોળું પાણી આવી રહ્યું છે. કારણ કે બે દિવસથી ધીમો ધીમો વરસાદ પડી રહ્યો છે. અહીં બારસોથી પંદરસો મી.મી. વરસાદ પડે છે. પણ ત્રણ વર્ષથી બહુ જ વરસાદ ઓછો પડ્યો છે. આ સ્થળે મોટો ધોધ પડતો હતો, હવે અત્યારે કોરા પથ્થરો દેખાય છે. 80 ઇંચની જગ્યાએ માંડ 20 ઇંચ વરસાદ પડ્યો છે. અમે ફરી પાછા ગન્ડોલામાં બેસી ગયાં. ગન્ડોલાની લારીઓ સતત ચાલ્યા જ કરતી હોય. ગમે તેમાં બેસીને ઊતરી શકો. અમે બધાં ફરી પાછા સ્ટેશને ઊતરી પડ્યાં. અમને ભારતીય સમજીને સ્ટેશનના કર્મચારીઓએ “નમસ્તે” કહ્યું. એકે તો હાથ જોડીને “જય શ્રીકૃષ્ણ” પણ કહ્યું. અમે ફરી પાછા ગાઢ જંગલમાં ફરવા નીકળી પડ્યા. મોટાં મોટાં વૃક્ષો ઉપર પામનાં કેટલાંય વૃક્ષો ચોંટીને ઊગ્યાં છે. “કવરી” નામનું વૃક્ષ દોઢસો ફૂટથી પણ વધારે ઊંચું થઈ શકે છે. કોઈ કોઈ તો 200 ફૂટ ઊંચું પણ થાય છે. બધે ફરીને પાછાં ગન્ડોલે આવ્યાં અને બેઠાં. બધાંને હરિઓમ અને આવજો બોલતાં શિખવાડ્યું. જ્યાં ચુસ્ત સંપ્રદાયવાદ નથી હોતો ત્યાં કશી એલર્જી નથી હોતી. બધાં નામ એક જ ભગવાનનાં છે. ગન્ડોલાનું છેલ્લું સ્ટેશન આવી ગયું અને અમે બધાંએ નીચે ઊતરી હરિઓમ, આવજો કહેતાં કહેતાં વિદાય લીધી. બસમાં બેસી ગયાં, પણ બસ ઊપડતી નથી. કારણ કે અમારા સહપ્રવાસી શ્રી નાણાવટીનો કૅમેરો ગન્ડોલામાં રહી ગયો હતો અને ગન્ડોલો તો તરત જ ઉપર જવા ઊપડી ગયો. કદાચ તેમાં બીજાં માણસોને પણ લઈ ગયો હોય. નાણાવટીએ જે તે કર્મચારીને વાત કરી. તેણે બધાં સ્ટેશનોએ ફોન કર્યો અને વળતી ટ્રૉલીમાં કૅમેરો પાછો આવી ગયો. નાણાવટીને આનંદ થઈ ગયો. નાંણાવટી જૈન છે. મેં તેમને પૂછ્યું કે આપણા ત્યાં આવી રીતે કૅમેરો પાછો આવે ખરો? તો

હસ્યા. ભાગ્યે જ આવે. કેમ? જે મોરલ અહીં આ માંસાહારી પ્રજામાં છે, તે આપણી શાકાહારી પ્રજામાં નથી. આવી રીતે તેજસની હેટ પણ મળી ગઈ.

અમે હોટલમાં પહોંચી ગયાં અને બધાં જમ્યાં. હવે અમારે કરેન છોડીને સિડની જવાનું છે.

15-2-04

*

14. કરેનથી સિડની

કરેનથી અમારું વિમાન સમયસર ઊડ્યું. નીચે જોયું તો ચારે તરફ સેંકડો ટાપુઓ છે, જે લીલાછમ છે. સમુદ્રકિનારાની મુખ્ય ભૂમિથી થોડે થોડે દૂર લગભગ બધે જ ઘણા ટાપુઓ હોય છે. અમે ગઈકાલે ગ્રીનલૅન્ડ ગયા હતા તે પણ ટાપુ જ હતો. સરકાર આવા ટાપુઓનો ઉપયોગ પિકનિક માટે કે બીજા કોઈ ઉપયોગી કાર્ય માટે કરીને દેશની આવક વધારી શકે છે. આપણે ત્યાં લક્ષદ્વીપ સિવાય બીજે ક્યાંય આવું થતું જાણ્યું નથી. ટાપુઓ પૂરા થયા અને હવે ફળદ્રુપ જમીન ચાલી રહી છે. ઓસ્ટ્રેલિયામાં બે વિરોધી ભૂભાગ છે. એક તો ભયંકર રણ છે તો બીજી તરફ લીલીછમ વનરાજીવાળી ફળદ્રુપ જમીન છે. આ દેશે ફળદ્રુપ જમીનનો પૂરેપૂરો સદુપયોગ કર્યો લાગે છે, કારણ કે નીચે ખેતરો જ ખેતરો છે. હવે રણ આવ્યું. ખેતરો પૂરાં થયાં છે. હવે ઊંચોનીચો જમીનનો ભાગ આવ્યો છે. ઊંચા ભાગમાં લીલોતરી છે, જ્યારે નીચા ભાગમાં રણ છે. જેમાં પાણી સુકાઈ જવાથી મીઠાના સફેદ દાગ લાગેલા છે, મોટાં મોટાં ટપકાંવાળી જમીન છે. હવે આ ભાગ પણ પૂરો થયો, અને હવે ગાઢ વાદળો છવાયેલાં છે, લીલોતરી ચાલુ થઈ, નાના પર્વતો પણ વૃક્ષોથી છવાયેલા દેખાય છે. એક વહેતી નદી પણ છે. લ્યો ત્યારે, સિડની આવી ગયું. વિમાન ઊતરી ગયું છે. અત્યારે અહીં સાંજના સવા છ વાગ્યા છે. રન વે ઉપર વિમાનને કારની માફક ભારે ગતિમાં ચલાવીને પાઇલટ સ્ટૉપેજ ઉપર લઈ આવ્યો. અમે બધા ઝડપથી બહાર નીકળ્યા, બધો સામાન લીધો અને બહાર નીકળ્યા. અમારે એક સરદારજીની બસમાં હોટલ જવાનું છે, પણ હજી સરદારજી આવ્યા નથી ત્યાં સુધી થોડી સિડનીની વાતો કરી લઈએ.

સિડની

ઈ.સન 1770ની 20મી એપ્રિલે કૅપ્ટન જેમ્સ કૂક ઓસ્ટ્રેલિયાના આ ભાગમાં પહોંચ્યો હતો. જેમ્સ કૂક મહાન સાગરખેડુ હતો. વાસ્કો-દ-ગામા અને કોલંબસને તો ઘણા જાણે છે, પણ જેમ્સ કૂકને બહુ ઓછા જાણે છે, જેમ્સ કૂકે કેટલી વાર સમુદ્રરસ્તે પૃથ્વીનાં ચક્કર લગાવ્યાં હતાં. તેના અહીં આવ્યા પછી અંગ્રેજો આ તરફ વળ્યા હતા. આ સમયે અંગ્રેજો ભારતમાં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના નામે વ્યાપાર કરતા હતા. 1787માં કૅપ્ટન ફિલિપ્સ અહીં આવ્યો. ઇંગ્લૅન્ડમાં ત્યારે જન્મટીપના કેદીઓને ક્યાં રાખવા તે પ્રશ્ન હતો. આ ખૂંખાર કેદીઓને રાખવા માટે ભારતમાં તો આંદામાન-નિકોબારના ટાપુઓમાં વ્યવસ્થા કરી દેવાઈ, જેને કાળાપાણીની સજા કહેવાતી, પણ બ્રિટનના ખૂંખાર કેદીઓ માટે કોઈ દૂરની જગ્યા શોધાતી હતી. ત્યાં ઓસ્ટ્રેલિયા ખંડ મળી ગયો. આવા 736 ખૂંખાર કેદીઓ ભરેલું પહેલું જહાજ અહીં સિડની લંગરાયું, બસ ત્યારથી અહીં ગોરા લોકોનો વસવાટ ચાલુ થઈ ગયો. એક રીતે એમ પણ કહેવાય છે કે મૂળમાં તો આ કેદીઓનો દેશ હતો. 1787થી 1868 સુધીનાં ઍંશી જેટલાં વર્ષોમાં અહીં એક લાખ ને સાઈઠ હજાર ગોરાઓએ વસવાટ કરવા માંડ્યો. તેમણે ઊન અને સોનાનો ધંધો શરૂ કર્યો, ત્યાં વસતા એબોરિજિનોને અંદરના ભાગમાં ધકેલી દીધા. વિશ્વનો પ્રાચીન નિયમ રહ્યો છે—બળિયાના બે ભાગ, વીરભોગ્યા વસુંધરા વગેરે. બળવાન પ્રજા દુર્બળોની પાસેથી જમીન પડાવી લે છે અને જે ઉત્તમ હોય છે તે પોતાને માટે રાખીને ઊતરતું હોય છે તે દુર્બળોને આપે છે. ધીરેધીરે સિડનીનો વિકાસ થયો અને હવે આજે તો માત્ર સિડનીમાં જ પંચાવન લાખ માણસો વસી રહ્યાં છે. સિડની વિશ્વની પાંચ સુંદર નગરીઓમાં એક છે. તે આ દેશની રાજધાની નથી, પણ મુંબઈની માફક વ્યાપારિક રાજધાની છે. હવે અહીં બહુ પચરંગી વસ્તી ભેગી થવા લાગી છે.

અમને લેવા માટે શ્રી દિલીપસિંહ જાડેજા તથા તેમનાં ઓસ્ટ્રેલિયન ધર્મપત્ની કલ્પાબહેન આવ્યાં છે. શ્રી જાડેજાએ અહીં પોતાનું ટૂંકું નામ “દીપ” રાખ્યું છે. પશ્ચિમી ગોરી સંસ્કૃતિમાં બધાં નામ ટૂંકાં હોય છે. લાંબાં નામ આપણે રાખીએ છીએ તે ઓછાં હોય તેમ તેની સાથે ભાઈ કે બહેન પણ લખીએ છીએ. મહારાષ્ટ્રમાં તો વિશિષ્ટ માણસોને મામા કે કાકા કે સાહેબ જેવાં વિશેષણો પણ લગાડવામાં આવે છે. શ્રી ગોવિંદ લાલાણીના જાડેજા મિત્ર છે. છેલ્લાં પાંચ વર્ષથી તેઓ મારાં પુસ્તકો અને કૅસેટો સાંભળે છે. એટલે તેમની મળવાની બહુ જ ઇચ્છા છે. તેમનાં પત્નીનું મૂળ નામ શેરોન હતું પણ હવે તેમણે કલ્પાબહેન નામ રાખ્યું છે. જાડેજા અને મિસિસ જાડેજા બન્ને અમારી રાહ જોઈને ઊભાં છે. મારી બૅગ લઈ લીધી અને અમે સરદારજીની રાહ જોવા માટે એક સ્થળે બધાં બેઠાં છીએ. જાડેજા પ્રથમ આફ્રિકામાં હતા ત્યાંથી અહીં આવ્યા અને અહીં સારી રીતે ગોઠવાઈ ગયા છે. આજે તેમના તરફથી અમારો સૌનો જમણવાર પણ

ગોઠવાયો છે.

અમે બધા વાતો કરી રહ્યાં છીએ ત્યાં એક દૂબળી-પાતળી યુવતી પણ આવી, લાગ્યું કે કાંઈક ઓળખીતી છે, પણ પછી ખ્યાલ આવ્યો કે આ તો ઉષા છે. ઓહો! શરીર અડધુંય નથી રહ્યું. કેવું શરીર હતું ને કેવું થઈ ગયું છે? શું થયું હશે આને? ઉષા જ્યારે પાંચ-સાત વર્ષની હતી ત્યારે દંતાલીમાં રહેતી અને રોજ આશ્રમમાં ભાઈ-બહેનો સાથે આવતી. તે પછી તેનાં લગ્ન થયાં. જીવનમાં વસંત આવી. એકાદ વાર પાપુઆ—ન્યૂ ગીનીમાંથી પતિ અને બાળકો સાથે દંતાલી આવેલી. શું શરીર હતું ત્યારે! અને હવે અત્યારે વસંત જલદીથી ચાલી ગઈ અને પાનખર ઋતુ આવી ગઈ છે. હાડકે હાડકું દેખાવા લાગ્યું છે. કોઈ રોગ લાગુ નથી પડ્યો. હા, દાંપત્યની વસંતઋતુ પૂરી થઈ ગઈ છે. લગ્નજીવનમાં ક્યારે કોને કેવો અંતરાય આવે તે કહી ન શકાય. ખીલેલો બગીચો પળવારમાં કરમાઈ શકે છે. વિધવા થવું સારું, કારણ કે વૈધવ્યમાં દુઃખ હોય છે, પણ સંતપ્તતા નથી હોતી. દુઃખ સારું, આગ ખોટી. દુઃખને લઈને જીવી શકાય પણ ધગધગતી આગને કાળજામાં રાખીને કેમ જિવાય? હવાઈ મથક ઉપર સૌની સામે તે ઘૂંટણિયે પડીને મને પગે લાગી. તેનો આગ્રહ છે કે બધાં મારે ઘેર જમવા આવો. તેના કેટલાય ફોન ભારતમાં આવેલા પોતાને ઘેર આવવા માટે. અંતે નક્કી કર્યું કે હું, રતિલાલ અને સાધનાબહેન તેના ત્યાં રહેવા જઈશું. અત્યારે તો બધાં હોટલ ઉપર જવા તૈયાર છીએ. થોડો થોડો વરસાદ પડી રહ્યો છે. રતિલાલની પાસે છત્રી છે. તે જરૂર પડે ત્યારે મને ઓઢાડે છે. પણ ચાણક્યે એક સરસ વાત કહી છે કે છત્રી અને પંખો બીજાના હાથમાં હોય તો સુખ ન આપે. પોતાના જ હાથમાં હોવાં જોઈએ. કારણ કે થોડી જ વારમાં છત્રીવાળો પોતાના ઉપર ઓઢી લે. અને વીંઝણો પણ પોતાની તરફ વાળી દે. એટલે મેં એક નાની છત્રી ખરીદી લીધી છે. બહુ રાહ જોવડાવીને અંતે સરદારજી આવી ગયા. બસનું ભંડારિયું નાનું છે એટલે બધો સામાન સમાઈ શક્યો નહિ. ઘણો સામાન સીટો ઉપર લઈ જવો પડ્યો, અહીં શીખોની વસ્તી સારી એવી છે. ચાર ગુરુદ્વારા પણ છે. આ ગુરુદ્વારામાં લંગર ચાલે છે. લંગર એટલે મફત જમવાની વ્યવસ્થા. આપણા ઘણા વિદ્યાર્થીઓ આ લંગરનો ઉપયોગ કરે છે. લંગરમાં ન્યાત-જાત-ધર્મના ભેદ સિવાય જે જાય તેને પ્રેમથી જમાડે છે. ધર્મસ્થાનો સાથે જોડાયેલી આ માનવતા છે. અહીં લંગરમાં જમીને ખબર નહિ કયો છાત્ર આગળ શું થશે? જો તે જાતવાન હશે તો લંગરને નહિ ભૂલે.

સિડની, સમુદ્રકિનારે વસેલું શહેર છે એટલે અહીં નૌકા ટેક્ષી પણ મળે છે. રોડટ્રાફિકના ત્રાસથી કેટલાક લોકો બોટટેક્ષીનો ઉપયોગ કરે છે. કેટલાક તો પોતાની નૌકા પણ રાખે છે. જે ગતિમાં ચાલીને લક્ષ્ય નજીક પહોંચાડે છે, ત્યાં પાર્ક કરીને માણસ પગે ચાલીને કે પછી વાહન લઈને જલદીથી લક્ષ્યે પહોંચી શકે છે.

હવે અમે સિડનીના કેન્દ્રમાં આવી ગયા છીએ. પ્રત્યેક મોટા નગરમાં એક એવો ભાગ હોય છે, જેને ડાઉન-ટાઉન કહેવાય છે. ત્યાં બહુમાળી મકાનોનાં ઝૂમખાં લાગ્યાં હોય છે. આ સૌથી ગીચ અને મોંઘો એરિયા ગણાય. આ મુખ્ય કેન્દ્રથી જેમ જેમ દૂર ખસો તેમ તેમ મકાનો આઘાં થતાં જાય. છેવટે પરાં (સબર્બ) આવે, આ રીતે શહેર વસેલાં હોય છે. પણ ખરો કારોબાર અને વ્યાપારની ઊથલ-પાથલ પેલા ડાઉન-ટાઉનમાં જ થતી હોય છે. અંતે અમે અમારી હોટલ સધર્નકોર્ટ શ્યૂટમાં પહોંચી ગયા. રૂમોની ચાવીઓ ઇલેક્ટ્રોનિક્સ હોવાથી ઘણા રૂમોને લાગી નહિ. ઘણી વાર લાગી. મોડામાં મોડું થયું, પછી પાછા ચાલ્યા શ્રી જાડેજાના જમણવારમાં. શ્રી જાડેજાએ તંદુરી હોટલમાં અમારા સૌ માટે શાકાહારી ભોજન બનાવડાવ્યું છે. કોઈ બાંગ્લાદેશી સજ્જનની આ હોટલ છે. નીચે ભોંયરામાં અમારી જુદી જ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. ભારતીય ગીતો વાગી રહ્યાં છે. અમે બધા ખુરશીઓ ઉપર ગોઠવાઈ ગયા છીએ. ધીરેધીરે જમવાનું આવવું શરૂ થયું. અહીં એક પછી એક જુદી જુદી ડિશો આવે. એક સાથે બધું ન આવે. પાછળ શું આવવાનું છે તેની ખબર ન હોવાથી પહેલી ડિશમાં જ ઘણા લોકોએ પૂરું જમી લીધું. પછી કહે કે આવી ખબર ન હતી. ઘણા લોકોને ગુજરાતી ભોજનની ટેવ હોવાથી કદાચ બહુ અનુકૂળ નહિ આવ્યું હોય. પણ ઘણાને ફાવ્યું હશે. ફરી પાછા અમે અમારા શ્યૂટ ઉપર આવી ગયા. અહીં લોન્ડ્રીની પણ વ્યવસ્થા છે એટલે સાધનાબહેને મારાં બધાં કપડાં ધોવા નાખી દીધાં. યાત્રા પૂરી થઈ ત્યાં સુધી મારાં કપડાં તથા દવાની કાળજી સાધનાબહેને પૂરેપૂરી રાખી હતી. થાક્યાપાક્યા અમે રાત્રે સૂઈ ગયાં. બાર વાગી ચૂક્યા હતા. અને સવારે અમારે સાડાત્રણસો કિ.મી. દૂર આ દેશની રાજધાની કેનબેરા જવાનું છે.

15-2-04

*

15. કેનબેરા

પ્રત્યેક રાષ્ટ્રને એક રાજધાની જરૂર હોય છે. રાજધાનીનું સ્થળ ત્રણ રીતે જોવું જોઈએ. 1. જળવાયુ અને પ્રકૃતિની દૃષ્ટિએ તે સુખદાયી હો, 2. શત્રુઓથી સુરક્ષિત હો અને 3. જનસંપર્ક માટે અનુકૂળ હો. રાજધાની એવા સ્થળે હોવી જોઈએ જ્યાં બહુ ઠંડી ન પડતી હોય, ન બહુ ગરમી પડતી હોય. આ દૃષ્ટિએ દિલ્હી યોગ્ય ન કહેવાય. દિલ્હીમાં ઘણી ઠંડી પડે છે અને ગરમીની તો વાત જ ન કરાય. દિવસે તો ઠીક રાતે પણ લૂ ચાલે છે. હિમાલયની ઠંડી અને રાજસ્થાનના રણની ગરમી તેને બહુ સતાવે છે. અંગ્રેજોએ ઉનાળામાં સિમલાને રાજધાનીનું પદ આપ્યું હતું. પણ હવે તે રહ્યું નથી. રાજધાની શત્રુપક્ષથી સુરક્ષિત હોવી જોઈએ. આ રીતે પણ દિલ્હી યોગ્ય નથી. શત્રુપક્ષનાં વિમાનો અને મિસાઈલો બહુ સરળતાથી દિલ્હી પહોંચી શકે તેમ છે. પાકિસ્તાને કરાંચીથી ઇસ્લામાબાદ રાજધાની ખસેડી તે ડહાપણનું કામ કર્યું કહેવાય. કારણ કે કરાંચી કરતાં ઇસ્લામાબાદ પહોંચવું અઘરું રહે. કરાંચીમાં તો નૌકાદળ ઊતરે તોપણ રાજધાનીનો કબજો કરી શકાય. ભારતની રાજધાની સમુદ્ર અને પાકિસ્તાન—ચીનની સીમાથી ખાસી દૂર હોવી જોઈએ. જે જમાનામાં વિમાનો ન હતાં ત્યારે મોગલોએ દિલ્હીને પસંદ કરેલું તે ઠીક હતું, અંગ્રેજોએ તેને ચાલુ રાખ્યું તે પણ ઠીક હતું, કારણ કે ત્યારે ભારતની સીમા છેક અફઘાનિસ્તાનમાં અને તિબેટમાં હતી. પણ પછી બન્ને તરફની સીમા નજીક આવી ગઈ. હવે તે પહેલાં જેટલી સુરક્ષિત નથી રહી. માત્ર દિલ્હી ઉપર જ એક એટમબોમ્બ નાખવામાં આવે તો બધું અસ્તવ્યસ્ત થઈ જાય. રાજધાની એટલી દૂર હોવી જોઈએ કે શત્રુનું વિમાન કે મિસાઈલ તરત જ ન પહોંચી શકે—તેને એટલી વાર લાગે કે જેથી વળતો પ્રહાર કરવાનો સમય મળી રહે.

ત્રીજું, તે જનસંપર્ક માટે સરળ સ્થાન રહે. આ દૃષ્ટિએ દિલ્હી પશ્ચિમોત્તર ભારત માટે તો ઠીક પણ છેક દક્ષિણના અને છેક પૂર્વના લોકો માટે ઘણું દૂર પડી જાય. બીજો મુદ્દો એ પણ ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ કે રાજધાની પુષ્કળ વસ્તીથી ઊભરાતી ન હોવી જોઈએ. તેમાં માપસરની જ વસ્તી હોવી જોઈએ, જેથી તેનું સ્વરૂપ સુંદર બનાવી શકાય તથા આંતરિક સુરક્ષા પણ સરળ થઈ શકે. જ્યાં અતિશય વસ્તી હોય ત્યાં ઘણા બધા પ્રશ્નો હોય, ખાસ કરીને આંદોલનો કરનારાઓથી પણ રાજધાનીને બચાવવી જોઈએ. આ દૃષ્ટિએ પણ દિલ્હી યોગ્ય ન કહેવાય. ભારતની રાજધાની નાગપુરની આગળ કોઈ પર્વતાળ સમશીતોષ્ણ સ્થળે કરી હોય તો બધી રીતે ઠીક રહે. મહમદ તઘલઘે રાજધાની બદલવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો પણ સફળ ન રહ્યો, મારી દૃષ્ટિએ આ પ્રયત્ન સાચો હતો, પણ સફળ ન થવામાં સ્થળ નહિ પણ બીજાં ઘણાં કારણો હતાં, જેમાં પ્રજાનો સાથ, મંત્રી તથા અધિકારી ગણનો સાથ તથા પૂરા આયોજનની જરૂર હતી. હવે આ દિલ્હી દોલતાબાદથી લોકો એટલા ગભરાઈ ગયા છે કે રાજધાનીનું સ્થળ બદલવાનું કોઈ નામ લઈ શકતું નથી. એક વારની નિષ્ફળતાથી કાયમી નિષ્ફળતા માની લેવી ઉચિત નથી. પૂરા આયોજનપૂર્વક નવી રાજધાની તલાસવી જોઈએ.

ઓસ્ટ્રેલિયાની રાજધાની કેનબેરા છે. જે સિડનીથી 390 કિ.મી. દૂર દરિયાકિનારે છે. તેની વસ્તી માંડ ત્રણ-સાડાત્રણ લાખની જ હશે, અમારે કેનબેરા જોવા જવાનું છે. ભારતનાં જૂનાં બોમ્બવર્ષક વિમાનોનું નામ પણ કેનબેરા હતું. બ્રિટિશ બનાવટનાં આ વિમાનોએ 1935ના યુદ્ધમાં પાકિસ્તાન ઉપર બોમ્બવર્ષા કરીને સફળ કામગીરી કરી હતી. અમારા કોચ કૅપ્ટનનું નામ બોબ છે. ખૂબ સારો માણસ છે. બે વાર બસ ટોઇલેટ સ્ટોપ માટે ઊભી રહી. અહીં પણ માખીઓ પુષ્કળ છે. ચારેક કલાક બસ ચલાવીને હવે અમે કેનબેરા પહોંચી ગયા છીએ. અમારા જમણા હાથે યુનિવર્સિટીનાં મકાનો છે. વિશ્વભરમાંથી વિદ્યાર્થીઓ અહીં ભણવા માટે આવે છે. શિક્ષણને આ લોકોએ વ્યવસાયમાં સ્થાન આપ્યું છે. અહીં એક બહુ વિશાળ તળાવ છે, જેના કિનારે મોટું સંગ્રહસ્થાન છે. નરેન્દ્રનું કહેવું છે કે આ બહુ શાંત અને અપરાધ વિનાનું શહેર છે. અહીં અપરાધનો રેશિયો નામમાત્રનો છે. વિશ્વમાં કોઈ સ્થળે ઘણા અપરાધ થાય છે અને કોઈ જગ્યાએ બહુ ઓછા થાય છે તેનું શું કારણ હશે? આવા પ્રશ્નનો જવાબ આવી રીતે આપી શકાય:

1. ઘણી બેકારીથી અપરાધ વધે છે, બેકારી ન હોય તો અપરાધ ઘટે છે.
2. કાયદો અને તેનું પાલન ઢીલું હોવાથી અપરાધ વધે છે. જો સાચું-કઠોર અને સજ્જડ હોય તો ઘટે છે.
3. જ્યાં ધાર્મિક કટ્ટરતાવાદી લોકો રહેતા હોય ત્યાં અપરાધો વધે છે, આવા લોકોથી મુક્ત ક્ષેત્ર હોય ત્યાં અપરાધો ઘટે છે.
4. જે પ્રજા સ્ત્રી-પુરુષોના સંબંધોમાં બહુ જુનવાણી અને લાગણીશીલ હોય ત્યાં અપરાધો વધે છે. જ્યાં તીવ્ર લાગણીઓ નથી હોતી ત્યાં

ઘટે છે.

5. જ્યાં રાજકારણ કોમવાદી, પ્રાન્તવાદી, ભાષાવાદી કે પછી ભ્રષ્ટાચારવાદી હોય ત્યાં અપરાધો વધે છે. પણ જો રાજકારણ ન્યાયવાદી, સમતાવાદી હોય તો અપરાધો ઘટે છે.

ઉત્તમ રાષ્ટ્ર બનાવવા માટે આ પાંચ વાતો ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ. અહીં બેકારી લગભગ નથી એટલે ભૂખે મરતા માણસો જે ચોરી-લૂંટફાટ કરવા પ્રેરાય છે તે કારણ અહીં નથી અહીં કાયદો એકપક્ષીય નથી પણ સંતુલિત છે. અને અમલદારો ચોકસાઈથી તેનું પાલન કરે —કરાવે—છે એટલે અપરાધ થતા નથી.

અહીં ધાર્મિક કટ્ટરતા નથી. ધર્મપાલનની છૂટ છે પણ ધર્મના નામે ઘૃણા ફેલાવીને તોફાન કરવા-કરાવવાની છૂટ નથી. 11મી સપ્ટેમ્બર પછી અમુક મુસ્લિમ ક્ષેત્રોમાં કેટલાક લોકોએ અશાંતિ ઊભી કરવા પ્રયત્ન કરેલો, પણ સરકારે તેમને દાબી દીધા અને કટ્ટરવાદીઓથી દેશ ખાલી કરાવી દીધો. હવે શાંતિ છે. પ્રશ્નો ઉકેલાવા જોઈએ. આ પ્રજા સ્ત્રી-પુરુષના સંબંધોમાં તીવ્ર લાગણીવાળી નથી. સ્ત્રી-પુરુષો રાજીખુશીથી જે કરે તેમાં કાયદાની કે લોકોની કશી દખલ નથી. ભારતમાં અને પાકિસ્તાનમાં પણ ઘણા અપરાધો સ્ત્રીઓના કારણે થાય છે. ખાસ કરીને હત્યાઓ વગેરે. અહીં પેટભૂખ નથી તેમ સૅક્સ ભૂખ પણ નથી. આપણે ત્યાં બન્ને ભૂખો વધારે છે જેથી અપરાધો વધુ થાય છે. એવું કહેવાય છે કે અહીં બળાત્કાર તેમાં પણ સામૂહિક બળાત્કારના કેસો લગભગ થતા જ નથી. તેની જરૂર જ નથી પડતી.

અને છેલ્લે, રાજકારણ છીછરું નથી. તે પ્રજાને અંદરોઅંદર લડાવી મારવાનું કામ કરતું નથી. રાષ્ટ્રવાદી રાજકારણ હોવાથી પણ પ્રજામાં પરસ્પરનો કલહ કે ઝઘડા થતા નથી. આથી વધારે કયું રામરાજ્ય કહી શકાય? જ્યાં સંતુલિત કાયદાઓ બન્યા હોય અને તેનું બરાબર પાલન થતું હોય ત્યાં જ રામરાજ્ય હોઈ શકે.

અમે શહેરમાં ફરી રહ્યા છીએ. અહીં બહુમાળી ઊંચાં ઊંચાં મકાનો નથી. બેઠા ઘાટનાં એક કે બે માળનાં મકાનો વધુ છે. કારણ કે આ વ્યાપારનું કેન્દ્ર નથી અને ઓસ્ટ્રેલિયા પાસે જમીનની કમી નથી. બર્લીગ્રેફર નામના માણસે કેનબેરાની ડિઝાઈન કરી હતી તેથી આ તળાવનું નામ પણ બર્લીગ્રેફર પાડ્યું છે. આ માણસોના દ્વારા બનાવેલું વિશાળ તળાવ છે.

અમે નેશનલ એગ્ઝિબિશન સૅન્ટર જોવા ગયા છીએ. એક ટૂંકી ફિલ્મ દ્વારા ઓસ્ટ્રેલિયાનું પ્રાચીન જીવન અને વર્તમાન જીવનની ઝાંખી બતાવવામાં આવી છે. પેલા તળાવના કિનારે એક સુંદર જગ્યામાં બધા બેસી ગયા અને લંચ લીધું. આ મનુષ્યનિર્મિત તળાવમાં પાસેની નદીને વાળીને પાણી ભરી લેવામાં આવ્યું છે. પાણી એકદમ ચોખ્ખું છે.

અમે બધાએ લેકના રમણીય અને સગવડભર્યા કિનારે લંચ લીધું, હવે પાસે જ એક પૃથ્વીનો વિશાળ ગોળો બનાવેલો છે તેને જોઈ રહ્યા છીએ. કૅપ્ટન કૂક નામના અંગ્રેજ નાવિકે કેટલી સાહસયાત્રાઓ કરી હતી તેની વિગતો અને રસ્તાઓ બતાવ્યા છે. કૂકે ત્રણ વિશ્વયાત્રાઓ સમુદ્રમાં કરી હતી. પ્રથમ વાર 1768માં તેણે છેક ઓસ્ટ્રેલિયા સુધી પોતાનાં વહાણો ચલાવ્યાં અને ઓસ્ટ્રેલિયા પહોંચીને છેક અન્ટાર્કટિકાની નજીક સુધી પહોંચી ગયો. આ પ્રદેશમાં પુષ્કળ બરફ અને પવનોનાં તોફાનો ચાલ્યા કરે છે એટલે તે સમયે આગળ જઈ શકાયું નહિ. તે પાછો ઇંગ્લૅન્ડ આવી ગયો. આ તેની પ્રથમ ટૂર 1768થી 1771 સુધીની રહી. થાક્યા વિના તેણે ફરી બીજી ટૂર 1772થી 1775 કરી. તે પછી 1776થી 1779 ત્રીજી ટૂર કરી, બધી વાર તેણે આફ્રિકાના કેપ ઓફ ગુડહોપથી દક્ષિણમાં યાત્રા કરી. કોઈ વાર નજીકથી તો કોઈ વાર દૂરથી તે ઉત્તર-દક્ષિણ અને પૂર્વની ટૂર કરતો રહ્યો. હિન્દ મહાસાગરમાં તે જાવા-સુમાત્રા અને ઇન્ડોનેશિયાથી દૂર રહીને ન્યૂગીની—પાપુઆ ટાપુઓ થઈને ઓસ્ટ્રેલિયા પહોંચ્યો હતો. અત્યારે ખગોળના કોઈ ગ્રહમાંથી કોઈ માણસો પૃથ્વી ઉપર આવે અને આપણને જે અનુભૂતિ થાય તેવી અનુભૂતિ ઓસ્ટ્રેલિયાના આદિવાસીઓને તેમને જોઈને થઈ હશે. ઓસ્ટ્રેલિયાથી ન્યૂઝીલૅન્ડના બન્ને ટાપુઓની વચ્ચે થઈને તે અન્ટાર્કટિકા તરફ ગયો હતો. તેણે જે જે પ્રવાસો કરેલા તેની રંગીન લીટીઓ મોટા ગોળા ઉપર દોરવામાં આવી છે.

મારી દૃષ્ટિએ કૂકનું સાહસ ગામા અને કોલંબસ કરતાં પણ ઘણું વધારે કહેવાય. ગામાએ ભારત શોધ્યું અને યુરોપને આપ્યું. કોલંબસે અમેરિકા શોધ્યું અને આપ્યું. જેમ્સ કૂકે ઓસ્ટ્રેલિયા, ન્યૂઝીલૅન્ડ વગેરે છેક પૂર્વના દેશો શોધ્યા અને આપ્યા, જેના પરિણામે ગોરીપ્રજા વિશ્વવ્યાપી થઈ ગઈ. આજની સમૃદ્ધિનું મૂળ આ સાહસયાત્રામાં રહેલું છે. આપણે આવાં સાહસ કરનારા પેદા ન કર્યા. સમુદ્રયાત્રાથી દૂર રહ્યા. સમુદ્રનું કામ માત્ર માછીમારો પોતાના પેટપૂરતું જ કરતા હતા. જેને આપણે મહાપાપનું કાર્ય માનતા હતા, આ કારણે સમુદ્રનો લાભ

રાષ્ટ્ર લઈ શકતું નહિ. બીજી તરફ ઉપરનો કર્તાધર્તા વર્ગ આભડછેટ અને પાપમાં એવો અટવાયેલો હતો કે તે સમુદ્રયાત્રા તો શું, પૃથ્વીયાત્રા કરવામાં પણ અભડાઈ જતો હતો તથા પાપી થઈ જતો હતો, તેથી તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાં પડતાં. જેમ્સ કૂકનો ધર્મ ન તો વટલાતો કે ન અભડાતો, ન તેને પાપ લાગતાં. આટલી વિશાળયાત્રામાં તે સમુદ્રીજીવોનો ખોરાક ખાઈ જીવી શકતો. આપણે તો અન્ન—સીધું સામાન તો ઠીક, પવિત્ર પાણી પણ સાથે લઈ જવું પડે. કારણ કે ધર્મનું સર્વોચ્ચ તત્ત્વ આભડછેટ અને પવિત્રતા છે, તેવી માન્યતા હતી.

વાસ્કો-દ-ગામાને સમુદ્રયાત્રા માટે નાવોની જરૂર હતી. સરકાર આપવા તૈયાર ન હતી. છેવટે પોર્ટુગીઝની રાણી ઇઝાબેલાએ પોતાના દાગીના વેચીને તેને ચૌદ નાવો બનાવી આપી, જેના દ્વારા તે ભારત શોધી શક્યો. આપણે ત્યાં આવી કોઈ રાણી ન હતી. આવી વિચારધારા જ ન હતી. રાજા—મહારાજા અને મહારાણીઓ યજ્ઞોમાં મબલક પૈસા વાપરતાં જેથી મર્યા પછી સ્વર્ગ મળે, પણ આ સમુદ્રની દિશામાં ખાસ કોઈને રસ પડ્યો દેખાતો નથી. નહિ તો આપણી પાસે પણ કૂક જેવા સાહસી ખારવાઓ તો હતા જ, પણ તેમને પ્રેરણા આપનાર ધર્મ ન હતો, સગવડો કરી આપનાર ઉપરનો વર્ગ ન હતો અને કોઈ રાણી ઇઝાબેલા ન હતી. હા, તેમને ધંધો છોડીને, જાળ તોડીને દીક્ષા આપી દેનારા સાધુઓ ઘણા હતા. આ મહાપાપથી છોડાવીને આત્માના કલ્યાણમાં લગાવી દેનારાને ખબર નથી કે તેમણે કેટલા ગામા, કેટલા કોલંબસ અને કેટલા કૂકોને ઊગવા જ ન દીધા. ભારતની ગરીબી અને ગુલામીની કથા અહીંથી શરૂ થાય છે.

પ્રથમ આપણે ખૈબર-બોલનના રસ્તેથી લૂંટાતા રહ્યા. પછી સમુદ્રથી લૂંટાવા અને ગુલામ થવા લાગ્યા. હવે અંતરીક્ષનો વારો છે. જેમ્સ કૂકની યાત્રા-કથા પ્રત્યેક રાષ્ટ્રપ્રેમીએ વાંચવા જેવી છે. તેના આ રાષ્ટ્રીય તપથી તેનું રાષ્ટ્ર મહાન અને સમૃદ્ધ બન્યું. કેનબેરા ઓસ્ટ્રેલિયાની રાજધાની છે, એટલે અહીં જુદા જુદા દેશોનાં દૂતાલયો હોય જ. જેમ દિલ્હીમાં ચાણક્યપુરી છે, તેમ અહીં પણ બધાં દૂતાલયોની એક નિશ્ચિત જગ્યા છે. અમે ત્યાં પહોંચી ગયા. આમ તો આ બધો પાર્લમેન્ટ એરિયા જ કહેવાય. આ જૂની પાર્લમેન્ટનું ભવન છે. જેનો ઉપયોગ હવે કાર્યાલયો માટે કરવામાં આવે છે. અહીંથી થોડા આગળ ચાલ્યા એટલે બ્રિટિશ હાઈકમિશન આવ્યું. જે દેશો કોમનવેલ્થમાં જોડાયેલા છે, તેમને રાજદૂત નહિ પણ હાઇકમિશનર કહેવાય છે. તેમના દૂતાલયને હાઈકમિશન કહેવાય છે. ઓસ્ટ્રેલિયા અને ભારત પણ કોમનવેલ્થનાં સભ્યો છે. જેનાં કાયમી અધ્યક્ષ બ્રિટનનાં મહારાણી છે. ઓસ્ટ્રેલિયાના ધ્વજમાં પણ બ્રિટનનો ઝંડો ખૂણામાં મુકાયેલો છે. આ બાજુ ચીનનું દૂતાલય છે. તેની પોતાની ઓળખાણ કરાવનારી ડિઝાઈન છે. તેનું ક્ષેત્રફળ બહુ વિશાળ છે. તેનાં કાર્યાલયો અને કર્મચારી નિવાસો પણ અહીં જ છે. તેના કર્મચારીઓ બાહ્ય સંપર્કમાં ન આવે તેથી અહીં જ રખાયા હશે. અને ભવિષ્યમાં આ ખંડને પણ લાલ રંગે રંગી નાખવાની મહેચ્છાએ તેણે આટલી બધી વિશાળ ભૂમિ રાખી લીધી હશે. પગોડાનું સ્થાપત્ય તેની ઓળખાણ છે. બીજી બધી અનેક દેશોની કચેરીઓ જોતા જોતા આગળ વધી રહ્યા છીએ. કેનબેરાના ચાર જ ઇન્સ્પેક્ટરો 200 કિ.મી.ના ક્ષેત્ર ઉપર કાયદાની વ્યવસ્થા કરે છે. આ ઉપરથી ખ્યાલ આવ્યો કે પોલીસની કેટલી ઓછી જરૂરિયાત અહીં હશે! પ્રાચીન કાળના એક ગ્રંથમાં લખ્યું છે કે

"ન દંડો ન ચ દાંડિકઃ"

અર્થાત્ તે રાજાના રાજ્યમાં ન તો કોઈ પોલીસ ઑફિસર હતો કે ન કોઈ દંડ હતો. પ્રજા સ્વયં શિસ્તમાં કાયદાનું પાલન કરતી હતી.

અમે કેટલાયે દૂતાવાસો જોયા, ક્યાંય કોઈ સ્ટેનગનવાળો પોલીસ નથી. જાણે ચારે તરફ રામરાજ્ય પ્રવર્તે છે. હવે અમેરિકાનું દૂતાલય આવ્યું છે. બહુ મોટું દૂતાલય છે. આ દેશમાં અમેરિકાનાં સૈનિક હિતો પણ છે. અહીં આતંકવાદીઓનો ડર હોવાથી બંદોબસ્ત દેખાય છે. અને હવે આ બાજુ પાકિસ્તાનનું દૂતાલય છે. પાકિસ્તાને દિલ્હીમાં જે દૂતાલય છે તે જાણે મસ્જિદ હોય તેવા ઘુમ્મટવાળું અને ગાઢ લીલા રંગથી રંગેલું બાંધ્યું છે. તેની ઓળખ જ તેણે આવી બનાવી દીધી છે. અને હવે ભારતનું દૂતાવાસ આવ્યું. તેને જોતાં જ અમારા સૌ ભાઈ-બહેનોએ તાળીઓ પાડીને તેને વધાવી લીધું. વિલાયતી નળિયાંવાળું મકાન છે. અત્યાર સુધી જે મકાનો જોયાં તેને વરંડો ન હતો. જરૂર જ નહિ હોય. માત્ર મેંદીની નાની વાડ છે. ભારતે જમીન ઓછી રાખી છે. હવે અમે બધાં દૂતાલયોનાં મકાનો જોઈને પાર્લમેન્ટ તરફ જઈ રહ્યા છીએ.

અહીંની પાર્લમેન્ટનું ભવન ઘુમ્મટ વિનાનું, ઉપરથી પરસ્પરમાં ત્રાંસા સંકળાયેલા ક્રોસ પિલ્લરોવાળું અને તેના ઉપર રાષ્ટ્રધ્વજ છે. પાર્લમેન્ટ એક મોટા ઊંચા ચોતરા ઉપર છે. આપણી 26મી જાન્યુઆરીની માફક ઓસ્ટ્રેલિયાનો પણ રાષ્ટ્રીય દિવસ 26મી જાન્યુઆરીએ

આવે છે. જેની ભવ્ય ઉજવણી આ લોકો કરે છે. ચીનનું નવું વર્ષ પણ તે જ દિવસે બેસે છે ને લોકો પણ પુષ્કળ દારૂખાનું ફોડે છે. પણ મંજૂરી લઈને નિર્ધારિત સ્થળે જ ફોડાય. ગમે ત્યાં ગમે તેમ નહિ. આપણું પાર્લમેન્ટનું ભવન જોઈને મને અંગ્રેજોનો આભાર માનવાનું મન થઈ આવ્યું. આપણા જેવું ભવ્ય ભવન મેં હજી સુધી ક્યાંય જોયું નથી. ખુદ લંડનમાં પણ આવું ભવન નથી. આ ભવન તો સામાન્ય જ કહી શકાય. અમે બધાં અંદર ગયાં. કશી જ લાગવગની જરૂર નહિ. દર ત્રીસ મિનિટે સરકાર તરફથી મફત ગાઈડ મળે તે બધે ફેરવીને બધું સમજાવે. અત્યારે પાર્લમેન્ટ ખાલી છે. કોઈ સભ્યો નથી. અંદર ગ્રેનાઈટ લગાવેલો છે. અમારો ગાઈડ આવી ગયો અને સમજાવવા લાગ્યો. અંદરથી પણ બધું સામાન્ય જ લાગે છે. અધ્યક્ષની ખુરશીઓ પણ ભારત જેવી ભવ્ય નથી. અંદર ત્રણ હોલ છે. એકમાં લોકસભા બેસે છે. બીજામાં રાજસભા અને ત્રીજો હોલ લોકોને કાર્યક્રમો કરવા અપાય છે. આ ત્રીજો હોલ આવી રીતે અપાય તે જરા નવાઈની વાત લાગી. નાના વિદ્યાર્થીઓ પણ જોવા આવે છે. કશી તકલીફ વિના તરત જ પ્રવેશ મળી જાય છે.

અહીંયાં કોઈના માટે પણ અનામત સીટો નથી. આદિવાસીનો એક સભ્ય ચૂંટાયો હતો તે ગુજરી ગયો છે. અત્યારે કોઈ એક સભ્ય આમાં બેસે છે. લોકસભામાં કુલ 76 સભ્યો છે અને રાજસભામાં 64 છે. કુલ સાત પક્ષો છે. અહીંનો નિયમ એવો છે કે કોઈ પણ નવું બિલ પહેલાં લોકસભામાં પાસ થાય પછી રાજસભામાં પાસ થાય પછી અહીંના બ્રિટિશ રાજદૂતની પાસે જાય. તે પાસ કરે પછી અહીંનો ગવર્નર-જનરલ સહી કરે. આ રીતે આજે પણ બ્રિટિશની મહત્ત્વની ભૂમિકા છે. પાર્લમેન્ટમાં ક્યાંય પોલીસ કે શસ્ત્રધારી માણસો ન દેખાયા. તેમ જ બહુ ઝીણી તપાસ પણ કરવામાં ન આવી. ફોટા પાડવાની છૂટ છે. પાર્લમેન્ટ જોઈને બહાર નીકળ્યા.

પ્રત્યેક સ્થળે શહીદોનું સ્મારક તો હોય જ, અહીં પણ ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂઝીલૅન્ડના સૈનિકોએ દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધમાં પ્રાણ આપેલા તેમનું સ્મારક છે. આ ગોરીપ્રજા પાસેથી ઘણું શીખવાનું છે. તેમાંની એક બાબત છે મૈત્રી. આ લોકો કદી એકલા રહેતા નથી. તરત જ મૈત્રી બનાવી લે છે. જેથી શશક્તિશાળી થવાય. ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂઝીલૅન્ડ નજીક નજીક હોવાથી ગાઢ મૈત્રી ધરાવે છે. કદી લડતા-ઝઘડતા નથી. કુલ છોંતેર સેનેટરો છે. જેમાં એક સ્વતંત્ર છે, બાકીના પંચોતેર સાત પાર્ટીઓમાં વહેંચાયેલા છે. અત્યારે એક પણ પક્ષની બહુમતી ન હોવાથી મિશ્રિત પ્રધાનમંડળ ચાલે છે. અહીં એવો નિયમ છે કે કોઈ પણ સેનેટર, સેનેટમાં વધુમાં વધુ અડધોક કલાક જ પ્રવચન આપી શકે. બન્યું એવું કે એક સેનેટરે બાર કલાક સુધી પ્રવચન કરેલું તે પછી આ નિયમ કરવો પડ્યો.

અહીંનું સિમ્બોલ કાંગારૂ છે. જેનો એવો અર્થ કરવામાં આવે છે કે તે આગળ જ ચાલી શકે પાછલા પગે પાછળ ન જઈ શકે. રાષ્ટ્રનું પણ આવું જ છે. તેણે આગળ જ ચાલવાનું છે. પાછળ નહિ. અમે હવે પાછા સિડની તરફ જઈ રહ્યા છીએ. રસ્તામાં પહેલી વાર એક નાનો સરખો અકસ્માત જોયો. આગળના વાહનને બચાવવા માટે એક ટ્રક રોડની બાજુમાં ઊતરી ગયેલી છે. કોઈને કશું નુકસાન થયું નથી. અહીં રોડની રચના એવી રીતે કરાઈ છે કે તેની બાજુની જમીન પણ તેના જેવા જ લેવલની હોય છે. આપણી માફક ખાઈ હોતી નથી. જેથી ટ્રક ગબડી નથી પડતી. પાકા રસ્તા ઉપરથી કાચા રસ્તા ઉપર આવી જાય તેટલું જ થાય.

અમે રસ્તામાં એક નાનો ઓવરબ્રિજ જોયો. ખબર પડી કે આ બ્રિજ માણસો કે વાહનો માટે નથી, પણ જંગલનાં નાનાં નાનાં પ્રાણીઓ રાત્રે પેલી બાજુ પાણી પીવા જાય ત્યારે વાહનોની નીચે કચરાઈ ન જાય એટલે તેમને આવવા-જવા માટે છે. પ્રાણીઓ પણ હવે પોતાના વિશેષ રસ્તાને સમજી ગયાં છે.

અમારા લાંબા બસ પ્રવાસમાં લોકોનો સમય પસાર કરવા માટે અનેક ઉપાયો થાય છે, તેમાંનો એક છે મારી સાથે પ્રશ્નોત્તરી. આજે પ્રશ્નોત્તરી ચાલી. તેજસ, આશિષ, ડો. તગરસી વગેરે મુખ્ય પ્રશ્નકર્તા હતાં.

અમે સિડનીની ભાગોળે આવી ગયા છીએ. ઘણી ટનલો કોતરીને રસ્તો કાઢ્યો છે. જેથી કોઈને નડતર ન થાય. એક ટનલ તો હવાઈમથકના રન વેની નીચેથી જાય છે. ઉપર મોટાં મોટાં વિમાનો ચઢે અને ઊતરે અને નીચેથી વાહનો આવજા કરે. આવી ત્રણ ટનલો હવાઈમથકમાંથી જ પસાર થાય છે. જો પ્રશ્નો છે તો તેનો ઉકેલ પણ છે.

અમે બધાં ઉષાના ત્યાં પહોંચી ગયાં અને મહારાજે બનાવેલી સરસ રસોઈ પ્રેમથી જમ્યાં. હું, રતિલાલ અને સાધનાબહેન એમ ત્રણ જણાં ઉષાના ત્યાં રોકાઈ ગયાં. બાકીનાં બધાં હોટલે ગયાં.

17-2-04

*

16. પાછા સિડની

રાત્રે અમે ત્રણ જણાં ઉષાના ત્યાં રોકાયાં હતાં. ઉષાના પતિ મહેશકુમાર અને બન્ને બાળકો પણ હતાં. બધાંનો વ્યવહાર સારો અને સૌજન્યભર્યો લાગ્યો. હું ચાર જોડી કપડાં લઈને ગયો છું. તેમાંથી એક જોડી તો ઉપયોગ કર્યા વિના જ પાછી લાવ્યો છું. બેત્રણ દિવસે જ્યાં અનુકૂળતા રહે ત્યાં વસ્ત્રો ધોઈ નાખીએ છીએ. ઉષાના ત્યાંની લોન્ડ્રીમાં બધાં કપડાં ધોવાઈ ગયાં. સવારે ચા-નાસ્તો કરીને મહેશકુમાર અમને ત્રણેને પાછા હોટલ ઉપર મૂકી ગયા. આજે અમારે સિડની જોવાનો કાર્યક્રમ છે. શ્રી જાડેજા ફરીથી આવ્યા છે. તે તથા તેમનાં ગોરાં પત્ની બહુ જ લાગણીશીલ છે. કલ્પાબહેન (શૌરિન્) ગુજરાતી તો નથી જાણતાં તોપણ જાડેજા તેમને મારી કૅસેટોનો તથા પુસ્તકોનો સાર સમજાવે છે. પતિ-પત્ની બન્નેનું ઐક્ય બધી જગ્યાએ હોય તે તો ઠીક જ છે, પણ સંગીત-સાહિત્ય અને કલાના ક્ષેત્રમાં પણ હોય તો વૈચારિક પ્રગતિ અને એકતા ઘણું સુખ આપી શકે છે. શ્રી જાડેજાનું કહેવું છે કે ગોરા લોકો અહીંના આદિવાસીઓને દારૂ પિવડાવીને વશમાં કરી લેતા. દારૂનું એકનામ ‘રમ” પણ છે. એટલે અહીં એક હૉસ્પિટલનું નામ ‘રમ હૉસ્પિટલ છે” આપણને લાગે કે અહીં રામ હૉસ્પિટલ ક્યાંથી આવ્યું! આ મ્યુઝિયમ છે અને આ બાજુ આર્ટગૅલેરી છે. તેમાં એક આખો ભાગ ભારતની આર્ટ સંબંધી છે. આ વર્ષે આખું વર્ષ ભારતનો આર્ટપ્રોગ્રામ ચાલવાનો છે. ખાસ કરીને રાજપૂતશૈલી અને જીવનવ્યવસ્થા વગેરે બતાવવાનું છે. ખાસ કરીને જૌહરવ્રતથી આ લોકો બહુ જ પ્રભાવિત થાય છે. જ્યારે વિદેશી મુસ્લિમ આક્રાન્તાઓ દેશ ઉપર ચઢી આવતા અને રાજપૂતોને પોતાની હાર નિશ્ચિત લાગતી ત્યારે કિલ્લો ખોલી નાખીને યોદ્ધાઓ કેસરી વસ્ત્રો ધારણ કરીને શત્રુઓ ઉપર કેવી રીતે ‘હર હર મહાદેવ” ‘જય સોમનાથ”નો ધ્વનિ કરીને તૂટી પડતા તથા પીઠ બતાવ્યા વિના સામી છાતીએ કેવી રીતે મરણિયા થઈને પોતાનું બલિદાન આપી દેતા તે દશ્યો તથા હજારો રજપૂતાણીઓ શત્રુઓના હાથમાં પડીને પોતાનું શિયળ નષ્ટ કરવાની જગ્યાએ મોટી ચિતા પ્રગટાવીને પતંગિયાની માફક કેવી રીતે ધગધગતી ચિતામાં કૂદી પડતી તે દશ્યો અત્યંત પ્રભાવશાળી લાગે છે. રજપૂતોની કેસરિયાં અને જૌહરપ્રથા વિશ્વમાં બેનમૂન છે. જોકે આ પ્રથાથી રાષ્ટ્રને તો ભારે નુકસાન જ થતું. કારણ કે આ પ્રથાથી આખો રોયલ વંશ જ પોતાની મેળે સમાપ્ત થઈ જતો. એથી શત્રુઓને મોટો ફાયદો થતો. ખરી જરૂર હતી કે હારવાની સ્થિતિમાં સુરક્ષિત સ્થાનોમાં પાછા ફરી જવું અને ફરી પાછા સંગઠિત થઈને વિજયી શત્રુ ઉપર હુમલા કરવા. પણ રાજપૂતી જીવનવ્યવસ્થામાં યુદ્ધમાં પાછી પાની કરવી કે પીઠ બતાવવાને કાયરતાનું મહા કલંક માન્યું હોવાથી લોકો પાછા ફરતા નહિ.

અમે હાઈડ પાર્કમાં ફરી રહ્યા છીએ. અહીં પણ લંડનની માફક રાણી સિવાય કોઈના માટે પણ ગમે તેવું બોલી શકાય છે. ધર્મ અને રાજતંત્રમાં જ્યાં વાણીસ્વાતંત્ર્ય હોય છે ત્યાં જ લોકો નિર્ભયતા અનુભવે છે અને વૈચારિક પ્રગતિ થઈ શકે છે. જ્યાં ધર્મમાં કશું બોલી શકાતું નથી તેમ જ રાજતંત્ર ઉપર પણ આંગળી ઉઠાવી શકાતી નથી ત્યાં આપોઆપ પ્રજા ઉપર ક્રૂરતાની છાયા ફેલાઈ જતી હોય છે. નવાઈ એ છે કે ક્રૂરતા અને ધર્મ બન્ને સાથે સાથે એકબીજાનાં પૂરક થઈને ચાલે છે. રાજતંત્રમાં તો ડિક્ટેક્ટરશિપ આવે એટલે ક્રૂરતા આવી જ જાય, પણ ધર્મમાં પણ ક્રૂરતાનો શાસ્ત્રીય સ્વીકાર કરવામાં આવે તો પ્રજાને—ખાસ કરીને બુદ્ધિજીવીઓને—બચવાનો કોઈ આરો જ ન રહે. કેટલાક ધર્મોએ પોતાના સમાલોચકો સાથે ભારે ક્રૂરતાભર્યો વ્યવહાર કર્યો છે. તે હકીકતને ભુલાવી ન શકાય.

શ્રી દિલીપસિંહજીનું કહેવું છે કે અહીંના એબોરિજિન લોકો મૂળમાં તો ભારતના દક્ષિણ ભાગમાંથી જુદા પડેલા લાગે છે. ભારતમાં જ્યારે આર્યપ્રજા આવી ન હતી, ત્યારે જે મૂળ પ્રજા રહેતી હતી, તે કાળી હતી. તે પ્રજા અને આ પ્રજામાં બહુ મળતાપણું લાગે છે. આ લોકોના કેટલાય રિવાજો આપણને મળતા આવે છે. જેમકે મૃત્યુવિધિમાં જીવાત્મા માટેની વિધિઓ આપણા શ્રાદ્ધ જેવી હોય છે. તેમની દવાઓ આયુર્વેદિક છે. એબોરિજિન હમેશાં ફરતા જ રહે છે. સ્થિર નથી થઈ શકતા. ત્રણ દિવસ તો બહુ થઈ ગયું. અહીં કહેવત છે કે એબોરિજિન ફરતો જ રહે. ફરતાં ફરતાં શિકાર કરીને ખાવાનું, જમીન ખોદીને જે જીવાત મળે તે પણ ખાઈ જવાની. આ રખડુ જીવનથી તેની પ્રગતિ નથી થઈ શકતી. સરકારે તેમને સ્થાયી બનાવવા ઘણી પ્રવૃત્તિઓ કરી છે. કેટકેટલાં મકાનો બનાવ્યાં છે. સ્કૂલો વગેરેની વ્યવસ્થા કરી છે, પણ આ લોકો સ્થિર રહી શકતા નથી. મકાનો છોડીને ચાલ્યા જાય છે. કેટલાક ભાગો તેમને રહેવા માટે આરક્ષિત કરી દીધા છે. (અમેરિકામાં પણ રેડઇન્ડિયનો માટે આવી આરક્ષિત ભૂમિ છે) ખરું કહીએ તો હવે તદ્દન શુદ્ધ વંશના એબોરિજિન બહુ ઓછા

રહી ગયા છે. મોટા ભાગના બીજી પ્રજાથી ભેળસેળ થઈ ગયા છે. અમારી હોટલની નજીક રેડફન એરિયા છે. તેમાં આ લોકો ઘણા રહે છે. આ લોકો બહુ ઓછું નહાતા-ધોતા હોવાથી અસ્વચ્છ લાગે છે. સરકાર આમના માટે પુષ્કળ પૈસો વાપરે છે, પણ લોકો તેનો લાભ લઈ શકતા નથી. પ્રત્યેક વ્યક્તિને વર્ષના બારથી તેર હજાર ડોલર પેન્શન મળે છે. આખા કુટુંબને તો પચીસ-ત્રીસ હજાર ડોલરનું પેન્શન મળે છે. ઘણા ગોરા લોકોની ફરિયાદ છે કે આટલી રકમ તો અમને મહેનત મજૂરી કરતાં પણ નથી મળતી. ખરી વસ્તુ તો એ છે કે સંઘર્ષ અને ચૅલેન્જ વિનાનું જીવન જ માણસને પછાત બનાવી દેતું હોય છે. મફતનું ખાવાનું આપો એટલે આપોઆપ મરી જાય.

શ્રી જાડેજાનું કહેવું છે કે પાંત્રીસ વર્ષ ઉપર અહીં સરકારી પોલિસી હતી કે ઓસ્ટ્રેલિયા માત્ર ગોરા માણસો માટેનો જ દેશ છે. પણ પછી નીતિમાં પરિવર્તન કર્યું. અહીં બનાના અને શેરડીના કામ માટે ભારતમાંથી કેટલાક લોકોને આવવા દીધા હતા. ખાસ કરીને શીખોને. તેમના ત્રણ-ચાર ગુરુદ્વારા અહીં છે. હવે તો ઘણી પ્રજા બહારથી આવે છે અને વસે છે. અત્યારે તો ઓસ્ટ્રેલિયા બહુ-કલ્ચરલ દેશ થઈ ગયો છે.

અમે હાઈડ પાર્ક જોયો, વોર મ્યુઝિયમ પણ જોયું. અમારી બસ એક સરદારજીની છે. ધાર્મિક માણસ છે. અમે પ્રતિદિન નવકારમંત્ર બોલીએ છીએ. કૃષ્ણ કનૈયાલાલ કી જે પણ બોલાવીએ છીએ. આજે સરદારજી હોવાથી સૌ બોલ્યા "જો બોલે સો નિહાલ સત શ્રી અકાલ" આમ સર્વધર્મસમભાવનું વાતાવરણ બની ગયું છે.

18-2-04

*

17. ગે પ્રવૃત્તિ

અમે શ્રી જાડેજા તરફથી જે તાજ તંદુરી હોટલમાં જમવા ગયા હતા ત્યાંથી બહાર નીકળીને પગે ચાલીને અમારી હોટલે આવતા હતા ત્યારે નરેન્દ્રે એક વાત કહી. તેમણે કહ્યું કે આ ગે એરિયા છે. તેમણે જ ચોખવટ કરી કે જે સ્ત્રી-પુરુષો સજાતીય સંબંધોવાળાં હોય તેમાં પુરુષોને ગે કહે છે અને સ્ત્રીઓને લેસ્બિયન કહે છે. આવાં લોકો ખુલ્લેઆમ સ્વીકાર કરીને સજોડે રહે છે. કેટલાક તો પોતાના ટીશર્ટ ઉપર પણ GAY લખાવે છે. કશી શરમ—સંકોચ નથી. પ્રતિ વર્ષ અહીં તેમનું સમ્મેલન થાય છે. સરકારે તેમને પતિ-પત્ની તરીકે સાથે રહેવાનું કાયદાથી માન્ય કર્યું છે. કાયદાથી માન્ય થવાથી ફાયદો એ થાય છે કે એકબીજાનો વારસાહક્ક તથા વીમો વગેરે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આમાં એક નિષ્ક્રિય હોય તે પત્નીનો ભાગ ભજવે છે, જ્યારે સક્રિય હોય તે પતિનો ભાગ ભજવે છે. આવું જ સ્ત્રીઓમાં પણ બને છે. અમેરિકામાં એક પત્રકારે આ બાબત મને પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો. તેનું કહેવું હતું કે વૈજ્ઞાનિક રીતે હવે સિદ્ધ થઈ ગયું છે કે જે સૅક્સ અણુઓ સ્ત્રીઅંગમાં કામ કરે છે, તે જ અણુઓ પુરુષના મળદ્વારમાં પણ કામ કરે છે. જો તેને ઉત્તેજિત કરવામાં આવે તો સ્ત્રીના જેટલી જ તીવ્ર વાસના પુરુષને પણ થઈ આવે છે. તેની આદત પડ્યા પછી તેનાથી રહી શકાતું નથી. તે સ્ત્રી કરતાં પણ વધુ આવેગો અનુભવે છે. આવા માણસો પુરુષ મિત્રોને શોધે છે. અને કાયમી સંબંધ પણ બાંધી બેસે છે. એમ કહી શકાય કે પુરુષમાં સ્ત્રીતત્ત્વ છે અને સ્ત્રીમાં પુરુષતત્ત્વ છે. વિજાતીય તત્ત્વને જો છંછેડવામાં આવે તો તે ઉત્તેજિત થઈ જઈને તે તરફ વાળી દે છે. એટલે ખાસ કરીને નાનાં બાળકો વગેરેને કુસંગથી બચાવવાં જોઈએ. અહીંના હવાઈ મથકે સેંકડોની સંખ્યામાં એવાં ચોપાનિયાં મફત વહેંચવામાં આવે છે કે જો તમે બાળકો સાથે કામાચારનો સંબંધ રાખો તો તમને મોટી સજા થઈ શકે છે. આ પ્રશ્ન કેટલો વિકટ બની ગયો હશે કે સરકારને તેનાં ચોપાનિયાં છપાવવાં પડ્યાં હશે. આ સજાતીય માર્ગે ચઢી ગયેલા માણસો બાળકોને શોધ્યા કરતા હોય છે. દેશમાં કે વિદેશમાં ગમે ત્યાં આવા માણસને શોધી કાઢી તેને દંડ અપાવવાની અપીલ કરવામાં આવી છે.

શ્રી ઉકાભાઈનું કહેવું છે કે આ લોકો ભૂલો કરી શકે છે, પણ પછી તેનો સ્વીકાર પણ કરી શકે છે અને લોકો તેને માફ પણ કરી શકે છે. આપણે ત્યાં માત્ર એક જ તત્ત્વ છે—આપણે ભૂલો તો કરીએ છીએ, પણ સ્વીકારી નથી શકતા, અને કદાચ કોઈ સ્વીકારે તો લોકો માફ કરી શકતા નથી. એટલે આ લોકો જેવા છે તેવા દેખાઈને પણ જીવી શકે છે. આપણે આ રીતે ઓપન થઈને જીવી શકતા નથી. એટલે ચારે તરફ દંભ જ દંભ દેખાય છે. મને તેમની વાતમાં તથ્ય લાગ્યું.

મૂળ વાતને વિચારીએ: માનવજીવનના બે સળગતા પ્રશ્નો છે. અર્થપ્રશ્ન અને કામપ્રશ્ન. જો તમે તમારી જરૂરનો પૈસો સારી રીતે કમાઈ શકતા હો તો તમારો અર્થ પ્રશ્ન ઉકેલાઈ ગયો છે. આવી જ રીતે તમારી કામભૂખનો પ્રશ્ન પણ જો કુદરતી રીતે એટલે કે લગ્નસંબંધ દ્વારા ઉકેલાઈ ગયો હોય તો પણ તમે ધન્ય થઈ ગયા. પણ જો આ બન્ને પ્રશ્નો ન ઉકેલાયા હોય તો દુ:ખી દુ:ખી થઈ જશો. આ બન્ને પ્રશ્નો ધર્મથી અને અધર્મથી એમ બન્ને રીતે ઉકેલી શકાય. તેમાં અધર્મથી ઉકેલાય તો તે અશાંતિ અને કુપરિણામ આપે છે. પણ જો ધર્મથી ઉકેલાય તો સારાં પરિણામની સાથે શાંતિ પણ આપે છે.

જે લોકો મોટી ઉંમર સુધી લગ્ન નથી કરતાં, તે અનેક કુટેવોનો શિકાર થઈ જતા હોય છે. કારણ કે ઉત્તેજિત કામ કોઈને પણ છોડતો નથી. આવી અનેક કુટેવોમાંની એક કુટેવ તે સજાતીય સંબંધ છે. ભલે લોકો તેને વૈજ્ઞાનિક સાબિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે, પણ ખરેખર તો અકુદરતી છે. એટલું જ નહિ ભયંકર રોગો અને હતાશાને નોતરવા જેવું છે. પેશાબમાં એકપણ બેક્ટેરિયા નથી હોતો. કુદરતે તેને એન્ટિસૅપ્ટિક બનાવ્યો છે. જેથી નર-નારીનાં બે એન્ટિસૅપ્ટિક અંગો મળે તો કુદરત પોતે રક્ષા કરે છે, પણ મળદ્વારમાં તો નર્યાં જંતુઓ જ જંતુઓ છે. તેના સંપર્કથી એઈડ વગેરે અનેક ભયંકર રોગો થઈ શકે છે. આજે વિશ્વવ્યાપી એઈડનું મૂળ ઉદ્ગમસ્થાન આ સજાતીય સંબંધોને જ માનવામાં આવ્યું છે. એટલે આ તત્ત્વનું સમર્થન કરાય નહિ. તેનાથી પોતાનાં બાળકો અને યુવાનોને બચાવવાં જોઈએ. અહીં આ સમૃદ્ધ દેશોમાં બાળકોને બગાડનારાં બે મોટાં તત્ત્વો છે. એક તો ડ્રગનું વ્યસન અને બીજું આ સજાતીય સંબંધ. ક્યારે કોનો બાળક કે યુવાન ગે થઈ જાય તે કહી શકાય નહિ. આવા માણસો પત્નીના કામના રહેતા નથી. ખાસ કરીને નિષ્ક્રિય ગે તો પોતાના દામ્પત્યને નષ્ટ કરી નાખે છે. અને જો તેને એક સમર્થ સાથીદાર ન મળ્યો હોય તો તે જીવનભર એવા સાથીદાર માટે ભટક્યા અને ટળવળ્યા કરતો હોય

છે. સમૃદ્ધ દેશોમાં આ ફાંટામાંથી ઉદ્‌ભવેલો પ્રશ્ન છે. જેનો યોગ્ય હલ નથી. યોગ્ય હલ અથવા કહો કે સાવધાની એ છે કે પોતાનાં બાળકો યુવાનો વગેરેને તથાકથિત બ્રહ્મચારીઓ કે વિકૃત અભિગમવાળા લોકોથી બચાવવાં જોઈએ. આવેગોની તીવ્ર આંધીઓ જ્યારે આવે છે ત્યારે જ્ઞાન-ભાન બધું ભુલાઈ જાય છે. વિજાતીયોથી દૂર રહેનારા અંતે નજીકના—જે હાથમાં આવે તે—સજાતીયને શોધે છે. અરે પશુઓ પણ બચી શકતાં નથી. અને જો સજાતીય પણ પ્રાપ્ત ન થાય તો સ્વજાતીય દ્વારા અર્થાત્ પોતે જ પોતાના દ્વારા આવેગોની આંધીનું શમન કરવા લાગે છે. આ છેલ્લો માણસ પકડાતો નથી. હા, તેનો નિસ્તેજ ચહેરો ચાડી ખાઈ બેસે છે. બાકીના પ્રથમના વહેલા-મોડા પકડાઈ જતા હોય છે. પણ આ દેશમાં તો પકડાવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી. આ તો ઢોલ વગાડીને જગજાહેર સ્વીકાર કરે છે. આપણે નથી કરી શકતા એટલે પકડાઈ જવાનો ભય રહે છે. આ બધાં દૂષણો છે. તેનાથી બચવાનો કુદરતસહજ ઉપાય એ છે કે કામદેવના પ્રાગટ્ય થવાની સાથે જ કુદરતસહજ વિજાતીય એટલે કે નર-નારીના કુદરતસહજ સંબંધોમાં માણસ બંધાઈ જાય. આ સહજ માર્ગ છે. નિર્ભય માર્ગ છે. બાકી બધા અસહજ—અકુદરતી છે, એટલે બધી રીતે હાનિકર છે. નર-નારીના સહજ સંબંધોને લગ્નસંસ્થા અને દામ્પત્યની મધુરતામાં સજ્જડ બાંધી દીધા હોય તો તે વધુ સ્થિરતા, એકતા અને મધુરતા આપી શકે છે. આ ઋષિઓનો સનાતન માર્ગ છે.

કદી પણ નિર્દોષ, ગુણિયલ, પતિપરાયણ પત્નીનો ત્યાગ મોક્ષ કે આત્મકલ્યાણ નિમિત્તે કરાય નહિ. આવા ત્યાગને પાપ માનવું જોઈએ. યુવાન અને નિર્દોષ પત્નીને વલવલતી છોડીને મોક્ષ લેવા નીકળી પડનારને ત્યાગી નહિ પણ પલાયનવાદી માનવો જોઈએ. તેમાં એકાદ માણસ પોતાની કમજોરી કે અજ્ઞાનથી આવું કરે તો તો કદાચ ચલાવી શકાય, પણ જ્યારે આવા ત્યાગને મહાત્યાગનો આદર્શ માનવા કે મનાવવામાં આવે ત્યારે તો તે પૂરી પ્રજા અને સમાજને મોક્ષના નામે ખાડામાં ધકેલનારું તત્ત્વ બની શકે છે. અર્થ અને કામ પ્રોબ્લેમને ઉકેલવા માટે માણસે કુદરતને મિત્ર બનાવવાનો. પ્રાણીઓ આવા બધા દોષોથી મુક્ત થઈને સહજ જીવન જીવી રહ્યાં છે. આપણે સહજતાનું વિકૃતતામાં રૂપાંતર કરીને વધુ ને વધુ મજા માણવા જતાં વધુ ને વધુ રોગો અને વિનાશને નોતરી બેસીએ છીએ. આ બધું પરદેશમાં જ છે અને દેશમાં આવું કશું નથી તેવું માનીને પોતાની જાતને છેતરશો નહિ. દેશમાં પણ આ બધું છે, પણ ઢાંકેલું છે. ફરક આટલો જ છે.

બુદ્ધિમાન માણસને શેતાન થવું હોય છે, ત્યારે તે શેતાનના પક્ષની દલીલો આપવા માંડે છે. અને પોતાના પક્ષે વિજ્ઞાનને પણ જોતરી શકે છે. મળદ્વારમાં પણ સ્ત્રીઅંગ જેવા સૅક્સઅણુઓ છે તે વાત સાચી છે તોપણ આવા અણુઓ તો આખા શરીરમાં છે. તમે વારંવાર કાનમાં આંગળી નાખીને ખોતર્યા કરો તો પછી આદત પડી જશે. તમે ખોતર્યા વિના રહી નહિ શકો. આવું જ નાક-બગલ વગેરે અનેક સ્થાનો છે, જ્યાં ટેવ પાડવાથી વ્યસન જેવી ટેવ પડી જાય છે. એટલે સૅક્સ અણુઓને નિમિત્ત બનાવીને આ અકુદરતી અને અકલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિનો બચાવ ન કરી શકાય.

ફરીફરીને મૂળ વસ્તુ એ છે કે પ્રથમ તો લોકોને કુદરત સહજ નર-નારીના સંબંધો તરફ વાળવા જોઈએ. આ સંબંધોમાં એકત્વ અને દૃઢતા રહે તે માટે ધર્મ તરફ પણ વાળવા જોઈએ. શ્રદ્ધા અને પ્રેમ દલીલથી પર હોય છે. જે દલીલના ક્ષેત્રમાં આવે છે તેમાં સ્થાયિત્વ નથી રહેતું. વિકાસ માટે તે જરૂરી છે પણ વિશ્રામ માટે નહિ. નર-નારીનો સંબંધ વિશ્રામ માટે છે. ઠરવાનું ઠેકાણું છે. તે સ્થાયિત્વ અને એકત્વથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ તત્ત્વ ધર્મ જ પ્રદાન કરી શકે. ધર્મ વિનાનો વિકાસ વિનાશ બની શકે છે. કારણ કે અર્થ અને સૅક્સના રસ્તામાં પછી કોઈ મર્યાદા કે નિષેધ રહેતો નથી. મર્યાદા અને નિષેધ વિનાનો અર્થ અને કામ વિનાશ નોતરી શકે છે. હજી પુખ્ત વયના માણસો કદાચ હોમો પ્રવૃત્તિ કરે તો ક્ષમ્ય ગણાવી જોઈએ પણ આ પ્રવૃત્તિમાં સૌથી ભયંકરતા બાળકો પ્રત્યે થાય છે. બાળકોનું શોષણ કરનારાઓને બીજું કશું ગમતું નથી. જેમ ઐયાશી શ્રીમંત લોકો બગીચાની નાની નાની કળીઓને ચૂંટાવી મંગાવે છે તેમ આ લોકો પણ નાનાં બાળકો સાથે જીવન બરબાદ કરી નાખનારો વ્યવહાર કરતા હોય છે. એટલે તો હવાઈ મથક ઉપર હજારો ચોપાનિયાં સરકારે મૂક્યાં છે. બાળકોને બચાવો. આવા લોકોથી અને આવા લોકોને બચાવો તેમની ફક્કડી વૃત્તિ છોડાવીને.

17-2-04

*

18. સિડનીઃ હાર્બરબ્રિજ અને ઓપેરાહાઉસ

માણસને ઊંચાઈ ગમે છે. ઠીંગણાપણું નથી ગમતું. બાંધકામના ક્ષેત્રમાં પણ વધુ ને વધુ ઊંચાં સ્થાપત્યો બનતાં જાય છે. એક પ્રકારની સ્પર્ધા થતી હોય છે. દિલ્હીનો કુતુબમિનાર એ સમયમાં એની ઊંચાઈ માટે પ્રસિદ્ધ હતો. તેની મહત્તા એ છે કે વર્ષો પછી પણ હજી તે અડીખમ ઊભો છે. અમેરિકાએ એમ્પાયર સ્ટેટ બિલ્ડંગિ બાંધ્યું અને વિશ્વમાં સૌથી વધુ ઊંચાઈ પ્રાપ્ત કરી લીધી. ઊંચાઈનું પણ રાષ્ટ્રીય ગૌરવ હોય છે. તેણે જ ફરી પાછા પોતાનો જ રેકોર્ડ તોડવા માટે વર્લ્ડ ટ્રેઇડ સૅન્ટરનાં બે જોડકાં બાંધ્યાં અને જયજયકાર કરાવી દીધો. પણ આતંકવાદીઓ ત્રાટક્યા અને બધું ધૂળધાણી કરી નાખ્યું. બનાવવામાં વર્ષો લાગી જાય છે, પણ તોડવામાં તો કલાકો પણ નથી લાગતા. ત્યારથી આખું વિશ્વ આ ધાર્મિક જેહાદી આતંકવાદથી ફફડી રહ્યું છે. ખરેખર તો ફફડાવનારા પોતાના ધર્મને અને ધર્મભાઈઓને જ સૌથી વધુ નુકસાન પહોંચાડી રહ્યા છે. પોતાના પ્રત્યે સામૂહિક ઘૃણા ઊભી કરાવવામાં તે નિમિત્ત બની રહ્યા છે. તેમને કોણ સમજાવે કે જે તલવારથી વિકાસ અને પ્રસાર કરી શકાય છે તે તલવાર જ અંતે બૂમરેંગ બનીને વાગતી હોય છે. અત્યારે આ આતંકવાદીઓ પોતાના માટે બૂમરેંગનું નિર્માણ કરી રહ્યા છે. પછી તો કેનેડાએ ટાવર બનાવ્યો અને અત્યારે વિશ્વની સર્વોચ્ચતા મલયેશિયાના બે ટાવરો છે. ભારતે હજી આવા કોઈ ટાવરનું નિર્માણ કર્યું નથી. આપણે હજી રેંટિયા ચિંતનમાંથી માંડ બહાર નીકળી રહ્યા છીએ. ભવિષ્યમાં કદાચ આપણે પણ આવા ટાવર બનાવીને રાષ્ટ્રગૌરવ ઊભું કરીશું.

અમારે અત્યારે તો સિડનીનો વિશ્વપ્રસિદ્ધ ટાવર જોવા જવું છે. સ્થાપત્યમાં ડિઝાઈનની બહુ જ મહત્તા હોય છે. ઈંટોનો કે સિમેન્ટ કોંક્રિટનો ઢગલો કરી દેવા માત્રથી સ્થાપત્ય થઈ શકતું નથી. પશ્ચિમનાં સ્થાપત્યોમાં પ્રથમ તો બહુ મોટી મોકળાશ હોય છે. દિલ્હીની પાર્લમેન્ટ કે રાષ્ટ્રપતિ ભવન જોશો તો તેની આગળ-પાછળ કેટલાય એકર જમીન ખુલ્લી કે બગીચા માટે રખાયેલ છે. આવી મોકળાશ ગાંધીનગરના સચિવાલય આગળ નહિ દેખાય. હા, મંત્રીઓના બંગલાઓ આગળ દેખાશે.

સિડનીનો ટાવર બનાવનારે તેની સામે જ બોટોનિકલ ગાર્ડન બનાવીને સેંકડો એકર જમીન રોકી છે. જેથી ટાવરની નજીક બીજાં બાંધકામ ન થઈ જાય. તેનું પૂરું નામ છે “ડોમિયન રોયલ બોટોનિકલ ગાર્ડન” પશ્ચિમી વ્યવસ્થામાં પહેલું સ્થાન ટોઇલેટને છે. 26મી જાન્યુ.એ અહીં રાષ્ટ્રીય દિવસ ઊજવવાનો છે. એટલે અહીં ઘણી પ્રજા ભેગી થશે. તેમના માટે ચાલતાં-ફરતાં ટોઇલેટો અત્યારથી ગોઠવાઈ રહ્યાં છે, જેથી પ્રજા ગંદકી કરવા મજબૂર ન થાય. 26મી જાન્યુઆરીએ દિલ્હીમાં આવું થાય છે કે નહિ તેની ખબર નથી. સિડનીનો ટાવર રિવર ઉલુમૂલૂના કિનારે છે. નામ ઉપરથી જ ખ્યાલ આવે છે કે આ નામ આદિવાસીઓનું છે. અહીં પાસે જ સમુદ્ર છે જેમાં આ નદી મળે છે. અહીં પુષ્કળ બોટો પડી છે. જેનો ઉપયોગ વ્યક્તિગત ખાનગી કામોમાં તથા ભાડેથી થાય છે. આ બાજુ મોટાં મોટાં જૂનાં સૈનિકોનાં નેવી જહાજો પડ્યાં છે. જે હવે રિટાયર્ડ લાઈફ ભોગવી રહ્યાં છે. અત્યારે આ નેવીબેઝ બંધ કરીને અહીંથી નવા સ્થળે નવો બેઝ બનાવ્યો છે. નવો બેઝ પણ હવે દેખાવા લાગ્યો છે.

લેડી મેકવેરેસ્ટ ચૅર.

એવું કહેવાય છે કે અહીંના ગવર્નર મેક્વેરેસ્ટ હતા, તે જ્યારે સામેના તેમના કાર્યાલયમાં બેસીને કામ કરતા ત્યારે તેમનાં પત્ની અહીં બેસીને તેમની પ્રતીક્ષા કરતાં અને પોતાનું કામ પણ કરતાં. તે ધારે તો પતિની સાથે કાર્યાલયમાં બેસી શક્યાં હોત. પણ રાજતંત્રમાં પત્નીની દખલગીરી ન હોવી જોઈએ. રાજનેતાઓએ પરિવારને ખાસ કરીને પત્નીઓને કાર્યાલયથી દૂર રાખવી જોઈએ. નહિ તો તે દખલ કરતાં થઈ જઈ શકે છે. તેમાં પણ પત્નીને તો પ્રભાવશાળી નેતાએ કદી માથે ન ચઢાવવી જોઈએ. નહિ તો માથે ચઢેલો પરિવાર કે પત્ની પેલાના પ્રભાવને હીનતાની કક્ષાએ મૂકી દઈ શકે છે. એટલે ગવર્નર પત્નીને કાર્યાલયથી દૂર રાખતા. લાગણીને કર્તવ્યપરાયણતામાં અંતરાયરૂપ ન બનવા દેવાય, પણ પ્રેમાળ પત્ની પતિનું સાન્નિધ્ય ઇચ્છતી હોવાથી કાર્યાલયમાં નહિ તો કાર્યાલયની સામે પોતાની ચૅર નાખીને બેસી રહેતી. કાર્યાલય અને પોતાની વચ્ચે ઉલૂમૂલૂ નદી છે. ભલે પતિ ન દેખાય પણ પતિનું કાર્યાલય તો દેખાય છે ને? બહુ થઈ ગયું. આટલેથી પણ સાન્નિધ્યનું સુખ મળી શકે છે. પછી તો લોકોએ આ સ્થાનનું નામ જ લેડી મેકવેરેસ્ટ ચૅર પાડી દીધું છે.

હવે અમને હાર્બરબ્રિજ, ઓપેરા હાઉસ અને બંદર સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યાં છે. ટાવર તો ક્યારનોય દેખાય છે. પણ દૂર એક પુરુષ એક

છોકરીને કરાટે શિખવાડી રહ્યો છે. સ્ત્રીઓને કરાટે શિખવાડવાથી તેમનામાં હિંમત વધી છે. અને જરૂર પડે ત્યારે દુષ્ટો સામે પ્રતિકાર કરી શકે છે. આપણે ગામેગામ આ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

હાર્બર બ્રિજની રચના અદ્ભુત છે. પણ તેની ચર્ચા નહિ કરું. તેના છેક ઉપલા ગોળાકારમાં કીડી જેવડા, માંડ જોઈ શકાય તેવા, થોડાક માણસો દેખાય છે. આ લોકો પૈસા ખર્ચીને ટિકિટ લઈને ઉપર ફરવા જાય છે. તેના નીચે બીજા માળે પણ ગડરો ઉપર માણસો ચાલી રહ્યા છે. બસ જોખમ જ જોખમ છે. તે પણ પૈસા ખર્ચીને વહોરેલું જોખમ છે. પ્રજાને સાહસિક બનાવવામાં ન આવે તો તે આપોઆપ નમાલી થઈ જતી હોય છે. આવી રીતે બ્રિજના ગડરો ઉપર ચાલવાને બ્રિજ આરોહણ કહે છે. જેમ પર્વતારોહણ થાય છે તેમ.

અહીં ઉલૂમૂલૂ નદીના કિનારે ઊતર્યા અને સામેના ટાવર વગેરેનાં ચિત્રો લીધાં.

સ્થાપત્ય તરીકે ભારતની ઓળખ જેમ તાજમહેલ છે તેમ ઓસ્ટ્રેલિયાની ઓળખ ઓપેરા હાઉસ અને હાર્બરબ્રિજ છે. બન્ને અમારી સામે છે અને વચ્ચે ઉત્તુંગ ટાવર છે. અહીં પાસે જ સિડનીના ગવર્નર બર્ન્સનું પૂતળું છે. તે બહુ જ પ્રજાપ્રિય શાસક હોવાથી લોકોએ તેનું પૂતળું મૂક્યું છે. રાજનેતા થવું એ દુર્લભ છે. તે પછી સફળ થવું તે તો તેનાથી પણ દુર્લભ છે અને તે પછી પ્રજાપ્રિય થવું તે તો અત્યંત દુર્લભ છે. બધા જ રાજાઓ વિક્રમાદિત્ય નથી થઈ શકતા. આ તરફ મહારાણી વિક્ટોરિયાનું પૂતળું છે અને પેલી તરફ ગવર્નર મેકવેરેસ્ટનું પૂતળું છે.

આ તરફ હાઈકોર્ટનું મકાન છે. આ બાજુ પોલીસલાઈન છે. આ પેલું જૂનું પાર્લમેન્ટ ભવન છે. એને હવે લાઇબ્રેરીમાં બદલી નાખ્યું છે. નરેન્દ્રનું કહેવું છે કે હિન્દી ચલચિત્રોમાંથી ઘણાંનાં અહીં શૂટિંગ થાય છે.

હવે અમે વિશ્વપ્રસિદ્ધ ઓપેરા હાઉસમાં પ્રવેશી રહ્યા છીએ. તેમાં નીચેના માળે શોપિંગ સૅન્ટર છે. પુસ્તકો વગેરેની દુકાનો છે. ઉપર ઓપેરા હોલ છે. આ બહુ જ મોંઘું સ્થાન છે. સામાન્ય શો પરવડે નહિ. છ મહિના પહેલાં બૂકિંગ કરાવવું પડે છે. પ્રસિદ્ધ ગાયિકા લતા મંગેશકરનો શો અહીં કરવામાં આવેલો.

ઓપેરા હાઉસની ડિઝાઈન બનાવવાની પ્રેરણા ડિઝાઈનરને તડબૂચમાંથી મળેલી. તડબૂચને વચ્ચેથી બે ભાગમાં કાપો અને પછી ફરી પાછા બીજા બે ભાગ કરો તો જે આકાર થાય તે આ ઓપેરા હાઉસનો છે. આ ઓપેરા હાઉસ બાંધવાનું તો શરૂ કર્યું પણ બજેટ વધી ગયું. પૈસા ન હોવાથી પાંચ વર્ષ સુધી કામ અટકી પડ્યું. છેવટે સરકારે મદદ કરી અને કામ પૂરું થયું. અહીં વીજળીની શોભા પુષ્કળ કરાય છે. પેલા હાર્બરબ્રિજ ઉપર દારૂખાનું ફૂટે છે. અત્યારે ચાર ટોળાં છેક ઉપર ચઢાણ કરી રહ્યાં છે. પ્રતિ વ્યક્તિ 146 ડોલર ફી લેવાય છે. ઉલૂમૂલૂ નદીના વચ્ચે એક મંચ જેવું બાંધકામ છે. એવું કહેવાય છે કે અહીંના એબોરિજિનના રાજા અને અંગ્રેજો વચ્ચે આ સ્થળે બેસીને સંધિ થઈ હતી કે હવે આપણે મિત્રો બનીને રહેવું, લડવું-ઝઘડવું નહિ. એક પ્રકારથી આ તે સમયના સ્થાયી રાજ્યની શરણાગતિ સંધિ હતી. અંગ્રેજો હરાવેલા રાજાઓ તથા પ્રજાઓ સાથે પણ મૈત્રીની સંધિ કરીને પછી તેમના ઉપર રાજ્ય કરતા હોય છે. આવા ત્રણ સરદારોને અહીં બોલાવીને સંધિ કરેલી. અત્યારે તો ઉપર આકાશમાં હેલિકોપ્ટર ઊડી રહ્યું છે. હવે રાજાઓ, રાજા રહ્યા નથી. તેમની પ્રજા બહુ થોડી જ બચી છે. પણ તે દુર્દશા સાથે જીવન જીવી રહી છે. તે વિકાસ કરી શકતી નથી. જે રાજા અને જે પ્રજા શશક્તિશાળી નથી થઈ શકતાં તેમની આવી જ દશા થાય છે. તે બોધપાઠ આપણે પણ લેવાનો છે.

18-2-04

*

19. સિડની ભ્રમણ

અમે બધાં લિફ્ટથી ઉપર ટાવર ઉપર પહોંચી ગયાં છીએ. આ ટાવરને ચારે તરફ ચારસો વીસ મોટી મોટી બારીઓ છે. જેમાંથી દૂર દૂર સુધીનાં દશ્યો જોઈ શકાય છે. આ ટાવરના ઉપર એક ટાંકીમાં એક લાખ અને બાસઠ હજાર લીટર પાણી ભરેલું છે. એના બે ઉપયોગ છેઃ પવનના વેગથી ટાવર ડોલાયમાન ન થાય એ માટે તથા કદાચ અગ્નિ લાગે તો આટલે ઊંચે સુધી અગ્નિશામક બંબાની ધાર ન પહોંચે તો આ ટાંકીનું પાણી કામમાં આવે જેથી અગ્નિ ઓલવી શકાય. સન 1970માં આનું નિર્માણ શરૂ થયેલું અને ”72માં કામ શરૂ થયું. 1981માં તેનું અનાવરણ થયું. ઉપર જે ગોળાકાર છે તેમાં 960 માણસો બેસી શકે છે. 1504 પગથિયાં છે. જો લિફ્ટ બંધ પડી જાય તો આ પગથિયાંનો ઉપયોગ કરી શકાય. આ ટાવર સ્થિર રાખવા માટે તેને 64 વાયરોથી જકડી દેવાયો છે. છેક ઉપરના ગોળાકારમાં નીચે જમીન ઉપર હોય તેવી જ રેસ્ટોરાં છે. સેંકડો લોકો ચા વગેરે લઈ રહ્યા છે. બીજી દુકાનો પણ છે. ગોળાકારમાં પણ પાછા બેત્રણ માળ છે. સાધનાબહેન અને રતિલાલ કોફી અને કોક લઈ આવ્યાં.

ન્યૂઝીલૅન્ડમાં પણ આવું ટાવર બનાવ્યું છે. તે આના કરતાં પચીસ મીટર વધારે ઊંચું છે. આ બન્ને દેશો મિત્રો છે એટલે તેમની સાત્ત્વિક સ્પર્ધા થતી રહે છે. અહીંથી અમે ચારે તરફ જોઈ રહ્યાં છીએ. સિડનીને ફરતી એક ટ્રેન છે, જેથી સિડનીના કોઈ પણ ભાગમાં સરળતાથી જઈ શકાય. અહીં ડાર્વિન હાર્બર પણ દેખાય છે. પ્રત્યેક મોટી મોટી કંપનીઓનાં બનાવેલાં મોટાં મોટાં ભવનો દેખાય છે. અમે ચારે તરફનાં દશ્યો જોઈ રહ્યાં છીએ. કૅપ્ટન કૂક જ્યારે અહીં આવ્યો ત્યારે તેને જે પ્રથમ જમીન દેખાઈ તે આ હતી. તેને જોઈને તે બોલી ઊઠ્યો, “ઓ લૅન્ડ!” હવે તે જમીન ઉપર ડોમેસ્ટ્રિક એરમથકનાં સંખ્યાબંધ વિમાનો પડ્યાં છે. 1770માં કૂક અહીં આવ્યો હતો અને 1779માં 870 કેદીઓને અહીં ઉતાર્યા હતા. જેમાં મોટા ભાગના આઇરિશ હતા. જે આ ઓસ્ટ્રેલિયનોના પૂર્વજો કહેવાય. આખા ઓસ્ટ્રેલિયાની પચીસ ટકા વસ્તી માત્ર આટલા ક્ષેત્રમાં જ સમાઈ ગઈ છે. અત્યારે 80 દેશોની વસ્તી અહીં રહે છે, એટલે અમેરિકા જેવો બહુપ્રજાવાસી દેશ થઈ ગયો છે. આ બાજુ સામે જ હાર્બરબ્રિજ દેખાય છે. પ્રત્યેક દર્શનીય સ્થળમાં જાતજાતનાં ઘણાંબધાં પેમ્ફલેટો અને પુસ્તિકાઓ મૂકેલી હોય છે. બધી જ ફ્રી. પોતાની મેળે લઈ શકાય છે. નીચેના ચાર માળોમાં શોપિંગ સૅન્ટરો છે. એટલી બધી વસ્તુઓ વેચાય છે કે તમે જોતાં અને લેતાં થાકો. અને હા, બધે જ ટોઇલેટો તો હોય જ. અમે બધાં ભેગાં થયાં અને ચાલ્યાં. એક સ્થળ એવું પણ છે કે જેમાં બધા લોકો જુદા જુદા શો કરી શકે છે. એક માણસ એક સાથે સાત વાજિંત્રો વગાડે છે. એને વનમૅન ઓર્કેસ્ટ્રા કહેવાય છે. આવા લોકો એક હેટ મૂકી દે પછી એમાં જેને જે નાખવું હોય તે નાખે. અમે પહેલી વાર એક હોર્નનો અવાજ સાંભળ્યો. અહીં કોઈ હોર્ન વગાડતું નથી. હોર્ન અને બ્રેકનો ઓછામાં ઓછો પ્રયોગ કરવો પડે છે. અમે બધાં હાર્બરબ્રિજની નીચે લોનમાં પહોંચી ગયાં. અહીં બેસીને અમારે બપોરનું લંચ લેવાનું છે. થાંભલા વિનાનો આ પુલ અદ્ભુત છે. પુષ્કળ લોખંડ વપરાયું છે. તેમાં વપરાયેલા રંગનું વજન સેંકડો ટનમાં થાય છે. અહીં વૉટરટૅક્સી પણ ચાલે છે. આ ખાડીના પાણીમાં એક એવો વાયર નાખેલો છે કે કદાચ કોઈ શત્રુની સબમરિન વગેરે સંતાઈને આવે તો તરત જ ખબર પડી જાય.

અમે બધા પલાંઠી વાળીને ગોળ-ગોળ બેઠા છીએ. સોલે-પૂરી, બિરિયાની, છાશ અને રોટલો વગેરે ભોજનથી બધાંને ખૂબ તૃપ્તિ થઈ.

અહીં નદીના કિનારે કેટલાક લોકો ગલ નાખીને માછલાં પકડે છે. એક માણસે બેત્રણ માછલીઓ પકડીને પાછી પાણીમાં નાખી દીધી. કારણ પૂછતાં જાણવા મળ્યું કે અહીં એવો કાયદો છે કે છ ઇંચથી નાની માછલી પકડાય નહિ. પકડી હોય તો પાછી પાણીમાં નાખી દેવી પડે. એટલે આ નાની નાની માછલીઓને પાછી પાણીમાં નાખી દે છે. પણ મેં કહ્યું કે અહીં પોલીસ તો નથી. તો કહે કે પોલીસની ગેરહાજરીમાં પણ કાયદાનું પાલન થાય છે. અહીં તો શું, તમને ક્યાંય પોલીસ જોવા નહિ મળે. વાત સાચી લાગી. ઓપેરા આગળ કે ટાવર આગળ ક્યાંય પોલીસ જોવા ન મળી. અને આ બ્રિજ માટે ફોટો પાડવાની મનાઈ લખેલી દેખાતી નથી. બધા છૂટથી ફોટા પાડે છે. અહીં નદી અને ખાડી બન્ને ભેગાં થયાં છે.

હવે અમે પાછાં વળી રહ્યાં છીએ. રસ્તામાં જતી વખતે અમે એક ખુલ્લી ગુજરી જોઈ હતી. વળતાં મને અનુભવ કરવાનું મન થયું. બસ ઊભી રખાવીને અમે તો ખુલ્લી ગુજરીમાં પહોંચી ગયા. સેંકડો લોકો પોતપોતાની કારમાં પોતપોતાનો માલ લઈને આવે અને ખુલ્લો મૂકે.

પછી વેચે. અમે ગયા ત્યારે બધું સમેટાઈ રહ્યું હતું. મેં એક ભગવા રંગની સરસ ચેઇનવાળી હેન્ડબૅગ જોઈ, ભાવ પૂછ્યો તો કહ્યું કે એક ડોલર. અહીંનો ડોલર એટલે આપણો રૂપિયો જ કહેવાય. મેં તરત જ ખરીદી લીધી. બધાને બહુ ગમી અને છેવટે યાત્રા પૂરી થઈ ત્યારે ઉકાભાઈને પ્રસાદીમાં આપી દીધી. આ લોકોને વસ્તુ કાઢી નાખવાનું મન થાય ત્યારે પાણીના ભાવે કાઢી નાખે છે.

અહીં પાસેથી જ રેલવે જઈ રહી છે. રેલવે યાત્રા બહુ મોંઘી છે.

અમે બધા હવે ડાર્વિન હાર્બર જઈ રહ્યા છીએ. અત્યારે એક વિમાન તેના રન વે ઉપર ઊતરી રહ્યું છે. આ રન વે તે પાણી જ છે. અર્થાત્ પાણીમાં ઉતરી શકે અને કામ પતાવીને પાણીમાં જ પાછી દોટ મૂકીને ઊડી શકે. હા, પાણી સ્થિર હોવું જોઈએ. નગરની વચ્ચે જે ટ્રેન છે તે માત્ર એક જ થાંભલા ઉપરના એક જ પાટા ઉપર દોડે છે. એકલા સિડનીમાં જ બે લાખ ભારતીયો નિવાસ કરે છે. અહીં ચાર ગુરુદ્વારા છે અને 10થી 15 મંદિરો છે. ડાર્વિન હાર્બર ઉપર માણસોની ભીડ છે. હું ધ્યાનથી જોઉં છું તો કોઈ દૂબળું-પાતળું. ફિક્કું-નિસ્તેજ માણસ દેખાતું નથી. બધાં આરોગ્યવાળાં, તેજસ્વી, ઊંચાં અને બળવાન દેખાય છે. ક્યાંય કોઈ ભીખ માગતું નથી. ક્યાંય કોઈ ફૂટપાથ ઉપર પથારો નાખીને બેઠું નથી. બધાં ઝડપથી હરીફરી રહ્યાં છે. અહીં નદી અને ખાડીનો મેળ છે. પાણીનો એવી રીતે સંગ્રહ કર્યો છે કે તેની ત્રણે તરફ શોપિંગ સૅન્ટરો જ છે. કોઈ ભાવતાલ નહિ, કોઈ રકઝક નહિ, કોઈ કડદો નહિ. કોઈ બુમરાણ નહિ. માલ જુઓ, તેના ઉપર જ ભાવ લખ્યો હોય છે. લેવો હોય તો લો, પૈસા ચૂકવો અને ચાલતા થાવ. અમે લગભગ એક કિલોમીટર જેટલા વર્તુળમાં ફેલાયેલી શોપિંગ શોપોમાં આંટો મારીને પાછા આવ્યા. અમારે સમય પસાર કરવાનો છે. સાંજની 7 વાગ્યાની બોટમાં અમારે નદી કિનારે કિનારે સિડની જોવા જવાનું છે. બીજા બધાની માફક અમે પણ જગ્યા જોઈને બેઠા છીએ. અહીં પ્રવાસીઓ માટે બેસવાની ઘણી વ્યવસ્થા કરેલી છે. થોડી જ વારમાં પાણીમાં એક શો શરૂ થયો. એક તીવ્ર ગતિવાળી નાવની પાછળ દોરડું બાધીને સોએક ફૂટ દૂર એક માણસ પોતાના પગમાં લાંબું પાટિયું પહેરીને પેલા દોરડાને જોરથી ખેંચી રાખીને બોટની સાથે પાણીમાં દોડી રહ્યો છે. પેલા દોરડાની તાણ તેને પાણી ઉપર જ રાખે છે. થોડી વાર પછી તો આ માણસે જુદાં જુદાં કરતબો બતાવવા માંડ્યાં. પાણી વચ્ચે જ બનાવેલો એક લાકડાનો ટેકરો છે તેના ઉપર કૂદકો, હવામાં ગોથમણાં ખાઈને પાછો હતો તે જ સ્થિતિમાં આવી જાય. હવે તો એક સાથે ત્રણ છોકરીઓ ત્રણ દોરડાં ખેંચીને આવાં કરતબો બનાવે છે. હવે તો વળી પાછાં તે ત્રણ છોકરીઓ ઉપર બીજી બે ચઢી ગઈ છે. આ રીતે એક સાથે પાંચ છોકરીઓ બોટની પાછળ ડૂબ્યા વિના દોરડાના જોરે દોડી રહી છે. દર્શકો અહોભાવથી જોઈ રહ્યા છે અને વારંવાર તાળીઓ પાડી રહ્યા છે. આ લોકો મૂળમાં સાહસિક પ્રજા છે. જીવન હોય કે રમત હોય, દરેક જગ્યાએ સાહસીતત્ત્વ તો હોવાનું જ.

થોડી જ વારમાં અમારી પાછળ એક જ માણસે દડાની રમત શરૂ કરી. એક સાથે પાંચ દડાઓ ઉછાળે અને એક પણ પડવા દીધા વિના પાંચેને ઉછાળ્યા કરે અને કેચ કર્યા કરે. હવે તેણે આવી જ રમત લાંબા-લાંબા મોટા છરાઓ દ્વારા કરવા માંડી. બધાં ભાવવિભોર થઈને જોતાં રહ્યાં. સુખદ વાત એ રહી કે આટલી ભીડમાં પણ કોઈનું ગજવું કપાતું નથી તેમ જ કોઈનો અછોડો તૂટતો નથી. અહીંયાં ભીડ છે તેમાં 80% પ્રવાસીઓ છે. આ હજારો પ્રવાસીઓ આ શોપિંગ સૅન્ટરોમાં ખરીદી કરે છે. તેથી માલ વેચાય છે. એ માલને ફરી ઉત્પન્ન કરવા ફેક્ટરીઓ ચાલે છે આ રીતે સરકારને ટેક્ષ અને લોકોને રોજી મળે છે. ઓસ્ટ્રેલિયાની વસતી બે કરોડની આસપાસ હોવા છતાં ભારત કરતાં તેનું રેવન્યૂ વધારે છે. કારણ કે વ્યક્તિ દીઠ ઉત્પાદન વધારે છે. ઉત્પાદન વધારે છે, એટલે વ્યક્તિદીઠ આવક પણ વધારે છે. આ જ દેશ જ્યારે એબોરિજિનના હાથમાં હતો ત્યારે કંગાલ હતો, હવે સમૃદ્ધ થઈ ગયો છે. સરકારની નીતિ અને તેની ક્ષમતા પ્રજાને સુખી દુઃખી કરવામાં બહુ જ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવતાં હોય છે.

શ્રી જાડેજાનું કહેવું છે કે પહેલાં અહીં કારખાનાં હતાં પણ હવે વસતી વસી ગઈ છે. જીવનનું લક્ષ્ય વિકાસ હોવું જોઈએ. વિકાસને કદી પૂર્ણવિરામ હોતું જ નથી. સતત વિકાસ કરતા જ રહો. જો અટક્યા તો સ્થગિત થઈને પછાત થઈ જશો. કારણ કે તમે અટક્યા છો, વિશ્વ અટક્યું નથી, વિશ્વ તો દોડી રહ્યું છે. પછાત થશો તો આપોઆપ આર્થિક અને રાજકીય એમ બન્ને રીતે શોષિત થઈ જશો. વિકાસવિરોધી અધ્યાત્મ રાષ્ટ્રને ભૂંડી દશામાં ધકેલી દે છે. ભારતમાં જે પ્રકારનું અધ્યાત્મ પાછળથી વિકસ્યું તે વિકાસવિરોધી, સુખવિરોધી પલાયનવાદી થયું, જેણે પૂરા રાષ્ટ્રને પછાત બનાવવામાં તથા દુઃખી બનાવવામાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો કહેવાય.

અમે બધાં બોટમાં બેસીને સિડનીની ટૂર કરવા નીકળી પડ્યાં છીએ. ધીરે ધીરે અંધારું થવા લાગ્યું છે. હું ડેક ઉપર પહોંચી ગયો છું. મારી સાથે નરેન્દ્ર તથા બીજા થોડાક ભાઈઓ પણ આવ્યા છે. બોટની ગતિના કારણે પવનના સૂસવાટા થઈ રહ્યા છે. નરેન્દ્રે કદાચ આ ત્રીસમી

વાર ટૂર કરી હશે. તેમણે વિદેશોની ઘણી વાતો કરી. તેમની ધાર્મિક વૃત્તિએ તેમને કેવી રીતે કેટલાય અનર્થોથી પોતાને બચાવ્યા તે જાણીને તેમના પ્રત્યે માન થયું. ખરેખર તો નરેન્દ્ર ધંધાદારી માણસ ઓછા છે, પણ ધર્મપરાયણ વધારે છે. તેમને શંખેશ્વરના પાર્શ્વનાથજી ઉપર ભારે, અતિભારે શ્રદ્ધા છે. આવા સંગથી લાભ જ લાભ થાય. બોટ ચિક્કાર ભરાયેલી છે. આવી તો કેટલીયે બોટો પ્રવાસીઓને ફેરવી રહી છે. એક એક બોટમાં બસો-ચારસો માણસો તો હશે જ. આ રોજી જ રોજી છે. આ પ્રજાની સમૃદ્ધિનું મૂળ છે.

સિડનીમાં અમને શ્રી દિલીપસિંહજી જાડેજા તથા તેમનાં ધર્મપત્ની કલ્પાબહેન મળ્યાં તેથી અમારી યાત્રા વધુ સારી બની. કલ્પાબહેન ઓસ્ટ્રેલિયન બાઈ હોવા છતાં બહુ જ મળતાવડાં અને સરળ-સાદાં બહેન છે. તેમના ચહેરા ઉપર લાગણીઓ અને આદરભાવ ઝબકતાં જ હોય. તેમનું આતિથ્ય સૌને ગમ્યું. ચિ. ઉષાએ પણ ખૂબ આદર-સત્કાર કર્યો. તેના પતિ શ્રી મહેશકુમાર અને બાળકોનો વ્યવહાર પણ ખૂબ સારો રહ્યો.

હવે અમારે સધર્નક્રોસ સ્યૂટમાંથી વિદાય લઈને ન્યૂઝીલૅન્ડ જવાનું છે. ઓસ્ટ્રેલિયાની યાત્રાનો પ્રથમ ભાગ પૂરો થયો, હજી બીજો ભાગ બાકી છે, પણ તે ન્યૂઝીલૅન્ડથી પાછાં વળતાં થશે.

19-2-04

*

પરિશિષ્ટ

ઓસ્ટ્રેલિયા

સ્થાન-વિસ્તાર-સીમાઃ

પૃથ્વીના દક્ષિણ ગોળાર્ધમાં હિન્દ મહાસાગર અને દક્ષિણ પેસિફિક સમુદ્ર વચ્ચે—એશિયા ખંડની દક્ષિણ પૂર્વે—તાસ્માનિયા ટાપુની નજીક.

ઓસ્ટ્રેલિયાની	ઉત્તરે	(Timor) તિમોર સમુદ્ર
	પૂર્વે	કોરલ સમુદ્ર, તાસ્માન સમુદ્ર
	દક્ષિણ	બાસ સ્ટ્રેઇટ
		(અખાત અને હિન્દ મહાસાગર)
	પશ્ચિમે	હિન્દ મહાસાગર.

આશરે	પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળાઈ	૪૦૦૦ કિ.મી.
	ઉત્તર-દક્ષિણ	૩૭૦૦ કિમી.

કુલ વિસ્તારઃ	૭૬૮૨૩૦૦ ચો.કિ.મી. (તાસ્માનિયા ટાપુ સાથે)
	૭૬૧૪૫૦૦ ચો.કિ.મી. (તાસ્માનિયા સિવાય.)

વિશ્વનો સૌથી નાનો ખંડ અને વિશ્વનો સૌથી મોટો દેશ.

રાજધાનીઃ કેનબેરા.—3,08,100 વસ્તી.

ઓસ્ટ્રેલિયા દેશ છ રાજ્યોમાં વહેંચાયેલો છે.

(1) ન્યૂ સાઉથ વેલ્સ

(2) ક્વિન્સલૅન્ડ

(3) દક્ષિણ ઓસ્ટ્રેલિયા

(4) વિક્ટોરિયા

(5) વેસ્ટર્ન ઓસ્ટ્રેલિયા

(6) તાસ્માનિયા.

સમુદ્રથી સરેરાશ ઊંચાઈ 300 મીટર. ફક્ત 6% પ્રદેશની સરેરાશ ઊંચાઈ 610 મીટર છે.

પૂર્વના દરિયાકિનારાનાં મેદાનો ગ્રેટ ડિવાઇડિંગ રેન્જ (પર્વતમાળા)થી અલગ પડે છે. ગ્રેટ ડિવાઇડિંગ રેન્જની સરેરાશ ઊંચાઈ 1220 મીટર છે જે પૂર્વ કિનારાની સમાંતર છે.

* ઑસ્ટ્રેલિયામાં—ગિબ્સનનું રણ અને ગ્રેટ સેન્ડીનું રણ મેદાની પ્રદેશમાં આવેલ છે.

* ઉત્તરના પ્રદેશના દક્ષિણ ભાગમાં મેકડોનેલ રેન્જ (હારમાળા) આવેલ છે.

* ઉત્તર ક્વિન્સલૅન્ડમાં કેપયોર્ક ટાપુ આવેલ છે, જ્યાં હિન્દ મહાસાગર અને પેસિફિક મહાસાગર મળે છે.

ઉપરાંત ઉત્તરમાં કારપેન્ટરિયા અને દક્ષિણમાં ગ્રેટ ઑસ્ટ્રેલિયન બાઈટનો અખાત આવેલ છે.

* ઉલ્લુરુરુ અગ્નિકૃત ખડકનો બનેલો પર્વત છે. જે 570 મિલિયન (1 મિલિયન = દશલાખ) વર્ષ જૂનો છે.

* ઑસ્ટ્રેલિયાનો મોટો ભાગ રણપ્રદેશ છે, જેમાં ગિબ્સન અને ગ્રેટ સેન્ડી ડેઝર્ટના રણપ્રદેશ છે. કુલ વરસાદના 10% નદીઓમાં જાય છે જ્યારે બાકીના વરસાદનું બાષ્પીભવન થાય છે.

હવામાનઃ મોસમી આબોહવા છે. મધ્યમાંથી મકરવૃત્ત પસાર થાય છે. ગરમ પ્રદેશ છે. દરિયાકિનારાનાં મેદાનોમાં સમ આબોહવા જોવા મળે છે. ઑસ્ટ્રેલિયાના 2/3 ભાગમાં 20 ઇંચ કરતાં ઓછો વરસાદ છે. જ્યારે 1/3 ભાગ રણપ્રદેશનો 10 ઇંચથી પણ ઓછો છે. દરિયાકિનારાનાં મેદાનોમાં 40 ઇંચ વરસાદ છે. મોટે ભાગે બે ઋતુ અનુભવાય છે. ઉનાળાની ગરમ ઋતુમાં વરસાદ આવે છે. સરાસરી તાપમાન 26.7° C થી 29.4° C અનુભવાય છે. કેટલીક વાર 38° C સુધી તાપમાન અનુભવાય છે.

દક્ષિણકિનારે ચાર ઋતુ છે. ઠંડો શિયાળો જૂન-જુલાઈ તાપમાન 10° C જેટલું જોવા મળે છે. ઉપરાંત ઑસ્ટ્રેલિયન આલ્પ્સ (Australian Alps)માં 1.7° C જેટલું ઠંડું તાપમાન જોવા મળે છે, જ્યારે માઉન્ટ કોસિન્સ્કોમાં બરફવર્ષા થાય છે. પશ્ચિમ દક્ષિણ કિનારે શિયાળામાં વરસાદ પડે છે. પૂર્વ દરિયાકિનારે બારે માસ વરસાદ અને તાસ્માનિયામાં સૌથી વધુ વરસાદ પડે છે. દુકાળ, પૂર, ચક્રવાત (વંટોળ) સામાન્ય છે. જંગલમાં BUSH FIRE (આગ) વધુ પ્રમાણમાં અનુભવાય છે.

મુખ્ય રાજ્યો	શહેર	વસ્તી
ન્યૂ સાઉથ વેલ્સ	સિડની	૩,૯૮૬,૭૦૦
વિક્ટોરિયા	મેલબોર્ન	૩,૩૭૧,૩૦૦
ક્વિન્સલૅન્ડ	બ્રિસ્બેન	૧,૫૭૪,૬૦૦
સાઉથ ઑસ્ટ્રેલિયા	એડિલેડ	૧,૦૮૮,૪૦૦
વેસ્ટર્ન ઑસ્ટ્રેલિયા	પર્થ	૧,૩૪૧,૪૦૦
તાસ્માનિયા	હોબાર્ટ	—
રાજધાની	કેનબેરા	૩,૦૮,૧૦૦

સિડનીઃ સૌથી મોટું આર્થિક કેન્દ્ર.
વસ્તીઃ મૂળ જાતિ આજે ફક્ત 1% જ છે. મોટા ભાગની વસ્તી બ્રિટિશ, આઇરિશ પ્રજા છે.
18% યુરોપિયન વારસો ધરાવે છે.
4% એશિયન વસ્તી છે.
બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી 20,000,00 લોકો અહીં આવીને વસેલા છે. જેમાંના એશિયા, સાઉથ ઇસ્ટ એશિયા અને ચીનના પ્રદેશમાંથી આવેલા છે.
2001ની વસ્તી ગણતરી મુજબઃ 19,357,594ની વસ્તી. સરાસરી વસ્તી ગીચતા—2.5 લોકો / એક ચો.કિ.મી., જેમાં 85% લોકો દરિયાકિનારેના શહેરી પ્રદેશમાં વસે છે.
15% લોકો ગ્રામ પ્રદેશમાં વસે છે.
વસ્તીવધારો 1.4ના દરનો છે.
પુરુષની સરાસરી વય 83 વર્ષઃ આશ્ચર્યજનક
સ્ત્રીની સરાસરી વય 77 વર્ષઃ આશ્ચર્યજનક
મૂળ વસ્તી આજે પણ શિકારીઓ છે. તેઓ ભાલા, કોદાળી તથા બૂમરેંગ (જ્યાંથી ફેંકે ત્યાં પરત આવતું ઓજાર) જેવાં ઓજારોનો ઉપયોગ કરે છે. આજે કુલ આશરે 60,000 જેટલી વસ્તી (મૂળ) બચેલી છે.
ધર્મઃ પૂજાની સ્વાયત્તતા બંધારણ તરફથી મળેલ છે. મોટા ભાગના લોકો ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળે છે. એમાં રોમન કૅથલિક સૌથી વધુ છે. બાકીના 24% જેટલા અન્ય છે જેમાં જ્યૂઈસ, મુસ્લિમ અને બુદ્ધ લોકો છે.
ભાષાઃ ત્યાંની મુખ્ય ભાષા અંગ્રેજી છે.
શિક્ષણઃ 6થી 15/16 વર્ષ સુધી ફરજિયાત શિક્ષણ, દૂરના ગ્રામ પ્રદેશ માટે રેડિયો દ્વારા શિક્ષણ ચાલે છે. આવી દૂરવર્તી શિક્ષણની આશરે 600 શાળાઓ છે. 8123 નિયમિત માધ્યમિક શાળાઓ છે. ઉપરાંત અહીં 36 જાહેર અને 2 ખાનગી યુનિવર્સિટીઓ છે જેમાં 6,86,000 વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરે છે ઉપરાંત ટૅક્નિકલ શિક્ષણ આપતી કૉલેજો પણ છે.
ઓસ્ટ્રેલિયન સરકાર G.N.P.ના 5.5% શિક્ષણ પાછળ ખર્ચે છે.
અર્થતંત્રઃ રાષ્ટ્રની કુલ આવક 397 બિલિયન અમેરિકન ડોલર છે.
માથાદીઠ વાર્ષિક આવક US $ 20,950 છે.
ખાદ્ય ઉત્પાદનમાં સ્વનિર્ભર છે. અહીંથી ઘઉં, માંસ, ડેરી ઉત્પાદન તથા ઊનની નિકાસ થાય છે.
—વિશ્વના કુલ ઉત્પાદનમાં 29% ઊન ઓસ્ટ્રેલિયામાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે.
—ખનિજ કોલસો, લિગ્નાઈટ અને બિટયૂમિનની પણ નિકાસ કરે છે.
કુલ આવક—
3% ગૃહઉદ્યોગો.
4% ખનિજ ઉદ્યોગ
13%—25% ઉત્પાદન (ઔદ્યોગિક) અને
72% સેવાક્ષેત્ર
—મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી, જંગલી પેદાશ—પશુપાલન છે. ખેતીમાં ઘઉં અને દ્રાક્ષ મુખ્ય છે.
જમીનમાં ખારાશનું પ્રમાણ દિવસે દિવસે વધે છે. હાલનો સળગતો પ્રશ્ન ક્ષાર-નિવારણ છે. જંગલો ફક્ત 8% જમીનમાં છે.
ઉદ્યોગોમાં જેટ વિમાન, બાંધકામ, કૃત્રિમ રેસા, પાવર કેબલ, પૅટ્રોકૅમિકલ, ખોરાક, કપડાં અને ઊનની મિલો વધુ છે. ઉદ્યોગો માટે 90% થર્મલ વિદ્યુતમાંથી મેળવાય છે. ઉપરાંત કેટલીક જગ્યાએ જળવિદ્યુત અને પવનચક્કીનો ઉપયોગ થાય છે.
1 US $ = 1.7536 Aust. Dollar ચલણ છે.

ત્યાં 5, 10, 20, 50 સેન્ટ (C) તથા $ 1નું ચલણ તથા 20, 50, 100 $ની નોટો છે.

વાહનવ્યવહારઃ ફેડરલ રેલવે કંપનીઃ 38563 Km. ખાનગી ક્ષેત્રે ચાલે છે.

913000 કિ.મી.ના રોડ—રસ્તા છે, જેમાં 16000 કિ.મી.નો હાઈ-વે રસ્તો છે.

મુખ્ય શહેરોમાં બસ વ્યવહાર તથા હવાઈમાર્ગ છે. વર્ષે 20 મિલિયન લોકો હવાઈમાર્ગનો ઉપયોગ કરે છે.

ઉપરાંત દરિયાકિનારાનાં બંદરોનો જળમાર્ગ તરીકે ઉપયોગ થાય છે.

ખનિજઃ ખનિજક્ષેત્રે સમૃદ્ધ પ્રદેશ, જેમાં બોકસાઈટ (ક્વિન્સલૅન્ડ અને પશ્ચિમ ઓસ્ટ્રેલિયા) તથા કોલસો, લોખંડ, નિકલ, સોનું, જસત, ચાંદી, કુદરતી તેલ અને હીરાની ખાણો છે.

યુરેનિયમ માટે વિશ્વનું સૌથી મોટું ભંડારકેન્દ્ર છે. ખાતરમાં ફોસ્ફેટનો ઉપયોગ વધુ કરે છે. એથી જમીનમાં Acid (તેજાબ)નું પ્રમાણ વધ્યું છે.

ઓસ્ટ્રેલિયામાં 22000 જાતનાં વૃક્ષો જોવા મળે છે. જેમાં યૂકેલિપ્ટસ (નીલગીરી) મુખ્યત્વે છે. ઉપરાંત પામ, દ્રાક્ષ, ઓક વૃક્ષો અને દરિયાકિનારે ઝાંખરાનો પ્રદેશ છે. Acacia (અકેસિયા) નામનું સુગંધ ધરાવતું ફૂલ મુખ્ય છે.

પ્રાણીઓઃ પ્લેટિપસ (બતકચાંચ) ઈંડાં મૂકતું સસ્તન પ્રાણી છે. ઉપરાંત કાંગારુ અને વોલબે મુખ્ય છે. કાંગારુ (ભાદા) બચ્ચાં માટે કોથળી ધરાવે છે.

સરકારઃ ફેડરલ સરકાર, કોમનવૅલ્થ દેશોનું સભ્ય છે.

1901માં બંધારણ અમલમાં આવ્યું જે બ્રિટિશ તેમજ યુ.એસ.એ.ના બંધારણનો સમન્વય છે. 1998 પછી ત્યાં વડાપ્રધાન સર્વસત્તાધીશ છે. સેનેટમાં 76 સભ્યો છે.

૧૨ દરેક રાજ્યના	૧૨x૬ = ૭૨
૨ દરેક પ્રાંતના	૨x૨ = ૦૪
	૭૬

છ વર્ષનું સત્ર છે.

સંસદમાં 148 સભ્યો છે.

18 વર્ષથી ઉપરની દરેક વ્યક્તિને મતાધિકાર મળેલ છે. ઓસ્ટ્રેલિયા લેબર પક્ષ, લિબરલ લેબર પક્ષ, નેશનલ કોન્ઝર્વેટિવ અને ઓસ્ટ્રેલિયન ડેમોક્રેટિક મુખ્ય પક્ષો છે.

*

20. ન્યૂઝીલૅન્ડ તરફ

આજે 25મી જાન્યુઆરી 2004 છે. અમે સવારે બસમાં ગોઠવાયા અને હવાઈમથકે જવા વિદાય થયા. શ્રી જાડેજા અમને વિદાય આપવા આવ્યા છે. તેમનો ભાવ અને સહકાર યાદ રહેશે. ઍરપોર્ટ ઉપર પેલું પૅમ્ફલેટ વહેંચાય છે. જેમાં કોઈ પણ ઓસ્ટ્રેલિયન વિશ્વભરમાં કોઈ પણ બાળક સાથે સૅક્સ કરે તો તેને સત્તર વર્ષની સજા અને પાંચ લાખ ડોલરના દંડની સજા થઈ શકે છે.

અહીં જાપાનીઝ ભાષામાં પણ ઘોષણાઓ થઈ રહી છે. તે ઉપરથી ખ્યાલ આવશે કે અહીં આ લોકોના પ્રવાસીઓ કેટલાબધા આવતા હશે! અમારે આકાશમાર્ગે 2129 કિ.મી. દૂર ન્યૂઝીલૅન્ડ જવાનું છે. ઓસ્ટ્રેલિયા કરતાં ત્યાં બે કલાક વહેલો સૂર્ય ઊગે છે, તેટલું તે પૂર્વમાં છે. ગાઢ વાદળો વચ્ચેથી અમે સમુદ્ર ઉપર ઊડતા રહ્યા. નીચે સમુદ્ર સિવાય કશું જ દેખાતું ન હતું. પણ બે કલાક પછી જમીન દેખાઈ. આહા...હા... લીલીછમ ધરતી છે! ઓસ્ટ્રેલિયાના જેવું રણ નથી. ખેતરો જ ખેતરો છે અને વૃક્ષોની ગીચ ઘટાઓ પણ છે. અમારે આ ન્યૂઝીલૅન્ડની ધરતી પાર કરીને પેલા છેડે ક્રાઇસ્ટ ચર્ચ શહેર જવાનું છે. વિમાન ઊતરી ચૂક્યું છે અને ઇમિગ્રેશન પતાવીને કસ્ટમ થઈ રહી છે. એક પોલીસ, તાલીમબદ્ધ કૂતરું લઈને બધાનો સામાન સૂંઘાડી રહ્યો છે. બહુ જ ચપળ કૂતરું દોડાદોડ કરે છે. પ્રત્યેક બૅગને સૂંઘીને આગળ વધે છે. જ્યાં અટકી જાય છે, ત્યાં ફરી ફરીને સૂંઘાડે છે. શંકા પાકી થાય તો બૅગ ખોલાવે છે. જોકે કોઈની પાસેથી કશું નીકળ્યું નથી. આ લોકોને બે વસ્તુઓની તલાસ રહે છે. એક તો, ડ્રગ અને બીજું, વિસ્ફોટકો. ડ્રગનો ધંધો માફિયા કરે છે અને વિસ્ફોટકો આતંકવાદીઓ લાવે છે. અત્યારે વિશ્વમાં આ બે તત્ત્વોએ વિશ્વને નરક બનાવવાનું કામ શરૂ કરી દીધું છે. અમે બસમાં ગોઠવાઈ ગયા છીએ.

ન્યૂઝીલૅન્ડએના બે ભાગ છેઃ ઉત્તરી ટાપુ અને દક્ષિણી ટાપુ. અમે દક્ષિણી ટાપુના સૌથી મોટા શહેર ક્રાઇસ્ટ ચર્ચમાં ઊતર્યા છીએ. આ શહેર ઍન્ટાર્કિટકા જવા માટેનું નજીકનું સ્થળ ગણાય છે. એટલે ઍન્ટાર્કિટકામાં સંશોધન કરનારા દેશોનાં ગોદામો—કાર્યાલયો વગેરે અહીં છે. અથવા આટલું જ નજીક દક્ષિણ આફ્રિકાનું કૅપટાઉન છે. ભારતનું ગોદામ અને કાર્યાલય દક્ષિણ આફ્રિકામાં આવેલું છે. તમારા ઘરમાં જો પૃથ્વીનો ગોળો હોય તો જોજો. ગોળાના છેક નીચેના ભાગમાં ચારે તરફના સમુદ્ર વચ્ચે મોટો જમીનનો ભાગ છે. આ ઍન્ટાર્કિર્ટકા અથવા દક્ષિણધ્રુવ છે. ગોળ હોવાના કારણે વિશ્વના બધા દક્ષિણી છેડા તેની નજીક પડે છે. ન્યૂઝીલૅન્ડ દક્ષિણ આફ્રિકા અને અર્જેન્ટિનાના છેડા તેની નજીક છે. વધુ લોકો આ ક્રાઇસ્ટ ચર્ચને પસંદ કરે છે. અહીંથી પોતપોતાનો સામાન તથા માણસો વગેરે ઍન્ટાર્કિર્ટકામાં સ્ટીમર અને માલવાહક વિમાનો દ્વારા મોકલી શકાય છે. ઍન્ટાર્કિર્ટકા મોટો ભૂભાગ હોવાથી જુદા જુદા દેશો, જુદી જુદી જગ્યાએ પોતાનાં મથકો બનાવીને કામ કરે છે. ત્યાં જવું બહુ જ અઘરું છે. એક તો બરફ જ બરફ છે. ગ્લેસિયરોના માઈલો ઊંચા ઢગલા છે અને ઘણી વાર ત્રણસો કિ.મી.ની ઝડપે પવન ફૂંકાય છે. 50 કિ.મી. તો તેની સામાન્ય ગતિ છે. ટૅમ્પરેચર માઇનસ 40-45 રહે છે. એવું કહેવાય છે કે વિમાનો દશ વાર ફેરા કરે ત્યારે માંડ એક વાર ઊતરવાનો મોકો મળે છે. નવ વાર તો તેને પાછા ફરવું પડે છે. વિમાનઘર ઉપર મોટાં મોટાં કારગો વિમાનો પડ્યાં હતાં તે ઍન્ટાર્કિર્ટકા માટે હતાં.

ન્યૂઝીલૅન્ડની સરકારે ઍન્ટાર્કિર્ટકાનો આછો ખ્યાલ આવે તે માટે અહીં એક મોટા કેન્દ્રમાં હૂબહૂ ઍન્ટાર્કિર્ટકા બનાવ્યું છે. અમે તો તેનો વિશેષ પોશાક અને હેલમેટ પહેરીને અંદર પ્રવેશ્યા. અંદર માત્ર પાંચ ડિગ્રી માઇનસ ટૅમ્પરેચર છે. જોકે ઍન્ટાર્કિર્ટકામાં તો માઇનસ 35-40 ડિગ્રી તાપમાન હોય છે. માઇનસ પાંચ ડિગ્રી જ તાપમાન હોવા છતાં અમારામાંથી ઘણાં ધ્રૂજવા માંડ્યાં. ગ્લેસિયરો અને હિમનદીઓ હૂબહૂ બનાવી છે. પેંગ્વિન અને સી-લાયન પણ હૂબહૂ બનાવ્યાં છે. ખરેખર આપણે ઍન્ટાર્કિર્ટકામાં જ હોઈએ તેવો પૂરેપૂરો આભાસ કરાવી દીધો છે. જ્યારે 50 કિ.મી.ની ઝડપે પવન ફૂંકાવા લાગ્યો ત્યારે તો એમ થયું કે જલદીથી બહાર નીકળી જઈએ તો સારું. જો આટલા ઓછા વેગમાં આવી સ્થિતિ થતી હશે તો 300 કિ.મી.ની ઝડપે પવન ફૂંકાતો હશે ત્યારે શું થતું હશે?

કૅપ્ટન જેમ્સ કૂક ઍન્ટાર્કિર્ટકામાં ઊતર્યો ન હતો. દૂરથી પૂરો આંટો મારીને પાછો ફરી ગયો હતો. જ્યાં આટલી ઝડપે પવન ફૂંકાતો જ હોય અને ગ્લેસિયરો પાણીમાં તરતા હોય ત્યાં નાવડાં ચલાવવાં ખતરનાક જ કહેવાય.

ઍન્ટાર્કિર્ટકામાં સંશોધન કરવા જનારાઓ પહેલાં ત્રણ-ચાર અઠવાડિયાં સુધી અહીં રહીને ત્યાંના વાતાવરણને અનુકૂળ શારીરિક શિક્ષણ

મેળવે છે. એ પછી તેમને નજીકના પ્રથમ કૅમ્પ સુધી લઈ જાય છે. શરીરને યોગ્ય બનાવવા માટે આ શિક્ષણ જરૂરી છે. અમે બધાએ વિશેષ પ્રકારનાં કપડાં પહેર્યાં હોવા છતાં ધ્રૂજી રહ્યા છીએ. ત્યાં કેવા તંબૂઓમાં લોકો રહે છે તે બધું બતાવે છે. રતિલાલ તો બરાબર ધ્રૂજી રહ્યા છે. સૂસવાટા મારતો પવન ફૂંકાઈ રહ્યો છે. કાશ્મીરમાં સિયાચીન ગ્લેસિયર તો આના આગળ કાંઈ હિસાબમાં નહિ. હવે અમે જલદીથી બહાર નીકળી જવા માગીએ છીએ. કારણ કે બધાં જ ધ્રૂજી રહ્યાં છે. જો પાંચ-દશ મિનિટમાં આવું થતું હોય તો જે લોકો મહિનાઓ અને વર્ષો સુધી ત્યાં રહેતા હશે તેમનું શું થતું હશે! અમે બધા બહાર નીકળ્યા અને બધાએ હાશકારો કર્યો.

માણસ બહુ ગરમી નથી સહી શકતો તેમ બહુ ઠંડી પણ નથી સહી શકતો. પણ અત્યારે જેમ પૃથ્વીના પેટાળનું તેલ લોકોને શશક્તિ અને જીવન આપે છે તેમ ભવિષ્યમાં આ ઍન્ટાર્કિર્ટકાના ગ્લેસિયરો વિશ્વના ઘણા દેશોને પાણી પૂરું પાડશે. ...ના ગ્લેસિયરોને શશક્તિશાળી સ્ટીમરો ખેંચીને લઈ જશે અને પેટ્રોલની ટાંકીઓ જેવી તોતિંગ ટાંકીઓમાં પાણીરૂપે ભરી દેશે. આ તરફ પોલ્યુશનમુક્તશુદ્ધ પાણી છે. અત્યારે ઍન્ટાર્કિર્ટકામાં સૈનિક બેઇઝ બનાવી શકાતો નથી. માત્ર શોધખોળ માટે જ થાણું બનાવી શકાય છે. એવું કહેવાય છે કે 712 ફૂટ ઊંડાઈ સુધી બરફ જ બરફ છે. પ્રતિવર્ષ ચાર સે.મીટર બરફ ચઢે છે. ક્યાંય લીલોતરી નથી. જમીન નથી. માત્ર બરફ જ છે. આવા બરફમાં પણ પેંગ્વિનોનો હજારોનો સમૂહ રહે છે.

અમે ઍન્ટાર્કિર્ટકાનું કેન્દ્ર જોઈને અમારી હોટલ સુદીમામાં આવી ગયા. અત્યારે બહારનું તાપમાન 17-18 ડિગ્રી સેલ્સિયસ છે. તેમાં વધુ ઓછું થઈ શકે છે. હવે કેટલીક જગ્યાએ તો હોટલોમાં માત્ર હીટર જ હશે, કારણ કે બહાર ઠંડી વધી જવાની છે. અમેરિકા પ્રતિવર્ષ 79 વાર હરક્યુલીસ વિમાનો ભરીને પુરવઠો મોકલે છે. બરફની પટ્ટી ઉપર પૈડાં વિનાનાં વિમાનો ઊતરે છે અને ચઢે છે. જો ત્રણવાર વિમાન પાછું આવે તો તેનો વારો કૅન્સલ થાય છે અને બીજા દેશનો વારો આવે છે. શિયાળાની શરૂઆતમાં ક્ષિતિજ ઉપર અડધો સૂર્ય આવીને સ્થિર થઈ જાય છે, પછી ત્રણ મહિના સુધી સૂર્ય દેખાતો જ નથી. રાત્રી જ રાત્રી. આવા સમયમાં ત્યાં રહેનારા સંશોધકો, સંશોધનનું કામ કરી શકતા નથી પણ રિપેરિંગ કામ કર્યા કરે છે. આ લોકો સંશોધકો માટે ત્રણ દિવસની જરૂરિયાતવાળી બાસ્કેટ કીટ હજારોની સંખ્યામાં તૈયાર કરે છે, જેમાં પાણીથી માંડીને બધી વસ્તુઓ રહે છે. સૂર્ય નથી દેખાતો તેને શિયાળો, સૂર્ય દેખાય છે તેને ઉનાળો કહેવાય છે. અહીં વરસાદ થતો નથી. માત્ર ચાર સે.મી. બરફ જ પડે છે. 40 કરોડ વર્ષ જૂનો હિમયુગનો જે અબજો ટન બરફ છે તે જ છે. ઓઝોન વાયુના નષ્ટ થવાથી જો આ પીગળવા માંડે તો વિશ્વનાં બધાં બંદરો ડૂબી જાય. ઘણી વાર તો માઇનસ 80થી 90 ડિગ્રી ઠંડી રહે છે. આવી ઠંડી અને અંધારામાં રહેનારાં જ્યારે પોતાના દેશ પાછાં આવે છે ત્યારે બધાં સાથે ભળી શકતાં નથી. અર્જન્ટીનાથી સ્ટીમર દ્વારા લોકોને ફરવા લઈ જવાનું થયું છે. અમે સુદીમા હોટલમાં રાત રહ્યા. મહારાજે સરસ રસોઈ બનાવેલી તે જમ્યા, ચર્ચા કરી અને સૂઈ ગયા.

19-2-04

*

21. ક્રાઈસ્ટ ચર્ચ

અમે ન્યૂઝીલૅન્ડના દક્ષિણ ટાપુના સૌથી મોટા શહેર ક્રાઈસ્ટ ચર્ચમાં સુદીમા હોટલમાં રાત રોકાયા છીએ. આ શહેરની વસ્તી ત્રણ સાડાત્રણ લાખની છે. આમ જુઓ તો પૂરા ન્યૂઝીલૅન્ડની વસ્તી પાંત્રીસથી ચાલીસ લાખની છે. અમદાવાદ જેટલી. પણ ઘેટાં સાઈઠ કરોડ છે. બસ એમ સમજો કે આ દેશ ઘેટાંનો દેશ છે. ભારતમાં પણ ઘણાં ઘેટાં થાય છે. પણ અહીંના ઘેટાં પાંચથી સાત ઇંચ લાંબું મુલાયમ ઊન આપનારાં હોવાથી તેનું ઊન વધારે અને કિંમતી રહે છે. આ દેશે ઉદ્યોગોને ખાસ કરીને પ્રદૂષણ ફેલાવનાર ઉદ્યોગોને જરાય મહત્ત્વ આપ્યું નથી. દેશને પ્રદૂષણમુક્ત રાખવા તેણે ખેતી અને પશુપાલન ઉપર બધી શશક્તિ લગાવી છે. એવું કહેવાય છે કે બાદશાહ શાહજહાંએ જ્યારે પહેલી વાર કાશ્મીર જોયું તો બોલી ઊઠ્યો હતો કે, દુનિયા ઉપર જો કોઈ સ્થળે સ્વર્ગ હોય તો તે અહીં છે, અહીં છે, અહીં છે. પણ જો એ બાદશાહ અહીં ન્યૂઝીલૅન્ડ આવ્યો હોત તો તેણે તેના વિચારો બદલવા પડ્યા હોત. વિશ્વમાં કોઈ જગ્યાએ સૌથી વધુ લીલોતરી અને વનરાજી હોય તો તે અહીં જ છે, તેવું કહેવાનું મન થઈ જાત.

ક્રાઈસ્ટ ચર્ચની જ વાત કરીએ. આ બગીચાની નગરી કહેવાય છે. નગરમાં ઘણાબધા બગીચાઓ છે. દિવસભર તમે જોયા જ કરો. પણ બગીચાની વાત પછી. પહેલાં આજે 26મી જાન્યુઆરી હોવાથી અમે બધા હોટલના પ્રાંગણમાં લાઈનસર ઊભા રહ્યા અને સૌએ મળીને રાષ્ટ્રગીત ગાયું. દેશનો ધ્વજ તો અમારી પાસે નહોતો તોપણ ભારતમાતાની જય બોલાવી વંદન કર્યું. અને બસમાં ગોઠવાઈ ગયા. અમારો કૅપ્ટન કોચ તેના દરવાજેથી નહિ પણ અમારી તરફથી કોચ ઉપર ચઢ્યો અને હાથમાંનું સમાચારપત્ર ખુલ્લું કરીને અમને બતાવ્યું. તેમાં ક્રિકેટર લક્ષ્મણનો મોટો ફોટો છપાયેલો હતો. અત્યારે અહીં મેચ ચાલી રહી છે. સૌએ હર્ષનાદ સાથે તાલીઓ પાડી. લક્ષ્મણનું ચિત્ર છાપવાનું કારણ એ હતું કે તેણે એક સપ્તાહમાં ત્રણ વાર શતકો કર્યાં હતાં. કોચ કૅપ્ટન પણ ખુશ હતો. 26મી જાન્યુઆરી તથા લક્ષ્મણના માનમાં સૌને આઈસક્રીમ ખવડાવાનું નક્કી થયું.

અમારે હૅગલેપાર્ક જોવા જવાનું છે. પહેલાં મ્યુઝિયમ જોવા જઈ રહ્યા છીએ. અહીં નગરપાલિકાનો નિયમ છે કે જેને સ્વતંત્ર ઘર હોય તેને આગળ કે પાછળ નાનો સરખો પણ બગીચો હોવો જોઈએ. આ લોકો પુષ્પપ્રેમી લાગે છે. અહીં વસનારા ગોરાઓમાં પ્રથમથી જ અંગ્રેજોની સંખ્યા વધારે છે એટલે આ શહેરને ઇંગ્લિશ સિટી પણ કહેવાય છે. અહીં અંગ્રેજોના રિવાજો વધુ ચાલે છે. બધા ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળે છે. આ શહેર શિક્ષણસંસ્થાઓ માટે પણ પ્રસિદ્ધ છે. અહીં દુનિયાભરના વિદ્યાર્થીઓ ભણી રહ્યા છે. પ્રત્યેક માર્ગ સાફ-સુથરો અને વૃક્ષોથી ઘેરાયેલો લાગે છે.

અહીં મકાઈ પુષ્કળ થાય છે. જંગલી ઉત્પાદન પણ ઘણું થાય છે. ઘેટાંનું ઊન અને માંસ પુષ્કળ પ્રાપ્ત થાય છે. તેને લગતા ધંધા પણ ઘણા છે. ખાણો અને ખનિજો પણ છે. અહીંથી ઘેટાંનું માંસ અને ઊન વિશ્વભરમાં મોકલવામાં આવે છે. અહીંનું મરીનો ઊન બહુ વખણાય છે. ઊન બહુ જ સુંવાળું અને લાંબું હોય છે. અહીં ટીંબર પણ ઘણા થાય છે. મધ તો ટનબંધ થાય છે. આ લોકો પુષ્કળ મધ ખાય છે. 'મનુકા" હની બહુ વખણાય છે. મધ મહાઔષધ છે. મધ ખાનારને બીજું ઔષધ ખાવાની જરૂર પડતી નથી. હા, તે ચોખ્ખું હોવું જોઈએ. અહીં ભેળસેળની કલ્પના પણ કરાય નહિ. અમારો કોચકૅપ્ટન ડેવિડ છે, બહુ મળતાવડો છે. અમે પાર્કમાં પ્રવેશી ગયા છીએ. લોકો અંદર દોડી રહ્યા છે. કસરત માટે હેગલે નામના માણસે આ જમીન સરકારને દાન આપેલી તેથી આ પાર્કનું નામ હેગલેપાર્ક રાખવામાં આવ્યું છે. પાર્કમાં વૃક્ષો જ વૃક્ષો છે. બધાં ઓળખાતાં નથી પણ તે ઊંચાં—પહોળાં અને ભવ્ય છે. પ્રતિવર્ષ અહીં પાંત્રીસથી ચાલીસ ઇંચ વરસાદ પડે છે. પણ આ વર્ષે માત્ર પંદર ઇંચ જ વરસાદ પડ્યો છે. તો પણ બધું લીલુંછમ છે. અહીં બરફ નથી પડતો. ગામની વચ્ચોવચ્ચ એવલ નદીમાં ચોખ્ખું પાણી વહી રહ્યું છે. ક્યાંય કશી ગંદકી નથી. અહીંની સ્કૂલો નાનાં બાળકોને લાઇફ જાકેટ પહેરાવીને નાની નાની બોટોમાં આ નદીમાં બોટિંગ કરાવે છે જેથી તેઓ સાહસી તરવૈયા બને. આ શહેર દૂર દૂર સુધી ફેલાયેલું છે. આ એ મકાન છે જે પહેલાં અહીંની ધારાસભા હતી. અત્યારે થિયેટર તરીકે વપરાય છે. આ બાજુ આર્ટસૅન્ટર છે.

અમે બધા મ્યુઝિયમ જોવા ગયા. અહીં માઓરી કલ્ચરનું ઘણું સંગ્રહાયેલું છે. ઓસ્ટ્રેલિયામાં જેમ મૂળ પ્રજા એબોરિજિન છે તેમ અહીં મૂળ પ્રજા માઓરી છે. બન્નેના વંશ જુદા જુદા લાગે છે. માઓરી થોડા ગોરા અને હટ્ટાકટ્ટા દેખાવડા છે. તેઓ પ્રગતિશીલ પણ છે. આ

પ્રજા ઉત્તરના ટાપુઓ તરફથી આવી હોવી જોઈએ. જ્યારે ઓસ્ટ્રેલિયાની મૂળ પ્રજા કાં તો આફ્રિકાથી કે પછી દક્ષિણ ભારતથી જુદા થયેલા ભાગમાંથી જુદી થઈ હશે. આફ્રિકા વિશે એક બીજું પ્રમાણ પણ મળે છે. ત્યાંનાં નામો સ્વર વિનાનાં અડધા વ્યંજનથી શરૂ થાય છે. જેમકે ન્ડોલા, ન્કૂમાર વગેરે, તેમ અહીં પણ ઘણાં નામો અડધા વ્યંજન માત્રથી શરૂ થાય છે. અહીં પણ અપરાધો થતા નથી. ઝીરો રેશિયો કહેવાય છે. પણ હમણાં બે જ દિવસ ઉપર બે હત્યાઓ થઈ ગઈ હોવાથી હાહાકાર થઈ ગયો છે. નરેન્દ્રનું કહેવું છે કે અહીં પ્રામાણિકતા બહુ જ છે. મારી જુદી જુદી ટૂરમાં અઢાર કૅમેરાઓ ખોવાયા હતા તે બધા જ પાછા મળી ગયા છે. એટલું જ નહિ જો તમારું સરનામું હોય તો તેઓ પોતાના ખર્ચે તમને પોસ્ટથી મોકલી આપે. રૂમને ચોખ્ખો કરનારી બાઈ તમારા પૈસા પડ્યા હોય તોપણ આપી દે છે. આ બાગમાં વૃક્ષોને અડી શકાય છે, પણ પાંદડું પણ તોડી શકાય નહિ. કેટલાંક બૂચનાં વૃક્ષો છે અને ઇમારતી લાકડાં રેડવૂડ પણ છે. વૃક્ષો અને પુષ્પોની સાથે અહીં અત્યારે ઠંડું વાતાવરણ અને ખુશનુમા પવન વહી રહ્યો છે. અમે હેગલેના સ્ટેચ્યૂ આગળ ચિત્રો પાડ્યાં. નદીમાં કેટલીયે બતકો ફરે છે. નદીની બહાર પણ શાંતિથી ઘણી બતકો બેઠેલી છે. ફુવારા પણ છે. એક કૉલેજિયન છોકરી અહીં ઝાડુ લગાવે છે. સાથેની બીજી છોકરી કચરો ભરે છે. અહીં ભંગી નામની કોઈ જાત નથી. બધાં બધું કામ કરે છે. હવે અમે મ્યુઝિયમ જોઈ રહ્યા છીએ.

અહીંની મૂળ પ્રજા માઓરી (MAORI-માવરી) છે. હજારો વર્ષોથી તે અહીં રહે છે. બહુ પ્રાચીનકાળમાં તે પાંદડાંનાં ઝૂમખાં બનાવીને કેડ ઉપર બાંધતાં, ખાંડણિયામાં ખાંડીને બીજોને ખાતાં. મુખ્ય આહાર તો શિકારથી જ પૂરો થતો. આમ જુઓ તો આપણા ઋષિમુનિઓ પણ વૃક્ષોની છાલ પહેરતા તે આવો જ યુગ હશે. વિકાસ થતો ગયો. લોકોએ રેસા શોધી કાઢ્યા. મને લાગે છે કે પહેલું વસ્ત્ર ઊનમાંથી અને પછી રેશમમાંથી થયું હશે, કારણ કે બધા માલધારી હતા. ઘણાં વર્ષો પછી કપાસ આવ્યો હશે અને તેનાથી પણ ઘણા વર્ષે સિન્થેટિક સૂતર આવ્યું હશે. વિકાસને કદી પણ પૂર્ણવિરામ હોતું નથી. અત્યારે તો માઓરી લોકો ઘણા આગળ વધી ગયા છે. પેલા એબોરિજિન હજી જ્યાંના ત્યાં રહી ગયા છે. જ્યારે આ લોકો તો ગોરાઓ જેવા થઈ ગયા છે. આમનાં શરીર ભારે હૃષ્ટપુષ્ટ, સ્વચ્છ અને ભારે હોય છે. તેમનો ચહેરો ચમકતો હોય છે. એવું કહેવાય છે કે બુદ્ધિ આનુવાંશિક હોય છે. એબોરિજિનને બધી સગવડો મળવા છતાં પણ હતા ત્યાં ને ત્યાં જ છે. જ્યારે આ માઓરી લોકો ઘણા આગળ નીકળી ગયા છે. કેટલાક લોકો તો એટલે સુધી માને છે કે બુદ્ધિ કલર પ્રમાણે હોય છે. આમાં વ્યક્તિગત અપવાદ હોઈ શકે છે, પણ મોટા ભાગે ચામડીના રંગને અને બુદ્ધિને કાંઈક લેવાદેવા છે, તેવું માનનારો વર્ગ પણ છે.

માઓરી લોકો નાનાં-મોટાં પક્ષીઓ તથા જંગલી પશુઓનો શિકાર ગાતરી (બૂમરેંગ)થી કરતા બતાવાયા છે. ભારતમાં પણ હમણાં સુધી અમુક કોમો આવી ગાતરી રાખતી અને સસલાં વગેરેનો શિકાર કરતી. આ બૂમરેંગ માટે એવું કહેવાય છે કે તે પ્રહાર કરીને પાછું પ્રહારક પાસે પાછું આવી જાય છે. કેટલીક દુકાનોમાં ખાતરી સાથે આવાં બૂમરેંગો વેચાતાં મેં જોયાં છે. પ્રયોગ નથી કર્યો. ઉકાભાઈ તો આવી વસ્તુઓ તરત જ ખરીદે. વિશ્વ આખું ક્રમે ક્રમે પ્રગતિ કરતું કરતું આજની સ્થિતિએ પહોંચ્યું છે. જે લોકો એવું માને છે કે પહેલાં બહુ વિકાસ હતો અને પછી ક્રમે ક્રમે પ્રજાનો હ્રાસ થતો ગયો, તે વાત સાચી નથી. ફરક એટલો છે કે જે પ્રજાએ વધુ પ્રગતિ કરી અને જે પ્રજાએ પ્રગતિ ન કરી, હતી ત્યાં ને ત્યાં બેસી રહી, તે ગુલામ થઈ ગઈ. જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો અવરોધ થવાથી પછાત થઈ જવાય. ઘણા આગળ વધેલા લોકો સમુદ્ર ડખોળતા ડખોળતા અહીં સુધી આવી પહોંચ્યા અને પૂરા દેશ ઉપર કબજો કરી લીધો. માઓરી પ્રજા પછાતપણાનાં પરિણામ ભોગવે છે અને ગોરી પ્રજા પ્રગતિપણાનાં સારાં ફળ ભોગવી રહી છે.

હવે એશિયાની વસ્તુઓનો સંગ્રહ આવ્યો છે. તે સમયનાં વાસણો બતાવ્યાં છે. બુદ્ધ ભગવાનની મૂર્તિ સિંહાસન ઉપર મધ્યમાં ગોઠવી છે. બીજી પણ ઘણીબધી બુદ્ધ પ્રતિમાઓ છે. પ્રતિમાઓ પ્રભાવશાળી છે. એક જૂનો ડગલો પણ છે. કન્ફ્યુશિયસનું પૂતળું પણ છે. અમે ફોટા પાડ્યા. સમય સમય ઉપર વિશ્વભરમાં જુદા જુદા મહાપુરુષો થયા છે. એમનો સંદેશો લાખ્ખો લોકોએ ગ્રહણ કર્યો છે. જેમાંથી તેમની જીવનદષ્ટિ અને દિશાનું નિર્માણ થયું છે. પણ આ નિર્માણમાં વૈચારિક અને આચારિક ભેદ હોવાથી સંઘર્ષો પણ થયા. આજે પણ થયા કરે છે. કેટલાક વિચારો અને આચારો પાયામાંથી જ ઘૃણા ફેલાવનારા અને જુદા પડતા લોકોનો સંહાર કરાવનારા પણ રહ્યા છે. તો કેટલાક ભિન્ન પડતા લોકો સાથે પણ સદ્ભાવ અને સૌજન્ય શિખવાડનારા પણ રહ્યા છે. બુદ્ધ, કન્ફ્યુશિયસ, તાઓ વગેરે ઘૃણા નથી કરાવતા. આતંકવાદનું મૂળ ખરી રીતે તો આ ધાર્મિક ઘૃણા જ છે. ધર્મ જ્યારે સંપ્રદાય બને અને સંપ્રદાય જ્યારે ચુસ્ત બને અને આવો

ચુસ્ત સંપ્રદાય જ્યારે રાજધર્મ બની જાય પછી ઘૃણા અને આતંકવાદને ખુલ્લું મેદાન મળી જાય.

હોલમાં મોટાં મોટાં પક્ષીઓ ઊડી રહ્યાં છે. ભાગ્યે જ દેખાય તેવા ઝીણા વાયરથી તેમને ઊડતાં લટકાવ્યાં છે. વાયર દેખાય નહિ એટલે ઊડતાં જ દેખાય. ડાયનાસોરનાં કંકાલો અહીં પણ મળી આવ્યાં છે. પ્રત્યેક મ્યુઝિયમમાં શોપિંગ સૅન્ટર તો હોય જ. મેં માઓરી કલ્ચર બાબતનાં ત્રણ પુસ્તકો ખરીદ્યાં અને કૅપ્ટન જેમ્સ કૂકની ત્રણ મહાયાત્રાઓનું મોંઘું પુસ્તક પણ ખરીદ્યું.

આપણે જ્યારે એકબીજાને મળીએ છીએ ત્યારે હાથ જોડીએ છીએ. ચીન-જાપાનવાળા હાથ જોડીને માથું અને ધડ આગળ નમાવે છે. ગોરાઓ હાથ મિલાવે છે. અને આ માઓરી લોકો મળે ત્યારે બન્નેનાં નાક મેળવે છે. સ્ત્રી-પુરુષ ગમે તે હોય, છેક નજીક મોઢું લાવીને નાકથી નાક મેળવવાનો રિવાજ છે. આપણે ત્યાં કેટલાક લોકો ભેટે છે. કેટલાક ખૂબ લાગણી હોય ત્યારે ગાઢ રીતે ભેટે છે, ગોરાઓમાં ચુંબન આપવાનો તથા ગાલથી ગાલ મેળવીને હગ આપવાનો પણ રિવાજ છે.

હવે અમે બીજે ફરવા જઈ રહ્યા છીએ. અમે બધી જગ્યાએ દહીં બહુ લીધું. દૂધ અને દહીંનો આ દેશ છે. સુપરમાર્કેટમાંથી નરેન્દ્ર દહીં લઈ આવ્યા. આ લોકો વૈજ્ઞાનિક રીતે ટનબંધ દહીં બનાવીને પૅક કરીને વેચે છે. એ દિવસો દૂર નથી જ્યારે અહીંનાં દૂધ-દહીં ભારતમાં વેચાતાં હશે. કારણ કે આપણે મબલક દૂધ દેનારાં પશુઓ વધારી શકતા નથી અને દૂધ વિનાનાં કે પછી નામમાત્રનું દૂધ દેનારાં પશુઓની મબલક સંખ્યા વધારી રહ્યા છીએ. કશું જ આયોજન વિના બધું થઈ રહ્યું છે. આયોજન વિના જે ઊગે તેનાથી જંગલ ઉત્પન્ન થાય અને આયોજનપૂર્વક જે ઊગે તે બગીચો કહેવાય. આપણે જંગલોનાં જંગલો ઉગાડી રહ્યા છીએ જેમાં અટવાઈ જવાનું થવાનું જ છે. આપણી મોટી શશક્તિ આવાં જંગલોને કાપવામાં વપરાય છે.

આ બધી જમીન ફળદ્રુપ છે. ખેતરોમાં ઘઉં તો છે જ. પણ ખેતરોમાં જુદાં જુદાં પાલતુ પશુઓ પણ છે. આ પીગપાર્ક એટલે કે ભૂંડો માટેનું સ્થાન છે. સેંકડો ભૂંડો પાળવામાં આવ્યાં છે. મોટાં મોટાં ધુંબાને ધૂંબા જેવાં સફેદ ભૂંડો ફરી રહ્યાં છે.

આપણે જેમ મેંદીને કાપીને વાડ બનાવીએ છીએ તેમ અહીં ખાસ પ્રકારનાં વૃક્ષો કાપીને દશ-પંદર ફૂટ ઊંચી વાડ બનાવવામાં આવે છે. ઘણાં ખેતરોના શેઢા ઉપર આવી વાડ જોવા મળે છે. અમુક સમયે અહીં ઘણી હવા ફૂંકાય છે. તેવા સમયે તે ખેતરમાં રહેતાં પશુઓને હવા ન લાગે એટલા માટે આવી વૃક્ષની દીવાલ જેવી વાડ બનાવે છે.

ઘેટાંના શરીર ઉપર ઘણું ઊન હોવાથી તે ગમે તેવી ઠંડીમાં અને બરફમાં પણ રહી શકે છે. જ્યારે ભૂંડને ઊન ન હોવાથી બહુ ઠંડીમાં રક્ષણ માટે લાકડાનાં આશ્રય-મકાનો બનાવ્યાં છે.

શ્રી નરેન્દ્રનું કહેવું છે કે પાંત્રીસ લાખની વસ્તીમાં અહીં 60 કરોડ ઘેટાં છે. એક માણસ બેચાર કૂતરાઓની મદદથી વીસ-વીસ હજાર ઘેટાંને ચરાવી—સાચવી શકે છે. શ્રી ગોવિંદ લાલાણીનું કહેવું છે કે ભારતમાં તો કરોડો કરતાં પણ વધારે ઘેટાં છે. મને નવાઈ લાગી પણ પછી તેમનો સૂચિતાર્થ જણાયો. હજારો ગુરુઓ લાખ્ખો શિષ્યોને કશું જ્ઞાન આપ્યા વિના ગાડરિયા પ્રવાહમાં જોડીને ઊન કાતર્યા કરે છે તેવો તેમનો ભાવ હતો. ખરેખર તો આ ઘેટાંપણામાંથી લોકોને મુક્ત કરવાં હોય તો ગુરુપ્રથા બંધ કરવી જોઈએ. ગુરુ કર્યા નહિ કે ઘેટું બન્યા નહિ. આ પ્રથા બંધ થવી જોઈએ. તેવું હું વર્ષોથી બોલું છું.

20-2-04

*

22. ફોક્સ ગ્લેસિયર સુધી

બસ દ્વારા અમારો પ્રવાસ ચાલુ છે. અમે વિમાન દ્વારા પૂર્વમાંથી પશ્ચિમ કિનારે પહોંચ્યા હતા. હવે બસ દ્વારા ન્યૂઝીલૅન્ડ ચીરીને પૂર્વકિનારે જઈ રહ્યા છીએ. આ રીતે આખો દેશ જોઈ શકાય.

રસ્તામાં ખેતરો જ ખેતરો છે. રણ નથી. ફળદ્રુપ જમીન છે. ઘઉં કપાઈ ગયા છે. બીજાં ખેતરોમાં ઘેટાં, ભૂંડ, ઘોડા, ગાયો અને હરણોનાં ફાર્મ વારંવાર આવે છે. તમારે જે વસ્તુની જરૂર હોય તે વસ્તુને ઉછેરો. એક સિદ્ધાંત બીજો થયો કે જે ઊછરી શકતી હોય તે બધી જ વસ્તુઓને ઉછેરો. આ બીજા સિદ્ધાંત પ્રમાણે બધી જ વસ્તુઓ અહીં ઉછેરાય છે. કરોડો ઘેટાં, લાખ્ખો ગાયોની સાથે અશ્વો પણ ઉછેરાય છે. જ્યારે એ વસ્તુ ઉછેરવી હોય ત્યારે તેનું બીજ સુધારવાનું. જેથી આખો વંશ સુધરી જાય. સારામાં સારાં ઘેટાં, સારામાં સારી ગાયો, સારા ઘોડા, સારાં ભૂંડ અને સારામાં સારાં હરણાં ઉત્પન્ન કરવાથી મબલક આવક થાય, દેશ સમૃદ્ધ બને. જો આ બધાં ઉત્તમ કક્ષાનાં ન હોય તો તેમનો ઉછેર પોષાય નહિ, જેથી તે રખડતાં—ભટકતાં થઈ જાય. અને પ્રજાને ઉપાધિ કરે અને દેશને ગરીબ બનાવે. અહીં બીજાં પશુઓની માફક હજારોની સંખ્યામાં હરણોનો પણ ઉછેર થાય છે. તેનું માંસ સૌથી વધુ મોંઘું વેચાય છે.

રેલવેના પાટા આવ્યા. બસ ઊભી રહી ગઈ. બન્ને તરફ બરાબર જોઈને પછી જ બસ આગળ ચાલી. અહીં ક્યાંય પોલીસ નથી એટલે પકડાવાનો ડર નથી તોપણ કાયદાનું પાલન કરવાની આદત એટલી પ્રબળ છે કે લોકો સહજ સ્વયંભૂ કાયદાનું પાલન કરતા રહે છે. ખેતરોમાં ઘાસના વીંટા પડ્યા છે. જમીન સપાટ છે. પશુઓ ચરે છે. દૂરદૂર નાના ડુંગરો ક્ષિતિજને અવરોધે છે. લ્યો, સ્પ્રિંગ ફિલ્ડ આવી ગયું. જુઓ આ પહેલું બોર્ડ છે. “ટોઇલેટ”નું. જાવ, હળવા થાવ.

શ્રી લાલાણી એક દુકાનમાં જઈને પાછા આવ્યા. તેમણે કહ્યું કે અંદર કોઈ ન હતું. લખ્યું હતું કે જરૂર હોય તો બેલ મારો. અમે બેલનું બટન દબાવ્યું. અંદરથી એક બહેન આવી અને અમે વસ્તુ લીધી. પછી મને કહે કે “આપણે આવું કર્યું હોય તો કોઈ બેલ ન મારે. જોઈતી (અને ન જોઈતી પણ) વસ્તુઓ લઈને લોકો ચાલતા થઈ જાય. પેલી બહેન આવીને વસ્તુ આપીને પાછી અંદર ચાલી ગઈ. મેં કહ્યું કે ખરું જોવાનું આ જ છે. અમે પર્વત પાર કરી રહ્યા છીએ. ચારે તરફ સુંદરતા જ સુંદરતા છે. લોકો સાઇકલો ઉપર આવ-જા કરી રહ્યા છે. એકલી છોકરીઓ પણ સાઇક્લિંગ કરી રહી છે. અહીં આ તરફ હરણોનું ફાર્મ છે. હરણો જ હરણો પાળેલાં છે. આ બધાં ખોરાક અને ચામડા માટે છે. અમે કેટલાય બહુ ઉપરના પર્વતમાંથી પડતા ધોધ જોયા. દૂધ જેવું સફેદ પાણી જોરજોરથી પડી રહ્યું છે. અહીં કુદરતે સોળે શણગાર સજ્યા લાગે છે. હા, શણગાર જોવાની પણ દૃષ્ટિ હોવી જોઈએ. કેટલાક લોકો આવાં મનોહર દશ્યો વખતે પણ પોતાની સીટ ઉપર ઊંઘી રહ્યા છે. દોષ તેમનો નથી, તેમની દૃષ્ટિનો છે. હજી દૃષ્ટિ જ ઊઘડી નથી. દૃષ્ટિ પછી જ દર્શન થાય. દૃષ્ટિ વિના તો પ્રદર્શન જ જોવાં પડે. હવે અમે રોપેલું જંગલ જોઈ રહ્યા છીએ. આ બધાં ટીંબરવૃક્ષો છે. અહીં એવો નિયમ છે કે એક વૃક્ષ કાપો પણ દશ ઉગાડો. આ માત્ર નિયમ નથી પણ આચરણ છે. એટલે ડુંગરાઓ કદી બોડા થઈ જતા નથી. જૂનું કપાય છે તો નવું તૈયાર થઈ જાય છે, બસ, અમેરિકામાં પણ આ જ નિયમ છે. એટલે આ લોકો જેટલું વાપરે છે તેટલું પાછું ઉગાડે પણ છે જેથી કદી અછત થતી નથી.

અમે આર્થરપાસમાં પ્રવેશ કરી રહ્યા છીએ. તેમાં આવેલો નેશનલ પાર્ક પાર કરી રહ્યા છીએ. અહીં જુદી જુદી જગ્યાએ પાણીનો કલર બદલાતો દેખાય છે. બધી કારો-વાહનો પોતપોતાની લાઈનોની વચ્ચે જ ચાલે છે. જરાય લાઈન ક્રોસ નથી કરતા. તેમાં પણ જ્યારે વળાંક આવે ત્યારે તો ગતિ ઓછી કરીને સાવધાનીથી વળાંક લે છે. આના કારણે અકસ્માતો થતા નથી. હવે અમારી બસ ઊભી રહી ગઈ છે. અડધો કિલોમીટર દૂર નદીનો પ્રવાહ છે. ઘાસ અને ગોળ ગોળ પથ્થરોને વટાવીને બધાં છેક પ્રવાહે પહોંચી ગયાં, બધાં હર્ષોન્મેષ કરી રહ્યાં છે. ચોખ્ખું પાણી-ચોખ્ખી નદી કલકલ કરતી વહી રહી છે. બન્ને તરફ પર્વતો છે. વનરાજી છે. હવે કૅમેરા શાંત રહેતા હશે? ફટાફટ પોતપોતાનાં સ્વજનો સાથે ફોટા પડાવવા લાગ્યાં. પતિ-પત્નીમાં પ્રેમ સુકાવા માંડ્યો હોય અને એને ફરીથી લીલોછમ કરવો હોય તો પણ આવો પ્રવાસ સાથે કરવો. કારણ કે કુદરત બન્નેને નજીક લાવે છે. રતિલાલ પોતાનો મહાન સિદ્ધાંત આ ટૂરમાં પડતો મૂકીને એક કૅમેરો લઈ આવ્યા છે, પણ જાતે ફોટા પાડતા નથી. કારણ કે ફોટા પાડનારનો ફોટો ન આવે. એટલે વડોદરાના જ શ્રી ભાઈલાલભાઈને કૅમેરો પકડાવી દીધો છે. ભાઈલાલભાઈ ચાંપ દબાવવામાં ઉદાર છે. ફટાફટ ચાંપો દબાવે છે. અને રોલ પૂરો કરી નાખે છે. ઉકાભાઈનો કૅમેરો

મનોજ પાસે છે. પણ જેમ વખાણેલું ઘોડું દશેરાના દિવસે જ ન દોડે તેમ તેમનો ડિજિટલ કૅમેરો દોડતો જ નથી. નદીકિનારે બધાને બહુ આનંદ આવ્યો. હવે પાછા ફર્યા અને પિકનિકની જગ્યાએ ગોઠવેલા મજબૂત બાંકડા ઉપર લંચ લેવા ગોઠવાઈ ગયા. સુંદર લંચ લીધું.

આ નાનું સરખું ગામ છે. એની વસ્તી માત્ર બસો અઢીસોની જ છે. પણ અહીં બધી જ સગવડો છે. રેલવે સ્ટેશન, પોસ્ટ ઑફિસ, ટેલિફોન વગેરે બધું જ છે. અમારા કોચકૅપ્ટન ડેવિડને ભારતીય ભોજન ભાવે છે. તેણે પણ લંચ લીધું. પહાડી માર્ગ વાંકોચૂંકો હોવા છતાં પણ મેદાનમાર્ગ જેટલી જ ગતિથી વાહનો ચાલે છે. કારણ કે બધાં પોતપોતાની લાઇન વચ્ચે જ ચાલે છે. અકસ્માત થાય જ નહિ. વચ્ચે વચ્ચે પર્વતના એક ભાગને જાળીઓથી બાંધી દીધો છે. આ ભાગમાં ઉપરથી પથ્થરો પડે છે તેને રોકવા માટે કેટલીક જગ્યાએ તો ધાબાબંધ ટનલ જ બનાવી છે. જેથી ઉપરથી આવતા પથ્થરો ધૂળ વગેરે ઉપર ધાબામાં જ અટકી જાય.

બે પુલો એવા પણ આવ્યા જેને એન્જિનિયરિંગ કારીગરીનો નમૂનો કહી શકાય. પર્વતાળ રસ્તા ઉપર આ લાંબા પુલો બનાવેલા છે. એક તરફ નીચે નદી વહી રહી છે અને બીજી તરફ તોતિંગ પર્વતમાળા ચાલી રહી છે. દશ્યોનાં ચિત્રો લેવા બસ ઊભી રહી. લોકોએ ચિત્રો લીધાં. સૌંદર્ય આપોઆપ પોતાને આકર્ષે છે અને તેને કેદ કરી લેવા કૅમેરા કામે લાગી જાય છે. અહીં કુદરતે અત્યંત મોટા મનથી સૌંદર્ય વિખેર્યું છે. અમારામાં સૌથી નાની ઉમ્મરનાં આશિષ અને તેજસ છે. બન્ને બધાંની બહુ સેવા કરે છે. આશિષ પાસે સારો કૅમેરો છે અને તે તેજસના ફોટા પાડ પાડ કરે છે. મેં તેજસને કહ્યું કે તું ફોટોગ્રાફી શીખી લે અને આશિષના ફોટા પાડ. તો કહે કે પુરુષોના ફોટા પાડવાના ન હોય. બહેનોના જ હોય. જાહેરખબરોમાં કોના ફોટા હોય છે? બન્ને હસી પડ્યાં.

લાલાણીનું કહેવું છે કે આવી નદીઓ અને આવાં ઝરણાં આપણે ત્યાં હોય તો કેટલાંય તીર્થો થઈ જાય. કેટલાંય દેરાં થઈ જાય, કેટલાય પંડ્યાજીઓ શ્રાદ્ધ કરાવીને પૂર્વજોને મોક્ષ અપાવવા બેઠા હોય. અહીં તો કશું જ નથી. નથી કોઈ દેરી કે નથી કોઈ પંડ્યા-પૂજારી. મેં કહ્યું કે એટલે તો નદી ચોખ્ખી છે. ધર્મને ધંધો બનાવ્યા પછી હજારો તીર્થો અને મંદિરોની પેઢીઓ બાંધવી જ પડે, જેથી ધંધો બરાબર ચાલે. જે દિવસે ધર્મને કોમર્શિયલ કેદખાનામાંથી છોડાવવામાં આવશે તે દિવસે ધર્મ લોકોનું કલ્યાણ કરનારો થઈ શકશે. તેની રાહ જોવી જોઈએ. ઓટીરા નદી આવી. અમારી બસ હવે ઢાળમાં ઊતરી રહી છે. પર્વતાળ માર્ગોમાં ઉપરથી માટી-પથ્થરો ધસી આવ્યા હોવાના કારણે સતત સુધારકામ કરતા રહેવું પડે છે. હવે અમે પર્વતીય માર્ગ પૂરો કરી દીધો છે અને મેદાની માર્ગ ઉપર આવી ગયા છીએ. ફરી પાછાં પુષ્કળ હરણાંનું ફાર્મ આવ્યું. અમે પર્વતોનો ભાગ પૂરો કરીને છેક પશ્ચિમના સમુદ્રકિનારે પહોંચી ગયા. એમ માનો કે પુરીથી દ્વારકા આવી ગયા. (અંતરમાં આટલું બધું નહિ.) વારંવાર ઘેટાં, ગાયો અને હરણાંનાં ફાર્મો આવે છે. અહીં જેડ હીરાનો પથ્થર બહુ થાય છે. આપણે ત્યાં જેમ અકીક કે સ્ફટિક થાય છે તેમ. આ જેડ પથ્થરમાંથી અસંખ્ય કલાકૃતિઓ થાય છે. ચીન આનો મોટો ગ્રાહક છે. અમે ચીનમાં દશ દશ ફૂટ ઊંચી કલાકૃતિઓ જોઈ હતી. અદ્‌ભુત કોતરકામ હતું. હજી આપણે ત્યાં એટલું બધું થતું નથી. ખંભાતમાં અકીક અને સ્ફટિકનું થોડું કામ થાય છે, પણ તે શિવલિંગ બનાવવામાં કે પછી માળાઓ બનાવવામાં વપરાય છે. અહીં તો દાગીનાથી માંડીને જાતજાતની આકૃતિઓ પણ બનાવીને વેચાય છે. પ્રવાસીઓ મન મૂકીને ખરીદે છે.

અમે હોકીટીકા પહોંચી ગયા છીએ. માત્ર ત્રણ જ માર્ગો ઉપર વસેલું આ સુંદર ગામ છે. નજીકમાં જ સમુદ્ર છે. કાચની ફેક્ટરી જોવા ગયા. બૅન્કમાં સો અમેરિકન ડોલરના 145 ન્યૂઝીલૅન્ડ ડોલર મળે છે. આનંદ અને આશ્ચર્યની વાત એ છે કે અહીંની તથા ઓસ્ટ્રેલિયાની ચલણી નોટો પ્લાસ્ટિકની બનેલી હોય છે, જે દેખાવમાં સુંદર, મજબૂત, ધોવાય તેવી અને નકલ ન કરી શકાય તેવી છે. ખરેખર ભારતે વહેલી તકે આવી નોટો છાપવી જોઈએ. હોકીટીકા માઓરી નામ છે. અમે ફરી પાછા વિદાય થયા. મોટી નદી સમુદ્રમાં ભળે છે તેને પાર કરી. આ સમુદ્રને તાસમાન સમુદ્ર કહે છે. અહીંથી સત્તરસો કિલોમીટર દૂર તાસમાન નામનો ટાપુ છે. એના ઉપર ઓસ્ટ્રેલિયાનો અધિકાર છે.

ફરી પાછાં પુષ્કળ હરણાં આવ્યાં. અહીં હિંસક પ્રાણીઓ ખાસ નથી એટલે હરણો વગેરેની રક્ષા માટે ચિંતા રહેતી નથી. પશુપાલનના દ્વારા પણ અહીં ઘણી કમાણી કરાય છે. કમાણી માટેના પુષ્કળ સ્રોતો ઊભા કરાયા છે. એટલે દેશ સમૃદ્ધ છે. જળ ભરેલી મોટી નદી પાર કરી. ઓસ્ટ્રેલિયામાં નદીઓ લગભગ ન હતી. જ્યારે અહીં ઘણી નદીઓ છે. ફરતાં ફરતાં અમે હવે ફ્રાંઝ જોસેફ પહોંચી ગયા છીએ. અહીં માત્ર આઠસો માણસોની જ વસ્તી છે. બસ ઊભી રહી. સામે જ ટોઇલેટની વ્યવસ્થા છે. પેટ્રોલ ભરાવ્યું. અહીં જમીન કાળી છે એટલે પાણી પણ કાળું દેખાય છે. અમારે ફોક્સ ગ્લેસિયર રાત રોકાવાનું છે. કોઈકોઈ વાર ચાલુ બસે વારાફરતી લોકો ગીતો ગાય છે.

પ્રવીણભાઈ કોટક સારું ગાય છે. મધુબહેન શુદ્ધ કાઠિયાવાડી ઉચ્ચારણો સાથે લગ્નગીતો ગાય છે. જેસિકા તેમાં સૂર પુરાવે છે. રતિલાલ હવે ગાતા નથી પણ છાત્રાવસ્થામાં જે ગીત તેઓ વારંવાર ગાતા તે લાલાણીએ યાદ કરાવી આપ્યું. મને બરાબર યાદ નથી પણ છેવટમાં આવા શબ્દો આવતા હતા “મત હો મેરી જાં ઉદાસ.” લાલાણી અને રતિલાલ મામો-ભાણેજ થાય છે, પણ બન્ને સાથે ભણેલા અને ઉંમર પણ સરખી હોવાથી મિત્રો જેવો જ વ્યવહાર કરે છે. ઘણી વાર છાત્રકાળની વાતો રતિલાલ જાહેર કરે છે ત્યારે બહુ ગમ્મત કરાવે છે. એક ઉદાહરણ બહુ થશે. રતિલાલ માટે જે નાસ્તો ઘરેથી આવતો તેને મામા જ વધારે ન્યાય આપી દેતા. રતિલાલ પહેલેથી જ ખાવામાં જરા મોળા. લાલાણીએ બહુ આગ્રહ કર્યો કે “ગા ને પેલું ગીત” પણ રતિલાલે ધીમેથી કહ્યું કે, ત્યારે આ ગીતની મારે જરૂર હતી, હવે જરૂર નથી. અમે ફોક્સ ગ્લેસિયર પહોંચી ગયા અને આ જ નામની હોટલમાં રાત રોકાયા. રાત્રે બધા જમ્યા. ખૂબ ચર્ચા કરી અને સૂઈ ગયા.

અહીંનાં બાથરૂમોમાં ફ્લશ કરવાનાં બે બટન હોય છે, એક નાનું અને બીજું મોટું. નાનું દબાવો તો થોડું જ પાણી છૂટે અને મોટું દબાવો તો વધારે પાણી છૂટે. નાનું પેશાબ કર્યા પછી અને મોટું ઝાડો કર્યા પછી દબાવવાનું. પાણીનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવા માટે આ વ્યવસ્થા સ્વીકારવા જેવી ખરી.

20-2-04

*

23. ફોક્સ ગ્લેસિયરથી ક્વિન્સ ટાઉન

આજે તા. 27-1-04 છે. વહેલી સવારનો અમારો કાર્યક્રમ પેલા ઊંચા ગ્લેસિયર ઉપર હેલિકોપ્ટરથી ચઢીને ત્યાં ઊતરવાનો અને પછી ભ્રમણ કરવાનો છે. પણ મેં ના પાડી કે મારે હેલિકોપ્ટરમાં આવવું નથી. મારી જગ્યાએ શ્રી મીનુ પટેલ દસ્તૂરજીને લીધા એટલે તે તો ખુશ ખુશ થઈ ગયા. ગ્લેસિયર નીચેથી તો દેખાય છે, પણ છેક ઉપર જઈને ગ્લેસિયરને જોવો અને તેના ઉપર ઉતરાણ કરવું એ પણ રોમાંચક ઘટના છે. અમારી બસ ઊપડી ચૂકી છે અમારે ક્વિન્સ ટાઉન જવાનું છે. ચાલતાં ચાલતાં ફરી ફરીને ગ્લેસિયર જોયો. ફોક્સ નામના ગોરાએ આ ગ્લેસિયર શોધી કાઢ્યો હતો એટલે આનું નામ ફોક્સ ગ્લેસિયર પડ્યું છે. બસ ઊભી રહી. બધાં નીચે ઊતર્યાં અને તડકામાં સુંદર દેખાતા ગ્લેસિયરના ફોટા પાડ્યા અને પાછા ચાલ્યા.

શ્રી નરેન્દ્રે એક કરુણ કથા સંભળાવી. એવું બન્યું કે પ્રેમાળ યુવક-યુવતી બન્ને આ પર્વત ચઢવા નીકળ્યાં. યુવકને આવી બાબતમાં બહુ રસ પણ યુવતીને જરાય રસ નહિ, પણ પોતાના પ્રેમીની ખાતર તે પણ પર્વત ચઢવા માંડી, પણ માંડ અડધે ગઈ હશે અને થાકી ગઈ. તેણે યુવકને કહ્યું, ‘તું જા, શિખર સર કરીને વહેલો પાછો આવજે. મને અહીં તંબૂ લગાવી દે, હું તારી અહીં જ રાહ જોઈશ. કારણ કે હવે મારા પગ ચાલતા નથી. તું તારી ઇચ્છા પૂરી કર. બહુ આનાકાની પછી યુવક આગળ વધ્યો. પેલી યુવતી ત્યાં જ રાહ જોતી બેસી રહી, દિવસો ઉપર દિવસો વીતવા લાગ્યા પણ યુવાન પાછો ન આવ્યો. આ બાજુ પેલી યુવતી ભૂખે-તરસે-ટાઢે થથરીને મરી ગઈ. પેલી બાજુ યુવાન પણ મરી ગયો. પ્રેમનો અંત કરુણતામાં આવ્યો. લોકોએ એટલે આ સ્થળનું નામ ટોપો પાડી દીધું છે. પ્રેમની પ્રતીક્ષા હોય, પ્રેમમાં સમર્પણ હોય અને પ્રેમમાં બલિદાન હોય. ત્રણે અહીં થયાં. અમે ફોક્સ રિવર પાર કરી. રોડ ઉપર ઊભેલાં માણસોએ હાથ હલાવીહલાવીને વિદાય આપી. “એ... આવજો...” કેટલું સારું લાગે! દેશમાં કે પરદેશમાં પ્રેમાળ વ્યવહાર કોને નથી ગમતો? નરેન્દ્રને ગ્લેસિયર સંબંધી ઘણું જ્ઞાન છે. અહીં વારંવાર નદીઓ આવે છે. પર્વતો ઉપર બરફ હોવાથી આ નદીઓ થાય છે. પર્વતો, નદીઓ અને હરિયાળી એટલે ન્યૂઝીલૅન્ડ. રોડ ઉપર ઘણા સાઇકલ સવારો પણ સામા મળે છે. કઠણ ઢાળ ચઢીને આ લોકો પ્રવાસ કરે છે. તેમની અને બેકપેકરની યાત્રા સમજવા જેવી છે. કોઈ પણ શહેર કે કસબો આવે ત્યાં પાંચ-દશ દિવસ રોકાઈ જવાનું. નોકરી-ધંધો કરવાનો (અહીં તરત જ નોકરી મળી રહે છે). પૈસા ભેગા થાય એટલે સાઇકલ લઈને ચાલતા થવાનું. ફરી પાછા પૈસા ખૂટે એટલે કોઈ સ્થળે રોકાઈને ફરી નોકરી કરીને પૈસા કમાઈ લેવાના. આવી રીતે આ લોકો આખા દેશનું ભ્રમણ કરે છે. આ લોકો બહુ પ્રવાસ કરે છે. ઘણું જ્ઞાન મેળવે છે. ઘણી તકલીફો પણ સહન કરી લે છે. આ પ્રજા માત્ર ભોગવાદી જ નથી, પ્રવાસવાદી અને સાહસવાદી પણ છે. કર્તવ્યપરાયણ અને રાષ્ટ્રવાદી પણ હોય છે. આ માત્ર ભોગવાદી હોત તો આટલા સુંદર દેશનું નિર્માણ ન કરી શક્યા હોત. અપરાધ વિનાનો સતયુગ જેવો દેશ ન બનાવી શક્યા હોત.

હવે એક બહુ પહોળી નદી આવી છે. એક જ વાહન ચાલી શકે તેટલો પહોળો પુલ છે. પણ રસ્તામાં બે પહોળી જગ્યાઓ છે. જ્યાં એક વાહન ઊભું રહી જાય અને બીજાને જવા દે. કોઈ પોલીસ નથી. પણ આપોઆપ વાહનો ઊભાં રહીને સામેના વાહનને માર્ગ આપે છે. કશો ઝઘડો નથી. આપણે ત્યાં તો બધા સામસામા આવી જાય. બન્ને તરફ વાહનો જામ થઈ જાય. અહીં સ્વયંભૂ શિસ્ત અને સજ્જનતા છે. લગભગ ત્રણેક કિલોમીટર પહોળી નદી હશે.

ફરી પાછાં ખેતરો આવ્યાં છે. આ પશુ-ખેતરો છે. ન્યૂઝીલૅન્ડ પશુઓનો દેશ છે. અહીં ખેતરોમાં માત્ર અનાજ જ નહિ પણ પશુઓ પણ પાકે છે. એક તરફ હરણાં જ હરણાં ચરી રહ્યાં છે. પહેલાં આ હરણ હિંસક પ્રાણીઓનાં શિકાર થતાં અને મરતાં (કુદરતી મોતે ભાગ્યે જ કોઈ મરતું). હવે આ હરણાં મનુષ્યો દ્વારા ઓછામાં ઓછી પીડાથી મરે છે. કસાઈ-કાર્ય એવી રીતે થાય છે કે મરનારને બહુ રિબાવું ન પડે. કેટલાક લોકો કતલખાનાનો ભયંકર અહેવાલ આપે છે તે સાંભળેલી વાતને વધારેમાં વધારે કરીને આપે છે. મેં જાતે વિશ્વનું બીજા નંબરનું કતલખાનું જોયું છે. એક માણસ નિશ્ચિત જગ્યાએ મગજમાં પિસ્તોલથી ગોળી મારે છે અને પશુ તરત જ ભાન ખોઈ બેસે છે. પછી તેને કશી અનુભૂતિ થતી નથી.

બીજી બાજુ પુષ્કળ ગાયો ચરે છે. આખા પ્રવાસમાં આવાં કેટલાંય ફાર્મો જોવા મળ્યાં, જ્યાં પશુઓનું ઉત્પાદન અને પાલન થાય છે.

તેનાથી આ દેશ સમૃદ્ધ થયો છે. ચામડાનાં વસ્ત્રો બનાવે છે. એ ઘણાં મોંઘાં હોય છે. સારી વસ્તુ એ છે કે પાસે પાસે હોવા છતાં કોઈ કોઈનાં પશુઓની ચોરી નથી કરતાં. કોઈ રખેવાળ નથી છતાં બધું સુરક્ષિત રહે છે. પ્રશ્ન એ થાય છે કે આવો આહાર-વિહાર હોવા છતાં પણ આ લોકો આટલા બધા પ્રામાણિક કેમ છે? શું અન્ન-આહારની અસરની વાત અહીં લાગુ નથી પડતી? આપણે ત્યાં પણ ક્યાં લાગુ પડે છે? ડુંગળી-લસણ બટાકાં-રીંગણાં વગેરે વનસ્પતિને પણ નહિ ખાનારા ચુસ્ત શાકાહારીઓ બૅન્કોની બૅન્કો કેમ ખાઈ જાય છે? જો અન્ન-આહારની ઉત્તમ અસર હોય તો આ માંસાહારીઓ કરતાં તો આપણા લોકો વધુમાં વધુ પ્રામાણિક અને દેશભક્ત હોવા જ જોઈએ. પણ એવું દેખાતું નથી, એટલે અન્ન-આહાર-વિહારની વાતો સાચી લાગતી નથી. ભ્રાન્તિઓ ભાંગવી જોઈએ અને પ્રજાને ભ્રમમુક્ત કરવી જોઈએ.

એક બહુ મોટું સરોવર આવ્યું છે. કદાચ તેનું નામ છે ગ્લેસિયર કાઉડલેક, તેનો ઉપરનો ભાગ સમુદ્રથી 1050 ફૂટ ઊંચો છે અને નીચેનો છેડો છે તે સમુદ્રતળથી 50 ફૂટ નીચો છે. એક બીજું સરોવર તો સમુદ્રતળથી 700 ફૂટ નીચું છે. ન્યૂઝીલૅન્ડમાં પાંચ મોટાં સરોવર છે. 1. ટાઇપો (Tiopo) રોટોરુઆમાં છે. જ્વાળામુખીથી થયું છે. તેનું ક્ષેત્રફળ સિંગાપોર જેટલું 640 કિ.મી. છે. બીજા નંબરનું લૅક ટીઆનો છે, ત્રીજું છે વાઈકાટીપુ. ચોથું છે લૅક હેમાકા. અને પાંચમું છે લૅક વાનાકા. કહેવાની જરૂર નથી કે આ બધાં નામ માઓરી ભાષાનાં છે.

આ દેશની એક ખાસ ખાસિયત એ છે કે ક્યાંય ધૂળ ઊડતી નથી. ક્યાંય રજકણો દેખાતાં નથી. કારણ કે ક્યાંય ઉઘાડી જમીન નથી. બધે જ ઘાસ-લોન ઊગેલાં છે. ઘરમાં સાફસફાઈ માટે ઝાપટવું પડતું નથી. અઠવાડિયે પાછા આવો તો પણ બધું હતું તેવું ને તેવું. જ્યાં પુષ્કળ ધૂપ અને રજકણો ઊડતાં રહે છે, ત્યાં લોકો પ્રત્યેક દિવસે પચાસથી સો ગ્રામ જેટલાં રજકણો ફેફસામાં લઈ જતાં હશે. એ તો સારું છે કે કુદરતે આવાં રજકણોને ગાળી નાખવાની વ્યવસ્થા કરી છે, તો પણ બધાં ગળાતાં નથી. આના કારણે દમ, શ્વાસ ખાંસી વગેરેના રોગો થાય છે, લોકો દુઃખી થાય છે. અને હા, રજકણો સિવાય વાહનો અને ફૅક્ટરીઓમાંથી નીકળતું પોલ્યુશન તો જુદું જ. રજકણોથી થયેલી બીમારીને કેટલાક લોકો પૂર્વનાં કર્મોનાં પરિણામ માનીને સ્વીકારી લે છે.

એક સાઇકલ પ્રવાસી ગોરાભાઈ મળ્યા. તે રોજ સો કિલોમીટરનો પ્રવાસ કરે છે. રાત પડે ત્યાં રોકાઈ જાય છે. તેની પાસે તંબુ, પથારી, સ્ટવ, પાણી, ખાવાનું વગેરે બધું જ છે. એકલો ફર્યા કરે છે. આવા તો કેટલાય પ્રવાસીઓ આ રીતે પ્રવાસ કર્યા કરતા હોય છે. વાનાકાલૅક આવ્યું. વાનાકા રિવરમાંથી આ બન્યું છે. તેના કિનારે અમે બધાં બસમાં ક્યારનાંય બેસી રહ્યાં છીએ પણ ઉકાભાઈ અને ડો. તગરથી હજી આવ્યા નથી. ઘણી વાર થઈ ગઈ છતાં આવ્યા નહિ. પ્રવાસમાં સમયસર આવી જવું જરૂરી છે. નહિ તો એકના કારણે બધાં અટકી પડે. પછી તો બહુ જ વાર લાગી એટલે ચિંતા થવા લાગી. છેવટે જેમ સીતાજીની શોધમાં બધા રામદૂતો ચારે તરફ નીકળી પડ્યા હતા તેમ અહીં પણ દૂતો નીકળી પડ્યા. અંતે બન્ને મળ્યા. કારણ એમ બન્યું કે ઉકાભાઈનું કૅમેરા રૂપી ઘોડું દોડતું ન હતું. કાંઈક બગડ્યું હતું તે રિપેર કરાવવા રોકાઈ ગયા હતા. પેલા ભાઈએ વીસ મિનિટ કહેલી પણ સમય વધારે થયો. ચાલો, ઘોડું દોડતું થઈ ગયું. બસ ઊપડી અને લૅક વાનાકાથી આગળ ચાલ્યા. અહીં બે પ્રકારની ગાયો છે. લાલ અને કાળી. બન્ને પુષ્કળ દૂધ આપે છે. આ દેશ ઊનનો છે તેમ દૂધનો પણ છે. અહીં ઘણાં ખેતરોમાં પવનચક્કી જેવા મોટા મોટા પંખા લગાડેલા છે. જ્યારે હિમ પડવાનો હોય ત્યારે આ પંખા આપોઆપ ચાલુ થઈ જાય અને પુષ્કળ હવા દૂર દૂર સુધી ફેંકે જેથી દ્રાક્ષના વેલા ઉપર હિમની અસર ન થાય. વિજ્ઞાનની સાથે વધુ ઉત્પાદન જોડી દેવાયું છે. બન્ને તરફ દ્રાક્ષનાં ઢગલાબંધ ખેતરો છે. અહીં દારૂબંધી નથી... જીવનનો તે પણ એક મહત્ત્વનો ભાગ છે. હવે ફળફળાદિનાં ખેતરો આવ્યાં છે. વિશ્વનાં બધાં જ મહત્ત્વનાં ફળો અહીં થાય છે. 'ક્રોમવેલ" ગામનું નામ છે. બહુ મોટો ફ્રૂટસ્ટોલ આવ્યો. અહીં બધી બસો ઊભી રહે છે અને લોકો ફળો ખરીદે છે. હવે અમે ક્વિન્સ ટાઉન પહોંચી ગયા છીએ. રસોઇયાને બધું સીધું-સામાન લઈને ઉતારી દીધા. જેથી રસોઈનું કામ શરૂ કરી દે. મહારાજાના પૅલેસ જેવી જગ્યા જોઈને રતિલાલ બોલી ઊઠ્યા, અરે, અહીં તો રાસડા લેવા જેવું છે.

21-2-04

*

24. ક્વિન્સ ટાઉનથી મિલફોર્ડ

ક્વિન્સટા ઉનમાં રાત રોકાયા. આ હોટલ નહિ પણ મોટેલ હતી. મોટા મોટા બે માળના રૂમો જેમાં કિચન-લોન્ડ્રી વગેરે બધી સગવડ હતી. થોડોક વરસાદ પણ થતો હતો. માત્ર ઝરમર ઝરમર. હોટલમાં સવારનો ચા-નાસ્તો સંમીલિત હોય પણ મોટેલમાં ન હોય એટલે મહારાજે સવારે બધાને માટે ચા-નાસ્તો બનાવ્યો. આગળનો વિશાળ ચોક હરવાફરવા માટે સરસ હતો. થોડા આંટા માર્યા. આખો દિવસ બસમાં લટકતા પગે બેસી રહેવાથી પગના પંજા ઉપર સોજા આવી જાય છે. મને પલાંઠી વાળીને બેસવાની આદત છે પણ પલાંઠી વાળી શકાય તેટલી જગ્યા હોતી નથી. હવે અમે ભ્રમણ કરવા નીકળી રહ્યા છીએ. બધાં બસમાં બેસી જાય એટલે નરેન્દ્ર નવકારમંત્ર બોલાવે. હિતેશ શ્રીકૃષ્ણ કનૈયાલાલ કી જય બોલાવે. હિતેશ ન હોય તો નરેન્દ્ર પણ જય બોલાવે.

અમારે 291 કિ.મી. દૂર જઈને પાછા અહીં આવવાનું છે. અમારો બસ પ્રવાસ લાંબો હોય ત્યારે સમય પસાર કરવા માટે મારી સાથે પ્રશ્નોત્તરી કરાય છે. આજે પણ પ્રશ્નોત્તરી ચાલુ થઈ. નરેન્દ્રે આસ્તિક અને નાસ્તિક વિશે પ્રશ્ન પૂછ્યો. તેમણે જ વિસ્તાર કરીને જણાવ્યું કે નાસ્તિકને પણ દુઃખના સમયમાં આશ્વાસનની જરૂર રહેતી હોય છે. આસ્તિકોમાં જેમ ચુસ્ત હોય છે તેમ નાસ્તિકોમાં પણ ચુસ્ત હોય છે. કોઈ કોઈ વાર જેમ આસ્તિકોની શ્રદ્ધા ડગી જતી હોય છે તેમ નાસ્તિકો ચુસ્તતા—અશ્રદ્ધા પણ ડગી જતી હોય છે તેમના એક ચુસ્ત નાસ્તિક દુઃખના સમયે કેવી રીતે હનુમાન ચાલીસાનો પાઠ કરતા હોય છે તે તેમણે જણાવ્યું. ખરેખર તો માણસ અંધશ્રદ્ધાનો વિરોધી થતાં થતાં શ્રદ્ધાનો પણ વિરોધી થઈ જાય છે, પણ શ્રદ્ધાનું ઊંડાણ એટલું બધું હોય છે કે સમયે સમયે ઉપર ને ઉપર તરી આવતી હોય છે. બધા જ પ્રશ્નોના ઉત્તરો કાર્ય—કારણ સાથે હોતા નથી, જેમાં કાર્યકારણ સમજાવી શકાતું નથી અથવા સમજી શકાતું નથી, છતાં કાર્ય તો હોય જ છે, તેમાં માણસને શ્રદ્ધા થવા લાગે છે. આમ તો શ્રદ્ધા અને પ્રેમ દલીલથી પર હોય છે. દલીલથી પર હોય એ જ પ્રેમ દિવ્ય અને સ્થિર હોય છે. “આ માણસ તને કેમ ગમે છે?” એવા પ્રશ્નને દલીલોથી સમજાવી શકાય નહિ. “બસ ગમે છે” એટલું જ પર્યાપ્ત છે. પણ જો તમે દલીલો આપી શકો કે તે રૂપાળો છે, ઉદાર છે વગેરે તો તેવી દલીલોથી આવેલું આકર્ષણ સ્થિર નથી હોતું. રૂપ સ્થાયી નથી, બીજા ગુણો વગેરે પણ સ્થાયી નથી હોતા. આકર્ષણનાં કારણો જ્યારે નહિ રહે ત્યારે પ્રેમ પણ નહિ રહે. આવું જ શ્રદ્ધાનું છે. સકારણ શ્રદ્ધા મોળી હોય છે. ઊઠી જતાં કે ઓછી થઈ જતાં વાર નથી લાગતી. કારણ કે કારણો—દલીલો—પરિવર્તિત હોઈ શકે છે. એટલે પંડિતો કરતાં અભણ માણસોમાં શ્રદ્ધા-પ્રેમનું વધુ સ્થાયિત્વ જોવા મળે છે.

અમારી ચર્ચા બરાબર જામી હતી. તેથી રસ્તાની ઘણી દશ્યાવલી ઉપર ધ્યાન આપી શકાયું નહિ. હા, કેટલાક લોકોએ અત્યારે સવારના પહોરમાં જ “ગુડ નાઈટ” કરી લીધું હતું. બધાને બધી બાબતમાં રસ ન આવે. અંતે “ટોઇલેટ સ્ટોપ” આવ્યો. તમે ટોઇલેટ જાવ કે ન જાવ, દરેક દોઢેક કલાકે બસ ઊભી રહેવાની જ. ઊતરતાં જ ટોઇલેટનું બોર્ડ હોય. કોઈ ને કોઈ શોપમાંથી પસાર થવાનું એટલે ચીજવસ્તુઓ નજરે પડે. નજરે પડે એટલે લેવાનું મન થાય. બસ વ્યાપાર ચાલુ. બધે જ આ પ્રક્રિયા. મોટા ભાગે એકાદ બહેન કાઉન્ટર ઉપર ઊભી હોય. તમારી જાતે માલને ફેરવી ફેરવીને જુઓ, તેના ઉપર જ કિંમત લખી હોય, પસંદ પડે તો પેલી બહેન પાસે લઈ આવો અને પૈસા આપો. બિલ લઈને ચાલતા થાવ. કશી રકઝક નહિ. કશું બોલવાનું પણ નહિ. વાત પૂરી. ટોઇલેટમાં ભરપૂર પાણી હોય, ચોખ્ખાં હોય. ક્યાંય કશી ગંધ નહિ, લોકો ઊતરે એટલે થોડું ઘણું તો ખરીદે જ. ચા-કોફી-નાસ્તો વગેરે મળે. ચા-કોફીના કપ એવા કે ચાલુ બસે પણ પી શકાય. ઢળે નહિ. કપડાં બગડે નહિ. ફરી પાછા વિદાય થયા. રસ્તામાં ઊનવાળાં ઘેટાં અને હરણોનાં પુષ્કળ ફાર્મો આવે છે. ખરેખર તો ન્યૂઝીલૅન્ડની ઓળખ જ ઘેટાં છે. ઘણાં ખેતરોમાં ગાયો કૂંડાળામાં લાઈનસર વ્યવસ્થિત ઊભી રહેલી જોવા મળી. તેનું કારણ એ હતું કે સવારના પહોરમાં ગાયોનો માલિક જીપની પાછળ ટ્રેલરમાં દાણ ભરીને લાવે છે, જીપ ફરે તેમ ટ્રેલરમાંથી નિશ્ચિત પ્રમાણમાં દાણ નીચે પડે છે. આ ગાયો તેને ખાવા માટે લાઇનસર ગોળ કૂંડાળામાં ઊભી છે. કોઈ પડાપડી નથી કરતી, ધીરજથી ઊભી છે, તેને ખાતરી છે કે પોતાને પણ પોતાના હિસ્સાનું દાણ મળવાનું જ છે. ઓહો... ગાયોમાં પણ અનુશાસન! હા, આ ઘડતર છે. પશુઓને પણ ઘડતર કરીને અનુશાસનબદ્ધ કરી શકાય તો માણસને કેમ ન કરી શકાય? પણ ઘડતર હોવું જોઈએ. પણ હા, ઘડાયેલો માણસ જ ઘડતર કહી શકે. સર્વોચ્ચ સ્થાને માત્ર ઘડાયેલા માણસોને બેસાડો તો નીચેના માણસોમાં આપોઆપ ઘડતર આવી જશે. પણ

જો સર્વોચ્ચ સ્થાને અણઘડ માણસોને બેસાડ્યા તો પછી કોઈ આશા નહિ રાખવાની.

હવે એવા ઘાસનાં ખેતરો આવ્યાં છે કે જેનું ઘાસ એક કિલોના બાવીસથી ચાલીસ ડોલરે વેચાય છે. આને ઘાસ કહેવું તેના કરતાં તેને પાક —માલ—કહેવો વધુ ઠીક રહેશે. આ ઘાસની બહુ નિકાસ થાય છે. તે દવાના કામમાં આવે છે. આપણે ત્યાં પણ આવી અનેક વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરી શકાય તેમ છે.

અહીં ઘણાં ખેતરો છે પણ માણસો દેખાતાં નથી. બધી ખેતી, એમ કહો કે બધું પશુપાલન-ખેતી વગેરે બધું જ યંત્રોથી અને વૈજ્ઞાનિક અભિગમથી ઓછામાં ઓછાં માણસોથી થાય છે. એક માણસ અને ત્રણેક કૂતરા વીસ હજાર ઘેટાંને ચરાવી શકે છે. આ બધાને કારણે વસ્તુ સસ્તી બની છે, એટલે વિશ્વના બજારમાં તે સસ્તા ભાવે મૂકી શકે છે. આપણું ઉત્પાદન ઓછું અને ઘણાં માણસો રોકનારું હોવાથી વળી વૈજ્ઞાનિક અભિગમ ન હોવાથી સ્તર પણ ઓછો કે હલકો હોવાથી વિશ્વબજારમાં આ બધાની સામે ટકી શકાતું નથી."મેઇડ ઇન ઇન્ડિયા" જોવા મળતું નથી. આખો અભિગમ બદલાવાની જરૂર છે.

ખેતરો પૂરાં થયાં, હવે બંજરભૂમિ આવી છે. બંજર એલે ફળદ્રુપ ન હોય તેવી. ગુજરાતમાં આવી જમીન ઘણી છે. ઉત્તર ગુજરાત અને ઉત્તર સૌરાષ્ટ્રના જિલ્લામાં હજારો હેક્ટર આવી જમીન પડી છે. કુદરતે આવી જમીનમાં પણ વનસ્પતિઓ ઉત્પન્ન થાય તેવી વ્યવસ્થા કરી છે. ખાસ કરીને કેર અને કુંવરપાઠાંની. વગર વરસાદી બંજર ભૂમિમાં બહુ મોટું ઉત્પાદન લઈ શકાય. કચ્છમાં મેં એક ભાઈને કહ્યું કે "તું આવી જમીન રખાય તેટલી રાખી લે." પેલો કહે કે "શું માથું કૂટવા?" મેં કહ્યું કે ના, તારે માત્ર કેર (કેરડા) વાવી દેવાનાં, તેને પાણીની જરૂર નહિ. વગર મહેનતે તેના ઉપર હજારો મણ કેરડાં થશે, જેનું અથાણું થાય છે. બહુ મોટું બજાર મળશે. આવી જ રીતે કુંવર પાઠું જેમાંથી કુમારી આસવ વગેરે દવાઓ થાય છે, તે વાવી દો. તેમાંથી દવાઓ તો થશે જ ખોરાકમાં પણ તેનો ઉપયોગ લીવરની રક્ષા માટે કરી શકાશે. બંજર ભૂમિમાં પણ એવી ઘણી વસ્તુઓ ઉગાડી શકાય છે. જે તમને સમૃદ્ધ બનાવે. જરૂર છે નવી દિશા બતાવનારી બુદ્ધિની. બંજરભૂમિ પૂરી થઈ. ફરી પાછાં હરિયાળાં ખેતરો અને પશુઓ આવ્યાં. એક ટ્રકમાં આઠસો ઘેટાંની હેરાફેરી કરી શકાય છે, તે પણ બધાને સારી રીતે લઈ જવાનાં. દર ચાર કલાકે ટ્રક ઊભી રહે અને બધાને દાણ ખવડાવે, પાણી પિવડાવે પછી જ આગળ ચાલે. ખાસ કરીને આ ઘેટાંની પરદેશમાં નિકાસ કરવામાં આવે છે.

હવે અમે લૅક વાકાટિપુ (WAKA TIPU) પહોંચી ગયા છીએ. ન્યૂઝીલૅન્ડનું આ ત્રીજા નંબરનું મોટું સરોવર છે. તેની લંબાઈ 84 કિ.મી. છે. તે ઊંડું પણ છે. તે સીધું નથી પણ ગુજરાતી પાંચડા જેવા આકારનું છે. અહીં સોનું પણ ઘણું મળી આવતું. જેથી પ્રથમ ચાઈનીઝ લોકો અહીં આવેલા પછી ગોરા આવ્યા. આ નામ માઓરી છે. અમે બધાં નીચે ઊતર્યાં. શોપિંગ સૅન્ટર, દુકાનો, લૅકના કિનારે બેસવાની સુંદર વ્યવસ્થા છે. ક્યાંય કશી ગંદકી નથી. કેમકે અહીં ક્યાંય કોઈ દેરી કે મંદિર નથી તેમ જ સ્નાન કરનારાની ભીડ નથી. સરોવરમાંથી નીકળેલી નદીના કિનારે કિનારે ગાઢી વનરાજીમાંથી અમે પસાર થઈ રહ્યા છીએ. નદીઓ ઘણી છે. હિમશિખરવાળા પર્વતો ઘણા છે.

હવે મિરર લૅક આવ્યું. નામ ઉપરથી જ ખ્યાલ આવી ગયો હશે. દર્પણની માફક કિનારાનાં વૃક્ષો વગેરે અંદર પાણીમાં ચોખ્ખાં દેખાય છે. દશ્યો જોયા જ કરો. સામે જ હિમશિખરી પર્વતમાળા છે. એ બધી જ પાણીમાં પણ એવી જ દેખાય છે, જેવી બહાર દેખાય છે. લૅકનાં પગથિયાં લાકડાનાં છે અને તેના ઉપર જાળી જડી દેવામાં આવી છે, જેથી કોઈનો પગ લપસે નહિ. આ જંગલમાં અમુક વૃક્ષો ચારથી પાંચ હજાર વર્ષ જૂનાં છે. બન્ને તરફ વૃક્ષો જ વૃક્ષો છે. જંગલો જ જંગલો છે.

ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂઝીલૅન્ડમાં ક્યાંય ટોલટૅક્ષ જોવા ન મળ્યો. અમારો કોચ કૅપ્ટન ડેવિડ બહુ ભલો માણસ છે. એક એવી જગ્યા આવી કે જ્યાંનું પાણી બધા ભરી લે છે. તેની ગુણવત્તા બહુ ઊંચી છે. પોતપોતાનું પાણી ઢોળીને પણ સૌએ ભરી લીધું. પણ હા, અંદર પગ મુકાય નહિ, કશું નંખાય નહિ. હાથ લાંબો કરીને જ ભરી શકાય.

અને આ જુઓ, આવા ગાઢ જંગલમાં બે યુવાન છોકરીઓ અને એક જે.સી.બી.નો ડ્રાઇવર રોડ રિપેર કરી રહ્યાં છે. આ કામ આપણે ત્યાં પચીસેક માણસો કરી શકે. આ ગાઢ જંગલમાં આ બે છોકરીઓને કશો ભય નથી. ઢીંચણ સુધીનાં બૂટ અને હાથનાં મોજાં પહેરીને અપ્સરા જેવી દેખાવડી ગોરી છોકરીઓ રોડ રિપેરિંગનું કામ કરી રહી છે. કામ કરવામાં કશું લાજમેણું નથી. પેલા ઝરણાંનું પાણી પચાસ વર્ષ સુધી રાખી શકાય છે. અહીં કોઈ કોઈ વાર ત્રણસો કિલોમીટરની ગતિએ પવન ફૂંકાય છે.

એવરેસ્ટનું શિખર સર કરનારા એડમંડ હિલેરીએ આ સ્થળે બરફના પર્વતો ઉપર ચઢવાનું શિક્ષણ લીધેલું. આ બધું બહુ જ જોખમી

અને ખતરનાક સ્થાન છે.

પ્રવાસમાં હું સમાચાર જાણવા માટે રેડિયો સાથે રાખું છું. પણ આ દેશો ભારતથી એટલા બધા દૂર છે કે કોઈ પણ સ્ટેશન પકડાતું નથી. એક બીજું કારણ પણ ખરું કે અહીંના સમયનો મેળ ખાતો નથી. પણ આજે સમાચાર જાણ્યા કે ભારતમાં લોકસભાને ભંગ કરી દેવામાં આવી છે. હવે નવી ચૂંટણી થશે.

રાષ્ટ્રના વિકાસ માટે સારા રસ્તાઓ અનિવાર્ય છે. તેમાં પણ પર્વતીય પ્રદેશો માટે તો રસ્તાઓનું મહત્ત્વ ઘણું વધી જાય છે. અમે લગભગ દોઢ કિલોમીટર લાંબી હોમર ટનલ પાર કરી. ઉપર ઊંચો પર્વત છે અને તેના થડમાંથી કોતરીને કાઢેલી આ ટનલ પેલા છેડે નવા રસ્તાને મેળવી આપે છે. તેનાથી રસ્તો ટૂંકો અને સુરક્ષિત થઈ ગયો છે. હવે અમારે બે હજાર પાંચસો ફૂટ નીચે ઊતરવાનું છે. રસ્તામાં એક ઝરણાનો ધોધ આવ્યો એને અહીં ચસમા કહેવાય છે. માઓરી શબ્દ છે. મેં કહ્યું કે કાશ્મીરમાં પણ આવાં ઝરણાંને ચશ્મેશાહી કહેવાય છે. આ પર્વતમાં એટલાં બધાં ઝરણાં છે કે ગણતાં જ થાકો. આ ઝરણાંમાંથી નદી બને છે.

હવે અમારી બસ મિલફોર્ડ આવી પહોંચી છે. અમારે અહીં ઊતરીને સમુદ્રમાં જવાનું છે. ખરેખર તો આ સમુદ્રની ખાડી છે. અહીં પણ વિમાનની આવજા થઈ રહી છે. સામાન્ય રોડ ઉપર જ વિમાન ચાલી રહ્યું છે. નાનું વિમાન અહીંથી ચઢ-ઊતર કરી શકે છે. અમે બધાં નૌકામાં ગોઠવાઈ ગયાં.

23-2-04

*

25. ક્વિન્સ ટાઉન—સમુદ્ર

ક્વિન્સ ટાઉનથી લગભગ ત્રણસો કિ.મી. પશ્ચિમ તરફ અમે છેક સમુદ્ર સુધી પહોંચ્યા છીએ. રેડ બોટમાં બેસીને સમુદ્રના દૂર દૂરના ભાગમાં પહોંચ્યા. આ ખાડી છે. એટલે બન્ને તરફ ઊંચા ઊંચા પર્વતો અને ગાઢ વનરાજી છે, ઝરણાં છે. કોઈકોઈ સ્થળે શીલ (સી-લાયન)નાં ટોળાં બેઠેલાં જોવા મળે છે. શીલના શરીર ઉપર ચરબી જ ચરબી હોય છે. બધાના આગ્રહથી હું ઉપર છેક ડેક ઉપર ફરવા ગયો. અમારા જેવા દેશ-વિદેશનાં કેટલાંય પ્રવાસીઓ બોટ ઉપર છે. બધાથી હું જુદો પડું છું. સૌ કોઈનું ધ્યાન મારી તરફ જરૂર જાય છે. એક કપલ ડેકની વચ્ચોવચ્ચ બેઠું અને સૂતું છે. પુરુષ બેઠો છે અને પત્ની તેનું ઓશિકું બનાવીને સૂતી છે. કોઈનું ધ્યાન તેની તરફ નથી જતું. અહીં આ બધું સામાન્ય છે.

એક માણસે આવીને મારા કાનમાં કહ્યું કે, પણે જુઓ તો ખરા, જરાય શરમ નથી. આ લોકોને. મેં કહ્યું કે એ તરફ જોશો જ નહિ. તો કહે કે ઇચ્છા ન હોવા છતાં જોવાઈ જ જવાય છે. શું કરું? મેં કહ્યું કે "એક ખૂણામાં બેસીને માત્ર આ દશ્યને જ જોયા કરો. પછી ત્રાંસી આંખે જોવાનું મન નહિ થાય. જેમ પેટભૂખ હોય છે તેમ દશ્યભૂખ પણ હોય છે. જેને કશું ખાવાનું નથી મળ્યું તે પેટભૂખથી પીડાતો હોય છે તેમ જે લોકો બહુ જ બંધિયાર વાતાવરણમાં જીવે છે તેમને દશ્યભૂખ સતાવતી હોય છે. તમારે જોવું હોય તો જોજો. જે પડદાનશીન સ્ત્રીઓ હોય છે, તે બારી આગળ પડદાની પાછળ બેઠી રહેતી હોય છે. બારીએથી તે આવતાજતા માણસોને જોયા કરતી હોય છે. જે લોકો ભરબજારની ભીડમાં ફરતાં હોય છે, તે માત્ર રસ્તો જ જોયા કરે છે. પેલાને દશ્યભૂખ હોય છે તેમ આને દશ્યભૂખ નથી હોતી. જુઓ તમારા સિવાય અહીંની કોઈ વ્યક્તિ તેના તરફ જોતી પણ નથી, તેમ નફરત પણ કરતી નથી. તમે નફરત કરતા જાઓ છો અને વળી પાછું જોતા પણ જાઓ છો. તમારી ભૂખી આંખ ત્યાંથી ખસતી જ નથી." મને કહે કે તમારી વાત ખરી છે. આવું જ સ્ત્રીઓના ચહેરા નહિ જોનારા લોકોનું પણ થતું હશે. મેં કહ્યું કે "હા, આવા નિયમોથી સ્ત્રીઓનો શારીરિક સંપર્ક તો અટકાવી શકાય છે, પણ વાસના અટકાવી શકાતી નથી. કાશીમાં હું એક મઠમાં રહેતો હતો, તેની સામે જ એક તળાવનો કુંડ હતો. ત્યાં સ્ત્રીઓ નહાવા-ધોવા આવતી. ઘણી વાર સ્નાન કર્યા પછી વસ્ત્ર બદલતી વખતે કાળજી રાખવા છતાં પણ વસ્ત્ર આઘુંપાછું થઈ જતું. આવાં દશ્યો જોવા માટે કેટલાક લોકો તલસી રહેતા. આ દશ્યભૂખ છે. જેમ જેમ વધુ ને વધુ કઠોર નિયમો સ્વીકારતા જાવ તેમ તેમ આવી ભૂખ વધતી જાય. આ લોકોને આવી ભૂખ નથી એટલે કોઈ જોતું પણ નથી અને આપણને છે, એટલે વારંવાર આંખ ન પાડવા છતાં પણ ત્યાં જ પહોંચી જાય છે."

રેડ બોટ ભ્રમણ કરીને પાછી આવી ગઈ, અને વળી પાછા બસમાં બેસીને હોમરટનલથી પાછા એ જ રસ્તે અમે ક્વિન્સ ટાઉન જઈ રહ્યા છીએ.

વારાફરતી બધાંએ ગાવા માંડ્યું. 86 વર્ષનાં નલિનીબહેન દલાલે "મંગળ મંદિર ખોલો" અને 'એક જ દે ચિનગારી" ગાવાનું શરૂ કર્યું. પછી પ્રવીણભાઈ કોટકનો વારો આવ્યો અને પછી મધુબહેન અને જેસિકા સાથે મળીને કાઠિયાવાડી ઉચ્ચારણમાં લગ્નગીતો ગાવા લાગ્યાં. ગીતનો ભાવ કાંઈક આવો હતો.

શ્રીરામ પરણવા માટે જાન લઈને જઈ રહ્યા છે. એક ભાઈ હાથી ઉપર, બીજો ઘોડા ઉપર અને શ્રીરામ પાલખીમાં બેઠા છે. સીતાજી સ્તંભ ઉપર ચઢીચઢીને આવનાર જાનને જોઈ રહ્યાં છે. કેટલી બધી ઉત્કંઠા, કેટલીબધી તીવ્રતા, કેટલી બધી લગન હશે! લગન હોય તેનાં જ લગ્ન કરવાં જોઈએ. લગન વિનાનાં સૂકાં હાડકાંનો હસ્તમેળાપ કરાવવાનો કશો અર્થ નથી.

પણ સીતાજીને નિમિત્ત કરીને રચાયેલું ગીત હવે ખરાં વરકન્યા ઉપર આવ્યું. અમદાવાદથી 'જાન્યું" આવી રહી છે અને સૌથી પહેલાં ઝડપાયા રતિલાલ; મધુબહેને તેમને ઘોડા ઉપર બેસાડી દીધા, લાલાણીને હાથી ઉપર બેસાડ્યા અને હવે સ્તંભ ઉપર ચઢીને આંખ ઉપર હથેળીની છાજલી બનાવીને રાહ જોતાં તો કહેવાં જ જોઈએ. બધાં ખડખડાટ હસી પડ્યાં, હા, રતિલાલ સૌથી વધુ હસ્યા. પણ મધુબહેન આટલેથી અટક્યાં નહિ, તેમણે તો આશિષને પણ ઝપાટામાં લીધો અને તેજસબહેન થાંભલા ઉપર ચઢીને 'વાટું જોઈ રિયાં" કહ્યું.

લોકો લાફિંગક્લબોમાં જઈને કૃત્રિમ હસે છે, પણ જો હળવાશભર્યું જીવન જીવતાં આવડે તો ઘરમાં જ લાફિંગક્લબ કરી શકાય છે. સૌની સાથે હું પણ સામાન્ય માણસ તરીકે ભળી જાઉં છું. એ જોઈને ઘણાને નવાઈ લાગે છે.

હવે આશિષનો વારો આવ્યો છે. “આજ રે કાનુડે વહાલે અમથું અંતર કીધું રે” નરસિંહ મહેતાનું આ ભજન આશિષે સુંદર રીતે ગાયું. મને થયું કે સારું થયું કે તે ગવૈયો થતાં થતાં આ વ્યાપારી થઈ ગયો, નહિ તો...” મેં આ ભજનનો અર્થભાવ સમજાવ્યો. ભજનો અને ગીતો ગાતાં ગાતાં અમે ક્વિન્સ ટાઉન પહોંચી ગયાં. છસ્સો કિલોમીટરની જર્ની કરીને પણ જાણે કાંઈ જ નહિ. કોઈને થાક લાગ્યો નથી. મહારાજે રસોઈ બનાવી રાખી છે. સૌ જમ્યાં અને રાત્રે અમારા રૂમમાં ભેગાં મળીને ચર્ચા કરી. મોડે સુધી ચર્ચા થતી રહી.

*

26. ક્વિન્સ ટાઉનથી એરોટાઉન

સવારે બધા તૈયાર થઈ ગયા. અહીં ક્વિન્સ ટાઉનથી અત્યારે અમારે 20 કિ.મી. દૂર એરોટાઉન જવાનું છે. એરોટાઉનની પ્રસિદ્ધિ સોના માટે છે. અહીં નદીના પ્રવાહમાં જે રેતી તણાઈને આવતી તેમાં સોનાનું પ્રમાણ ઘણું વધારે રહેતું. આ સોનાથી આકર્ષાઈને પ્રથમ ચાઈનીઝ લોકો આવ્યા. તેમણે સોનું ભેગું કર્યું, ત્યાં તો તેમની પાછળ પાછળ ગોરી પ્રજા પણ આવી ગઈ. ગ્લાડસ્ટન ક્ષેત્રમાં પહેલું સોનું મળ્યું. પછી આ એરોરિવરમાં મળવા લાગ્યું. પ્રાચીન પદ્ધતિથી રેતીમાંથી સોનું કઢાતું હતું. ત્યારે એક કિલો પથ્થરોમાં છસ્સો ગ્રામ સોનું મળી રહેતું. પણ પછી ધીરે ધીરે તે માત્રા ઘટવા લાગી. હવે ટનમાંથી પણ એટલું સોનું મળતું નથી એટલે આ રિફાઈનરિ બંધ કરી દેવાઈ છે. હવે લોકો સોનું લેવા માટે અહીં આવતા નથી, પણ તેને જોવા માટે આવે છે.

ચાઈનીઝ લોકો પોતાની સાથે પોતાની વનસ્પતિઓ લઈ આવ્યા હતા જેમાંના કેટલાક ફૂલ-છોડ અહીં નાખ્યા હતા તે હવે આ લોકોને એટલા બધા હેરાન કરે છે કે કાઢવા માગે તો પણ નીકળતા નથી. ચારે તરફ ફેલાઈ ગયા છે. આ જ કારણસર અહીં કોઈ બીજ કે છોડ વગેરેને લાવવા દેતા નથી. આપણા ગુજરાતમાં અત્યારે ગાંડા બાવળે જેમ દાટ વાળ્યો છે, તેમ અહીં પણ થઈ શકે છે. માનો કે કોઈ ગાંડા બાવળનાં થોડાંક બીજો અહીં નાખી દે તો જોતજોતામાં તે ફેલાઈ જાય, સારામાં સારી ભૂમિને નકામી બનાવી દે. આપણે આજે આ ગાંડા બાવળને મૂળમાંથી કાઢી નાખવા કરોડોની યોજનાઓ બનાવીએ છીએ પણ વ્યર્થ. તે જતા નથી, વધ્યા જ કરે છે.

આપણે બે પ્રકારની સૃષ્ટિ માનીએ છીએ. એક બ્રહ્માની અને બીજી વિશ્વામિત્રની. મુસ્લિમો પણ બે પ્રકારની સૃષ્ટિ માને છે. એક અલ્લાની બનાવેલી તથા બીજી શૈતાનની બનાવેલી. ગાંડા બાવળો વગેરેને શૈતાની સૃષ્ટિ કહી શકાય. બહુ ઝડપથી વધે, કાંટા જ કાંટા, કાંટો વાગે તો છ મહિનાનો ખાટલો અને સારામાં સારી જમીન ઉપરની સારી વનસ્પતિની જગ્યાએ પોતાને ફેલાવી દે. લોકો ત્રાસી જાય. માણસોમાં પણ આવી સૃષ્ટિ હોઈ શકે છે. ગાંડા બાવળની માફક બહુ ઝડપથી વસ્તીવધારો થઈ જાય. વાતવાતમાં ઝઘડી પડનારી કાંટા જ કાંટા જેવી, જ્યાં સારાં માણસો વસતાં હોય ત્યાંની ભૂમિને દખલ કરીને દૂર દૂર સુધી પોતાનો વધારો—પસારો કરી દેનારી. ગમે તેવા પ્રયત્નો કરો તોપણ તેને દૂર ન કરી શકાય તેવી, સતત પીડા દેનારી આવી વસ્તી પણ ગાંડા બાવળની માફક ત્રાસરૂપ થઈ શકે છે. જોકે જ્યાંજ્યાં આવા પુષ્કળ ગાંડા બાવળ થાય છે ત્યાંની વસ્તી તેને કાપીને બાળીને કોલસા બનાવે છે. આમાંથી રોજી ઉત્પન્ન થાય છે. ગરીબ માણસોની આજીવિકા ઊભી થાય છે. ઓસ્ટ્રેલિયા-ન્યૂઝીલૅન્ડવાળા પ્રથમથી જ સાવધાન છે કે આવાં બીજ આ દેશમાં આવી ન જાય. એટલે હવાઈ મથકો ઉપર કસ્ટમવાળા ભારે તકેદારી રાખે છે. આપણે અસાવધ પ્રજા છીએ, બાવળો વધી ગયા છે, ખેતી કરવા દેતા નથી, અટકવાનું નામ પણ લેતા નથી. ભવિષ્યમાં ઘણો ભાગ બાવળોનો થઈ જશે એવું લાગે છે. આ બાવળ એ વિશ્વામિત્રની સૃષ્ટિ કહી શકાય.

અમે એરોટાઉન પહોંચ્યા છીએ. અહીં ત્રણ નદીઓનો સંગમ થાય છે. એરો, કાવારુ અને સોટોવર. ત્રણેનો સંગમ થતો નથી. અમે એરોટાઉન જોયું અને હવે અમે બુંગી જમ્પ જોવા જઈ રહ્યા છીએ. અમે જોયું કે લગભગ ત્રણસો ફૂટથી પણ વધારે ઊંચાઈથી નીચે નદીમાં કૂદકો મારવાની વ્યવસ્થા છે. નિશ્ચિત ડોલર ભરીને ટિકિટ લો તો જ જમ્પ મારવા દે. જેને ગંભીર ઓપરેશન કરાવ્યું હોય, જેને બ્લડપ્રેશર કે હૃદયરોગ હોય, જેને પેશાબ થઈ જવાની બીમારી હોય—આવા માણસોને જમ્પ કરવા દેતા નથી. અમે જોયું કે એક વીસેક વર્ષની છોકરી પગે દોરડું બંધાવીને તૈયાર ઊભી છે. આંખની પલકમાં તેણે કૂદકો માર્યો અને ત્રણસો ફૂટથી નીચે પડી. પણ નદીના પાણીને સ્પર્શી નહિ. ઊંધા માથે જમ્પ મારીને થોડીક સેકંડો સુધી તે ઘડિયાળના લોલકની માફક ડોલતી રહી. પછી નીચેથી એક નાની નાવ નજીક આવી. તેમાં તેને લઈ લેવામાં આવી. તે નાવમાં સૂઈ ગઈ અને કર્મચારીઓએ તેના પગમાંથી દોરડું છોડી કાઢ્યું. પછી તેને નિશ્ચિત પ્લૅટફૉર્મ ઉપર ઉતારી દીધી. થોડી જ વારમાં એક બીજી છોકરીએ પણ જમ્પ લગાવ્યો. પછી એક પુરુષે પણ જમ્પ લગાવ્યો, ફરી પાછી એક છોકરી કૂદી. અમારા દેખતાં દેખતાં ચાર માણસોએ જમ્પ લગાવ્યો જેમાં ત્રણ છોકરીઓ અને એક છોકરો હતો. મેં લાલાણીને કહ્યું કે જુઓ, પુરુષોની તુલનામાં ઊંડો જમ્પ લગાવવાનું સાહસ છોકરીઓ ત્રણ ગણું વધારે કરે છે. આને કોણ અબળા કહી શકે? લાલાણીનું કહેવું છે કે “એ તો પ્રાચીનકાળથી એવું છે કે અંધારા કૂવામાં કૂદી પડવાનું સાહસ તેમનું જન્મજાત રહ્યું છે. આપણે ત્યાં પહેલાં

ગામકૂવામાં બધી સ્ત્રીઓ જ કૂદી પડતી, પુરુષોએ ભાગ્યે જ આવું સાહસ કર્યું હશે.”

અમારામાંથી કોઈ આવું જમ્પિંગ કરવા તૈયાર થતું નથી. અમારા સૌની ઇચ્છા છોંતેર વર્ષના દસ્તૂરજી ઉપર છે. પણ દસ્તૂરજીનું કહેવું છે કે—અહીં અગિયારી નથી એટલે તમારી ઇચ્છા પૂરી ન કરી શકવાની લાચારી છે.

અમે વિદાય થયા અને એરા નદીના કિનારે વસેલા એરો ટાઉનમાંથી પસાર થયા. પુરાતનનગરમાં કલર સિવાય બીજો કશો ફેરફાર કરી શકાય નહિ. પ્રાચીનનગર છે. અમે મ્યુઝિયમ જોયું. આજના સમાચારપત્રમાં સૌથી મોટા સમાચાર પંદર સ્કૂલો બંધ કરવાના છે. કારણ કે પૂરતા વિદ્યાર્થીઓ મળતા નથી. બીજી તરફ વાલીઓ આ સ્કૂલોને ચાલુ રાખવાના પક્ષમાં છે. અહીં એક પ્રાથમિક સ્કૂલનો ખર્ચ આપણી એક કૉલેજ જેટલો આવે છે. વસ્તી દૂર દૂર વસી હોવાથી કેટલીક જગ્યાએ પ્રાથમિક શાળાના છાત્રને 60 કિ.મી. દૂર ભણવા જવું પડે છે. સામાન્યતઃ એકસો કિલોમીટર વચ્ચે એક સ્કૂલ હોય છે. બસના દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને લાવવા-લઈ જવામાં આવે છે. વસ્તી ઘણી ઓછી છે.

એક બીજા સમાચાર છે કે બે ભારતીયોને પોલીસે પકડી લીધા. કારણ કે એ ઘરેઘરે ફરી ફરીને લોકોને તંત્ર-મંત્રના દ્વારા તેમના નડતર અને પ્રશ્નો ઉકેલવા બાબત પૈસા લેતા હતા. સમાચારપત્રમાં લખ્યું છે કે ભારતમાં આવું બધું સામાન્ય હોય છે, પણ અહીં આવું ન ચાલે. ભારતમાં પણ જો આવા લેભાગુઓને પોલીસ પકડે તો ઘણાં લોકો છેતરાતાં બચી શકે. આવી ધરપકડોથી તરત જ આવી પ્રવૃત્તિઓ બંધ થઈ જાય છે.

અમે પર્વત ઉપર જવા માટે ગન્ડોલામાં બેઠા. આ નગર એટલું બધું રમણીય છે કે ઘણી હિન્દી ફિલ્મોનું શૂટિંગ અહીં થાય છે તેવું નરેન્દ્રનું કહેવું છે. અહીં ચારે તરફ કેટલાંય ગ્લાઇડરો ઊડી રહ્યાં છે. લોકો પોતપોતાનાં ગ્લાઇડરો લઇને આવે છે અને પર્વતોની નિશ્ચિત જગ્યાએથી દોડીને નીચે કૂદકો મારે છે અને ગ્લાઇડર તરવા માંડે છે. આખા શહેર ઉપર આંટા મારીને પછી નીચે વિશાળ ચોકમાં ઊતરે છે. રંગ-બેરંગી કેટલાંય ગ્લાઇડરો ઊડી રહ્યાં છે. જેમાં મોટા ભાગે એક જ માણસ બેઠો હોય છે. પણ કોઈ ટિકિટ ભરે તો એક બીજા માણસને બેસાડીને ઊડનારાં પણ છે.

અમે બધા નીચે ઊતર્યા. સામેના સ્ટેડિયમમાં બેસવાની સીટો ઉપર બેસીને લંચ લઈ રહ્યા છીએ. કેટલાંય ગ્લાઇડરો ઊડી રહ્યાં છે તેમાંથી એક અમારી સામે જ ચોકમાં ઊતર્યું. પેલા માણસે આખું ગ્લાઇડર સંકેલીને એક નાની થેલીમાં પેક કરી લીધું અને એ થેલીને પોતાની પીઠ ઉપર બાંધીને ચાલતો થયો. કોઈ મજૂર વગેરેની કશી જરૂર નહિ. કદાચ પાંચ-સાત કિલોનું વજન હશે. આટલું હલકું મટીરિયલ પણ મજબૂત એવું કે આખા માણસનો ભાર લઈને અધ્ધર હવામાં તર્યા કરે.

લંચ લઈને બધાં પાછાં ક્વિન્સ ટાઉન પહોંચી ગયાં. રાત રોકાયાં. ચર્ચા તો હોય જ.

*

27. ક્વિન્સ ટાઉનથી ક્રાઈસ્ટ ચર્ચ

અમારો બત્રીસ માણસોનો પ્રવાસ છેલ્લા સત્તર દિવસથી ચાલી રહ્યો છે. પ્રવાસની સાથે સાથે લગભગ રોજે ચાલુ બસમાં અને રાત્રે પણ સગવડ હોય તો અમે ચર્ચા કરીએ છીએ. પ્રવાસીઓ મને પ્રશ્ન પૂછે છે અને હું શશક્તિ પ્રમાણે ઉત્તર આપું છું. ગઈ કાલે જે ચર્ચા થઈ તે વધુ મહત્ત્વની હતી. પ્રશ્ન હતો "હિન્દુ પ્રજાના ધાર્મિક પતનનાં કારણો કયાં કયાં?" પ્રશ્ન તો બહુ મહત્ત્વનો હતો પણ વધુ આળો પણ હતો. મારો ઉત્તર હતોઃ 1. અસમાનતાપૂર્વકનો અધિકારવાદ, 2. યજ્ઞો, 3. મોક્ષ માટે પત્નીત્યાગનો આદર્શ અને 4. દુઃખનું મૂળ, ઇચ્છાશશક્તિના નાશનું દર્શન.

1. બહુ વિસ્તાર નહિ કરીએ. ધર્મવ્યવસ્થા અધિકારવાદ સાથે કરાઈ, અને અધિકાર વર્ણ પ્રમાણે અપાયા. આ વર્ણ જ આગળ જતાં જાતિવાદમાં પરિણત થયો. યોગ્યતાને પ્રાધાન્ય ન મળ્યું. વર્ણવાદ આગળ જતાં વંશવાદ થયો. સમાનતાનું સ્થાન ન રહ્યું. ઉપર અને નીચેના માણસને જન્મથી જ અત્યંત ભિન્ન માનવામાં આવ્યો અને અકારણ પૂજ્યતા અને અકારણ નીચતા સ્વીકારાઈ. એથી પ્રજાને ન્યાયપૂર્ણ જીવન ન મળ્યું. જ્યારે ધાર્મિક સમાનતાવાળા ધર્મો ભારતમાં પ્રવેશ્યા ત્યારે તેની સામે આ વ્યવસ્થા ટકી શકી નહિ. પ્રજાનો નીચેનો તિરસ્કૃત વર્ગ દૂર ભાગવા માંડ્યો અને કાળાંતરે દુશ્મન પણ થયો.

2. પ્રત્યેક સમયે પ્રત્યેક ધર્મની પાસે એક સર્વોચ્ચ કર્મ હોય છે. આપણી પાસે સર્વોચ્ચ કર્મ હતું—"યજ્ઞ." પ્રાચીનકાળથી આ યજ્ઞો ચાલ્યા આવે છે. પ્રાચીનકાળમાં તેમાં બહુ જ હિંસા થતી, પછી થોડું પરિવર્તન થયું, પણ આ સર્વોચ્ચ કર્મ ચાલુ રહ્યું. જે કર્મથી પ્રજાનો કોઈ પ્રશ્ન ઉકેલાતો ન હોય તે કર્મ તરફ પ્રજાનું તન-મન-ધન વાળી દેવામાં આવે તો તે કલ્યાણકારી ન થઈ શકે. આ સર્વોચ્ચ કર્મના દ્વારા ઘણું કરીને પણ કશું ન મેળવવાનું થતું રહ્યું. એથી પ્રજાનો વિકાસ ન થઈ શક્યો. આજે પણ કેટ-કેટલી કુંડીઓના યજ્ઞો થાય છે અને પરિણામશૂન્યતા ભોગવાય છે. ખરેખર તો કેટલાક લોકોની વધુ ને વધુ આજીવિકા ચાલે કે આવક વધે એ માટે પૂરી પ્રજાને આ કર્મ તરફ વાળવામાં આવી લાગે છે. લક્ષ્ય હતું સ્વર્ગ, પરલોક, ધર્મ. આ લોકને લક્ષ્યમાંથી જાણે બાકાત કરી નાખ્યો હોય તેમ પરલોકની જ વાતને સર્વોચ્ચ મહત્ત્વ અપાયું.

3. પરલોકની પ્રાપ્તિ માટે ગૃહત્યાગ અનિવાર્ય મનાયો, જેમાં પત્ની- ત્યાગ મુખ્ય રહ્યો. યજ્ઞોવાળા સજોડે યજ્ઞો કરતા હતા અને સ્વર્ગમાં પણ સજોડે જતા હતા. પણ પછી સ્વર્ગનું વધુ વિશુદ્ધ રૂપ મોક્ષ આવ્યું. જેમાં આત્મા એકલો જ જઈ શકે. તે માટે તેણે સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવો જરૂરી થયો. યજ્ઞોમાં હિંસા થતી હતી તે વાત સાચી પણ જોડાં ખંડિત થતાં ન હતાં, જ્યારે મોક્ષમાં હિંસા તો અટકી ગઈ, પણ જોડાં ખંડિત થવા લાગ્યાં. કોઈ વ્યક્તિને મોક્ષની તીવ્ર તાલાવેલી લાગે (લગાડવામાં આવે) પછી તેણે ગૃહત્યાગ કરીને પરિવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવાની, જેમાં પત્નીનો ત્યાગ પણ ખરો.

કોઈ વાર એવું બને કે પત્ની ત્રાસ આપનારી હોય, કુલક્ષણી હોય અને તેમાંથી છૂટવાનો કોઈ આરો ન દેખાતો હોય અને વ્યક્તિ ગૃહત્યાગના નામે પત્નીત્યાગથી દુઃખથી મુક્ત થાય તો તે વાત સમજી શકાય, પણ પત્ની નિર્દોષ હોય, સુશીલ હોય, પતિવ્રતા હોય, આદર્શ સન્નારી હોય તોપણ તેનો ત્યાગ કરવો જરૂરી ગણાય. એટલું જ નહિ, આવા ત્યાગીને સર્વોચ્ચ પૂજ્યતા અપાય, આવો ત્યાગી પછી આવા પત્નીત્યાગને સર્વોચ્ચ ત્યાગનો આદર્શ આપે અને લોકો તે રસ્તે વળી જાય. પોતાની પત્નીનો ત્યાગ કરીને બીજાની પત્નીઓના હાથની રસોઈ જીવનભર જમ્યા કરે. પરાવલંબી જીવન જીવતા થઈ જાય અને તેને પણ ગૌરવભર્યું જીવન માનવા લાગે. આ પતનનું એક મહત્ત્વનું કારણ છે. ખરેખર તો તદ્દન નિર્દોષ પત્નીનો મોક્ષ માટે ત્યાગ કરવો એ હિંસા જ છે. પેલા યજ્ઞની હિંસા કરતાં પણ મોટી હિંસા છે. વચનભંગ છે, તેને પાપ અરે મહાપાપ મનાવું જોઈએ, જેથી લોકો તેનાથી બચે, પણ જ્યારે તેને જ સર્વોચ્ચ આદર્શ માની લેવામાં આવે તો પ્રજાનું કલ્યાણ ન થાય. પ્રજા ગુમરાહ બને. અકુદરતી એટલે અનીશ્વરીય માર્ગે જીવન જીવતી થઈ જાય.

4. ચોથું કારણ, ઇચછાશશક્તિનો નાશ કરાવનારું દર્શન. સંસારમાં માત્ર દુઃખ જ દુઃખ છે અને મોક્ષમાં માત્ર સુખ જ સુખ છે. અને દુઃખનું મૂળ કારણ ઇચ્છા છે. ઇચ્છાહીનતા એ જ સુખનું કારણ છે એટલે આધ્યાત્મિક સાધના દ્વારા ઇચ્છામાત્રનો નાશ કરીને ઇચ્છારહિત જીવન જીવવું એ સર્વોચ્ચ પદ છે. આ પ્રકારના દર્શનથી પ્રજામાં ઇચ્છાહીનતા પ્રસરવા લાગી, જેથી પ્રજા અને રાજા

મહત્ત્વાકાંક્ષા વિનાનાં બન્યાં, આ પતનનું ચોથું કારણ હતું. ખરેખર તો પ્રજાને મહત્ત્વાકાંક્ષી થવાની પ્રેરણા આપવી જોઈએ જેથી મહાન્ પુરુષો પેદા થાય.

ચર્ચાનો વિષય પરંપરાથી જુદો હતો એટલે તરત જ બધા માટે સ્વીકાર્ય ન પણ થઈ શકે. પણ જેમ જેમ માણસ વિચાર કરતો થશે તેમ તેમ તેને આમાં તથ્ય જણાશે.

હવે અમે ક્વિન્સ ટાઉનથી હતા ત્યાં ને ત્યાં એટલે કે ક્રાઇસ્ટ ચર્ચ તરફ વિદાય થઈ રહ્યા છીએ. શ્રી નરેન્દ્રે રોજના નિયમ પ્રમાણે નવકારમંત્ર બોલાવ્યો. અમે ન્યૂઝીલૅન્ડના દક્ષિણ ટાપુ ઉપર પહેલાં પૂર્વના છેડે ગયા, પછી બસના દ્વારા પશ્ચિમ છેડે આવ્યા અને હવે ફરી પાછા પૂર્વના છેડે જઈ રહ્યા છીએ. મોટેલની સેક્રેટરી બહેને બસમાં આવીને અમને વિદાય આપી. બસ ચાલી નીકળી. ન્યૂઝીલૅન્ડમાં લીલોતરીની વાત કરવાની હોય જ નહિ. કારણ કે અહીં લીલોતરી વિનાની જગ્યા મળવી કઠિન છે. એટલે વૃક્ષોથી લીલાછમ પર્વતોની વચ્ચે અમે જઈ રહ્યા છીએ. આ બધું ક્ષેત્ર ફળફળાદિનું છે. ભારતમાં જ નહિ, વિશ્વભરમાં અહીંનાં સફરજનોનો નિકાસ થાય છે. સફરજનોનો બગીચો જોયો. એક એક વૃક્ષને એટલાં બધાં સફરજન લાગ્યાં હોય છે કે ડાળીઓ તૂટી ન પડે તે માટે કેટલાય ટેકા આપવા પડ્યા છે. માણસે જ્ઞાન-વિજ્ઞાનના દ્વારા વધુ ખેતઉત્પાદન, વધુ ફળઉત્પાદન અને વધુ દૂધઉત્પાદન મેળવ્યું છે. જો આ જંગલી વૃક્ષ હોત તો આવા ટેકા આપવા ન પડ્યા હોત. જો ગાયો પણ જંગલી દશામાં હોત તો આટલું બધું દૂધ ઉત્પન્ન ન થઈ શક્યું હોત. માત્ર તેનું વાછરડું ધાવે અને જીવે તેટલું જ થઈ શક્યું હોત.

એટલે એમ કહી શકાય કે કુદરતી વ્યવસ્થામાં માણસે પોતાના જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો ઉમેરો કરીને તેને વધુ ઉત્પાદક બનાવી છે. આ જ સમૃદ્ધિનું કારણ છે. અહીં એક બીજી વિશેષતા દેખાય છે. ફાર્મો છે, બગીચા છે, પણ કામ કરતાં માણસો નથી દેખાતાં. ખેતમજૂરો નથી દેખાતા. નરેન્દ્રનું કહેવું છે કે આ લોકો સવારના ટાઢા પહોરના બેત્રણ કલાક કામ કરે છે. જ્ઞાન-વિજ્ઞાનના દ્વારા તેઓ બેએક કલાકમાં પૂરા દિવસનું કામ કરી લે છે. પછી તડકો થતાં જ ઘરભેગા થઈ જાય છે. કાળી મજૂરી કોઈનેય કરવી પડતી નથી. જો શ્રમની સાથે જ્ઞાન-વિજ્ઞાનને જોડવામાં ન આવે તો માણસને કાળી મજૂરી કરીને પણ પેટ ભરવું કઠિન થઈ જાય. માત્ર શ્રમને જ મહત્ત્વ આપનારું દર્શન લોકોને આ રસ્તે લઈ જાય છે. કાળી મજૂરી કરો અને અડધા ભૂખ્યા રહો. પછી અધ્યાત્મ આવે, સંતોષ માનો. સંતોષ માનો પછી પ્રજામાં સ્થાયી ગરીબી પલાંઠી વાળીને બેસી જાય. પણ માત્ર શ્રમ જ નહિ, જ્ઞાન-વિજ્ઞાનપૂર્વકના શ્રમનું દર્શન આવે તો હળવી મજૂરી કરો—થોડો સમય કરો, અને સમૃદ્ધ બનો. અહીં આ બીજું દર્શન કામ કરે છે. એટલે દેશ અને પ્રજા સમૃદ્ધ છે.

રસ્તામાં એક ટોઇલેટ સ્ટોપેજ ઉપર અમે ઊભા છીએ. અમારા જેવી બીજી બસો પણ ઊભી છે. એક બસના કોચકૅપ્ટને અમારું ધ્યાન ખેંચ્યું. મારા કરતાં પણ ઊંચો, તંદુરસ્ત પહેલવાન જેવો, દેખાવડો અને રંગે થોડો ઘઉંવર્ણો. મને ખ્યાલ આવી ગયો કે આ માઓરી છે. હું તેને જોતો રહ્યો ત્યાં તો તે જાતે જ અમારી પાસે આવ્યો અને ગુજરાતીમાં બોલ્યો, “ચાલો ચાલો, નમસ્તે.” અમને બધાને નવાઈ લાગી. આ તો ગુજરાતી બોલે છે. ત્યાં તો બધાને ખડખડાટ હસાવતાં તે બોલ્યો “ચાલો ચાલો મારી બૈરી રાહ જુએ છે” બધાં ખડખડાટ હસી પડ્યાં. તેને કેટલાંક ગુજરાતી વાક્યો આવડે છે. તે સમજી ગયો હતો કે આ બસ ગુજરાતીઓની છે. તેનો ફોટો પાડ્યો અને “આવજો... આવજો” કહીને વિદાય થયો.

અમે ક્રોમવેલ પહોંચ્યા છીએ. આ ફળની નગરી છે. બસ ફળો જ ફળો છે. ઢગલાબંધ, લોકો જરૂર ખરીદે અને ઘરે લઈ જાય. અમે પણ ખરીદ્યાં. લોકો એકબીજાને લાવી લાવીને ખવડાવે છે. ખાવા કરતાં ખવડાવવાનો આનંદ જુદો જ છે. અમારી બસમાં આખો દિવસ કાંઈ ને કાંઈ ખાવાનું ચાલતું જ હોય છે.

હવે મેકેન્જી ક્ષેત્ર આવ્યું છે. અહીં ઘણાંબધાં હેલિકોપ્ટરો પડ્યાં છે, પ્રવાસીઓને ઉડ્ડયન કરાવવા માટે અને આ લૅક પુકાકી આવ્યું. આ માઉન્ટકૂક આવ્યો. એ સાત હજાર ફૂટ ઊંચો છે તોપણ સૌથી ઊંચો ગણાય છે.

આ મેકેન્જીક્ષેત્ર છે એટલે થોડી તેની વાત કરીએ. મેકેન્જી નામનો એક માણસ હતો. તેની પાસે શિક્ષણ પામેલો સુંદર કૂતરો હતો. આ મેકેન્જી પોતાના કૂતરાના દ્વારા ઘેટાંના વાડામાંથી એક ઘેટું પકડી મંગાવતો, અને લોકોને ખબર પડી ગઈ. પંચાયત ભેગી થઈ અને મેકેન્જી તથા કૂતરાને દેહાંત દંડની સજા ફટકારી. મેકેન્જીએ હાથ જોડીને પંચાયતને પ્રાર્થના કરી કે અપરાધ મારો છે, કૂતરાનો નથી, કૂતરો તો મારી આજ્ઞા પ્રમાણે કરતો હતો એટલે. તેની હત્યા ન કરો. પંચાયતના ગળે વાત ઊતરી અને કૂતરાની સજા રદ કરી. મેકેન્જીને દેહાંત

દંડ દીધા પછી કૂતરાએ ખાવાપીવાનું છોડી દીધું અને અંતે તે મરી ગયો. લોકોએ તે કૂતરાનું એક સરસ પૂતળું મૂકીને તેનું સ્મારક બનાવ્યું છે. બધી પ્રવાસી બસો અહીં ઊભી રહે છે અને કૂતરાની સાથે ફોટા પડાવે છે. અમે પણ તેમ જ કર્યું.

અને આ નજીકમાં જ ચર્ચ છે. એનું પૂરું નામ છે “ચર્ચ ઓફ ગુડ શેફર્ડ” અમે બધા અંદર દર્શન કરવા ગયા. એક પાદરી ઊભા હતા, મારો લગભગ નિયમ છે કે હું જ્યાં કોઈ મંદિરમાં દર્શન કરવા જાઉં ત્યાં પેટીમાં કે પૂજારીને કાંઈ ને કાંઈ પૈસા મૂકું કે આપું. જીવનમાં કદી પણ લુખ્ખા ન થવું જોઈએ. ભગવાને આપ્યું હોય તો તેનો સતત વિનિમય કરતા રહેવું જોઈએ. મેં પેટીમાં પૈસા નાખ્યા એટલું જ નહિ, લોકોને પણ પૈસા નાખવાની પ્રેરણા આપી. જેની પાસે ન હતા તેમને મેં મારી મુઠ્ઠીમાંથી આપીને પણ નંખાવ્યા. આ જંગલમાં આ એકલું ચર્ચ ચાલતું હશે તો તેનો નિભાવ તો કરવો જ જોઈએ ને! પેલા પાદરી મારી પ્રક્રિયાને જોઈ રહ્યા હતા. તે સમજ્યા. હું પણ પાદરી જ છું. એટલે તેમણે મને પૂછ્યું કે શું તમે “એંગ્લો ઇન્ડિયન ચર્ચના છો?” મેં કહ્યું કે “ના હું હિન્દુ પ્રિસ્ટ છું. પણ અમારા માટે બધાં ધર્મસ્થાનો ભગવાનનું મંદિર જ છે, એટલે અમે બધાં અહીં દર્શન કરવા આવ્યાં છીએ.” તે તો ખુશખુશ થઈ ગયા. કોઈ દિવસ એવો આવશે કે જ્યારે ધર્મગુરુઓ પોતપોતાના અનુયાયીઓને સંકુચિતતાની જગ્યાએ વિશાળતાની ભાવના શિખવાડશે. આ ભરવાડોનું ચર્ચ છે. કારણ કે અહીં ભરવાડો વધુ રહેતા હતા.

ચાલુ બસે સમય પસાર કરવા માટે સૌ સૌએ પોતપોતાના વિશિષ્ટ અનુભવો સંભળાવવા માંડ્યા. કારણ કે હજી અમારે બસો ને સિત્તેર કિલોમીટર જવાનું છે. બધાના અનુભવો બહુ રોચક રહ્યા પણ અહીં નોંધવા શક્ય નથી.

હવે લૅક ટીકાપૂ આવ્યું છે. બસ ઊભી રહી અને બધા ઊતર્યા અને લંચ લાવેલા તે લીધું. કોરિયન પ્રવાસીઓ પણ લંચ લેવા ઊતર્યા છે. અમારી બસ “મેન” કંપનીની છે. તે કંપની પાસે આવી ત્રણસો બસો છે. કોચ કૅપ્ટનને પૂછ્યું કે તમારું યુનિયન છે? તો કહે કે, છે, પણ હું થોડા દિવસ રહીને પછી નીકળી ગયો છું. કેમકે મને યુનિયન જરૂરી લાગતું નથી. જે કાંઈ મળે છે તે યોગ્ય જ છે. તેનું કહેવું છે કે લગભગ સોએક પ્રકારનાં જુદાં જુદાં યુનિયનો છે. પણ હડતાલો પડતી નથી. પચીસ જ ઘરોનું ગામ કિંપબેલ આવ્યું. અહીં ગામડાં નાનાં નાનાં છે. પચાસ ઘર તો બહુ થઈ ગયાં. પણ સગવડો બધી જ. બધી જમીન ખાનગી હોય છે. ડુંગરાના ડુંગરાઓ ખાનગી માલિકીના છે. સરકારની દખલ નથી, એક શાહમૃગોનું ફાર્મ પણ આવ્યું. પછી તો ઘણાં આવ્યાં. અહીં લોકો શાહમૃગને પણ ઉછેરે છે. અહીં ટ્રકો મોટા ભાગે રાત્રે ચાલે છે જેથી બીજા દિવસે સવારે તાજી વસ્તુઓ મળે અને વાહનવ્યવહારમાં અડચણ ન થાય. અહીં ઉદ્યોગો લગભગ નથી. માત્ર પશુઓ અને તેને લગતી વસ્તુઓની હેરાફેરી થાય છે. ચેરાલ્ડીન આવ્યું, ટોઇલેટસ્ટોપ આવ્યો. ઓછામાં ઓછી દશ એકર જમીન હોય તે જ ખેતી અને પશુપાલન કરી શકે, નહિ તો નહિ.

અમે જે બસમાં પ્રવાસ કરીએ છીએ તે ચાર લાખ કિલોમીટર ચાલી ચૂકી છે. તોપણ નવા જેવી જ લાગે છે. આ એરાલ્ડીનમાં વૃદ્ધો વધારે રહે છે. ઘઉંનાં પુષ્કળ ખેતરો છે. અહીં ગાયો માટેના સાંઢનું ફાર્મ છે. અહીં વિશેષ રૂપથી સાંઢોનો ઉછેર થાય છે. આ જાતવાન સાંઢ આખા દેશમાં મોકલવામાં આવે છે જેથી વધુ દૂધ દેનારો જાતવાન વંશ ઉત્પન્ન થાય. એક રીતે એમ કહી શકાય કે જે ઉત્તમ છે તેને જ રહેવા દો, તેનો વધારો થવા દો, પણ જે સાવ ઊતરતું છે તેને સમાપ્ત થઈ જવા દો, તેનો ઢગલો વધારશો તો ક્વૉલિટી બગડશે. માણસોમાં પણ આવો નિયમ લાગુ કરી શકાય? ઊલટું તો નથી થઈ રહ્યું ને? કેટલીયે નદીઓ કેટલાંયે ફાર્મો વગેરે જોતા જોતા અમે હવે ક્રાઇસ્ટ ચર્ચમાં પ્રવેશી રહ્યા છીએ. ચાર દિવસથી એક જ બસમાં અમે ભ્રમણ કરી રહ્યા છીએ. હવે અમે કોચકૅપ્ટનથી જુદા પડીશું એટલે સૌએ તેમનો આભાર માન્યો. તાળીઓથી તેને વધાવ્યો. અમારા સ્થાને પહોંચી ગયા. મધુરતાથી છૂટા પડવું જોઈએ. કડવાશથી નહિ. તેમાં પણ જેણે આપણી સાથે મધુરતાનો વ્યવહાર રાખ્યો હોય તેની સાથે તો કડવાશ ન જ કરાય. અમારો કોચકૅપ્ટન બહુ સારો—ભલો માણસ હતો. પ્રત્યેક કોચકૅપ્ટનની વિદાય વખતે અમે કાંઈ ને કાંઈ આપીએ છીએ, પણ મને હમેશાં તે ઓછું લાગે છે. એટલે હું મારા તરફથી સૌને જુદું જ આપું છું. જે માણસોએ આપણી સેવા કરી હોય તેની કદર કરવા ટાણે કદી પણ કંજૂસાઈ ન કરવી જોઈએ. તે વખતે તો મન મૂકીને આપવું જોઈએ. અમે ક્રાઇસ્ટ ચર્ચમાં રાત રોકાયા.

24-2-04

*

28. વેલિંગ્ટનમાં-1

અમારા પ્રવાસમાં એક દિવસ માટે બે ફાંટા પડી રહ્યા છે. અમે ત્રણ જણા ન્યૂઝીલૅન્ડની રાજધાની વેલિંગ્ટન જઈએ છીએ અને બાકીના બધા રોટોરુઆ જઈ રહ્યા છે. વાત એમ બની છે કે વેલિંગ્ટનમાં શ્રી રમણભાઈ પટેલ રહે છે. તેમના હાથમાં મારી થોડીક કૅસેટો આવી ગઈ હશે તે લાલાણી તથા મને વારંવાર ફોન કરીને ન્યૂઝીલૅન્ડ આવવાનો કાર્યક્રમ ગોઠવવા છેલ્લા એક વર્ષથી જણાવતા હતા. યોગાનુયોગ મારે આ ટૂરમાં જવાનું થયું. અમારે વેલિંગ્ટન તો જવાનું હતું નહિ, પણ રમણભાઈનો અત્યંત આગ્રહ હોવાથી જેમતેમ કરીને અમે એક દિવસ કાઢ્યો છે. તેમણે મારી આવવા-જવાની ટિકિટ પણ મોકલી દીધી છે. લાલાણી અને ઉકાભાઈ પણ મારી સાથે જોડાયા છે. અમે ત્રણે જણા સવારના હવાઈ મથકે પહોંચી ગયા અને વેલિંગ્ટનના વિમાનમાં બેસી ગયા. અને સાંજ પડતાં પડતાં વેલિંગ્ટન પહોંચી ગયા. અમને લેવા માટે હવાઈમથકે શ્રી રમણભાઈ ઉપરાંત બીજા પણ ચાર-પાંચ ભાઈઓ આવ્યા. અમે સૌની સાથે રમણભાઈના ત્યાં પહોંચી ગયા. અમારો ઉતારો અહીં જ છે.

શ્રી રમણભાઈ બારડોલી પાસેના મતીઆ પટેલ છે. શ્રી રમણભાઈ વર્ષો પહેલાં અહીં આવીને સ્થાયી થયા છે. તેમનું કહેવું છે કે આ માઓરી લોકો તો ભારતથી જ આવેલા છે. તેમનાં નામ હીરા, અનીતા, માઈ વગેરે છે. પહેલાં એ લોકો નદી-નાળાં-પર્વત-ભૂમિ વગેરેની પૂજા કરે છે, આ બધું આપણને મળતું આવે છે. માઓરીઓમાં પણ ઘણી પેટા જાતિઓ છે. તેમના અંદર અંદર ઝઘડા બહુ ચાલતા હતા. તેમના દરેકના સરદારો હોય છે. દોઢસો વર્ષ ઉપર આ માઓરી અને ગોરાઓ વચ્ચે બહુ યુદ્ધો થતાં. માઓરી આ ગોરાઓને કાચા ને કાચા ખાઈ જતા, પણ પછી બન્ને વચ્ચે સમાધાન થયું. હવે બધા શાંતિથી રહે છે. ગોરાઓમાં પૂરો યુરોપ અહીં છે. પણ અંગ્રેજો વધારે છે. શરૂઆતમાં માત્ર અંગ્રેજોને જ અહીં પ્રવેશ અપાતો. બીજા કોઈને નહિ. પણ પછી પ્રવેશ ઉદાર થયો. હવે બધા યુરોપિયનો અહીં વસે છે. આપણા જેવા એશિયનો પણ વસે છે. સર્વ પ્રથમ અહીં જેમ્સ કૂક આવેલો, તેણે અંગ્રેજોને અહીં મોકલ્યા. ધીરે ધીરે અંગ્રેજોએ અહીં પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપી દીધું. માઓરી લોકો હવે તો મોટા ભાગે ખ્રિસ્તીધર્મી થઈ ગયા છે. તોપણ પોતાનું જૂનું કલ્ચર સાચવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. માઓરી લોકોની કોઈ લિપિ નથી તેમ જ કોઈ ધર્મગ્રંથ નથી. તેમની પ્રાચીન લિપિ દક્ષિણ ભારતની ગોળ ગોળ લિપિ જેવી હતી, પણ હવે ખાસ રહી નથી. માઓરી પોતાનાં મડદાંને દાટે છે. આપણી માફક હજી પણ રોકકળ કરે છે. ઘણુંબધું આપણને મળતું આવે છે. તેમનામાં હજી પણ વડીલશાહી ચાલે છે. મારઝૂડ પણ કરી શકાય છે. માઓરી લોકો ખાસ ભણતા નથી, મજૂરી જ કરી જાણે છે. સરકારે ઘણા પૈસા આપ્યા હોવા છતાં હતા ત્યાં ને ત્યાં જ રહી ગયા છે. આ લોકોનો ખોરાક બહુ વધારે એટલે બધા જ બહુ જાડા જોવા મળશે. ઓસ્ટ્રેલિયાના એબોરિજિનની માફક ઢોલ જેવા પેટવાળા નહિ, પણ હટ્ટાકટ્ટા મજબૂત શરીરવાળા અને દેખાવડા પણ ખરા. મીટ બહુ જ ખાતા હોવાથી તેમને અનેક રોગો થયા કરે છે. બહુ પછાત જીવન જીવે છે.

શ્રી રમણભાઈની બહુ મોટી ફરિયાદ છે કે અહીં એવા એવા ધર્મપુરુષો આવે છે જે માત્ર અંધશ્રદ્ધા ફેલાવીને પૈસા લઈને ચાલ્યા જાય છે. પ્રજાને ધર્મપુરુષો પ્રત્યે થોડી અશ્રદ્ધા થઈ છે. અહીં બાલાબહેન થોમ્સન નામનાં ગુજરાતી બહેન FM રેડિયો ચલાવે છે અને રોજ મારાં પ્રવચનોનો થોડો ભાગ મૂકે છે. મને નવાઈ લાગી. મને કહે કે બાલાબહેન સંગીતગાયિકા કમલ બારોટની બહેન છે. અમે વાતો કરી રહ્યા છીએ ત્યાં તો રેડિયો લઈને આવ્યાં. મારું જ પ્રવચન ચાલી રહ્યું હતું. મને સુખદ આશ્ચર્ય થયું. મકાનની મોટી મોટી બારીઓમાંથી જોઉં છું તો ચારે તરફ લીલાછમ ડુંગરા જ ડુંગરા છે. મનોરમ દૃશ્ય છે. સૂર્યોદય થઈ ચૂક્યો છે, પણ ફોગ હોવાથી વાતાવરણ ધુમ્મસભર્યું છે. કાશ્મીર જેવું દૃશ્ય છે. રમણભાઈનું કહેવું છે કે અહીં કલ્યાણજી આનંદજી વગેરે સંગીતકારો પણ મારે ત્યાં આવેલા. આ બધું જોઈને ખુશ ખુશ થઈ ગયેલા.

અમે વેલિંગ્ટન જોવા નીકળ્યા છીએ. માઓરી લોકો અહીં શહેરમાં ઓછા રહે છે. તેમની આવક ઘણી ઓછી છે, એટલે 20 કિ.મી. દૂર સરકારી મકાનોમાં રહે છે. હવે નવ વાગી રહ્યા છે અને ધીરે ધીરે દુકાનો ખૂલી રહી છે. શ્રી રમણભાઈ સિત્તેર વર્ષ વટાવી ચૂક્યા છે પણ કાર બહુ જ ઝડપથી ચલાવે છે. વળાંકોમાં પણ ધીમી પાડતા નથી. એટલે ઉકાભાઈ ગભરાયા કરે છે. મને કાનમાં ધીરે રહીને કહ્યું કે "આપણે ઘરે પાછા જવાનું છે ને?" તેમનાથી રહેવાયું નહિ એટલે તેમણે રમણભાઈને કહ્યું કે "તમે કાર બહુ જ ઝડપથી ચલાવો છો. આ

શહેર છે, જરા ધીમી ચલાવો તો સારું." રમણભાઈએ હસીને જવાબ આપ્યો કે એક વાર ત્રણચાર વૃદ્ધોને લઈને હું ક્યાંક જતો હતો અને 140 કિ.મી.ની ઝડપે કાર ચલાવતો હતો એટલે તમારી જ માફક એક વૃદ્ધે ધીમી ચલાવવાનું કહ્યું તો મેં કહ્યું કે "ચિંતા ન કરશો, અહીં જંગલમાં ઘણાં લાકડાં તૈયાર પડ્યાં હોય છે, તમારી બધી વિધિ કરી દઈશું." આ વાત સાંભળ્યા પછી તો ઉકાભાઈનો ડર ખૂબ વધી ગયો. છેક સુધી ડરતા જ રહ્યા.

અહીં હૉસ્પિટલ ફ્રી છે. શ્રી રમણભાઈનાં પત્ની આ દેખાય તે હૉસ્પિટલમાં કાર્ય કરે છે. બ્રિટનની માફક અહીં પણ બેકાર લોકોને બેકારી- ભથ્થું મળે છે. બહારથી કેટલાક મુસ્લિમો નિરાશ્રિતોના રૂપમાં આવ્યા છે, પણ તેઓ ઝઘડા નથી કરતા, શાંતિથી રહે છે. ધમાલ કરે તો રહી શકાય જ નહિ. આ બુદ્ધિસ્ટ કેન્દ્ર છે. ગોરાઓનું આકર્ષણ બુદ્ધિઝમ તરફ ખરું, આપણી તરફ નથી. આપણા ગુરુઓ આવે છે તે હિન્દુઇઝમનું આકર્ષણ ઊભું કરી શકતા નથી.

અમારે મ્યુઝિયમ જોવું છે. શ્રી રમણભાઈએ એક ચાર-પાંચ માળનું લગભગ બસો ફૂટનું લાંબું મકાન બતાવ્યું જે હોટલ છે. તેમનું કહેવું છે કે આ હોટલ પહેલાં મ્યુઝિયમવાળી જગ્યાએ હતી, પણ પછી આવડી તોતિંગ જેમની તેમ ખસેડીને છેક અહીં લઈ આવ્યા. અને ત્યાં મ્યુઝિયમ બનાવ્યું. મને નવાઈ લાગી. રેલવેના પાટા ગોઠવીને આ સિમેન્ટ-કૉંક્રિટનું હજારો ટનવાળું મકાન જરાય તોડફોડ કર્યા વિના જેમનું તેમ અહીં ગોઠવી દીધું છે. અને અત્યારે હોટલ ચાલે છે. હવે આ હોટલને "મ્યુઝિયમ હોટલ" કહેવાય છે. તેમનું કહેવું છે કે "1925માં સર્વપ્રથમ મારી પત્ની દેવીના પિતા અહીં આવેલા. નાવમાંથી ઊતરતાં જ અહીં વિસા મળી જતા, ત્યારે અહીં કશું કામ ન હતું. એક અઠવાડિયાનો એક શિલિંગ પગાર મળતો હતો. તોપણ આપણા લોકો અહીં આવતા અને રહેતા. ત્યારે અંગ્રેજોનું રાજ્ય હતું. અત્યારે પણ છે. પણ તે નામમાત્રનું છે. બાકી બધું અહીંના ગોરાઓ જ ચલાવે છે. હવે કોલોની નથી રહ્યું તોપણ સર્વોચ્ચ સ્થાન તો બ્રિટનની રાણીનું જ છે. અત્યારે હેરન પાર્ક નામની મહિલા પ્રધાનમંત્રી છે અને ગવર્નર જનરલ પણ એક મહિલા જ છે. બન્ને મહિલાઓ રાજ્ય ચલાવે છે. તે પહેલાં હાઈકોર્ટની જજ હતી. અહીં પૂરી પ્રવૃત્તિઓમાં પચાસથી સાઠ ટકા મહિલાઓ જ કામ કરતી દેખાશે. પુરુષો ઘરમાં રહે છે. અહીં સ્ત્રીઓનું જ વધારે ચાલે છે. પુરુષોએ તો કહ્યાગરા કંથ થઈને રહેવું પડે છે. આપણી ભારતીય સ્ત્રીઓ પરણીને પોતાને મળેલા હકનો ઉપયોગ પોતાના પિયરના માણસોને બોલાવવામાં કરે છે. પુરુષોનાં સગાંવહાલાં પછી બોલાવે છે. અહીં સ્ત્રીઓ વિના પુરુષોને ચાલતું નથી એટલે દબાયેલા રહે છે.

અમે વાતો કરીએ છીએ ત્યાં તો પાર્લમેન્ટભવન આવી ગયું. ઓહોહો મારાથી શબ્દ નીકળી પડ્યો. આ તો બહુ વિચિત્ર ડિઝાઈન છે. જાણે મધમાખીઓનો મધપૂડો જોઈ લ્યો. અહીંનું પાર્લમેન્ટભવન પાંચ-સાત માળનું ઊંચું છે અને માખીના મધપૂડા જેવા આકારનું ગોળ—જરા શંકુ જેવું છે. દેખાવ સુંદર છે. અંદર સગવડો પણ સરસ હશે જ. આ દેશની વસ્તી માત્ર પાંત્રીસ લાખની છે, એટલે તેમાં બેસનારા સભ્યો પણ થોડા જ હશે. તેના પાછળના ભાગમાં થોડો ચોક છે. પણ આગળ ચોક નથી. ભારત જેવું તો નહિ જ. આ આખું ભવ્ય ભવન રબ્બરની જાડી પ્લેટ ઉપર બાંધ્યું છે, જેથી ધરતીકંપમાં પણ કશી આંચ ન આવે. પંદરેક વર્ષ થયાં આ ભવન બંધાયું છે. આ બાજુ ચીનનું દૂતાલય છે. તે તરત જ ઓળખાઈ જાય છે. અમે પાછળના ચોકમાં ગયા. એક નાનું બાળક એકલું મારી પાસે આવ્યું અને હાથ મેળવી ગયું. અઢી વર્ષનું માંડ હશે. થોડે દૂર તેના પપ્પા ઊભા છે. કદાચ તેણે જ મોકલ્યું હશે. મારા વિચિત્ર વેશથી ન તો ગભરાયું, ન શરમાયું. ઘડતર જ એવું છે. અહીં જૂની પાર્લમેન્ટનું ભવન પણ છે અને બીજાં ભવનો પણ છે. બધાં સુંદર છે.

પહેલાં અહીં ઘણી ફૅક્ટરીઓ હતી, પણ મજૂરી મોંઘી હોવાથી બધી બંધ થઈ ગઈ છે. નમૂનાઓ ચીન કે ભારત મોકલે છે. ત્યાં સસ્તી મજૂરીમાં તૈયાર થઈને પાછા આવે છે અને વેચાય છે. આમ તો આ રમતનો દેશ છે. ક્રિકેટ તો ખાસ. આઠ-દશ વર્ષનાં બાળકો ક્રિકેટ રમી રહ્યાં છે. તેમનાં મા-બાપ ઊભાં ઊભાં જોઈ રહ્યાં છે. શ્રી ગોવિંદ લાલાણીનું કહેવું છે કે "ક્રિકેટની ટીમો બધી પુરુષોની જ હોય છે, સ્ત્રીઓની ભાગ્યે જ હોય છે, કેમકે સ્ત્રીઓ આપણા જેટલી દોડાદોડી નથી કરી શકતી. તે કોમળ છે. તેને પુરુષ સમોવડી થવા કઠોર ન બનાવવી જોઈએ."

સન 1939માં જે યુદ્ધ થયેલું તેમાં જે યોદ્ધાઓ શહીદ થયેલા તેનું અહીં સ્મારક છે. એક ભૂતપૂર્વ પ્રધાનમંત્રીનું પૂતળું પણ છે. જેનું નામ જોન બૅલેન્સ હતું. એક બીજું પૂતળું રિચાર્ડ જોન સીડોનનું છે. તે M.P. હતા. લેબર પક્ષના આદ્યસ્થાપક હતા. અહીં પહેલાં યુનિયનોનું બહુ જોર હતું. વારંવાર હડતાલો પાડતા એટલે પછી થાકીને હવે બધું ખાનગીકરણ કરી નાખ્યું છે. હવે બેકારીનો પ્રશ્ન થઈ રહ્યો છે.

રોજીઓ બધી સસ્તા દેશો તરફ ચાલી ગઈ છે. ઉકાભાઈ યુનિયનોના વિરોધી છે, જ્યારે રમણભાઈ સમર્થક છે. બન્ને વચ્ચે ઉગ્ર ચર્ચા થઈ ગઈ. વાત બીજે વાળવા મેં પ્રયત્ન કર્યો પણ રમણભાઈ જલદી છોડે તેવા નથી. ચર્ચા લાંબી ચાલી અને મંદિરો સુધી પહોંચી. રમણભાઈ નવાં નવાં મોટાં મોટાં મંદિરો બંધાય તેના વિરોધી છે. તેમાં પણ વ્યક્તિપૂજાના તો બહુ જ વિરોધી છે. જેમતેમ બન્નેને શાંત કર્યા. અમે છેક દરિયા કિનારે પહોંચી ગયા. અહીં પાસે જ હવાઈ મથક છે. હોટેલો અને મોટેલો. કારણ કે પ્રતિવર્ષ 20 લાખ લોકો અહીં ફરવા આવે છે. પશ્ચિમી જીવનવ્યવસ્થામાં સગાંવહાલાં કે મિત્રો કોઈના ઘરે ન ઊતરે; હોટલમાં ઊતરે. પછી હળેમળે—જમે. તેથી હોટલ ઉદ્યોગ ઘણો ચાલે છે. કોઈના ત્યાં ઊતરવાથી તેને અગવડ થાય તેનો વિચાર તે પહેલાં કરે છે. અહીં આ બંદર છે. મોટી મોટી સ્ટીમરો આવે છે. મોટું વિશાળ બંદર અને હવાઈ મથક પણ છે. જમ્બોજેટ વિમાન અહીં નજીકમાં જ ઊતરે છે.

મારે એક બીજા રેડિયો સ્ટેશન માટે ઇન્ટરવ્યૂ આપવા જવાનું છે. અહીં બે રેડિયો સ્ટેશનો ગુજરાતી પ્રજા માટે ચાલે છે. સરકાર મદદ કરે છે, જેથી પોતપોતાની ભાષા અને કલ્ચરની વાતોનો પ્રચાર કરી શકાય. અહીં ઘણાં ખાનગી રેડિયો સ્ટેશનો છે. અમે કૅમેરાના બે રોલ ધોવા આપ્યા. અહીં પુષ્કળ મોંઘવારી છે. દશ ડોલરમાં રોલ મળે અને બીજા દશ ડોલર ધોવાના થાય. લગભગ એક ડોલરનું એક ચિત્ર પડ્યું કહેવાય. દેશમાંથી આવતા લોકોએ આવી વસ્તુઓ દેશમાંથી જ લઈ આવવી અને દેશમાં જઈને રોલ ધોવડાવવા જોઈએ જેથી સસ્તા પડે.

આ તરફ નવી બાંધેલી મસ્જિદ છે. પહેલાં આ ભવન બૅન્કનું હતું. તે વેચાતું લીધું અને અહીં મસ્જિદ બનાવી છે. પશ્ચિમી જીવન-વ્યવસ્થામાં બીજા ધર્મોને માન્યતા અપાય છે. તમે તમારી રીતે ઉપાસના કરી શકો છો. આપણું મંદિર પણ છે. એમાં મારે પ્રવચન કરવા આજે જવાનું છે. મંદિરના પ્રાંગણમાં મ. ગાંધીજીની પ્રતિમા હતી તે કોઈ કાઢીને લઈ ગયું છે. તોડફોડ માટે નહિ પણ પ્રતિમા- સંગ્રહ માટે કોઈ લઈ ગયું હશે. પહેલાં આવી જ રીતે હનુમાનજીનીપ્રતિમા પણ કોઈ લઈ ગયેલું. હવે કેટલાંક દૂતાલયો આવ્યાં છે. આમ થોડા સમયમાં રાજધાની વેલિંગ્ટન ફરીને હવે અમે રેડિયો ઇન્ટર્વ્યૂ આપવા માટે પહોંચી ગયા છીએ.

25-2-04

*

29. વેલિંગ્ટનમાં-2

અમે બધા પ્રીતિબહેન પટેલના ત્યાં પહોંચી ગયા છીએ. તેઓ F.M. રેડિયો ચલાવે છે, તેમની ઇચ્છા મારો ઇન્ટર્વ્યૂ લેવાનો હોવાથી આ કાર્યક્રમ ગોઠવાયો છે. તેમનો પહેલો પ્રશ્ન આશ્રમોની પ્રવૃત્તિ બાબત હતો. મારો ઉત્તર હતો કે અમો કોઈ પંથ, સંપ્રદાય, પરિવાર કે મંડળ ચલાવતા નથી. આ બધાં પહેલેથી વિભાજિત હિન્દુ પ્રજાને વધુ ને વધુ વિભાજિત કરે છે. જેથી પ્રજા દુર્બળ થાય છે અને ગૂંચવાય છે. વળી વ્યક્તિપૂજા અને વંશપૂજા વધે છે. એટલે મારું સૂત્ર છે—"સંપ્રદાયમુક્ત ધાર્મિકતા" અર્થાત્ સંપ્રદાય વિનાની ધાર્મિકતા હોવી જોઈએ. અમારા ત્રણે આશ્રમોમાં માનવનતાવાદી પ્રવૃત્તિઓ થાય છે. પણ તેના માટે દેશમાં કે વિદેશમાં ક્યાંય કશો ફંડફાળો નહિ કરવાનો. ધર્મપુરુષો ઉપર લોકો આક્ષેપ કરે છે કે આ બધા ફંડફાળો કરવા માટે જ ધર્મનો ઉપયોગ કરે છે. કાંઈક સાચું પણ છે. એટલે પ્રથમથી જ અમે નક્કી કર્યું છે કે સહજ રીતે જે આવક થાય તેનો ઉપયોગ માનવતાનાં કાર્યોમાં કરવાનો. ફંડફાળો નહિ કરવાનો. અમે કોઈને શિષ્યો બનાવતા નથી. બલકે એમ કહો કે ગુરુપ્રથાનો હું વિરોધી છું. કોઈને પણ ગુરુ કરવા કે બ્રહ્મ સંબંધ લેવો એ જરૂરી નથી. એટલું જ નહિ, તેનાથી હાનિ પણ થાય છે. સામાન્ય જ્ઞાન પણ જેને નથી હોતું તે ગુરુ થઈને પગ ધોવડાવી પિવડાવે છે, એંઠું ખવડાવે છે અને પોતાની અને પછી પોતાના વંશની પૂજા કરાવે છે. જેટલા ગુરુ તેટલા ભગવાન અને જેટલા ગુરુ તેટલાં વિભાજન થાય છે. પ્રત્યેક ગુરુ પોતાનું અલગ ટોળું કરે છે અને તેને મોટું કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આને તેઓ ધર્મપ્રચાર કહે છે. આ બરાબર નથી એટલે ગુરુ કરાવવાની જરૂર જ નથી. પરમાત્મા જ સૌથી મોટો ગુરુ છે.

વિદેશોમાં વસતા ભારતીય હિન્દુઓ માટે સંસ્કૃતિ ટકી રહે તેવું માર્ગદર્શન માગતો પ્રશ્ન પ્રીતિબહેને પૂછ્યો. મારો ઉત્તર હતો કે સંસ્કૃતિ સનાતન નથી હોતી. તે પ્રભાવિત થતી જ હોય છે. એટલે તેમાં પરિવર્તન પણ થતું હોય છે. દેશમાં પણ સંસ્કૃતિનું રૂપ ઘણું બદલાયું છે. એટલે અહીં રહેનારો યુવાવર્ગ પણ પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિથી પ્રભાવિત થવાનો જ છે. આપણે તે સહન કરવું જોઈએ અને અમુક અંશે સ્વીકારવું પણ પડે. ભાષા, વસ્ત્રો, રહન-સહન, લગ્નો વગેરે દરેક બાબતમાં અહીંની છાપ નવી પેઢી ઉપર પડવાની જ છે. જો તેનાથી દૂર ભાગશો કે બચવાનો રક્ષણાત્મક રસ્તો શોધશો તો દુઃખી દુઃખી થઈ જશો. વિશ્વ આખું નજીક આવી રહ્યું છે એટલે એકબીજામાં ભળવાનું જ છે. એક વૈશ્વિક સંસ્કૃતિનું નિર્માણ થઈ રહ્યું છે. તેને સમજવા—સ્વીકારવાનો પ્રયત્ન કરવો પડશે.

બહેનનો પ્રશ્ન હતો કે "વૈશ્વિક માનવધર્મ કેવો હશે?" મારો ઉત્તર હતો કે બાહ્યાચારથી લગભગ મુક્ત, માનવતાવાદી હશે. બાહ્યાચાર એટલે પોતાની અલગ ધાર્મિક ઓળખ આપનારાં તત્ત્વોથી મુક્ત. બસ તમે મનુષ્ય તરીકે જ ઓળખાવ, ટીલાં-ટપકાં, ચોટી કે દાઢી વગેરે બાહ્ય દેખાવનું મહત્ત્વ રાખ્યા વિના માત્ર મનુષ્ય તરીકે ઓળખાવાય એટલું બસ થશે. અને કર્મકાંડોમાં રચ્યાપચ્યા રહેવા કરતાં માનવસેવામાં રચ્યાપચ્યા રહેનારને સાધુ-સંતો ધાર્મિક પુરુષ કહેવામાં આવે. જેનાથી માનવતાના પ્રશ્નો ઉકેલાય તે જ કર્મોને મહત્ત્વ આપવું જોઈએ. બહેન તથા ભાઈઓનો વ્યવહાર બહુ સારો રહ્યો. "આકાશવાણી ભારતભવન" નામથી તેમનું રેડિયો સ્ટેશન કામ કરે છે. અમે વિદાય થયા અને રમણભાઈના ત્યાં આવી ગયા. જમ્યા, થોડો આરામ કર્યો અને સનાતન મંદિરમાં પ્રવચન કરવા વિદાય થયા.

મંદિર સરસ છે, પૂજારી મને ઓળખે છે. શ્રોતાઓથી મંદિર ભરાઈ ગયું. પ્રવચન પછી સૌનો આગ્રહ હતો કે દશ-વીસ દિવસ માટે તમે અહીં જરૂર આવો. સૌની પ્રેમ-શ્રદ્ધા ભરી વિદાય લઈને અમે નીકળ્યા. હજી વિમાનને ત્રણ-ચાર કલાકની વાર હતી, તેટલો સમય ફરવાનું હતું. શ્રી રમણભાઈ વેલિંગ્ટનની સૌથી ઊંચી જગ્યાએ લઈ ગયા. તેમનું કહેવું છે કે સર્વપ્રથમ વાર જ્યારે ગોરા લોકો અહીં આવ્યા ત્યારે માઓરી લોકોએ તેમને મારી નાખેલા. ફરી બીજી વાર ગોરા લોકો આવ્યા અને આ તોપ લેતા આવ્યા હતા. ધક્કા મારીને અહીં ઊંચે ચઢાવી અને ભડાકો કરીને બધા માઓરી લોકોને મારી નાખ્યા. તે વખતની આ તોપ અહીં પડી છે. માઓરી લોકો પાસે તીરકામઠાં જ હતાં તેથી પહોંચી ન શક્યા.

ભારતની પણ લગભગ આવી જ કથા છે. વર્ણવ્યવસ્થા અને અહિંસાવાદે મોટા ભાગની પ્રજાને શસ્ત્રવિમુખ રાખી તેથી આક્રાન્તાઓને વિજય મેળવવો અને તેને સ્થાયી કરવો—એમ બન્ને સરળ રહ્યું. હવે માઓરીવંશ શુદ્ધ રહ્યો નથી. ગોરાઓથી, ચીનાઓથી અને ભારતીયો વગેરેથી તે સંયુક્ત થઈ ગયો છે. મોટા ભાગે વિજયી પ્રજા, પરાજિત પ્રજાની સ્ત્રીઓને ભોગ્યા બનાવતી હોય છે. પરાજિત પ્રજાની સ્ત્રીઓ

પણ આવા સંબંધોને સ્વીકારી લેવા મજબૂર થઈ જતી હોય છે. જો વિજયી પ્રજા ચઢતી કક્ષાની હોય અને પરાજિત પ્રજા ઊતરતી કક્ષાની હોય (મોટા ભાગે આવું જ બનતું હોય છે) તો આવું ઓછું બને છે, અથવા રાજીખુશીથી બને છે. પણ જો વિજયી પ્રજા ઊતરતી કક્ષાની હોય અને પરાજિત પ્રજા ઉત્તમ પ્રકારની હોય તો આવું ઘણું બને છે. ભારતમાં અંગ્રેજોના દ્વારા સ્ત્રીઓની તથા મંદિરોની સતામણી લગભગ નથી થઈ, જ્યારે મુસ્લિમકાળમાં આ બન્ને ક્ષેત્રોમાં ઘણા અનર્થો થયા છે. એટલે હિન્દુ પ્રજાને અંગ્રેજો પ્રત્યે ધિક્કાર થયો નથી, જ્યારે મુસ્લિમ શાસકો પ્રત્યે પ્રેમ થયો નથી. અહીં માઓરીલોકો માટે ચાર-પાંચ સીટોની અનામત છે. લેબર પક્ષ તેમને અનામત આપવાનો હામી છે, જ્યારે નેશનલ પક્ષ તેનો વિરોધી છે. તેનું કહેવું છે કે એક દેશમાં બે કાયદા રખાય નહિ. સૌના માટે એક સરખો જ નિયમ રહેવો જોઈએ. નોકરીમાં કે શિક્ષણસંસ્થાઓમાં અનામત નથી. અહીંની ચોકલેટો ઘણી વખણાય છે. અમે થોડી સ્ટોરમાંથી ખરીદી જેથી બધાને વહેંચવાના કામમાં આવે. અહીંની કેડબરી ચોકલેટો વિશ્વભરમાં ખવાય છે. ડેરી ઉદ્યોગ અહીં બહુ મોટો છે. અમે ચોકલેટો લઈને બહાર નીકળી રહ્યા હતા ત્યાં શ્રી ભરતભાઈ થેલી ભરીને ચોકલેટો લઈ આવ્યા અને આપી ગયા. હું જોઉં છું કે એક ગોરું છોકરું શેરીમાંથી સાઇકલ ઉપર નીકળ્યું. મુખ્ય રસ્તા પાસે સાઇકલ ઊભી રાખી અને બન્ને તરફ જોયું પછી જ મુખ્ય રસ્તા ઉપર આવ્યું. આવી શિસ્ત જો બચપણથી આપણે આપીએ તો 80 ટકા અકસ્માતો અટકી જાય. અમે હવાઈ મથક ઉપર પહોંચી ગયા. વિમાન સમયસર છે. બધું પતાવીને વિમાનમાં બેસી ગયા, અમારે રોટોરુઆ જવાનું છે. અહીં અમારા પ્રવાસીઓ અમારી રાહ જુએ છે.

25-2-04

*

30. રોટોરુઆ

રોટોરુઆ પહોંચ્યા ત્યારે સાંજના સવાસાત થયા છે. અહીં સાડાનવ વાગ્યા સુધી અજવાળું રહે છે. એટલે અત્યારે આપણા ચાર-પાંચ વાગ્યા જેવું વાતાવરણ છે. અમે ટૅક્સી કરી અને અમારી હોટલ તરફ આગળ વધ્યા. ડ્રાઇવરે સામે ચાલીને અમારો સામાન ઉપાડીને ડીકીમાં ગોઠવ્યો. રસ્તામાં જોયું તો ગાયો જ ગાયો છે. આ બધાં માઓરીનાં ખેતરો અને ગાયો છે. અહીં માઓરી લોકો વધારે રહે છે. રસ્તામાં કબરસ્તાન આવ્યું, જેમાં મોટી મોટી કબરો નથી પણ નાની નાની પ્લેટો મૂકેલી છે. ડ્રાઇવરે પોતે જાતે જ બધો સામાન ઉતારીને કાઉન્ટર આગળ ગોઠવ્યો. અમારી ટૂર બહાર ભ્રમણ કરવા ગઈ છે. તોપણ અમને રૂમોની ચાવીઓ આપી અને અમે રૂમોમાં ગોઠવાયા. થોડી જ વારમાં બધા સાથીઓ આવી પહોંચ્યા. અમને જુદા થયાને માત્ર ચોવીસ જ કલાક થયા છે તો પણ જાણે આખું વર્ષ વીતી ગયું હોય તેમ સૌને લાગ્યું. બધાં એક જ વાત કહેતાં હતાં કે તમારા વિના બધું સૂનું સૂનું લાગતું હતું. માણસ માણસની ઓથે જીવન જીવે છે. નિઃસ્વાર્થભાવે નજીક આવવું અને એકબીજાને વિશ્વસનીય સાથ-સહયોગ આપવો એજ ઓથ છે. ચર્ચા તો થાય જ—અમે શું શું કર્યું તેનો રિપોર્ટ લાલાણી અને ઉકાભાઈએ આપ્યો. ઉકાભાઈ તો કહે કે કારની ગતિથી હજી પણ ફફડાટ થઈ આવ્યો છે. ઉકાભાઈ થોડા ગમ્મતી માણસ છે. એટલે બધાં તેમની સાથે હળવાશથી વાતો કરે છે. લાગે જ નહિ કે આ અગિયાર સ્ટોરનો માલિક છે. થાક્યાં પાક્યાં બધાં સૂઈ ગયાં.

સવારે ચા-નાસ્તો કરીને ભ્રમણ કરવા નીકળી પડ્યાં. આ રોટોરુઆને “સલ્ફરસિટી” કહેવાય છે. ધરતીમાં પડેલી કેટલીયે તિરાડોમાંથી સતત વરાળનો ધોધ નીકળ્યા કરે છે. પહેલાં કોઈ જ્વાળામુખી થયો હશે તેની બાકી રહેલી ઉષ્ણતા હજી પણ વરાળના રૂપમાં નીકળ્યા કરે છે. આપણે ત્યાં પણ કેટલીયે જગ્યાએ આવાં ઊનાં પાણી નીકળે છે. જેમકે ઉનાઈ, તુલસીશ્યામ વગેરે. પણ આપણે પ્રત્યેક સ્થળે કોઈ ને કોઈ માતાજી પ્રસ્થાપિત કરી દીધાં છે, જેની પૂજા થાય છે. હિમાચલ પ્રદેશમાં જ્વાળામુખી માતાજીનું પ્રસિદ્ધ તીર્થ છે. આપણો અભિગમ ધાર્મિક છે. આ ગોરા લોકોએ કોઈ માતાજીનું મંદિર ઊભું કર્યું નથી પણ થર્મલ પાવર સ્ટેશન ઊભું કર્યું છે. બધી વરાળને પાઇપો દ્વારા ભેગી કરીને જનરેટર ચલાવે છે, જેમાંથી બહુ મોટા પ્રમાણમાં વીજળી ઉત્પન્ન થાય છે. દેશને સમૃદ્ધ કરવો હોય તો અભિગમ બદલવો જરૂરી છે. મિથ્યાચિંતનની જગ્યાએ વાસ્તવિક ચિંતન અને વૈજ્ઞાનિક અભિગમ હોય તો જ તમે તમારી શશક્તિઓનો પૂરેપૂરો સદુપયોગ કરી શકો. આ જે વરાળ નીકળે છે, તેમાં કેટલીક જગ્યાઓ તો એવી છે કે ફુવારાની માફક એકસો ફૂટ ઊંચે સુધી વરાળની શેડ છૂટે છે. આ શશક્તિ જ શશક્તિ છે. તેને કંકુ-ચોખાથી પૂજવાની નથી, પણ જનરેટરથી પૂજીને વીજળી ઉત્પન્ન કરવાની છે. આ વિભાગમાં ન્યૂઝીલૅન્ડના એક તૃતીયાંશ માઓરી લોકો રહે છે.

ગઈ કાલની એક મહત્ત્વની ઘટના લખવાની રહી ગઈ છે. અમારી ટૂરમાં રાજકોટના શ્રી પ્રવીણભાઈ કોટક પણ છે. તેઓ પોતાનો વીડિયો લઈને આવ્યા છે અને લગભગ બધે જ શૂટિંગ કરે છે. પણ સ્વભાવના થોડા ભુલકણા છે. ઘણી વાર પોતાની મૂકેલી વસ્તુ ભૂલી જાય છે. આવા બીજા પણ બેચાર ભુલકણા લોકો છે. તેમાં પારસીબાવા પણ ખરા. ગઈકાલે રાત્રે ખબર પડી કે તેમનો કૅમેરો, પાસપોર્ટ અને ટિકિટ વગેરે બસમાં ભુલાઈ ગયાં છે. પ્રવીણભાઈનું કહેવું છે કે બસમાં ઊતરતી વખતે મેં બે વાર પૂરેપૂરું ચેક કર્યું હતું. બસમાં તો નથી જ. હવે શું કરવું? બીજું તો ઠીક, પાસપોર્ટ વિના તો યાત્રા જ અટકી પડે. દોડાદોડી થવા લાગી. પણ ક્યાંય પત્તો ન લાગે. બધાં ચિંતાતુર થઈ ગયાં. નવો પાસપોર્ટ કરાવવામાં દિવસો લાગી જાય. અધૂરામાં પૂરું, તેની ઝેરોક્ષ પણ પાસે ન મળે. જમવાનું તૈયાર હતું પણ ચિંતાના કારણે જમવા તરફ રુચિ ન થાય. ચિંતા વાસ્તવિક છે અને કલ્યાણકારી પણ છે. કારણ કે ચિંતાથી ઉપાયો થાય છે. “હું આત્મા છું અને મારે કશી ચિંતા હોય જ નહિ” આવી વાતો પોપટિયો બકવાસ છે. પોલીસને જાણ કરવાનું થયું પણ નરેન્દ્રે કહ્યું કે ચાલો, આપણે ફરી વાર બસને તપાસીએ. બસને લઈને કોચ કૅપ્ટન તો પોતાને ઘેર જતો રહ્યો હતો, તેનું સરનામું લઈને ટૅક્સી કરીને કોટક અને નરેન્દ્ર ત્યાં પહોંચી ગયા. બસને ખોલાવી અને જોયું તો ઉપર અભરાઈ ઉપર બધું પડ્યું હતું. હાશ, આનંદ, આનંદ થઈ ગયો. પ્રવીણભાઈએ ડ્રાઇવરને ડોલર આપવા માંડ્યા પણ તેણે ન લીધા. તેણે કહ્યું કે “તમારું હતું તે તમને મળ્યું એમાં મેં શું કર્યું? જો તમે ન આવ્યા હોત અને મને મળત તો હું ટૅક્સી કરીને તમને આપવા આવત.” નરેન્દ્ર અને કોટક પાછા હોટલે આવ્યા. તેમની ચાલ ઉપરથી જ ખ્યાલ આવી

ગયો કે બધું મળી ગયું છે. બધાં ખુશ ખુશ થઈ ગયાં અને કોટકે સૌને આઈસક્રીમ ખવડાવવાની જાહેરાત કરી દીધી. હવે સૌ પ્રેમથી જમ્યા. ડ્રાઇવરે તો ડોલર લેવાની ના પાડી. પણ અમે આઈસક્રીમની ના પાડી નહિ.

આવા વિદેશ પ્રવાસમાં પ્રવાસીએ ખભા ઉપર ત્રાંસો લટકતો રહે તેવો નાનો થેલો જરૂર રાખવો જોઈએ. જેમાં પાસપોર્ટ—ટિકિટ, પૈસા વગેરે મહત્ત્વની વસ્તુઓ રહે. રાત્રે સૂવા સિવાય તે થેલાને ઉતારવાનો નહિ. જીવની માફક સાથે ને સાથે રાખવો જોઈએ. છૂટી વસ્તુ, કોઈ ને કોઈ જગ્યાએ મૂકી દેવાય અને ભૂલી જવાય. એટલે ગળામાં ત્રાંસો લટકાવી જ રાખવાનો અથવા કમર- પટ્ટા સાથે બાંધી રાખવાનો. પ્રશ્નો ઉકેલાય તો જ શાંતિ થાય. તો જ ચિંતામુક્ત થવાય. પાસપોર્ટ વિનાના પ્રવીણભાઈને ધ્યાન કરવા બેસાડીએ તો ધ્યાન લાગે ખરું? પ્રશ્નો ઉકેલો અને આનંદ મેળવો. અમે સૌ ખડખડાટ હસી રહ્યાં હતાં.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. આ લોકોએ આ વરાળનો ઉપયોગ વીજળી ઉત્પન્ન કરવામાં કર્યો છે. ઓકલૅન્ડની ત્રીસ પ્રતિશત વીજળીની આવશ્યકતા અહીંથી પૂરી થાય છે.

અમે નજીકમાં જ આવેલા લૅક ટાઉપૂ (TAUPO) પહોંચ્યા. ન્યૂઝીલૅન્ડનું આ સૌથી મોટું સરોવર છે. તેનું ક્ષેત્રફળ 626 કિ.મી. છે. જાણે કે સિંગાપોર જેટલું. આવાં કેટલાંય સરોવરો ન્યૂઝીલૅન્ડમાં છે.

પશ્ચિમ પદ્ધતિનાં જે નગરો વસેલાં છે તેની શેરીઓ સીધી, વાંકીચૂંકી કે ખૂણા-ખાંચાવાળી હોતી નથી. રોટોરુઆને જ જોઈએ તો ચાર સીધા રસ્તા છે અને પાંચ આડા રસ્તા છે. બસ આટલામાં આ નગર વસેલું છે. બધું જ સીધું. આ શહેરની વસ્તી 80 હજારની છે. આજુબાજુ પેલું કિંમતી ઘાસનું કેન્દ્ર છે તથા ટીંબરનું પણ કેન્દ્ર છે. ગાયો તો હજારોની સંખ્યામાં છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ આ સલ્ફર નગરી હોવાથી અહીંનો એક વિશેષ પ્રકારનો કાદવ હોય છે, જે માખણ કરતાં પણ વધુ સુંવાળો હોય છે. લોકો તેને ચામડી ઉપર ચોપડે છે. થોડા જ સમયમાં ચામડીમાં ચળકાટ આવે છે. મઠના ગોટા પણ વેચાય છે. સલ્ફરનું પાણી ચામડીના રોગો ઉપર પણ અસર કરે છે. અમારી બસ ઊભી રહી. રોટોરુઆથી અમે વકારેવારેવા પહોંચ્યા. અહીં પશુઓ, પક્ષીઓ, માછલીઓ, ઝરણાં, જૂનાં ખેતીનાં ઓજારો વગેરે જોવા માટે રાખ્યાં છે. આ આખું કેન્દ્ર બે ભાઈઓની ખાનગી મિલકત છે, જેને ટિકિટ લઈને લોકો જોવા આવે છે. ચીનથી લાવેલાં ભૂંડ જોયાં. પોપટ જેવું એક પક્ષી છે જેને કિયા કહેવાય છે, તેની ચાંચમાં અને પંજામાં એટલી તાકાત હોય છે કે તે સરળતાથી કારમાં લગાવેલાં સુરક્ષા રબ્બરોને ખેંચી તોડી કાઢી શકે છે. આ પક્ષી અહીંનું પોતાનું છે. તેને બહુ સાચવે છે.

આ તરફ સાબરશિંગાં અથવા હરણાં છે. જેમના માથા ઉપર શાખાવાળાં મોટાં મોટાં શીંગડાં છે. તેનું વજન વધારે હોવાથી તેઓ જ્યારે રાત્રે સૂવે છે ત્યારે પોતાનું માથું કોઈ ઓશિકા જેવી વસ્તુ ઉપર મૂકીને સૂવે છે, જેથી શીંગડાનો ભાર હળવો થઈ જાય. કુદરતે પણ એવી વ્યવસ્થા કરી છે કે દર વર્ષે તેમનાં શીંગડાં ખરી પડે છે. આ બધાં ખરી પડેલાં શીંગડાંવાળાં હરણો છે. પેલા બેચારને હવે ખરવાનાં છે. ખરેલાં શીંગડાં અહીં જ પડ્યાં છે. તેનો ઔષધીય ઉપયોગ કદાચ આ લોકો નહિ જાણતા હોય. જગ્યાજગ્યામાં ઝરણાનું ભેગું થયેલું નાનું ખાબોચિયા જેવું ચોખ્ખું પાણી હોય છે. તેમાં વિશ્વભરમાંથી લાવેલી જુદી જુદી માછલીઓ સંગ્રહિત છે. ઉપરના પર્વતમાંથી આ કુદરતી ઝરણું છે. માઓરી લોકો આને દૈવીજળ માનીને પીતા, અત્યારે પણ તેની બોટલો બહુ વેચાય છે. કારણ કે તેને શશક્તિવર્ધક માનવામાં આવે છે. જેને કોઈપણ ધંધો આવડતો ન હોય તેણે શશક્તિવર્ધક દવાઓ બનાવીને વેચવી, ખૂબ ધંધો ચાલશે. પણ હા, જાહેરાતો પુષ્કળ કરવી જોઈએ. દિલ્હીમાં આ જ થઈ રહ્યું છે. દરેકને શશક્તિની જરૂર છે, કારણ કે શશક્તિમાં જ જીવન છે. હા, એટલું સમજવાનું કે આમાંના મોટા ભાગના બોગસ હોય છે. આધ્યાત્મિક શશક્તિપાત કરનારા પણ લગભગ આવા જ હોય છે. બચી શકાય તો બન્નેથી બચવું જોઈએ.

આ શશક્તિશાળી પાણીને પીવા માટે પણ વ્યવસ્થા છે. ઢગલાબંધ ગ્લાસો મૂક્યા છે. ઝરણામાંથી ગ્લાસના દ્વારા પાણી પીઓ અને એંઠો ગ્લાસ કચરાપેટીમાં ફેંકી દો. પોતાનું વાસણ બોળી શકાય નહિ. હા, તેમાં પેલા ગ્લાસથી બહાર રાખીને ભરી શકાય. આ સ્વચ્છતાના અને સંક્રામકતાથી બચવાના સામાન્ય નિયમો છે. જે લોકો એક જ માટલામાં એક જ વાસણથી પાણી પીએ છે અને વધેલું એઠું પાણી પાછું માટલામાં નાખે છે તે અસ્વચ્છતા અને રોગોને બોલાવે છે. અમારામાંથી મારા સિવાય બધાએ પાણી પીધું, દસ્તૂરજીને તો તરત અસર દેખાણી. 76 વર્ષના આ સુકલકડી માણસે લોકોને કુસ્તી માટે ચૅલેન્જ પણ આપી દીધી. અહીં પથરા હોવાથી તથા કોઈ ભડવીર તૈયાર ન હોવાથી આ કુસ્તીનો કાર્યક્રમ અમે રાત્રે હોટલમાં રાખવાનું નક્કી કર્યું. જોકે હોટલે રાત્રે પહોંચ્યા ત્યાં સુધીમાં દસ્તૂરજીની શશક્તિ ઊતરી

ચૂકી હતી. એટલે કાર્યક્રમ બંધ રાખવો પડ્યો. માઓરી ભાષામાં પાણીને વાઈ કહે છે. કદાચ સંસ્કૃતના ‘વારિ” શબ્દનું આ રૂપાંતર હોય. અમે એક એવી માછલી પણ જોઈ જે દશેક ફૂટ લાંબી, પાતળી સર્પ જેવી હતી. ઘણી જાતની બતકો અમને જોઈને બોલવા લાગી. લગભગ દોઢેક વીઘા જેટલી જમીનમાં ઊંચી વાડ કરીને સાત સિંહો પૂરેલા છે. પાંચ સિંહણો અને બે સિંહો છે. બધાં કદાવર છે કારણ કે બેઠાડુ જીવન છે અને ખોરાક પૂરો મળે છે. પણ ચહેરા નિસ્તેજ છે. બંધન—પરાધીનતા નથી ગમતી. “પેરડાઈઝ વૅલિ સ્પ્રિંગ” આ સ્થળનું નામ હતું. હવે અમે બહાર નીકળ્યા.

*

31. માઓરી નૃત્ય અને ઘેટાં—શો

પૂર્વે કહ્યું તેમ આ દેશની મૂળ પ્રજા માઓરી (MAORI) છે. લગભગ પચાસ હજાર વર્ષથી આ પ્રજા અહીં રહે છે. તેના પહેલાં અહીં કોણ રહેતું હતું તેની ખબર નથી. એવું કહેવાય છે કે દક્ષિણ ચીન, જાવા, સુમાત્રા મલયેશિયાથી કેટલીક પ્રજા સમુદ્ર માર્ગે નીકળી પડી હતી, તેની એક ધારા છેક હવાઈ દ્વીપ પહોંચી, બીજી ધારા ન્યૂઝીલૅન્ડ પહોંચી. બાકીની કેટલીક ધારાઓ પેસિફિક મહાસાગરના જુદા જુદા ટાપુઓ તરફ ગઈ અને વસી ગઈ. લગભગ અટ્ઠાવીસ જાતિઓ ઉત્તરી ન્યૂઝીલૅન્ડમાં આવી અને એકવીસ જેટલી જાતિઓ દક્ષિણ ટાપુમાં આવીને વસી ગઈ. કુલ 47 જાતિઓ હતી. સૌ સૌની અલગ ભાષા હતી અને અલગ સરદાર કે રાજા હતા. એક પ્રકારથી તેમનાં નાનાંમોટાં રજવાડાં હતાં. રાજા લાંબો પગ સુધીનો ડગલો પહેરતો અને મોઢા ઉપર ચિતરામણ કરતો. કાળા કે વાદળી કલરથી આખા ચહેરા ઉપર ગોળ ગોળ ગૂંચળાંવાળી લાંબી લીટીઓ દોરતો, આ તેનો શણગાર હતો. સામાન્ય પ્રજા પણ આવી રીતે પોતાના ચહેરાને અને શરીરને રંગોથી રંગીન બનાવતી. સ્ત્રીઓ પણ આવી રીતે શરીરનો શણગાર કરતી. ઓસ્ટ્રેલિયાની એબોરિજિન જાતિ જરા જુદી રીતે કલરનો ઉપયોગ કરતી. ઉઘાડા વક્ષ:સ્થલને રંગથી કબજો પહેર્યો હોય તેમ રંગી દેતી. વનસ્પતિમાંથી બધા રંગો મળી રહેતા.

માઓરી પ્રજા મૂળમાં તો સૈનિક પ્રજા છે. નાનાં-મોટાં યુદ્ધો થયા કરતાં અને ભૂમિ વગેરેની સાથે સ્ત્રીઓનો પણ કબજો કરી લેવાતો. વિશ્વમાં બધે જ પહેલાં આવું જ થતું હતું. માઓરી હટ્ટાકટ્ટા અને ઘઉંવર્ણા હોય છે, સ્ત્રીઓ પણ તેમના જેવી જ હૃષ્ટપુષ્ટ હોય છે. અમારે માઓરીનું યુદ્ધનૃત્ય જોવાનું છે. જેને પોઈ હાકા (Poi) કહેવાય છે. અમે બધાં નાટ્યશાળાના ભવનની સાથેના પ્રાંગણમાં ઊભાં છીએ. થોડી જ વારમાં એક હટ્ટોકટ્ટો સૈનિક કમરથી ઢીંચણ સુધીનું કાંઈક વસ્ત્ર જેવું પહેરીને બાકી આખા શરીરે ઉઘાડો પણ માથે પટ્ટી બાંધેલો, હાથમાં લાકડાનો મજબૂત ભાલો લઈને ખુમારીથી આવ્યો. તેણે એક નાનું ડાળખું જમીન ઉપર મૂક્યું અને જોરથી ત્રાડ પાડી. આખી જીભ બહાર કાઢી અને આંખોને બિહામણી રીતે પહોળી કરી. તેનું આખું દૃશ્ય ભયજનક હતું. અમારી તરફથી એક ગોરા સજ્જન આગળ વધ્યા અને જમીન ઉપર પડેલી પેલી નાની ડાળખીને ઉપાડીને પાછી આપી, જેનો અર્થ થતો હતો કે યુદ્ધ નથી કરવું. માઓરી સૈનિકે ફરી પાછી બિહામણી જીભ કાઢી, ડોળા કાઢ્યા અને પાછો વળી ગયો. પેલા ગોરા સ્વજન અને અમે તેની પાછળ પાછળ ગયા. અને થિયેટરની ખુરશીઓમાં ગોઠવાઈ ગયા.

થિયેટર મોટું હતું અને પૂરી બનાવટ માઓરી સ્થાપત્યની હતી. કાંઈક થોડા અંશે ચીનને મળતી આવે. લાકડા ઉપર કોતરકામ ઘણું હતું. એમાં એક લાંબા પેટવાળો માણસ તો હોય જ. આવું કોતરકામ આફ્રિકાના લોકો આજે પણ કરે છે. ભાષા-ઉચ્ચારણ-શબ્દો-ઘણુંખરું સ્વાહિલી જેવું જ લાગે છે. મંચ ઉપર કલાકાર સ્ત્રી-પુરુષો ગોઠવાયાં છે. તે પણ કેડથી ઢીંચણ ઉપરનું દોરડીઓ લટકતી હોય તેવું પહેર્યું છે. માથે પટ્ટીઓ બાંધી છે. બાકી શરીર ઉઘાડું છે. હા, સ્ત્રીઓએ વક્ષ:સ્થળ ઉપર પણ પટ્ટા બાંધ્યા છે. સંગીતકારો છેક પાછળ પડદા આગળ ઊભા છે. બધું જ પ્રાચીન કાળનું છે. એવું બતાવવા કે પ્રાચીનકાળમાં આવું નૃત્ય થતું હતું. પ્રત્યેક પ્રજાને પોતાનાં ગીત-સંગીત નૃત્ય અને સંસ્કૃતિ હોય છે. કેતકીનાં પાંદડાંને સૂકવીને તેમાંથી દોરી બનાવે છે, આવી લટકતી દોરીઓથી ઢીંચણ સુધીની નાની ઘાઘરી બનાવીને પહેરે છે. અત્યારે જોકે એકદમ શુદ્ધ માઓરી વંશ રહ્યો નથી કારણ કે સંપર્કમાં આવનારા પુરુષોથી તે મિશ્રિત થતો ગયો છે. અમારા ગાઈડનું કહેવું છે કે મારામાં ચાઈનીઝ મિશ્રણ છે અને પેલો ઊંચો તગડો દેખાય છે તેનામાં ભારતીય મિશ્રણ છે. આવાં કેટલાંય મિશ્રણો—પોતે કોનું મિશ્રણ તે સહજ રીતે કશા સંકોચ શરમ વિના લોકો બતાવે છે. જોકે તમારી પાસે દૃષ્ટિ હોય તો તમે પોતે પણ જાણી શકો છો કે આમાં કોનું મિશ્રણ છે.

સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ શરૂ થઈ ગયો. ભાષાની તો ખબર ન પડે પણ હોકારાદેકારા પડકારા થવા લાગ્યા. ગીત લાંબા સાદે ગવાય છે. (માઓરી લોકોના રિવાજ પ્રમાણે બૂટ કાઢીને જ થિયેટરમાં જવાય એટલે અમે બધા બૂટ કાઢીને જ થિયેટરમાં આવ્યાં છીએ.) લાંબા લાંબા રાગડા તાણીને ગીતો ગાય છે. થિયેટરની ખૂબી એ છે કે લાઉડસ્પીકર વિના અવાજ બધે સંભળાય છે. વચ્ચે એક નૃત્ય એવું પણ આવ્યું કે જેમાં દાંડિયા રાસ રમતા હોય તેવું લાગે. પ્રત્યેક કલાકારની પાસે બે દાંડિયા હોય અને તે નજીકના માણસને કેચ આપે. બીજો ત્રીજાને એમ એકબીજાના દાંડિયા કેચ કરતા કરતા, ગોળ બેઠા બેઠા ગીતો ગાય છે. લગભગ દોઢેક કલાક સુધી આ સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ જોયો.

પછી લંચ લીધું.
હવે અમારે ઘેટાં-શો જોવા જવાનું છે. મોટા વિશાળ ભવનમાં સામે જ બનેલા વિશેષ પ્રકારના મંચ ઉપર ઘેટાંનો શો બતાવવાનો છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ આ દશ્યમાં સાઈઠ કરોડ ઘેટાં છે. શો શરૂ કરતાં પહેલાં ઉદ્‌ઘોષક જુદા જુદા દેશોનાં નામ બોલ્યા, જ્યારે જે દેશનું નામ આવે ત્યારે ત્યાં બેઠેલા તે દેશના નાગરિકો હર્ષોલ્લાસ કરી મૂકે. તેણે જ્યારે "ઇન્ડિયા" કહ્યું ત્યારે આપણા ભાઈઓએ દેકારો બોલાવી દીધો. સૌને પોતપોતાના દેશનું સ્વાભિમાન અને ગૌરવ વ્યક્ત કરવાનો મોકો મળ્યો.
શો શરૂ થયો. સર્વપ્રથમ એક મોટાં શીંગડાંવાળો અલમસ્ત સંઘલો ઘેટો આવ્યો, ગાયના મોટા વાછડા જેવો. છ છ ઇંચ લાંબી ઊનથી ભરચક્ક ભરાયેલો. તે સીધો જ તેના માટે નક્કી કરાયેલા ઊંચા સ્થાને પહોંચી ગયો. ત્યાં તેના માટે ઊંચી થાળીમાં દાણ મૂક્યું હતું તે ખાવા લાગ્યો. પછી બીજો, ત્રીજો, ચોથો, પાંચમો એમ કેટલાય ઘેટા આવ્યા. સૌ પોતપોતાની જગ્યાએ ગોઠવાઈને પોતપોતાનું દાણ ખાવા લાગ્યા. જો ભારતમાં આવાં મોટાં અને છ-સાત ઇંચની ઊનવાળાં ઘેટાં થાય તો માલધારીઓનો બેડો પાર થઈ જાય. પ્રગતિ માટે વંશસુધારો જરૂરી છે. જે છે, જેવું છે, તેને તેવું જ રાખવાથી પ્રગતિ થઈ શકે નહિ.
એક વાળંદે એક મોટા ઘેટાનું ઊન માત્ર બેજ મિનિટમાં કાતરી બતાવ્યું. ઘેટું આંખ મીંચીને ચુપચાપ આધીન થઈ ગયેલું. ઊનનો ભાર હળવો થતાં તે દૂબળું દેખાવા લાગ્યું.
ઘેટાં અને ઊનની વાત નીકળી છે તો કહેવું પડે કે ભારતમાં ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં કરોડો ઘેટાં છે, જેમની ઊનને દર વર્ષે બે વાર કાતરી લેવાય છે. ખોટી ગુરુપ્રથાએ હજારો ગુરુઓ ઊભા કર્યા છે, જે કશી યોગ્યતા કે જ્ઞાન વિના પણ ગુરુ થઈ ગયા છે. તેમણે પરમેશ્વરની જગ્યાએ ગુરુને પ્રસ્થાપિત કરીને માત્ર ગુરુભશક્તિનો જ બોધ આપવા માંડ્યો છે. આ લોકો વધુમાં વધુ ઘેટાં ભેગાં કરીને પોતપોતાના વાડામાં પૂરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. એટલે અહીં વાડા જ વાડા થઈ ગયા છે. વાડામાં પુરાયેલાં ઘેટાંને બીજો કોઈ કાઢી ન લઈ જાય તેની ખાસ તકેદારી રાખવી પડે છે. નવાં ઘેટાં લાવવાં, વાડામાં પૂરવાં, કોઈ લઈ ન જાય તેની ચોકી કરવી અને વર્ષમાં બેવાર ઊન કાપતા રહેવું. આ કામમાં હજારો—લાખ્ખો માણસો રોકાયેલા રહે છે. ન્યૂઝીલૅન્ડમાં જેમ ઘેટાં કેન્દ્રસ્થાને છે, તેમ ભારતમાં પણ અધ્યાત્મ સામ્રાજ્યના કેન્દ્રસ્થાને છે ઘેટાં; બસ ઘેટાં બનાવો, વાડામાં પૂરો અને ઊન કાપો. વાડામાં પુરાવાના બદલામાં મોક્ષ આપવાની લાલચ, ધનવાન બનાવી દેવાની લાલચ, ચમત્કારોની લાલચ. બસ, પેલા શોમાં જેમ જુદી જુદી થાળીઓમાં દાણ-ખાણ મૂક્યું હતું તેમ કાલ્પનિક વસ્તુનું દાણ મૂકો અને ઊન કાપો.
શ્રી ગોવિંદ લાલાણીનું કહેવું છે કે આપણે ઘેટાંમુશક્તિ આંદોલન કરવું જોઈએ. પર્યાવરણવાદીઓ પીંજરામાં પૂરેલાં પક્ષીઓ, પશુઓ વગેરેને છોડાવે છે. તેમ આપણે પણ વાડામાં પુરાયેલાં ઘેટાંઓને છોડાવીએ. લોકોને જગાડીએ કે વાડા વિનાનું જીવન જ સાચું જીવન છે. "મેં કહ્યું કે તમારી વાત સાચી છે. પણ જેને ઘેટું થવું જ ગમતું હોય તેને લાખ પ્રયત્નો કરો તોપણ તે વાડા વિના રહી શકે નહિ. હા, એટલું બને કે જે પ્રવાહમાં તણાયાં છે અથવા ભોળપણમાં દેખાદેખી વાડામાં પુરાઈ ગયાં છે તેમને જગાડી શકાય."
ઘેટાંના શોની સાથે ગાયનો પણ શો છે. અહીં ગાય કોઈ પૂજ્ય કે પવિત્ર પ્રાણી નથી, પણ અર્થતંત્રનું તે મહત્ત્વનું ઘટક છે. પ્રાચીનકાળમાં ભારતમાં પણ ગાયોનું અર્થતંત્ર હતું. તેનાથી દેશ ધનધાન્યપૂર્ણ હતો, તેના કારણે તો તેને માતાનું બિરુદ મળ્યું હતું. પણ પછી ક્રમે ક્રમે તેની ઉપયોગિતા ઘટતી ગઈ. તે દૂબળીપાતળી, દૂધ વિનાની, કાગળ અને પ્લાસ્ટિક ખાનારી, ભેલાણ કરનારી થઈ ગઈ. તે એવા લોકોના હાથમાં પડી કે જેની પાસે એક વીઘો પણ જમીન નથી. ગૌચર તો ખેડાઈ ગયાં, ગાયો નિરાધાર થઈ ગઈ. તેને જિવાડવા માટે પાંજરાપોળો બનાવી તો ખરી પણ હિટલરના ગૅસ ચૅમ્બરમાં યહૂદીઓની દશા તાજી કરાવી દે. ન્યૂઝીલૅન્ડનું દૂધ અને દૂધની વસ્તુઓ પૂરા વિશ્વમાં ઠલવાય છે. ગાયથી આ દેશ સમૃદ્ધ છે. હા, અહીં ગાયને કોઈ ચાંલ્લો કરતાં નથી, કોઈ શકુન પણ લેતાં નથી, વૈતરણી તરવા માટે પણ અહીં તેનો ઉપયોગ થતો નથી. અર્થતંત્રની દૃષ્ટિએ આજે પણ તે રાષ્ટ્રમાતા છે, ધર્મની દૃષ્ટિએ નહિ.
શો પૂરો થયો, અમે બધાં બહાર નીકળ્યાં. પુષ્કળ માણસો અને બસો હતી. બહાર ચોકમાં ખુલ્લામાં બીજો શો શરૂ થઈ ગયો. શિક્ષણ પામેલું કૂતરું પાળેલી બતકોને કેવી રીતે ભેગી કરે છે અને કેવી રીતે તેના વાડામાં પૂરે છે તે બતાવ્યું. બહુ જ કુશળ કૂતરું માલિકના ઇશારાને જોયા કરે છે. સીટી અને ઇશારો પામતાં જ તે કામે લાગી જાય છે.
બતકો પછી ઘેટાંનો વારો આવ્યો. અહીં જમીન પુષ્કળ છે. ચરવાનું પણ પુષ્કળ છે. એક માલધારી ગોરો માણસ વીસ હજાર ઘેટાં ચારી

શકે છે. તેની પાસે બેત્રણ પાળેલાં તાલીમ પામેલાં કૂતરાં હોવાં જોઈએ. વીસ હજાર ઘેટાંની આવક એક માણસને મળે છે, તેથી તે માલામાલ થાય છે. આપણે ત્યાં એક માણસ વીસ-પચીસ ઘેટાં ચરાવે છે. તેની ઊન ટૂંકી છે. બરછટ છે. ચરવાનું નથી, જમીન નથી એટલે માલધારી ઘેટાં લઈને બારે મહિના રખડ્યા કરે છે. પચીસ ઘેટાંની ઊતરતી કક્ષાની આવક ઉપર એક માલધારી કુટુંબ જીવે છે. તે ભેલાણ કરે છે. માર પડે છે. કોર્ટકચેરી થાય છે. છોકરાંને ભણાવી શકાતાં નથી. દુઃખી દુઃખી જીવન છે. પેલી તરફ સુખી સુખી જીવન છે. કોઈને દુઃખ આપ્યા વિના પણ માણસ સુખી થઈ શકે છે. જરૂર છે અભિગમ બદલવાની. એક ગોરો ઘોડા ઉપર બેઠો બેઠો કૂતરાના દ્વારા હજારો ઘેટાંને ચરાવી રહ્યો છે. અર્થતંત્રની સાથે વિજ્ઞાન જોડવું જરૂરી છે. વિજ્ઞાન વિનાનું અર્થતંત્ર હમેશાં દુર્બળ રહેવાનું. આપણે વિજ્ઞાનની જગ્યાએ રૂઢ ધર્મને જોડી દીધો. તેણે અર્થતંત્ર અને પ્રજાને દુર્બળ બનાવી દીધાં છે. શો પૂરો થયો.

સેંકડો બસોમાંથી અમારી બસને ખોળતાં વાર લાગી. આવા શો ભારતમાં બતાવવા જોઈએ, જેથી લોકોના વિચારોમાં પરિવર્તન થાય. પહેલાં તો ઘેટાં અને ગાયોનો વંશ સુધારવો જોઈએ. પુષ્કળ દૂધ અને પુષ્કળ ઊન આપનારું હોય તો માલધારી અને રાષ્ટ્ર બન્ને સમૃદ્ધ બને. પ્રાચીનકાળમાં “ગોમેધ યજ્ઞ” થતો તેનો અર્થ વંશને સુધારવાનો કહી શકાય. પેલા ધર્મક્ષેત્રના માલધારીઓ જો પોતપોતાના વાડા બંધ કરી દે અને ઘેટાંને મુશક્તિ આપે સાથે સાથે પોતાની અમાપ શશક્તિ સાચાં ઘેટાં અને ગાયો પાછળ લગાવે તો ભારત પણ ન્યૂઝીલૅન્ડ થઈ શકે છે.

20-2-04

*

32. ગુફાઓ

રોટોરુઆમાં રાત રહ્યા. સવારે ચા-નાસ્તો કર્યો. અહીં સવારના ચા-નાસ્તામાં એવો રિવાજ છે કે તમારી જાતે તમે જે જોઈએ અને જેટલું જોઈએ તે લઈ આવો.મને બધું ભૂપતરાય લાવી આપે છે. શ્રી ઓધવજીભાઈને ગોવિંદ લાલાણી લાવી આપે છે. બધી છૂટ હોવાથી કેટલાક લોકો ખાદ્યવસ્તુઓનો ઢગલો કરી દે છે. પછી ઘણું વધેલું પડી રહે છે. માખણ, મધ વગેરે પેકિંગ તોડ્યા વિનાનું ડીસમાં પડ્યું હોય તોપણ કર્મચારીઓ બધું કચરામાં નાખી દે છે. એક વાર બહાર લીધા પછી તેને પાછું મૂકી શકાય નહિ એવો રિવાજ છે. એટલે જરૂર પૂરતું જ લેવું જોઈએ તેવી સૂચના મારે વારંવાર લોકોને આપવી પડતી હતી.

આજે અમારે ઓકલૅન્ડ જવાનું છે. અમે બધાં બસમાં ગોઠવાઈ ગયાં છીએ, પણ હજી નરેન્દ્ર આવ્યા નથી. પછી થોડા લંગડાતા લંગડાતા આવ્યા. જાણવા મળ્યું કે વરસાદના કારણે રોડ પલળેલો હતો અને પગ લપસવાથી નરેન્દ્ર પડી ગયા હતા. જે કોરીઅન બાઈની પેકબેકર માટેના ગેસ્ટહાઉસમાં અમે બેસીને નાસ્તો વગેરે કરતા હતા તે બાઈએ જોયું. તરત જ દોડતી આવી. નરેન્દ્રભાઈને ઊભા કર્યા. અને પગની માલિશ કરીને પટ્ટી બાંધી આપી. તે બાઈ આ બાબતની જાણકાર હતી. નરેન્દ્રે આભાર માન્યો. પછી આવ્યા તેમાં મોડું થયું. માનવતા સર્વત્ર છે. આ જ ખરો ધર્મ છે. માનવતા વિનાનાં બધાં કર્મકાંડો તો માત્ર છોતરાં ખાંડવાની વાતો છે.

અમારી બસ સડસડાટ ચાલી રહી છે. ગાયો, હરણાં, ઘેટાં વગેરેનાં ફાર્મો ઢગલાબંધ આવતાં જ રહે છે. હવે એક ઘોડાઓનું ફાર્મ આવ્યું. અહીં રેસમાં દોડનારા ઘોડાઓનો ઉછેર થાય છે. હમણાં જ એક ઘોડો પંચોતેર લાખ ડોલરમાં વેચવામાં આવ્યો. આપણા રૂપિયામાં જો તેનું મૂલ્ય ગણીએ તો સાડા બાવીસ કરોડ રૂપિયા થાય. કોઈના માન્યામાં પણ ન આવે તેવી વાત છે.

ટોઈલેટ સ્ટોપ આવ્યું. આ દેશોમાં ટોઇલેટ તરફ પુષ્કળ પૈસો વપરાયો છે. ટોઇલેટોથી દુકાનો ચાલે છે. પ્રવાસીઓ ઊતરીને દુકાન પાર કરીને પછી ટોઇલેટ જાય—આવે. આકર્ષક વસ્તુઓ એવી રીતે ગોઠવી હોય કે જોતાં જ ખરીદવાનું મન થઈ જાય. અમારા ઘણા લોકો ઘણું બધું લઈ આવ્યા. જેમાં ઊનનાં વસ્ત્રો—ટોપીઓ વગેરે ખાસ. અહીં સસ્તાં હતાં. મેં એક ઊનની ટોપી મંગાવી અને પહેરી. કોચકૅપ્ટન ખુશ ખુશ થઈ ગયો અને મને કહે કે "હવે તમે રિઅલ માઓરીમૅન લાગો છો." ફરી પાછાં ઘોડાઓનાં ફાર્મો આવવા લાગ્યાં. આ જાતવાન ઘોડાઓ છેક મધ્યપૂર્વ સુધી વેચાય છે, ખાસ કરીને ઉત્તમ ઓલાદ ઉત્પન્ન કરવા માટે ઘોડાના વેચાણમાંથી પણ ખેડૂતોને પુષ્કળ પૈસા મળે છે. અને હવે મકાઈનાં ખેતરો જ ખેતરો છે. ઊંચી ઊંચી મકાઈ લીલાંછમ કણસલાંથી ભરપૂર દેખાય છે. ક્યાંય પણ મકાઈના ડોડાંને શેકીને વેચતા લોકો ન જોયા. કદાચ અહીં તેની ખબર નહિ હોય.

મૂળ રસ્તાથી અમારી બસ ડાબી તરફ વળી. અમારે વાઈટોમો કેવ જોવા જવાનું છે. કુદરતી રીતે તૈયાર થયેલી આ મોટી અને અદ્ભુત ગુફા છે. પ્રાચીનકાળમાં ઋષિમુનિઓ ગુફામાં રહેતા તેવું આપણે માનીએ છીએ. ખરેખર તો જ્યારે મનુષ્યે મકાન બાંધવાની કળા પ્રાપ્ત નહિ કરેલી ત્યારે પૂરી પ્રજા ગુફાઓમાં રહેતી અને વૃક્ષોની છાલ-પાંદડાં વગેરે પહેરતી. વિશ્વભરમાં જ્યાં જ્યાં પર્વતો છે, ત્યાં ત્યાં આવી નાનીમોટી ગુફાઓ હોય જ છે. અત્યારે પણ પર્વતીય ક્ષેત્રોમાં આવી ગુફાઓમાં જંગલી પ્રાણીઓ હવા-શરદી અને વરસાદથી બચવા ગુફાઓમાં રહે છે. પણ આ વાઈટોમો ગુફા તો સૌથી જુદી અને અદ્ભુત છે. પૃથ્વીની અંદરથી જ્વાળામુખી પર્વતો ફાટતા હોય છે, ત્યારે ઉપરના ભાગમાં જાતજાતનાં દશ્યો નિર્મિત થતાં હોય છે. એવું કહેવાય છે કે સન 1887માં અહીંના એક ગોરા અને માઓરી માણસે આ ગુફા શોધી કાઢી હતી, પછી તો ગોરા લોકોએ તેનો વિકાસ કર્યો છે. મેં અમેરિકામાં આવી ગુફા જોયેલી. અમે બધાં પૂરી સાવધાનીથી ધીરે ધીરે ગુફામાં નીચે ઊતરવા લાગ્યાં. ગુફામાં વિકૃતિ ન આવે એટલે પ્રકાશ નામમાત્રનો છે. બોલવાની મનાઈ છે. ફોટોગ્રાફીની પણ મનાઈ છે. કારણ કે એ બધાંની અસર ગુફામાં લટકતાં ઝુમ્મર જેવા હજારો શંકુઓ જે લાખ્ખો વર્ષે તૈયાર થયા છે અને ચૂનામાંથી બન્યાં છે તેના ઉપર પડે છે. એવું કહેવાય છે કે સાડાત્રણ કરોડ વર્ષ પહેલાં આ ગુફાનું નિર્માણ થયું હતું. ઉપરથી જે પાણી પડે તેનાથી આ ઊંધા શંકુ આકારનાં ઝુમ્મરો બન્યાં છે. ગુફા પંદર કિલોમીટર લાંબી છે. આપણે ત્યાં અમરનાથજીની ગુફામાં પણ ઉપરના રામકુંડમાં ભરાયેલું પાણી ટપકે છે અને ટપકતું પાણીનું ટીપું ઠંડીના કારણે બરફ બની જાય છે. ધાર્મિક અભિગમવાળા આપણે આવા બરફના શંકુને શિવજીનું નામ આપ્યું અને મોટું તીર્થક્ષેત્ર બનાવી દીધું. અહીં આપણા જેવું ધાર્મિક ક્ષેત્ર નથી, કારણ કે દષ્ટિકોણ જ તેવો નથી.

જે ઊંધા શંકુઓ લટકી રહ્યા છે તેમાં, જુદી જુદી કલ્પના કરીને ચિત્રો ઉપસાવવાનો પણ પ્રયત્ન થાય છે. જેમકે માતા-પિતા-બાળક, કૂતરો, કીવી પક્ષી વગેરે. જેમ વાદળાંઓમાં પણ આવાં દશ્યો કલ્પી શકાતાં હોય છે. અમે ભૂમિથી લગભગ બસો ફૂટ જેટલા નીચે છીએ. જુદા જુદા ભાગોને જોતા જોતા અમે એક વિશાળ ચોકમાં આવી ગયા. અહીં બોલો તો તેની ધ્વનિ વિશેષ રૂપથી સંભળાય છે. કહેવાય છે કે બે મોટા સંગીતકારોએ અહીં પોતાનો કાર્યક્રમ આપ્યો હતો. એક હતો બિટલ્સ અને બીજો સ્ટુઅર્ટ. કેટલાક લોકો અહીં આવીને પોતાનાં લગ્નો પણ કરે છે. અત્યાર સુધીમાં સાત લગ્નો અહીં થયાં છે. તે ટક્યાં છે કે કેમ તેની ખબર નથી. અહીં એક એવું પણ ક્ષેત્ર છે, જેને કૅથેડ્રલ ચૅમ્બર કહેવાય છે. અહીં ચર્ચમાં પાઈપવાજાની માફક પાઈપ જેવો આકાર છે, લોકો થોડુંક થોડુંક ગાય છે. અમારામાંથી પ્રવીણભાઈએ એક લીટી ગાઈ.

ધરતી કો આકાશ પુકારે
આજા આજા આનાહી હોગા.
ઈસ દુનિયા કો છોડ કે પ્યારે,
જૂઠે બંધન તોડકે સારે
આનાહી હોગા.

બધાં ખુશ ખુશ થઈ ગયાં.

ધરતી પ્રેમિકા છે, અને આકાશ પુરુષ છે. બન્ને એકબીજાથી એટલાં બધાં દૂર છે કે ક્ષિતિજ સિવાય તેમનું મિલન ક્યાંય શક્ય નથી. અને ક્ષિતિજમાં પણ જે મિલન છે, તે તો દૃષ્ટિભ્રમ છે, કાલ્પનિક છે. એટલે મિલન જાણે કે શક્ય જ નથી. ભારતમાં પ્રેમકથાઓ મિલન માટે ઝૂરતાં, તરફડતાં અને છેવટે ફના થઈ જતાં બરબાદ પ્રેમીઓની હોય છે. કારણ કે સમાજથી અમાન્ય, લોક અને જાતિથી અમાન્ય પ્રેમ અહીં સ્વીકાર્ય નથી થતો. બીજા કોઈના ઉપર બંધન ન હોય તેટલાં બંધન અહીં પ્રેમ ઉપર છે. એટલે તો બીજી લીટીમાં કહ્યું કે

ઈસ દુનિયા કો છોડકે પ્યારે જૂઠે બંધન તોડકે સારે
આના હી હોગા...

પણ બધાંમાં ક્યાં આવી હિંમત હોય છે? નથી તો તે દુનિયાને છોડી શકતાં કે નથી બંધન તોડી શકતાં. અંતે પ્રેમ તૂટી જાય છે. આવાં ભગ્નપ્રેમીઓ જીવનભર ભગ્નાવસ્થામાં જીવન જીવતાં રહે છે.

શ્રી પ્રવીણભાઈએ પ્રભાવ ઉત્પન્ન કરી દીધો. પશ્ચિમમાં પ્રેમનું સ્થાન બહુ ઝડપથી વાસનાએ લઈ લીધું છે. એટલે તેમનાં પાત્રો ધરતી અને આકાશ જેટલાં દૂર દૂર નથી રહેતાં, નથી તેમને દુનિયા છોડવી પડતી કે નથી જૂઠાં બંધન તોડવાં પડતાં, તેઓ તો રોડરસ્તા ઉપર, બાગ-બગીચામાં, સમુદ્રકિનારે સર્વત્ર આવી શકાય તેટલાં વધુમાં વધુ નજીક આવીને હરતાં ફરતાં હોય છે. તેમને 'ધરતી કો આકાશ પુકારે"ની વાત ન સમજાય. પણ હા, તે પ્રેમનું અદ્વૈત, યોગ કે વિયોગમાં પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ. વાસનાનો યોગ, વિકલ્પોથી ભરાઈ જતો હોય છે.

ગુફામાં એક નદી વહે છે, જેમાં નૌકા પણ ચાલે છે, અમારે તેમાં બેસીને ફરવાનું છે, પણ આજે પાણી વધી ગયું હોવાથી નાવનો કાર્યક્રમ બંધ રાખવો પડ્યો છે.

જ્યારે જ્યારે વરસાદ વધુ પડે છે, ત્યારે ત્યારે ગુફાની નદીમાં પાણી વધી જાય છે. પાણી વધે એટલે નાવ ઊંચી થાય જેથી ઉપરના લટકતા શંકુઓને માણસનાં માથાં અડી જાય. આવું ન થાય એટલા માટે કાર્યક્રમ બંધ રખાય છે. પાણી નીચે ઊતરશે ત્યારે નાવનો કાર્યક્રમ ચાલુ થશે.

ગુફામાં એક જગ્યાએ અમે ચમકતા આગિયા પણ જોયા. અંધારામાં અસંખ્ય આગિયા ચમકી રહ્યા હતા. આપણા આગિયા કરતાં જરા જુદા પ્રકારના હતા. આ પણ કુદરતની કરામત જ કહી શકાય. કવિ દુલા ભાયા કાગે કહ્યું છે કે

"હરિ તારી અકળ ગતિ,
આગિયાના પેટમાં બતી.

રતિલાલ પેપ્સી લઈ આવ્યા. ત્રણ માણસ પી શકે તેટલો મોટો કાગળનો ગ્લાસ જોઈને મેં કહ્યું કે નાનો લાવવો હતો ને! તો કહે મેં નાનો

માગ્યો તો દુકાનદારે કહ્યું કે "આ ન્યૂઝીલૅન્ડ છે. કશું નાનું ન મળે."

ગુફા જોઈને અમે બધા બહાર નીકળ્યા, અને બસ ચલાવી મૂકી. રસ્તામાં "બિગ એપલ" જગ્યા આવી ત્યાં બધાં ઊતર્યાં. એક ટ્રક ભરીને ડુંગળીઓ જતી હતી. મેં કહ્યું કે જુઓ જુઓ કેટલી બધી ડુંગળીઓ ભરી છે! તો કોઈએ કહ્યું કે ના ના એ ડુંગળીઓ નથી, એપલ છે. તેની વાત સાચી હતી. અહીં પુષ્કળ સફરજન થાય છે. જેનો વિશ્વભરમાં નિકાસ થાય છે અને દેશને વિદેશી મુદ્રા મળે છે. અહીંની ચારે તરફની સિનસિનેરી એટલી બધી છે કે કાશ્મીર તો કાંઈ ન લાગે. દહીવડાં અને થેપલાંનું લંચ લીધું. કેટલાક ગોરાઓને પણ લંચ ગમ્યું. એપલના બગીચામાં વૃક્ષો ઉપર એટલાં બધાં એપલ લાગ્યાં છે કે પાંદડાં કરતાં એપલ વધારે દેખાય છે. ડાળીએ ડાળીએ ટેકા મૂક્યા છે, તેમ છતાં કેટલીક ડાળીઓ તૂટી પડી છે. કૃષિ સાથે વિજ્ઞાનને જોડવામાં આવે તો કેવું અદ્ભુત પરિણામ આવે તેની અહીં પ્રતીતિ થાય છે.

હવે અમે ઓકલૅન્ડ તરફ જઈ રહ્યા છીએ. હજી અમારે સો કિલોમીટર જવાનું છે. બપોરના સાડા ત્રણ વાગ્યા છે. અમારી બસ રોડની બાજુએ જઈને ઊભી રહી ગઈ. આગળનાં વાહનો પણ કાં તો ઊભાં રહી ગયાં હતાં કાં ધીમે ચાલતાં હતાં, પછી જોયું તો લગભગ એંસી જેટલાં પૈડાંવાળું એક તોતિંગ વાહન ઉપર કાંઈક બહુ ભારે અને મોટી મશીનરી ભરીને નીકળ્યું. તેની આગળ બે જીપો ચાલતી હતી. નિશ્ચિત સિગ્નલોથી તે આવતાં વાહનોને સમજાવતું હતું કે પાછળ તોતિંગ વાહન આવી રહ્યું છે. જરાય હોર્ન તો વગાડવાનો નહિ. વાહન શાંતિથી પસાર થયું અને અમે ચાલતાં થયાં. સ્વયંશિસ્ત, સ્વયંવ્યવસ્થા, એટલે અવ્યવસ્થાનું નામ નહિ. તોતિંગ વાહન પણ પૂરી ગતિથી જતું હતું, જેથી પાછળવાળાને રોકાવું ન પડે.

આ ડાબી બાજુએ વીજળીમથક છે, જે કોલસાથી ચાલે છે. આખા ઓકલૅન્ડને અહીંથી વીજળી પૂરી પડાય છે. બન્ને તરફ મકાઈનાં પુષ્કળ ખેતરો છે, જેનો ઉપયોગ પશુદાણ અને દારૂ માટે કરાય છે. ક્યાંય ખુલ્લી જમીન નથી. બધે જ લીલોતરી છે. કદાચ થોડી ખુલ્લી જમીન હોય તોપણ આ લોકો લાકડાનો છોલ નાખી દે છે, જેથી રજકણો ઊડે નહિ. આ લોકો એમ માને છે કે હવામાં જરાપણ ધૂળનાં રજકણો હોવાં ન જોઈએ. પોલ્યુશનમુક્ત દેશ છે.

હવે ઓકલૅન્ડ શરૂ થઈ રહ્યું છે. પશુઉદ્યોગ સંબંધી કારખાનાં પણ દેખાવા લાગ્યાં છે. આખા ન્યૂઝીલૅન્ડની વસ્તીનો ત્રીજો ભાગ આ ઓકલૅન્ડમાં રહે છે. અહીંની વસ્તી ચૌદથી પંદર લાખની છે. આ દેશ (ઓસ્ટ્રેલિયા પણ) શહેરીકરણથી અર્થતંત્ર ચલાવે છે. બધી વસ્તી મોટાં મોટાં શહેરમાં રહે છે. રસ્તામાં એક "બોમ્બે", એક "ખૈબરપાર્ક" અને એક તો "રામરામા" પણ આવ્યું. ખરેખર તો વિશ્વયુદ્ધ વખતે ભારતના જે સૈનિકો અહીં લડવા આવેલા અને પછી વસી ગયેલા તેમના ઉપરથી આ નામ પડેલાં છે. "રામરામા" તો માઓરી લોકોનું ગામ છે. અહીં હજારો એકરમાં માત્ર ડુંગળી અને બટાકાનું વાવેતર થાય છે. અત્યારે ઢગલાબંધ જોઈ શકાય છે. આ વાવેતર ભારતીઓ કરે છે. ડુંગળી જોઈને લોકોને ડુંગળી-બટાકાનું શાક ખાવાનું મન થઈ આવ્યું. અહીં પુષ્કળ ગુલાબનાં ફૂલો થાય છે, જે ઇઝરાયેલ સહિત વિશ્વભરમાં મોકલાવાય છે. એક ગુલાબની કિંમત પંદર ડોલર મળે છે. ખેડૂતો માલામાલ છે. જે વિદેશી વિદ્યાર્થીઓ ભણવા આવે છે તેમને ઓકલૅન્ડ બહુ ગમે છે કારણ કે અહીં કામ મળી રહે છે. અહીંનાં ઘણાં નામ યુરોપનાં જ છે. અહીંનો ટાવર સિડનીના ટાવર કરતાં પણ ઘણો ઊંચો છે. પહેલી વાર પોલીસની ગાડી જોઈ. અપરાધ નથી એટલે પોલીસ પણ ખાસ નથી. અમે ઓકલૅન્ડમાં ક્યારનાય પ્રવેશી ચૂક્યા છીએ, ટ્રાફિક ઘણો છે, કારણ કે ઑફિસો છૂટવાનો સમય છે.

1-3-04

*

૩૩. ઓકલૅન્ડ તરફ

ન્યૂઝીલૅન્ડમાં ઓકલૅન્ડનું ઘણું મહત્ત્વ છે. વસ્તીની દૃષ્ટિએ ત્રીજા ભાગનું ન્યૂઝીલૅન્ડ આ ઓકલૅન્ડમાં વસે છે. મોટું બંદર છે. ઘણો વ્યાપાર થાય છે. અહીંનો સ્કાયસિટી ટાવર વિશ્વપ્રસિદ્ધ છે. આ ટાવરમાં લિફ્ટથી તો ઉપર ચઢાય જ છે, પણ તેમાં સીધી સીડી પણ છે. જેને સીડીનાં પગથિયાં ચઢીને ઉપર જવું હોય તો તે રીતે પણ જઈ શકે છે. સ્કાય સિટી પૂરી સિટી જ છે. તેમાં કેસીનો (જુગારખાનું) પણ છે. પશ્ચિમી જીવનવ્યવસ્થામાં આજે પણ કેસીનોને મહત્ત્વનું સ્થાન છે. લગભગ પ્રત્યેક મોટાં શહેરોમાં કેસીનો હોય જ છે. આપણે કલ્પના પણ ન કરી શકીએ તેવાં ભવ્ય ભવનોમાં કેસીનો ફેલાયેલો હોય છે. એક શહેરમાં અમારા કેટલાક માણસો નજીકનો જ કેસીનો જોવા આવી ગયેલા પણ જેમણે ચંપલ પહેરેલાં તેમને અંદર જવા દીધા ન હતા. બૂટ જ પહેરવાં જોઈએ. લઘરવઘર ન ચાલે. પૂરા વ્યવસ્થિત પોશાકમાં જ હોવું જરૂરી છે. મુસ્લિમ મોગલકાળમાં પણ આવી ચુસ્ત વ્યવસ્થા હતી. તમારે વ્યવસ્થિત પોશાક પહેરીને જ દરબારમાં જવાય. અથવા નાચ-ગાન-કવ્વાલી વગેરે થતું હોય ત્યાં મહેફિલમાં જવાય. અત્તર અને ફૂલોનો તો ખૂબ જ ઉપયોગ થતો. લઘરવઘર કપડાં પહેરીને ન જવાય. આ પશ્ચિમી જીવનવ્યવસ્થામાં પણ આવું જ છે.

દારૂ, જુગાર, નાચગાન વગેરે બધું જ હોવા છતાં આ પ્રજા કંગાળ નથી, બરબાદ નથી, ભદ્ર અને શાલીન છે. ક્યાંય કોઈ પ્રતિબંધ નથી. બધું કાયદેસર છે. મેં રશિયામાં કેટલાય લોકોને દારૂ પીને લથડિયાં ખાતા જોયા હતા. અહીં આવું એક પણ દૃશ્ય જોવા મળ્યું નથી. હા, જે આદિવાસીઓ છે તે દારૂથી બરબાદ થયેલા દેખાય છે. ગોરાલોકો ઉપર એવી અસર દેખાતી નથી. આપણે કાયદા દ્વારા આ બધા ઉપર રોક લગાવી છે, પણ રોક ચાલતી નથી. અહીં બધી છૂટ છે, પણ તેનાં કોઈ ભયંકર પરિણામો નથી. હા ડ્રગથી બધાં થરથરી રહ્યાં છે. હું તો કેસીનોમાં ગયો નથી. પણ જનારા કહે છે કે નવરી વૃદ્ધ ડોશીઓ સમય પસાર કરવા માટે મશીન આગળ બેસી રહે છે અને મશીની જુગાર રમે છે. મારે અમેરિકાના લોસ વેગાસ જવાનું થયેલું. આ નગર એક પ્રકારથી જુગારનગર છે. ત્યાં મેં જે પ્રવચન આપેલું તેની કેસેટ છે. નામ છે "જિન્દગી એક જુગાર છે." વેગાસમાં બારે મહિના એટલી બધી લાઈટો વપરાય છે કે રાત્રે પણ દિવસ જેવું લાગે. પણ ત્યાં દારૂ પીને કોઈ છાકટો માણસ મેં જોયો ન હતો. એક હોટલમાં પચીસ હજાર માણસો ઊતરી શકે તેવી વ્યવસ્થા છે તેવું સાંભળેલું. અહીં ઓકલૅન્ડમાં સ્કાયસિટી-ટાવરમાં પણ આવી બધી વ્યવસ્થા છે, પણ કાયદો અને વ્યવસ્થાને કશી જ આંચ આવતી નથી. પ્રજાનું મોરલ અને નૈતિક વ્યક્તિત્વ હોય ત્યારે જ આવી છૂટ આપી શકાય.

પ્રજાના મોરલને અને નૈતિક સ્તરને માપવાનાં બે સાધનો છે. ત્યાં ભ્રષ્ટાચાર અને ચોરીઓનું પ્રમાણ કેટલું છે? અને સ્ત્રીઓની પરિસ્થિતિ કેવી છે? અહીં રાજકીય કાર્યાલયોમાં ભ્રષ્ટાચારની બુમરાણ સંભળાતી નથી. કદાચ હશે તોપણ નહિ જેવી જ હશે. તેમ ચોરીના અપરાધો પણ ખાસ થતા નથી. ખોવાયેલી વસ્તુઓ પાછી મળી જાય છે. ક્યાંય "પોકેટમારોથી સાવધાન" એવું લખેલું વંચાયું નહિ, તેમ ગાઈડે પણ સાવધાન કર્યા નથી. આવું કાંઈક ચીન અને રશિયામાં તો હતું જ. પણ અહીં નથી દેખાતું.

પ્રજાની ખરી નૈતિકતા સ્ત્રીઓ સાથેની હોય છે. જ્યાંજ્યાં સ્ત્રીઓને વધુ ને વધુ ઢાંકવી પડતી હોય—પછી તે ઘૂંઘટ દ્વારા, ઓઝલ દ્વારા કે પછી બુરખા દ્વારા—ત્યાંત્યાં તમે નક્કી કરી શકો કે પુરુષોની નજર સારી નહિ હોય. પુરુષોની કુદૃષ્ટિથી બચવા માટે જ સ્ત્રીઓને પોતાની જાતને વધુ ને વધુ ઢાંકવી પડતી હશે. કોઈ પણ સ્ત્રી માટે આવું ઢંકાઈ જવું એ કોઈ મોજશોખ તો ન જ કહેવાય. આ તો ગૂંગળામણ જ કહેવાય. પણ ઇચ્છાપૂર્વક કે પછી અનિચ્છાએ પણ તેમણે શરીરને ભૂત જેવો ઘોઘોમાયો કરીને ઢાંકવું પડતું હશે તો તેના માટે પુરુષોની વધુ પડતી કામુકતા જ જવાબદાર ગણાવી જોઈએ. જ્યાં સ્ત્રીઓને ઘરની બહાર પણ નીકળવાનું નથી મળતું ત્યાં તો પુરુષોનું પતન પરાકાષ્ઠાએ પહોંચેલું હોવું જોઈએ.

અહીં સ્ત્રીઓ નથી તો ઘૂંઘટ તાણતી, નથી ઓઝલ પાળતી કે નથી બુરખો પહેરતી. નથી તો ઘરમાં પુરાઈને રહેતી. તે એકલી ગમે ત્યાં નોકરી કરી શકે છે, ગમે ત્યાં આવજા કરે છે. અને ઘણી વાર બહુ ઓછાં વસ્ત્રો પહેરીને પણ ફરે છે. પણ ક્યાંય કોઈ સીટી નથી વગાડતું, કોઈ સ્પર્શ માટે ધક્કાધક્કી નથી કરતું. મને તો કહેવામાં આવ્યું કે અહીં બળાત્કારના કેસ ભાગ્યે જ બને છે. બળબળતા રણમાં એકલી સ્ત્રીને કેબિનમાં બેસીને ટિકિટો વેચતી મેં જોઈ છે. તેને કશો ભય નથી. ભય હોત તો તે આવી નોકરી સ્વીકારવા જ તૈયાર ન થાત.

હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે કોના ત્યાં વાતાવરણ સારું છે? સ્ત્રીઓને નખશિખ ઢાંકીને ઘરમાં પૂરી રાખનારા દેશોનું સારું કહેવાય કે પછી પુરુષોની જ માફક વસ્ત્રો પહેરીને એકલી ગમે ત્યારે ભ્રમણ કરી શકે તે દેશનું વાતાવરણ સારું ગણાય?

મને યાદ છે કે હું થોડાક ઉત્તર ગુજરાતના ખેડૂતોને લઈને ઇઝરાયેલ ગયેલો. સાંજે તેલઅવીવમાં અમે સમુદ્ર કિનારે પહોંચ્યા. સમુદ્રના બીચ ઉપર હજારો નર-નારીઓ માત્ર લંગોટીભેર સૂર્યસ્નાન કરી રહ્યાં હતાં. રેતીમાં કોઈ સૂતેલું તો કોઈ બેઠેલું, કોઈ પોલીસ નહિ. કોઈ અવાજ નહિ. નીરવ શાંતિ હતી. કોઈ કોઈના તરફ જોતું પણ ન હતું. અને અમારા ખેડૂતોએ આ દશ્ય જોઈને કિકિયારીઓ પાડવા માંડી. "અલ્યા... જો...જો... નાગાં બૈરાં અને નાગા ભાયડા સૂતા છે." માંડ બધાને શાંત કર્યા. ખેડૂતોનો દોષ ન હતો, તેમણે કદી આવાં દશ્યો જોયાં જ ન હતાં. તેમની આંખોએ નખશિખ—માત્ર આંખો જ તગતગતી—ઢાંકેલા મોઢાંવાળી સ્ત્રીઓ જોઈ હતી, એટલે તેમને એકદમ વિકારોનો ઊભરો થઈ આવે તે સ્વાભાવિક છે. પણ આખા બીચ ઉપર તો આવાં હજારો નરનારીઓ સૂતાં છે, તેમને આવા વિકારો કેમ નથી આવતા? કેમ તે લોકો દેકારો નથી મચાવતા? કેમ પોલીસ નથી બોલાવવી પડતી? આટલાં ઓછાં વસ્ત્રે પણ સ્ત્રીઓ પુરુષોની સમક્ષ અને પુરુષો સ્ત્રીઓની સમક્ષ નિર્ભયતાથી રહી શકે છે, તે જ બતાવે છે કે પુરુષોનો નૈતિક સ્તર ઊંચો છે. સ્ત્રીઓનો પણ આ સ્તર ઊંચો છે. આપણે પગની પિંડી જોઈને પણ વિહ્વળ થઈ જઈએ છીએ, કારણ કે આપણો સ્તર નીચો છે. એટલે આપણા નીચા સ્તરનો દંડ સ્ત્રીઓને ભોગવાવીએ છીએ. કારણ કે ધર્મ, પુરુષના પક્ષમાં થઈ ગયો છે. ઘણા સાધુઓના સેવકો સ્ત્રીઓને ભગાડી મૂકે છે. 'ભાગો ભાગો, મહારાજ આવે છે." અર્થાત્ તમારું મોઢું ન જોવાઈ જાય માટે તમે ભાગી જાવ. અહીં પણ ધર્મ પુરુષોના પક્ષે આવી ગયો છે. સ્ત્રીઓ બિચારી છે. તે ભાગંભાગ કરે છે કારણ કે પોતાને ઊતરતી અને અપવિત્ર માને છે.

ખરેખર તો બહાદુર સ્ત્રીઓએ આવા મુખદર્શન માત્રથી વિકારી થઈ જતા પુરુષોને ભગાડવા જોઈએ. પણ ધર્મ અને ભક્તો તેમની સાથે નથી, પુરુષ તરફ ઢળેલા છે. એટલે અપમાનિત થઈને પણ તે તેના જ ચરણની રજ માથે ચઢાવે છે, જેણે તેને ભગાડી છે, દૂર ધકેલી છે. જે દિવસે સ્ત્રીઓમાં સ્વમાન જાગૃત થશે તે દિવસે આ મિથ્યા આડંબરનું અસ્તિત્વ નહિ રહેઃ આપણા સજોડે બેઠેલા ભગવાનો સીતા-રામ, લક્ષ્મીનારાયણ, રાધાકૃષ્ણ, શિવ-પાર્વતી વગેરેની માફક અને ઋષિમુનિઓની માફક. ત્યારે નારીને સંતાઈ જવાની જરૂર નહિ રહે. જે લોકો વારંવાર પશ્ચિમી સંસ્કૃતિને ધિક્કારવાની વાતો કહ્યા કરે છે, તેમણે એ યાદ રાખવું પડશે કે અહીં કોઈ સ્ત્રીને બળીમરવું નથી પડતું. (આપણે ત્યાં સરેરાશ રોજની ત્રણ સ્ત્રીઓ બળીમરે છે) અહીં જેટલી સ્ત્રી સુરક્ષિત છે તેટલી આપણે ત્યાં નથી. બળાત્કારના સમાચાર વિનાનું ભાગ્યે જ કોઈ સમાચારપત્ર પ્રગટ થતું હશે. અહીં તો તેવા સમાચાર આવતા નથી અને આવે છે તો જવલ્લે જ આવે છે. એટલું યાદ રહે કે આપણે ત્યાં બળાત્કારના દશ-વીસ ટકા જ સમાચારો પ્રગટે છે. બાકીના રફેદફે થઈ જાય છે. એટલે જે રેશિયો છે તેના કરતાં વાસ્તવિકતા ઘણી મોટી છે.

મૂળ વાત ઉપર આવીએ. અહીં કેસીનો (જુગારખાનું) છે, દારૂ છે, નૃત્યગાન વગેરે છે, કોઈ પ્રતિબંધ નથી છતાં અપરાધો નથી. છતાં રાષ્ટ્ર સમૃદ્ધ છે, છતાં નર-નારી-બાળકો બધાં સુખી છે. ઓછામાં ઓછી પોલીસથી રાજ્ય ચાલે છે, ક્યાંય સ્ટેનગનધારી પોલીસો નજરે નથી પડતા. હવાઈમથક હોય કે બીજું કાંઈ હોય—સર્વત્ર રામરાજ્ય દેખાય છે. કેમ? આનો કોઈ ઊલટો અર્થ ન કરે કે હું આ બધું ચાલુ કરવાનું કહું છું. મારો ભાવ એટલો જ છે કે આ બધાનો નિષેધ હોવા છતાં પણ આપણી હાલત (કાયદાની) આટલી બધી કફોડી છે તો જો ચાલુ કરી દેવાય તો શું દશા થાય? પ્રજાના મૂળ સ્વરૂપમાં અને ઘડતરમાં કાંઈ ભૂલ થઈ રહી છે. આપણે આપણા સાચા સ્વરૂપને સમજીએ અને સ્વીકારીએ, મિથ્યા આત્મશ્લાઘામાં અને પશ્ચિમની નિંદામાં રાચ્યા ન કરીએ, આટલું થાય તોય બસ.

1-3-04

*

34. ઓકલૅન્ડ—માઉન્ટ એડન, મુલાકાતો

ઓકલૅન્ડની વચ્ચે આવેલો એક ઊંચો ટેકરો છે. એને માઉન્ટ એડન અથવા માઉન્ટ વિક્ટોરિયા પણ કહેવાય છે. અહીંથી ઓકલૅન્ડનું ચારે તરફનું સુંદર દૃશ્ય દેખાય છે. શરૂઆતમાં ન્યૂઝીલૅન્ડની રાજધાની ઓકલૅન્ડ હતી, પણ પછી વેલિંગ્ટન લઈ જવામાં આવી. અત્યારે આ નગર ખૂબ જાહોજલાલી ભોગવી રહ્યું છે. મુંબઈની માફક અહીંની વસ્તી પચરંગી છે. 48 જ્વાળામુખીઓથી બનેલી 63 ટેકરીઓ ઉપર ઓકલૅન્ડ વસેલું છે. એક ટેકરી એવી છે કે જેના ઉપર માત્ર એક જ વૃક્ષ દેખાય છે. તેને “વન ટ્રી માઉન્ટ” કહેવાય છે. અહીંના બંદરને “મનાકા હાર્બર” કહેવાય છે. વીસ હજાર વર્ષ પહેલાં અહીં જ્વાળામુખી ફાટેલો તેમાંથી આ સ્થાન બન્યું છે. માઉન્ટ એડન ઉપર વચ્ચોવચ્ચ એક ગોળો એવો મૂક્યો છે કે કયું શહેર ક્યાં આવ્યું છે અને કેટલા કિલોમીટર દૂર છે તે બધું બતાવ્યું છે. મુંબઈ બાર હજારથી વધુ કિલોમીટર દૂર છે. આ સ્થળે બધા ફોટા પાડે છે અને પડાવે છે.

ચારે તરફનાં દૃશ્યો એટલાં બધાં છે કે આખો રોલ પૂરો કરો તોય ઓછાં પડે. પેલો હાર્વર બ્રિજ, પેલો ઊંચો ટાવર, ગવર્નર ભવન વગેરે બધું દેખાય છે. પ્રત્યેક જગ્યાએ વૉરમ્યુઝિયમ તો હોય જ. અમારા કોચકૅપ્ટનના પિતાજી બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં ઇટાલી સામે લડેલા તેની યાદથી તે ગૌરવ લે છે. અહીં યોદ્ધાઓની કોઈ અલગ જાત નથી. બધા માણસો બધું કામ કરતા હોય છે. અહીંના ટાવરમાં અનેક ખૂબીઓમાં સૌથી મોટી ખામી એ છે કે તેને નીચાણવાળી જગ્યામાં બાંધવામાં આવ્યો છે. જો માઉન્ટ એડન જેવા ટેકરા ઉપર બાંધ્યો હોત તો તે ઘણો ઊંચો દેખાત. અત્યારે તો ઊંચો હોવા છતાં નીચો દેખાય છે. સ્થળની પસંદગી ભવ્ય મકાનો માટે સર્વોચ્ચ મહત્ત્વની થઈ જતી હોય છે. આ શહેરમાં ત્રીસ હજારથી વધુ ભારતીયો રહે છે.

અમે ઓકલૅન્ડના સ્વિટી સૅન્ટર એટલે કે કેન્દ્રમાં આવી ગયા છીએ. આ સામે એકસાથે ત્રણ વિશ્વવિદ્યાલયો છે. ત્રણેનાં ભવ્ય ભવનો છે. આ બાજુ મોટું બસસ્ટૅન્ડ છે. અહીંની ટ્રેનની યાત્રા બહુ મોંઘી પડે છે. કેટલીક વાર તો હવાઈ યાત્રા કરતાં પણ મોંઘી પડે. આ શહેરમાં એકસો દેશોની વસ્તી રહે છે. અહીં સિટીબસોના જુદા જુદા રંગ છે. તેમાં જે લાલ રંગની બસો હોય છે તે તેના રૂટ પ્રમાણે ગમેત્યાં મફત ફેરવ્યા કરે છે, જેથી નોકરિયાતોને સગવડ રહે. ઓકલૅન્ડને 32 ટાપુઓ જોડાયેલા છે, જ્યાં જવાઆવવા માટે ક્રૂઝરની વ્યવસ્થા છે. આમ તો આખા ન્યૂઝીલૅન્ડમાં ગમે ત્યાં નાવમાં જઈ શકાય છે. ટાવરની પાસે જ અમારી હોટલ છે. સિડની જેવો જ અહીં પણ હાર્બરબ્રિજ છે, જેને અમારે પાર કરવાનો છે.

અમે અત્યારે બંદર એરિયામાં ફરી રહ્યા છીએ. ગણી ગણાય નહિ તેટલી નાનીમોટી નાવો પડી છે. કેટલીક તો પાંચ પાંચ માળની અને ખૂબ લાંબી સ્ટીમરો પણ છે. આમાંની કેટલીક નાવો મચ્છીમારી માટેની પણ છે. પ્રજા પુરુષાર્થથી ધબકી રહી છે એટલે સમૃદ્ધિ જ સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. નાવો અને કારોને પાર્ક કરવાની જગ્યા મળતી નથી. અમે અમારી હોટલ પ્રેસિડેન્ટ પ્લાઝામાં પહોંચી ગયા અને સૌ સૌના રૂમમાં ગોઠવાઈ ગયા. મારા સિવાયના બધા ગુજરાતી હોટલમાં જમવા ગયા. મને મળવા માટે થોડાંક ભાઈબહેનો આવવાનાં હતાં. એટલે હું રોકાઈ ગયો. કારણ કે અત્યારે જ સમય છે. કાર્યક્રમ એટલો વ્યસ્ત છે કે પછી સમય નથી.

બધાં તો જમવા ગયાં, પણ હું એકલો જ બેસી રહ્યો. થોડી જ વારમાં શ્રી જયેશભાઈ હીરાભાઈ પટેલ તેમનાં પત્ની હિનાબહેન બાળક સાથે મળવા આવ્યાં. જયેશનું કહેવું છે કે મને અહીં સૌથી વધુ કડવો અનુભવ આપણા જ માણસોનો થયો છે. નજીકના માણસો તો પગ ખેંચે છે. અહીં આવ્યો ત્યારે ત્રણ મહિના સુધી મારી પાસે જોબ ન હતી. ત્યારે નવસારી તરફના કોળી પટેલો, ચમારભાઈઓ વગેરેએ ખૂબ સહકાર આપ્યો. અમે એક થાળીમાં જમીએ એટલી અમારી મિત્રતા થઈ ગઈ છે. મેં પૂછ્યું કે અહીંની પ્રજા કેવી? તો કહે કે ખૂબ જ પ્રામાણિક. તેમણે કહ્યું કે અમારી ફૅક્ટરીમાં ચાર વાગે એટલે બોસ જતા રહે, અમે સાત વાગ્યા સુધી ઓવરટાઈમ કરીએ, પણ બોસ ન હોવાથી કોઈ પણ ગોરો માણસ ન તો કામ ચોરી કરે કે ન વહેલો જતો રહે. પૂરેપૂરી ડ્યુટી બજાવે. મારો ઉપરી ગોરો છે તે મને છોકરાની માફક રાખે છે. “માય સન... માય સન...” એમ કહીને લાગણીથી બોલાવે છે. આ લોકો ખૂબ મદદ પણ કરે છે. દશરથભાઈના જમાઈએ પણ ખૂબ મદદ કરી. જયેશનું કહેવું છે કે આ ગોરાઓ જરાય આડંબર નથી કરતા. જેવા છે, જેવું હોય તેવું બતાવીને હળવા રહે છે. આપણે ત્યાં આડંબર ઘણો છે. આપણે સાચું જીવન જીવી નથી શકતા અને કદાચ બતાવો તો લોકો સ્વીકારી નથી શકતા. આ

લોકો પાંચ દિવસ કામ કરે અને બે દિવસ એન્જોય કરે છે. તેમને ભવિષ્યની ચિંતા હોતી નથી. તેમના જીવનમાં "એન્જોય" મુખ્ય વસ્તુ છે. માત્ર એન્જોય જ નહિ, કર્તવ્ય સાથે એન્જોય. અહીં ઓછી આવક હોય તો સરકાર તમને ભથ્થું આપે. મદદ કરે, પણ જો આવક વધારે હોય તો કર આપવો પડે. મારે પચીસ ટકા તો કરમાં જ જતા રહે છે.

બન્ને પતિ-પત્ની સંતોષી છે. પત્ની વધુ ડાહી અને જ્ઞાની લાગે છે. આ ગોરા લોકોના સંસ્કાર જ એવા છે કે ખૂબ ચોખ્ખાઈ રાખે છે. ક્યાંય કોઈ થૂંકે નહિ કે કાગળનો ટુકડો પણ ન નાખે. આ ચોખ્ખાઈ અને આ લીલોતરી ગોરાઓના સંસ્કારના કારણે છે. મેં લગ્નજીવન વિશે પૂછ્યું તો નર-નારીઓ ખુલ્લા મનથી હળેમળે. મૈત્રી કરે અને રહે. સરકારી કાયદો પણ એવો છે કે જો તમે લગ્ન કરો અને પછી છૂટાછેડા લો તો પુરુષે, પત્નીને પચાસ ટકા બધું આપી દેવું પડે. બૅન્ક બૅલેન્સનો અડધો ભાગ, ગાડી-મકાન વગેરે બધા ઉપર સ્ત્રીનો અડધો હક્ક થઈ જાય. ઘર તો સ્ત્રીને જ આપી દેવાનું. બાળકો મોટાં થાય ત્યાં સુધીની ખોરાકીની જવાબદારી પુરુષે ઉપાડવાની. આવાં બધાં કારણોસર લોકો લગ્ન જ કરતા નથી. એમ ને એમ સાથે રહે છે. જેથી કોઈને કશું આપવું ન પડે. બાળકો થાય તો પણ લોકો સ્વીકારી લે છે. કશું કલંક ન લાગે. છોકરાં સ્વમાનથી જીવે અને ઊછરે. નોકરી-ધંધો કરે, બેકાર હોય તો ભથ્થું મળે. પાંસઠ વર્ષ પછી પેન્શન મળે.

અહીંના નરનારીના સંબંધો બાબત જયેશભાઈનાં પત્નીએ એક ઉદાહરણ આપ્યું કે હું જ્યારે સગર્ભા હતી ત્યારે મારી કાળજી રાખનાર નર્સને તેના બોયફ્રેન્ડ (પતિ નહિ)થી છોકરો થયેલો, જે હવે દશ વર્ષનો થઈ ગયો છે. બન્નેને બન્યું નહિ એટલે છૂટાં પડ્યાં, નર્સ પોતાના છોકરા સાથે એકલી રહેતી હતી ત્યાં ડૉક્ટર સાથે મૈત્રી થઈ. ડૉક્ટરને પણ સાત વર્ષનો બાબો હતો, તે પણ પત્નીથી છૂટો થયેલો હતો. નર્સ અને ડૉક્ટરે સાથે રહેવાનું નક્કી કર્યું. બન્ને પોતપોતાના છોકરાઓને લઈને સાથે રહે છે. બહેને પૂછ્યું કે અહીંથી જઈને તમારે રસોઈ બનાવવાની હશે? તો કહે કે ના ના, એ તો મારી મરજીની વાત છે. રસોઈ ન કરું તો હું મારા છોકરાને લઈને રેસ્ટોરાંમાં જમવા જાઉં અને ડૉક્ટર તેમના છોકરાને લઈને જમવા જાય. સૌ સૌનું બિલ ચૂકવે. કારણ કે બન્ને કમાય છે. પતિ-પત્ની થયા વિના પણ બન્ને આ રીતે ખૂબ પ્રેમથી સાથે રહે છે. પેલો તેને ડાર્લિંગ કહે અને પેલી તેને ડિયર કહે. કદાચ જો ન બને તો બન્ને હસતાં હસતાં જુદાં પણ થઈ જાય. અને પેલા છોરાઓ સત્તર વર્ષના થશે એટલે પોતાની મેળે જુદા થઈને પગભર થઈ જશે. તેમને માતા-પિતાના આવા સંબંધ બાબત જરાય ગ્લાનિ કે સંતાપ નહિ. એક એવો કાયદો પસાર થયો છે કે પ્રત્યેક વ્યક્તિને પોતાનું પ્રાઈવેટ જીવન પોતાની મરજી પ્રમાણે જીવવાનો અધિકાર છે. કોઈને હાનિ ન પહોંચતી હોય તેવું ગમે તે કરી શકે છે. આ વ્યક્તિગત જીવનનો કાયદો, અને પેલો સરકારી કાયદો કે અડધું આપી દેવાનું તથા પુરુષે, પોતાના નામે ઘર હોય તો પણ છૂટાછેડા લઈને સ્ત્રીને આપી દેવાનું વગેરે. આના કારણે લગ્નસંસ્થા તૂટી પડી છે. અહીં છોકરા-છોકરીઓમાં જરાય ભેદ નથી. છોકરો હોય કે છોકરી હોય, સત્તર વર્ષ પછી જુદાં થવાનાં જ છે. કોઈને કોઈની કમાણી ખાવાની નથી. એટલે છોકરા-છોકરીઓ એક સમાન છે. પોતાના નામ પાછળ પિતાનું નામ લખવું અનિવાર્ય નથી. માતાનું પણ લખી શકાય અને ત્રીજું ગમે તે પણ લખી શકાય.

મેં કહ્યું કે "આ રીતે તો તેમનું દામ્પત્ય દુઃખી કહેવાય. તેમાં સ્થાયિત્વ કે એકરસતા ન આવી શકે."

બહેનનું કહેવું છે કે આપણી દૃષ્ટિએ આપણને એવું લાગે પણ એ લોકો એવું નથી માનતા. તે તો પોતાને સુખી માને છે. આપણે ત્યાં કોઈ ત્યક્તા થાય તો તે અને તેનાં સ્વજનો વિચારે કે અભાગણીને જીવતાં ન આવડ્યું. હવે કેવી દુઃખી થાય છે વગેરે. જ્યારે આ લોકો આવું ન વિચારે. તે તો કહે કે મને તેની જોડે ફાવતું ન હતું તેથી જુદી થઈ. હાશ, હું તો તેનાથી છૂટી કે છૂટ્યો" આવું વિચારે. કોઈ અફસોસ કે ગ્લાનિ ન થાય. તેમ તેની કિંમત પણ ઓછી ન થાય. ફરી પાછો પ્રયત્ન કરે અને પોતાનો મેળ જામે તો તે રીતે જીવન જીવવા માંડે. આ લોકોને તેમના ગજથી માપવાનાં, આપણા ગજથી નહિ. કોર્ટમાં જવાની જરૂર જ નહિ. કારણ કે પતિ-પત્ની જ ન હોય. બન્ને કમાતાં હોય એટલે ખાધાખોરાકીના દાવાનો પ્રશ્ન જ ન રહે. આ લોકો પોતાને બહુ સુખી માને છે. કોઈ દૂબળું પાતળું કે નિસ્તેજ નથી. બધાં સ્વાસ્થ્યવાળાં તેજસ્વી છે. પાછલી જિંદગીમાં પણ, સરકારી મકાનોમાં જીવન જીવે અને મેળ જામે તો ડોસા-ડોસીઓ પણ સાથે રહે. આ લોકો રિબાતાં નથી, ગૂંગળાતાં નથી, ઇચ્છાપૂર્વકનું જીવન જીવી શકે છે.

જયેશનું કહેવું છે કે આ લોકો કદી જૂઠું નહિ બોલે. સ્પષ્ટ અને સાચું બોલે છે. કારણ કે કશું સંતાડવાનું નથી. આ લોકોમાં દંભ કે આડંબર નથી. ભારતમાં જે કામ દશ માણસો કરતા હોય છે તે કામ અહીં માત્ર બે જ માણસો કરે છે. બધાનું આરોગ્ય અને વૃત્તિ સારી

છે એટલે. જયેશનું કહેવું છે કે હું સવારે સાત વાગ્યે કામ ઉપર જાઉં તો સાંજે સાત વાગ્યે પાછો આવું. અમારે બાર કલાક સતત ઊભા રહેવાનું, એટલું જ નહિ, આઠ કિલો વજનવાળો પટ્ટો પહેરવાનો, જેમાં હથોડો-પાનાં-પક્કડ વગેરે હોય. કામ કરવાનું. અહીં આવ્યો ત્યારે મારું વજન બાણું કિલો હતું, હવે પંચોતેર થઈ ગયું છે.”

મેં કહ્યું કે તો તો વજન ઉતારવાનો આ કીમિયો ભારતમાં પણ અપનાવવા જેવો ખરો. ભારતમાં દવાખાને વજન ઉતારે છે, તેના કરતાં મહેનત કરીને વજન ઉતારવું સારું. જયેશ અને તેમનાં પત્ની હિનાબહેન વિદાય થયાં. હિનાબેહને ખૂબ કુશળતાની છાપ પાડી. જયેશ અને હિના બન્નેનો વારંવાર આગ્રહ હતો કે હું તેમના ઘરે પધરામણી કરું, પણ સમય ન હોવાથી તે શક્ય ન થઈ શક્યું. બન્ને જણાં ફળફળાદિ અને પ્રસાદની સાથે વજનદાર ધાતુની ભગવાનની મૂર્તિ પણ ભેટ આપવા લાવેલાં, જે ખૂબ સમજાવીને મેં પાછી આપી.

એક વસ્તુ આપણે સૌએ સમજવાની જરૂર છે કે ભારત સંસ્કૃતિ- પ્રધાન દેશ છે. સંસ્કૃતિ, નારી આધારિત છે, એટલે આપણી સંસ્કૃતિમાં નારીને ખૂબ જ સહન કરવાનું થતું રહ્યું છે. નારી, વડીલોની દોરેલી દોરાય, તેનાં લગ્ન વડીલો નક્કી કરે, તે પોતે નહિ. તેને ભણવાનું ન હતું. તેનું કન્યાદાન અપાય, વડીલોની ઇચ્છા પ્રમાણે તેનું આણું થાય. તેને જવું કે ન જવું હોય તો તેની ઇચ્છા ચાલે નહિ. એટલે તે રોતી રોતી જાય. તેને લાજ કાઢવી પડે. ઊંચેથી બોલાય નહિ. પતિની સાથે પણ સૌના દેખતાં વાત ન કરાય. સાથે બેસાય નહિ. ઊંચા આસને તો ઠીક સમાન આસને પણ બેસાય નહિ. છોકરાં ન થાય તો સહન કરવું પડે, જો છોકરીઓ જ થાય તો પણ સહન કરવું પડે. દહેજ આપે તો જ પરણી શકે. કન્યાનાં માતા-પિતાએ સતત આપ્યા જ કરવાનું. ન આપે તો કન્યાને કાઢી પણ મુકાય. એટલે દહેજવિરોધી કાયદો કરવો પડે. બાળલગ્નો થાય, કજોડાં થાય, છતાં છૂટાં ન કરાય. રિબાઈ રિબાઈને જીવવાનું પણ છૂટાં તો ન જ થવાય. કન્યા વિધવા થાય તો જીવનભર વૈધવ્ય પાળવું પડે. પુનર્લગ્ન ન કરી શકાય. હા, વિધુર પુરુષ પુનર્લગ્ન કરી શકે. વિધવા દ્વારા શુભ કાર્યોમાં ભાગ ન લેવાય. અપશુકન થાય, માથું મૂંડાવી નાખવાનું.

પ્રાચીનકાળમાં તો સતીપ્રથા પણ હતી, જેમાં વિધવા થયેલી પત્નીને પતિના શબ સાથે જીવતી જ બાળી મૂકવામાં આવતી. વિધવાનો મિલકતમાં હક્ક નહિ. કદાચ એકાદ ઓરડી કે એકાદ ખેતર જીવિકા માટે અપાય. સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીના નામે પણ કોઈ સંપત્તિ ન હોય. બધું પતિના જ નામે હોય. પત્નીનું પૂરું અર્થતંત્ર પતિને આધીન હોય. સ્ત્રીના ચારિત્ર્ય ઉપર સૌની વાઘનજર રહે. જો જરાક શંકા પડે તો મારી નાખવામાં આવે. તેને કબજામાં રાખવા માટે ઘૂંઘટ, લાજ ઓઝલ અને બુરખા જેવી પ્રથાથી વધુ ને વધુ ઢાંકેલી રખાય. તેને કોઈ જોઈ ન જાય. કોઈની સાથે વાત ન કરાય. તેમાંય હસીને વાત તો ન જ કરાય. તેણે હમેશાં પોતે સતી સ્ત્રી છે તેવી પ્રતીતિ કરાવતા રહેવું પડે. પતિવ્રતા ધર્મનો ઉપદેશ સતત અપાય. પુરુષો માટે આવું બધું ખાસ નહિ. આના કારણે આખી સંસ્કૃતિ નારીપ્રધાન બની ગઈ છે. ઘણા સુધારા પછી ભારતમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધરવા માંડી છે. એટલે કેટલાક જુનવાણી રૂઢિવાદીઓને ગમતું નથી. બીજી તરફ કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ સુધારાનો દુરુપયોગ કરીને સ્વચ્છંદી કક્ષાએ પહોંચી ગઈ છે. આ બન્ને બરાબર નથી. જીવન મધ્યમાં છે. યથાયોગ્યતામાં છે. આપણે પશ્ચિમની કેટલીક વાતો સ્વીકારી ન શકીએ તે ખરું, પણ આપણે આપણી તરફ પણ જોવું જોઈએ કે ભવ્ય સંસ્કૃતિના નામે આપણે કેવા કેવા રિવાજો કરી બેઠા હતા અને હજી આજે પણ કેવા કેવા રિવાજો ચલાવીએ છીએ.

શ્રી જયેશના ગયા પછી તરત જ ઊંઝાના શ્રી દશરથલાલના જમાઈ નીતિનભાઈ અને દશરથલાલની દીકરી ઊર્મિ મળવા આવ્યાં. તે પણ ઘણીબધી પ્રસાદી, ફળો વગેરે લઈને આવ્યાં. તેમનો બન્નેનો પણ આગ્રહ હતો કે મારે ત્યાં જરૂર આવો. રતિલાલ અને બધા જમીને આવી ગયા. મારા માટે જમવાનું પણ લઈ આવ્યા. “રસોઈ”વાળાએ પ્રેમથી ત્રણ માણસ જમે એટલું ભરી આપ્યું. એક બીજા ભાઈ પણ મળવા આવ્યા. તે આપણા ગજથી આ લોકોને માપતા હોવાથી થોડા નિરાશ લાગ્યા. બન્ને પક્ષે આવું થાય છે. પેલા પોતાના ગજથી આપણને માપે તો તેમને હાહાકાર થઈ જાય, જેમકે જરાય પરિચય વિના વડીલોના દ્વારા લગ્નો ગોઠવાય અને સામું પણ જોયા વિના વરકન્યા પરણી લે તેવું તો બને જ કેમ? એક જ ઘરમાં દશ-વીસ માણસો કશા જ સ્વતંત્ર રૂમ વિના રહે, તેમાં જીવન જ ક્યાં રહ્યું? વડીલોની જ ઇચ્છા પ્રમાણે પૂરું જીવન જીવવાનું કેમ બની શકે? આવી બધી વાતો તેમના ગળે ઊતરતી નથી. તેઓ એમ માને કે આવું જીવન કદી સુખી જીવન હોય જ નહિ. બીજી તરફ આપણે આપણા ગજથી તેમને માપીએ એટલે એવું લાગે કે આ લોકોને જીવન જ નથી. માત્ર યંત્રવત્ સેક્સ ભોગવીને ‘લવ”, ‘લવ” કર્યા કરે છે, અરે લવ તો ત્યાગમાં છે. માત્ર ભોગમાં નથી. આવા લવમાં સ્થિરતા, સ્થાયિત્વ, એકતા કે ચરમ કક્ષાનો વિશ્વાસ પેદા થતો નથી વગેરે.

મને લાગે છે કે બન્ને પક્ષે જમા તથા ઉધાર પાસાં છે. તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. જો કન્યાને ભણાવી-ગણાવીને રળતી-કમાતી કરો તો પછી તમે તેની અપેક્ષાઓને રોકી શકો નહિ. પ્રાચીનકાળના દામ્પત્યમાં અનિવાર્ય તત્ત્વ હતું કન્યાની આર્થિક, સામાજિક, ધાર્મિક પરાધીનતા. એટલે તે સુખેદુઃખે, મને કે કમને ગમેતેવા પતિને વળગીને રહેતી હતી, તેનો છૂટકો જ ન હતો. અસહ્ય સ્થિતિમાં તે ગામનો કૂવો પૂરી દેતી હતી તે ભુલાવું ન જોઈએ. હવે તે પગભર થઈ છે. સમાજ તથા ધર્મની પકડ ઘણી ઓછી થઈ ગઈ છે, એટલે હવે આપણે ત્યાં પણ છૂટાછેડાનું પ્રમાણ વધવા લાગ્યું છે. આ સ્વાભાવિક છે. જો તમે શૈક્ષણિક, આર્થિક, વૈજ્ઞાનિક વિકાસ કરો તો આવાં પરિણામ આવવાનાં જ છે. આપણે પણ આ લોકોની પાછળ પાછળ ચાલી રહ્યા છીએ. એ લોકો આપણી પાછળ નથી ચાલતા. સ્ત્રી-પુરુષો ઘણી મોટી ઉંમરે લગ્ન કરે તો ભૂતકાળમાં નાનાં-મોટાં લફરાં થયાં જ હોય. તે સહન કરી શકો તો જ લગ્નજીવન જીવી શકો. જો તે સહન ન કરી શકો તો લગન કરીને પણ દુઃખી થાવ. જો તમારે કડક રીતે ચુસ્ત પતિવ્રતા કન્યા જોઈતી હોય કે તેવો જ મુરતિયો જોઈતો હોય તો ફરીથી બાળલગ્નો શરૂ કરવાં જોઈએ. અરે, ઘોડિયાં લગ્નો શરૂ કરવાં જોઈએ. બહુ જ મોટી ઉંમર સુધી કૉલેજો, કારખાનાં કે પેઢીઓમાં સ્વતંત્ર હરફર કરો અને કોઈનો સ્પર્શ પણ ન થાય તે બની શકે નહિ. હવે તેવી અપેક્ષાઓ રાખી શકાય નહિ. સ્ત્રી-પુરુષની પવિત્રતાની વ્યાખ્યા બદલવી જ પડે. જૂની વ્યાખ્યા રાખો તો સમય સાથે ચાલી શકાય નહિ. લગ્ન કર્યા પહેલાંની બધી વાર્તાને ભૂલી જનારાં જ આગળ સુમેળ કરી શકતાં હોય છે. જે લોકો સતત જૂની વાતોની ખણખોદ કરતાં રહે છે, તે સુમેળ કરી શકતાં નથી. દુઃખી થઈ જતાં હોય છે. હવે પતિવ્રતાપણાનો આગ્રહ યોગ્ય નહિ રહે. હા, લગ્ન પછી ચાલુ લગ્ને જે લોકો મર્યાદા તોડે છે, તે અક્ષમ્ય ગણાવાં જોઈએ. તેવી છૂટ પણ લગ્નજીવનનો નાશ કરનારી બને છે.

આ દેશમાં માઓરી લોકોની સંખ્યા તેર પ્રતિશતઃછે, પણ તે મિશ્રિત પ્રજા થઈ ગઈ છે. આ ગોરાલોકોની નિશ્ચિત ગણતરી છે કે 85% વસ્તી ગોરાઓની હોવી જ જોઈએ. અહીં પાંત્રીસ-ચાલીસ હજાર ગુજરાતીઓ છે. પોતાનો રેડિયો ચલાવે છે. કાણીસાના ભાઈ રાજેન્દ્ર બધી વાતો કરી રહ્યા છે. અહીં સરકાર પોતે લૉટરી ચલાવે છે, તેમાંથી જે આવક થાય છે તે લોકોના હિત માટે વપરાય છે. અહીં દર ત્રણ ચાર દિવસે તો વરસાદ આવે જ. એટલે આટલી બધી લીલોતરી છે. આ દેશ ધરતીકંપમાંથી ઊપસી આવેલો છે. ઓકલૅન્ડની નીચે વીસ જ્વાળામુખીઓ છે. આવનારાં વર્ષોમાં કદાચ ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂઝીલૅન્ડની મુદ્રા એક જ થઈ જશે. બન્ને મિત્રો છે. અત્યારે પણ બન્નેની કરન્સી પ્લાસ્ટિકની એકસરખી જ છે. અહીંનો એક કાયદો વિચિત્ર છે કે તમે કોઈના શરીરને હાથનો સ્પર્શ કરીને વાત ન કરી શકો. આને અપમાન ગણાય. ચોર, સ્ટોરમાંથી ચોરી કરીને જતો હોય તો પણ તમે જાતે પકડી ન શકો, પોલીસ પકડી શકે છે.

2-3-04

*

35. મેલબોર્ન શહેર

ઊંઝા તથા કાણીસાનાં જે ભાઈબહેનો મળવા આવેલાં તેમની સાથે જ્ઞાનવર્ધક વાતો થઈ. તેમનો લાવેલો પ્રસાદ વગેરે આગ્રહ કરીને મેં તેમને જ પાછો આપ્યો જેથી તેને વહેંચી શકાય. "રસોઈ"માંથી બે બોક્ષ ભરીને મારા માટે જમવાનું આવેલું પણ હું તો માત્ર ચોથા ભાગનું જ ખાઈ શકેલો. બાકીનું બધું ચોખ્ખું જેમનું તેમ પડ્યું હતું. હવે આ અન્નનું શું કરવું? અહીં કોઈ ગરીબ તો છે નહિ કે કોઈને આપી દઈએ. મેં અમારા માણસોને પૂછ્યું કે આ મળવા આવનાર ભાઈને આપી દઈએ, કદાચ તે લોકો તેમની આજુબાજુ કોઈ ગરીબ હોય તેને આપી દે. પણ રતિલાલ વગેરેનું કહેવું છે કે "એવું ન પુછાય, આવું ન અપાય." અંતે સત્સંગ ચર્ચા પછી મેં ખાનગીમાં પૂછ્યું અને જેમતેમ કરીને બધું આપી દીધું. કદાચ તેનો ઉપયોગ થાય, કદાચ ન પણ થાય. અહીં કૂતરાં કે ગરીબો નથી. ચર્ચા કરીને અમે બધાં સૂઈ ગયાં.

આજે ત્રીજી ફેબ્રુઆરી છે. અહીં ઓકલૅન્ડમાં ફિજીથી આવેલા, મૂળ પોરબંદરના એક સોનીભાઈ "રસોઈ" રેસ્ટોરાં ચલાવે છે. તેમનો ખાસ આગ્રહ હતો કે સ્વામીજીને મારે ત્યાં જરૂર લઈ આવજો. અમે તેમનો આગ્રહ પૂરો કર્યો. હવે લગભગ વિશ્વભરનાં મોટાં મોટાં શહેરોમાં ભારતીય અને ગુજરાતી ભોજનાલયો શરૂ થવા માંડ્યાં છે. પહેલાં જેવી હવે તકલીફ નથી. અમને બધાને ખૂબ પ્રેમથી જમાડ્યાં. પતિપત્ની બન્ને ભાવિક હતાં અને આગ્રહથી જમાડતાં હતાં. તેમની ઇચ્છા મારી સાથે ફોટો પડાવીને દુકાનમાં મૂકવાની હતી, તે પૂરી કરી. અમારા કોચકૅપ્ટનનો આભાર માનીને અમે બધાં ઓકલૅન્ડના હવાઈ મથકે પહોંચી ગયાં છીએ. ન્યૂઝીલૅન્ડની યાત્રા ખૂબ સારી અને જ્ઞાનવર્ધક રહી. અહીંના ઘણા રિવાજો અપનાવવા જેવા છે. જેમકે જ્યારે કોઈ નવો કોચકૅપ્ટન આવે ત્યારે તે પોતાની ઓળખ આપે, બધા પ્રવાસીઓ તાળીઓ પાડીને તેનું સ્વાગત કરે. પ્રવાસીઓનાં સુખ-સગવડની તે છેક સુધી કાળજી રાખે, પછી જ્યારે તેને વિદાય થવાનું હોય ત્યારે નરેન્દ્ર તેનાં ગુણગાન સંભળાવે, તેનો ખૂબ ખૂબ આભાર માને, બને તો કાંઈક ભેટ આપે અને હસતાં હસતાં વિદાય થાય. પૂરા પ્રવાસમાં અમને એક પણ એવો લાલચુ કૅપ્ટન મળ્યો નથી, જે તમારી પાસે સીધી કે આડકતરી રીતે માગણી કરે. આપો તો ઠીક, ન આપો તો કાંઈ નહિ. જરાય મોઢું ન બગાડે. તેને જે પગાર મળે છે તે જ તેના માટે યોગ્ય છે.

અમે વિમાનમાં ગોઠવાયાં. અહીં ન્યૂઝીલૅન્ડમાં બહુ કડક ચૅકિંગ નથી. કેટલીક જગ્યાએ તો કશી જ તપાસ કર્યા વિના જવા દીધાં. હજી અહીં આતંકવાદીઓની કાળી છાયા પડી નથી લાગતી. પૂરા ચાર કલાક આકાશમાં વિતાવીને અમે ફરી પાછાં ઓસ્ટ્રેલિયાની ધરતી ઉપર આવી ગયાં. આ આ દેશનું સુંદરમાં સુંદર શહેર મેલબોર્ન છે.

મેલબોર્ન

મેલબોર્નની વસ્તી પાંત્રીસ લાખની છે. પૂરું ન્યૂઝીલૅન્ડ જ અહીં વસી ગયું છે. રમત-ગમત અને બાગ-બગીચા માટે આ નગર પ્રસિદ્ધ છે. ખાસ કરીને ક્રિકેટ માટે તો ખૂબ જ મશહૂર છે. એવું કહેવાય છે કે ચાલીસ હજાર વર્ષ પહેલાં અહીં એબોરિજિન વસ્તી વસી હતી. હજારો વર્ષ સુધી તે કશા વિકાસ વિના જીવન જીવતી રહી. 1834માં યુરોપિયનો આવવા લાગ્યા અને વસવા લાગ્યા. અત્યારે તો આ શહેર યુરોપના કોઈ પણ શહેર કરતાં વધુ ભવ્ય અને વધુ સુંદર શહેર થયું છે. જો અહીં યુરોપિયનો આવ્યા ન હોત તો અહીંની આદિવાસી પ્રજા એની એ જ પદ્ધતિથી જીવન જીવતી હોત. યુરોપિયનોના આવવા છતાં અને આટલો બધો વિકાસ જોયા છતાં પણ તેઓ એની એ જ સ્થિતિમાં જીવન જીવે છે. તો આ લોકો ન આવ્યા હોત તો તેમની સ્થિતિનું કહેવું જ શું? આફ્રિકાની પણ આવી જ સ્થિતિ કહી શકાય. આફ્રિકામાં ચર્ચવાળાંએ આફ્રિકનોને ભણાવ્યા-ગણાવ્યા અને રાજ્ય કરવાની યોગ્યતા પણ આપી. ગોરાઓ ચાલ્યા ગયા અને અત્યારે આફ્રિકાના બધા દેશો સ્વતંત્ર છે અને પોતાની મેળે રાજ્ય ચલાવે છે. પણ અહીં એવું ન થઈ શક્યું. આદિવાસીઓ ઉપર ચર્ચનો બહુ પ્રભાવ દેખાતો નથી. હજી પણ એ જ દેદાર છે. અહીં એક કહેવત છે કે આદિવાસીનો પગ ત્રણ દિવસથી વધારે ક્યાંય ટકે નહિ. એટલે આદિવાસીઓ કાં તો સમાપ્ત થઈ ગયા છે કે કરી નાખ્યા છે અને જે છે તે તેની તે જ દશામાં છે. જે પ્રજા વૈજ્ઞાનિક અભિગમ અપનાવીને સતત વિકાસ નથી કર્યા કરતી, તે પછાત થઈ જાય છે.

વિકાસને કદી પૂર્ણવિરામ હોતું નથી. જે ધર્મોએ વિજ્ઞાનનો વિરોધ કર્યો અને પ્રજાને પકડી રાખી તે બુદ્ધિમાન હોવા છતાં પણ પછાત થઈ

ગઈ. પશ્ચિમના લોકોએ ધર્મ સામે બંડ પોકાર્યું, અનેક લોકોને ક્રૂરતાથી માર્યા—બાળ્યા, પણ બંડ ચાલુ રહ્યું. પરિણામે ધર્મગ્રંથોની માન્યતા ઉપર પ્રયોગશાળાની માન્યતાઓ પ્રભાવી થઈ, જેના કારણે તેનો સતત વિકાસ થતો રહ્યો. એથી તે વિશ્વની સર્વોચ્ચ વિકસિત પ્રજા બની ગઈ અને વિશ્વના ઘણા ભાગો ઉપર પોતાનું શાસન પ્રસ્થાપિત કરી શકી. બાકીની પ્રજા અતિ ધાર્મિકતાના કારણે પ્રયોગશાળામાં જઈ ન શકી, ધર્મગ્રંથો અને તેના વ્યાખ્યાતાઓની વ્યાખ્યાને જ પરમ સત્ય માનીને ચાલતી રહી, એટલે પછાત થઈ ગઈ, અને ગુલામ પણ થઈ. ધર્મ, સદાચાર માટે છે, બ્રહ્માંડોનાં સૂક્ષ્મ રહસ્યો ઉકેલવા માટે નથી. આ રહસ્યો વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગશાળાઓમાંથી ઉકેલાય છે. ધર્મ જો પ્રયોગશાળાનો વિરોધી બને તો તેનું પાલન કરનારી પ્રજા પછાત થઈ જાય. બાકીના વિશ્વમાં આવું જ થયું. બાકીના વિશ્વમાં આજે જે કાંઈ પ્રગતિ દેખાય છે, તેમાં પશ્ચિમની શોધોનું મહત્ત્વનું યોગદાન છે. હજી પણ કેટલાક અતિ આત્મશ્લાઘી ધર્મવ્યાખ્યાતાઓ વિજ્ઞાનનો વિરોધ કરે છે અને જૂની વાતોની કાલ્પનિક બડાઈ હાંક્યે રાખે છે. આ માનસિક અને બૌદ્ધિક રુગ્ણતા જ કહેવાય.

અમારે નગરભ્રમણ કરીને પછી ઉતારે જવાનું છે. મેલબોર્નમાં ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓ વધારેમાં વધારે ભણે છે. આ શહેર બધાને બહુ અનુકૂળ આવે છે. અહીં રો હાઉસ ભાડે મળે છે. પાંચ-છ છોકરાઓ ભેગા મળીને એક રો હાઉસ ભાડે રાખે. જાતે રસોઈ પણ કરે અને ભણે પણ ખરા. પોતાની જરૂર પૂરતું કમાઈ પણ લે છે. આપણા છોકરાઓ માટે સરકારને પૂરતું માન છે. કશા ખોટા ધંધા કરતા નથી. કોઈ આતંકવાદી થતો નથી. ડ્રગના ધંધા કરતા નથી. જ્યાં જોબ કરે ત્યાં પૂરું કામ કરે છે. હા, રેલવેની ટિકિટ લેવામાં કોઈ વાર કોઈ ગરબડ કરે ખરો. બાકી બધું સારું છે. આતંકવાદી દેશો અને ધર્મોના છોકરાઓની દશા સારી નથી. એક કરે અને બીજો ભોગવે જેવી તેમની દશા છે. જનરલ છાપનાં પરિણામ તેમને ભોગવવાં પડે છે. જોકે ભણવામાં તેમની સંખ્યા ઘણી ઓછી છે. જે લોકો ઉચ્ચ શિક્ષણ લેતા નથી તેમનું ભવિષ્ય કેવું હશે તે વિચારવા જેવું ખરું. અહીં પુષ્કળ કામ છે, કામ કરનારને કામ મળી રહે છે. બેકારી નથી. ભારતના છાત્રોની સંખ્યા બારેક હજાર જેટલી હશે. એશિયાના બીજા દેશોના મળીને એકાદ લાખ વિદ્યાર્થીઓ અહીં ભણતા હશે. એક લાખ વિદ્યાર્થીઓ બીજા એક લાખ માણસોને રોજી આપે તે વાત સમજાય તો અર્થતંત્રને સમજી શકાય. અહીં શિક્ષણતંત્ર પણ અર્થતંત્રનું પૂરક છે.

જે દેશો સમૃદ્ધ હોય ત્યાં ઉન્નત રોજી મળતી જ હોય. આવા દેશોમાં ગરીબ દેશોમાંથી રોજી માટેના માણસો ઘૂસી જતા હોય છે. અમેરિકાની માફક અહીં પણ ઘૂસણખોરીનો મોટો પ્રશ્ન છે. ભારે તકેદારી હોવા છતાં પણ લોકો ગમે તે રસ્તે ઘૂસી આવે છે અને કામે લાગી જાય છે. ભારતમાં જેમ બાંગ્લાદેશીઓ ઘૂસી આવે છે. નગરના માર્ગો ઘણા સારા છે. બાગ-બગીચા ઘણા છે. વૃક્ષો તો લચી રહ્યાં છે. મકાનો ભવ્ય અને ઘાટીલાં છે. મેલબોર્નને ઓસ્ટ્રેલિયાનું પેરિસ કહેવાય છે. અહીં ઇલેક્ટ્રિક ટ્રામ પણ ચાલે છે. અહીં ઇલેક્ટ્રિક બસ પણ ચાલે છે જેને ટ્રેલર લગાડેલાં હોય છે. બધાને ટ્રામ સસ્તી પડે છે. એક લાલ રંગની ટ્રામ એવી પણ છે, જે પ્રવાસીઓને ચાર્જ વિના નગરમાં ગોળ ગોળ ફેરવે છે. ગમે ત્યાંથી બેસો અને ગમે ત્યાં ઊતરો.

અહીં પણ ત્રણ આઠડાનું મોટું બોર્ડ આવ્યું (888). જેનો અર્થ ફરીથી લખી દઉં છું. આઠ કલાક કામ કરો. આઠ કલાક નિદ્રા લો અને આઠ કલાક એન્જોય કરો.

પશ્ચિમી જીવનમાં એન્જોય મહત્ત્વની વસ્તુ છે. આનંદ-પ્રમોદને વધુ મહત્ત્વ આપે છે. હવે અમે અમારી હોટલ ઉપર આવી ગયા છીએ. ગ્રાન્ડ ચાન્સલર હોટલમાં બધા રાત રહ્યા. રાત્રે ચર્ચા તો ખરી જ.

સવારે ચા-નાસ્તો કર્યો અને નગરભ્રમણ માટે નીકળી પડ્યા. અનેક ભવનો વગેરે જોતા જોતા ફરી રહ્યા છીએ. અહીં કેટલાંક ભવનો બસો વર્ષ જૂનાં પણ છે. આ મકાનોમાં બહારથી કશો ફેરફાર કરી શકાય નહિ. જેમ છે તેમ જ રખાય. જે પહેલી પેઢી અહીં આવેલી તેણે બાંધેલાં આ મકાનો છે. હવે જે નવાં મકાનો થાય છે તેમાં ગર્ડરો અને કાચ વગેરે વધુ વપરાય છે, જેથી વજન ઓછું થાય. આ મહોલ્લો ઇટાલીમહોલ્લો કહેવાય છે. અહીં ઇટાલીના લોકો વધુ રહે છે. આપણે ગમે તેમ કહીએ તોપણ વિશ્વભરમાં લોકો પોતપોતાની ન્યાત-જાતવાળા સાથે રહેવાનું વધુ પસંદ કરે છે. જેમકે ચાઇના ટાઉન, લિટલ ઇન્ડિયા, વગેરે બધે હોય છે. ભાષા, કલ્ચર, ધર્મ અને જીવનધોરણ સરખાં હોય ત્યાં પાડોશીઓ થવાનું ગમે છે. અને આ ક્ષેત્ર માત્ર રેસ્ટોરાંનું છે. અહીં બધી ખાણીપીણીની દુકાનો છે, આ બાજુ વિદ્યાર્થીઓ માટેનાં સસ્તા ભાડાનાં મકાનો છે, જે તૈયાર લાવીને ગોઠવી દેવાનાં હોય છે. અઠવાડિયામાં તો મકાન તૈયાર થઈ જાય છે. બધાં પૂરેપૂરી સગવડોવાળાં મકાનો છે. અને આ સામે યુનિવર્સિટી ઓફ મેલબોર્ન છે. અહીં ઘણી કૉલેજો આવેલી છે. ઘણાં મકાનોને

બારીઓ જ નથી. નવાઈ લાગે. અંધારું તો ઠીક પણ બહાર કશું દેખાય જ નહિ.

આ સામે જ કબરસ્તાન છે. નગર વચ્ચે છે. શરૂઆતમાં નગર બહાર હશે પણ નગરનો વિકાસ થતાં થતાં તે વચ્ચે આવી ગયું છે. કબરસ્તાન, ચોખ્ખું અને વ્યવસ્થિત છે. હવે અહીં જગ્યા ખાલી નથી. અહીંની યુનિવર્સિટી 1854માં શરૂ કરેલી ત્યારે માત્ર ત્રીસ વિદ્યાર્થીઓથી પ્રારંભ કરેલો. અત્યારે ત્રીસ હજાર વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે. આ સંસ્થા બે ભાઈઓએ શરૂ કરેલી હતી. આ બાજુ મહારાણી વિક્ટોરિયા જથ્થાબંધ માર્કેટ છે. અહીંથી છૂટક વેચનારાઓ જથ્થાબંધ માલ લઈ જાય છે. આ વિલિયમ સ્ટ્રીટ છે. અહીં કોર્ટકચેરીઓ વધારે છે. અને આ ટંકશાળા છે. અહીં સિક્કા બનાવાય છે. આ હાઈકોર્ટ છે. આ બાજુ ફોજદારી કોર્ટ છે. પેલી સુપ્રીમ કોર્ટ છે.

પહેલાં વિદ્યાસંકુલોનું ક્ષેત્ર હતું, હવે કોર્ટોનું ક્ષેત્ર છે. નગરરચના એવી રીતે કરી છે કે દરેક ક્ષેત્રનાં મકાનો એક જ જગ્યાએ બંધાયાં છે, જેથી લોકોને સગવડ રહે. હવે અમે બંદરના ક્ષેત્રમાં આવ્યાં છીએ. આ બધા દેશોનું મૂળ સમુદ્ર છે. એટલે સમુદ્ર કિનારો અને બંદરોનું મહત્ત્વ આજે પણ તેટલું જ છે. હવે આ બંદરો લાખ્ખો ટન માલની આવક અને નિકાસના કામમાં સતત લાગ્યાં રહે છે, જેથી દેશ સમૃદ્ધ થઈ શકે છે. આ બાજુ બધાં રમત-ગમતનાં સ્ટેડિયમો છે. એકસાથે અહીં અનેક પ્રકારની અનેક રમતો રમાય છે. એમ પણ કહી શકાય કે આ રમતનો દેશ છે. આપણે ત્યાં રમતો માત્ર છોકરાંઓ માટે છે. તે પણ નાનાં હોય ત્યાં સુધી જ, તેમાં પણ તેની મા ફરિયાદ કરતી હોય, “ભણતો જ નથી. આખો દિવસ રમ્યા જ કરે છે.” પુખ્ત અને પ્રૌઢ ઉંમરના માણસો રમતા નથી. તેમનાથી રમી શકાતું નથી. તેમાં પણ શાહુકારો તો ગાદીતકિયે બેઠા જ શોભે. મોટાં મોટાં પેટ અને ચરબી ભરેલું શરીર. પૈસા તો છે પણ મર્દાનગી નથી. દોદળું અને ઢોલ જેવું શરીર, પત્નીઓ માટે ત્રાસરૂપ અને અસંતોષ રૂપ બને છે. આમને કોણ સમજાવે કે બેઠાડુ જીવને તમારું સુખ હરી લીધું છે. ત્રણ આઠડા યાદ કરો. નીકળી પડો ઘર બહાર અને પરવા કર્યા વિના રમતો રમવા માંડો, બધું સારું થઈ જશે. કૃત્રિમ જીવન છોડો અને સહજ જીવન જીવો તો જીવન સુખમય થશે.

આ રેલવે સ્ટેશન છે. અહીંથી આખા દેશમાં ટ્રેનો જાય છે. છેક આ છેડેથી બીજા છેડા સુધી ટ્રેનમાં જઈ—આવી શકાય છે. આ વિક્ટોરિયા હાર્બર છે. અને આ મેલબોર્નનું સૌથી ઊંચું મકાન છે. પાંચ-દશ માળનાં મકાનો તો ઢગલાબંધ છે. પણ બધાંની વચ્ચે બહુ જ ઊંચું ઊભેલું આ મકાન સૌનું ધ્યાન પોતાની તરફ ખેંચે છે. પોતાની તરફ ધ્યાન ખેંચવાનો અર્થ છે, બીજેથી ધ્યાન હટાવી દે છે. ઊંચાઈ પોતે જ પોતાની ઓળખ થઈ જતી હોય છે. તેની બીજી ઓળખની જરૂર રહેતી નથી. આ બધાં કાર્યાલયો છે. અહીં કાર્યાલયોમાં ધૂમ્રપાન કડક રીતે નિષિદ્ધ છે. એટલે લોકો ધૂમ્રપાન માટે નીચે આવીને ધૂમ્રપાન કરે છે. આ ફ્લીંડરસ્ટેટ રેલવે સ્ટેશનની ડિઝાઈન મુંબઈ માટે બની હતી, અને મુંબઈના વિક્ટોરિયા ટર્મિનલની ડિઝાઈન અહીંના માટે બની હતી, પણ કાંઈક ગડબડ થઈ જવાથી બદલાઈ ગયું છે. હવે સેન્ટ માઈકલનું ચર્ચ આવ્યું છે. અહીં ગુરુદ્વારાઓ પણ છે. તેમાં ચાલતાં લંગર (અન્નક્ષેત્ર)માં બધાંને જમાડે છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓ પણ જમવાની પોતાની સગવડ ન હોય તો અહીં જમવા આવે છે. આ રીતે ગુરુદ્વારાઓ માનવતાવાદી પ્રવૃત્તિ પણ કરે છે.

આ તરફ મેલબોર્ન રાજ્યની ધારાસભાનું ભવન છે. જૂનું અને ભવ્ય છે. અને આ ભવન એક જ માણસે કેન્સરની હૉસ્પિટલ ચલાવવા માટે દાનમાં આપેલું છે. આવું ભવ્ય ભવન આવા માનવતાવાદી હેતુ માટે આપવાની પ્રેરણા ઉત્તમ કહેવાય. સંત પેટ્રિક કૅથેડ્રલ દેખાઈ રહ્યું છે. અમારે બધાંએ આ ચર્ચ જોવાનું છે. 132 મીટર ઊંચું છે. ચર્ચમાં એકદમ શાંતિ છે. ભવ્ય છે. પિયાનો મંદ મંદ વાગી રહ્યો છે. આ બાજુ બહારના ચોકમાં સંત કૅથેરિનનું પૂતળું છે. બીજી બાજુ સંત ફ્રાંસિસનું પૂતળું છે. બન્ને પૂતળાં સરસ પ્રેરણાદાયી છે. બહાર પગથિયાંમાંથી પાણી ખળખળ વહી રહ્યું છે. બેત્રણ સ્થળેથી ધોધમાર પાણી પડે છે, ભેગું થાય છે અને આગળ વધે છે. જીસસનું કોઈ વાક્ય છે કે “ભગવાને મને પાણી આપ્યું.” આગળ સુંદર બગીચો છે. હૉસ્પિટલ પણ છે. અમે બધા બગીચામાં ફરી રહ્યાં છીએ. સુંદરમાં પણ અતિસુંદર બગીચો છે. બસ ફોટા જ પાડપાડ કરો. બધાના ફોટા પાડ્યા. ધીમું ધીમું સંગીત વાગી રહ્યું છે. પાવા જેવું વાજિંત્ર લાગે છે. આનંદી સ્વભાવનાં પ્રવાસીઓ કુદરતી સૌંદર્યવાળો બગીચો જોઈને ગેલમાં આવી જાય તે સ્વાભાવિક છે.

આ બધા ક્ષેત્રમાં કોઈ અસાધારણ નામ જોડાયેલું હોય તો તે કૅપ્ટન જેમ્સ કૂકનું છે. તેણે જ ત્રણ વાર નાવો દ્વારા સમુદ્રપ્રવાસ કરીને ઑસ્ટ્રેલિયા—ન્યૂઝીલૅન્ડ વગેરે દેશો શોધી કાઢ્યા હતા, તેની સ્મૃતિમાં આ બગીચામાં તેનું એક મકાન ઊભું કરાયું છે. આ મકાન ઈંગ્લૅન્ડના ગામડામાં તેના પિતાએ ઈ.સન 1755માં બાંધ્યું હતું. તેની એકેએક ઈંટ ઉખેડીને નોવોથી લાવીને ફરીથી હતું તેવું ને તેવું ફરી પાછું અહીં બાંધી દેવાયું છે.

મકાન સામાન્ય જ લાગે છે, તે સમયમાં જે રીતે મકાનો બંધાતાં હતાં તેવું નળિયાંવાળું—ઢાળવાળું સામાન્ય મકાન છે. ઘણી વાર સામાન્ય મકાનમાં અસામાન્ય માણસ પેદા થતો હોય છે. તો કેટલીક વાર ભવ્ય મહેલોમાં અત્યંત સામાન્ય માણસ પેદા થતો હોય છે. કોઈ પણ બાળકનું મૂલ્યાંકન તેના બચપણના મકાનથી કરી શકાય નહિ.

મેલબોર્ન શહેરના લોકોને મેલબોર્ન પ્રત્યે તીવ્ર લાગણીઓ છે. તે 'અવરસિટી". અમારું નગર એમ બોલે છે. આવતાં-જતાં કોઈ બહારના પ્રવાસીએ પણ જો કાગળનો ટુકડો ફેંક્યો હોય તો તે જાતે ઉપાડી લેશે અને કચરાપેટીમાં નાખી આવશે. આ 'અવરસિટી" છે. તેને ગંધાતું ન કરાય. અમારા દેખતાં જ આવા બેત્રણ કાગળના ટુકડા ઉપાડીને એક નાગરિકે કચરાપેટીમાં નાખ્યા. અમારો કોચકૅપ્ટન સ્ટીવ પણ અમારાથી પડી ગયેલા કચરાને જાતે ઉપાડીને બસમાં રાખેલી કચરાપેટીમાં નાખી દે છે. તે કોઈને હુકમ કરતો નથી કે તમારો કચરો તમે ઉપાડો, પણ જાતે જ ઉપાડી લે છે. પશ્ચિમ પાસેથી બીજું કાંઈ ન શીખો તો "ટૉઇલેટ" અને "ડસ્ટબીન" આ બે તત્ત્વો શીખીએ તો પણ આપણે ભારતને ચોખ્ખું રાખી શકીએ. આપણે તો આપણી દશાથી ટેવાઈ ગયા છીએ એટલે આપણને કશું અખરતું નથી પણ જે લોકો બહારથી આવે તેમને તો આઘાતજનક લાગે છે. આપણા ઘડતરમાં સ્વચ્છતાને સ્થાન અપાયું નથી, હા, આભડછેટને ઘણું સ્થાન અપાયું છે.

અમે "યારા" રિવરના કિનારે પહોંચી ગયા છીએ. સ્ટીવને મેં કહ્યું કે યારા શબ્દનો ભારતીય અર્થ થાય છે પ્રેમી. બધાં હસી પડ્યાં.

અમે એક શ્રાઈન પાસે પહોંચી ગયા છીએ. શ્રાઈન ધાર્મિક અધ્યયન અધ્યાપનની સંસ્થા છે. અહીં 11મા મહિને અગિયાર તારીખે અગિયાર કલાક અને અગિયાર મિનિટે સૂર્યનું કિરણ એક નિશ્ચિત ભાગ ઉપર પડે છે. જેને જોવા લોકો ભેગાં થાય છે. મેં કહ્યું કે, આવું તો ભારતમાં પણ ઘણી જગ્યાએ થાય છે. આમાં કશો ચમત્કાર નથી, પણ ગોઠવણી છે. જો તમે એવી ગોઠવણી કરી શકો તો તમારા ઘરમાં કે બંગલામાં પણ નિશ્ચિત સમયે નિશ્ચિત સ્થળે પ્રકાશનું કિરણ પાડી શકો છો. લોકોનાં ટોળાં ભેગાં કરવાં હોય તો આવું કાંઈ ને કાંઈ ગતકડું કરવું જરૂરી છે. અહીં પણ વૉર મેમોરિયલ તો છે જ. યુદ્ધોમાં શહીદ થનારાઓને બહુ શ્રદ્ધા-ભશક્તિથી યાદ કરાય છે. આપણે ત્યાં આવા વીરપુરુષોના પાળિયા ઊભા કરવાનો રિવાજ હતો. જોકે પાળિયાનું સ્થાન અને દશા ઉત્તમ ન કહી શકાય. ગામની ભાગોળે, ઉપેક્ષિત જગ્યાએ તે બધા ખોડાયેલા હોય છે. પહેલાં નામઠામ કે કથા લખવાનો રિવાજ ન હતો એટલે ખબર પણ નથી પડતી કે આ કોનો પાળિયો છે અને ક્યારે અહીં શું થયું હતું. હવે બધું સુધારવાની જરૂર છે.

બગીચામાં એક મુસ્લિમ છોકરી ઊતરેલા ચહેરે ફરી રહી છે. બેત્રણ વાર તે અમારી આગળથી પસાર થઈ. મને લાગ્યું કે તે કોઈ સમસ્યામાં ઘેરાયેલી છે. એશિયાના જ કોઈ દેશની લાગે છે. ઉકાભાઈને કહ્યું કે તમે પૂછો તો ખરા, આપણે કાંઈ તેને મદદ કરી શકીએ? ઉકાભાઈનું કહેવું છે કે ના...ના... જો જો હો, કોઈ આતંકવાદી સાથે સંકળાયેલી હોય તો આપણે માર્યા જઈએ. મને થાય છે કે આ આતંકવાદીઓએ પોતાની કોમને જ કેટલુંબધું નુકસાન પહોંચાડ્યું છે! અહીં કોઈનો ચહેરો ઊતરેલો હોતો નથી. બધાં જ હૃષ્ટપુષ્ટ અને કિલકિલાટભર્યાં હોય છે. આ જ કેમ આવા ચહેરે ફરતી હશે?

અમે હવે બોટનિકલ ગાર્ડન ફરતે ફરી રહ્યા છીએ. અહીં બધાં યુવક-યુવતીઓ, પ્રૌઢો, વૃદ્ધો વગેરે સેંકડોની સંખ્યામાં જોગિંગ કરી રહ્યાં છે. મધ્યમ ચાલથી દોડી રહ્યાં છે. આ લોકો પોતાના શરીરને પણ ચુસ્ત બનાવવાની કાળજી રાખે છે. મજબૂત અને નીરોગી શરીર વિના ભોગો પણ ભોગવી શકાય નહિ. આ લોકોને માત્ર ભોગવાદી માની લેવા તે અન્યાય છે. આ કર્તવ્યવાદી પણ છે. માનવતાવાદી છે. રાષ્ટ્રવાદી છે. અને વ્યાયામવાદી પણ છે. એટલે તો આવાં સુંદર મજબૂત શરીર છે.

હવે બપોરનો એક વાગ્યો છે. અમે બધાં યારા રિવરના કિનારે લંચ લેવા બેસી ગયાં. યારાના કિનારે કિનારે ઘણી જગ્યાએ લંચને ગરમ કરવાની ફ્રી વ્યવસ્થા છે. બાંકડા છે, પાણીના નળ છે. આવો બેસો અને લંચ લો. આ ગરમ કરવાની ઇલેક્ટ્રિક સગડીઓ ખુલ્લામાં બેઠક ઉપર પડી છે, તે જ બતાવે છે કે અહીં તેને ચોરી જનારા કે બગાડી નાખનારા નહિ હોય. બસ તમારી મેળે ઑન કરો અને પોતાની વસ્તુ ગરમ કરી લો. યારા નદીમાં કોઈ કોઈ વાર ભ્રમણ કરાવનારી મોટી બંધ નાવો પણ ચાલે છે. ધોળા રંગનાં પક્ષીઓ તો આવી જ જાય. ઘણાંબધાંને જમાડ્યાં. ભૂમિરેલ પણ અહીં ચાલે છે. આ ભાગમાં ભારતીયો તથા વિદ્યાર્થીઓ ઘણા રહે છે.

આ ઊંચું અને ભવ્ય ભવન છે તેને ઇન્ટર ટેન્ટેન્ટ કહેવાય છે જેમાં 14 થિયેટરો છે, 40 રેસ્ટોરાં છે, છ માળનું શૉપિંગ સૅન્ટર છે. આ સિવાય પણ તેમાં અનેક મહત્ત્વની આવશ્યકતાઓનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં હોટલ અને એપાર્ટમેન્ટો પણ છે. બે હજાર માણસો માટે

કોન્ફરન્સ હોલ છે. સાડાત્રણ હજાર માણસોની સભા થાય તેવો બીજો હોલ પણ છે. શ્રીમંત લોકો લગ્ન વગેરે માટે આવા હોલ રાખે છે. ઘણું પહેલેથી બુકિંગ કરાવો તો જ જગ્યા મળે છે. આ બધી સંપત્તિ ત્રીસ અબજ ડોલરની કહેવાય છે. પશ્ચિમી અર્થતંત્ર એમ માને છે કે ઉપરના શ્રીમંત લોકોનો ખર્ચો એ નીચેના લોકને રોજી આપે છે. જો ઉપરના લોકો સાદાઈથી જીવન જીવે તો આ બધા ખર્ચા બંધ થઈ જાય. તો નીચેના લોકોની રોજી તૂટી જાય. એમ કહેવું કે એ બચેલાં નાંણાં નીચેના લોકો માટે વપરાય તો તે દાન કહેવાય. પણ તેથી કાયમી રોજીઓ ઊભી ન થાય. એક વાર આપ્યા પછી સમાપ્ત. અહીં ક્રાઈમ નથી, પણ હમણાં હમણાં રાત્રિનૃત્ય કરતાં બેત્રણ હત્યાઓ થઈ ગઈ હતી. તેથી હાહાકાર થઈ ગયો પણ આવું જવલ્લે જ બનતું હોય છે.

5-3-04

*

36. કૅપ્ટન જેમ્સ કૂક

મારી દૃષ્ટિએ વિશ્વના ત્રણ મોટા સમુદ્ર ખેડુઓ થયા. 1. વાસ્કો દ ગામા, 2. કોલંબસ અને 3. કૅપ્ટન જેમ્સ કૂક.
ગામાએ ભારત શોધ્યો અને પોતાના દેશને ભારતનાં મહત્ત્વનાં બંદરો આપ્યાં.
કોલંબસે અમેરિકા દેશ શોધ્યો અને પોતાના દેશને પૂરા અમેરિકાનો ભૂભાગ આપી માલામાલ કરી દીધો. આ બન્નેની વાતો અહીં નહિ કરીએ.
કૅપ્ટન જેમ્સ કૂકે ઓસ્ટ્રેલિયા, ન્યૂઝીલૅન્ડ અને બીજા કેટલાય ભૂભાગો પોતાની પ્રજાને આપ્યા. અત્યંત સંક્ષિપ્તમાં તેનું જીવનચરિત્ર જોઈએ.
જેમ્સ કૂકનો જન્મ ક્લિબલૅન્ડ પ્રાન્તના યોર્કશાયર જિલ્લાના મોર્ટન ગામમાં તા. 27-10-1728ના રોજ થયો હતો. તેનો પિતા સામાન્ય ખેતમજૂર અને ખેડૂત હતો. આજીવિકા માટે તેને વારંવાર સ્થળાંતર કરવું પડતું. માતાનું નામ ગ્રેસ પેસ હતું. તેનું પ્રાથમિક શિક્ષણ માર્ટનમાં થયું. વોકર નામની શિક્ષિકાએ તેને A.B.C.D. શિખવાડી, તેને એકડેથી સો સુધીના આંકડા પણ શિખવાડ્યા. ત્યારે શિક્ષણની સાથે તે ઢોરાં ચરાવતો, માતા-પિતાને ખેતમજૂરીમાં મદદ કરતો અને આજીવિકા માટે સાથે ને સાથે ભટક્યા કરતો. તેનું ઔપચારિક શિક્ષણ પોસ્ટેગટમાં થયું. 1736માં તે ગ્રેટ આયટનમાં આવ્યો. અહીં તેના પિતા થોમસ સ્કોટો વે નામના લોર્ડના ત્યાં ખેતમજૂરો ઉપર સુપરવાઈઝરની નોકરી કરતા હતા. 1745માં તેણે આયટન છોડીને સ્ટેઈથ્સ (STAITHES) નામના ગામમાં સમુદ્ર કિનારે માછીમારોના ધંધામાં કામ કરતા વિલિયમ સેન્ડરસનના ત્યાં નોકરી કરી. આ ગામ ઊંચી ઊંચી ટેકરીઓ ઉપર વસેલું સમુદ્રકિનારે હતું. અહીં દાણચોરીનો ખૂબ ધંધો થતો હતો.
1746માં તેને સમુદ્રમાં વહાણયાત્રા કરવાની તક મળી. જહોન વોકર નામનો વહાણવટાનો ધંધો કરનાર માણસ તેને પોતાની સાથે લઈ ગયો. વોકરની પાસે 200 જેટલાં ભારવાહક જહાજો હતાં. તે લંડન સુધી કોલસો લઈ જવાનો ધંધો કરતો હતો. 1741થી 1755 સુધી જુદી જુદી રીતે તેણે વહાણવટાનો અભ્યાસ કર્યો. તેણે આયર્લૅન્ડ થઈને છેક નોર્વેના બાલ્ટિક સમુદ્ર સુધી પ્રવાસ કર્યો. 1757માં તેણે લંડનમાં વહાણવટાની માસ્ટર પરીક્ષા પાસ કરી. આમ તો તે 1755માં જ રોયલ નેવી એટલે કે બ્રિટિશની નૌસેનામાં જોડાયો હતો, ત્યાં કૅપ્ટન હેમરના હાથ નીચે તેણે શિક્ષણ મેળવ્યું હતું.
1757માં તે આયર્લૅન્ડ થઈને છેક ઉત્તર અમેરિકાના નોવા સ્કોટિઆ ટાપુઓ સુધી પહોંચ્યો. અને ત્યાંથી કેનેડાના ક્વિબેક પ્રાન્ત સુધી આગળ વધ્યો. ત્યાંથી વળી પાછી ઉત્તરે આવેલા ન્યૂ ફાઇન્ડલૅન્ડનો દરિયો ખૂંદી વળ્યો. કૂક જ્યારે જ્યારે જ્યાં જ્યાં સમુદ્રયાત્રા કરતો ત્યારે ત્યાંના નકશા જરૂર બનાવતો. આ નકશાઓ તેને ફરી ફરીને કામ આવતા તથા બીજા સમુદ્રખેડુઓને પણ ઉપયોગી થતા. તે બધા ટાપુઓ અને બંદરો વગેરેની નોંધ કરતો.
ઈ.સન 1767માં સેમ્યુઅલ વાલિસે “તાહિતી” નામના ટાપુઓની શોધ કરી હતી. તેણે આ ટાપુઓને કિંગ જ્યોર્જ ત્રીજાનું નામ આપ્યું. અત્યારે જેમ અંતરીક્ષમાં રોકેટ-યાનો દ્વારા ગ્રહો-ઉપગ્રહોની શોધ થાય છે તેમ ત્યારે સમુદ્રમાં દૂર દૂર વિખરાયેલા ટાપુઓની શોધ થતી હતી.
આ સમયે ખગોળશાસ્ત્ર પ્રમાણે શુક્ર ગ્રહ પૃથ્વી અને સૂર્યની વચ્ચેથી 3-6-1769ના રોજ પસાર થવાનો હતો અને તે તાહિતી ટાપુઓથી સારી રીતે દેખાઈ શકે તેમ હશે તેથી કૂકે દક્ષિણ ભાગમાં યાત્રા કરવાનું નક્કી કર્યું. 26-8-1768ના રોજ કૅપ્ટન કૂક બીજા કેટલાય ખગોળશાસ્ત્રીઓ વગેરેને 94ની સંખ્યામાં લઈને રવાના થયા. આ માટે વિશેષ પ્રકારનું જહાજ બનાવ્યું હતું. એનું નામ હતું “એન્ડેવર.” તેની લંબાઈ સો ફૂટ, પહોળાઈ 28 ફૂટ હતી. તેનું વજન 368 ટન હતું. આ જહાજમાં દોઢ વર્ષ ચાલે તેટલો માલસામાન ભરી લીધો હતો.
ઇંગ્લૅન્ડના પ્લેમાઉથ બંદરેથી નીકળીને બિસ્કેનો અખાત પાર કરીને મડીરાના ટાપુઓ ઉપર પ્રથમ રોકાણ કર્યું. ત્યાંથી બ્રાઝિલના રીયો-ડી-જાનેરો પહોંચ્યા. ત્યાંથી દક્ષિણ અમેરિકાના છેક છેલ્લે છેડે કેપહોર્ન પહોંચ્યા. ત્યાંથી પેસિફિક મહાસાગરમાં ઉત્તર તરફ પ્રવાસ કરીને

13-4-1769ના રોજ તાહિતી ટાપુ ઉપર પહોંચી ગયા. અને તાહિતીના માટાબાઈ અખાત સુધી પહોંચ્યા. તેણે તથા તેના સાથીઓએ અહીંના જુદા જુદા ટાપુઓ ઉપર રહીને શુક્રની ગતિનો અભ્યાસ કર્યો. આ ટાપુઓ ઉપર ત્યારે પોલિનીશિઅન લોકો રહેતા હતા (જેને અત્યારે માઓરી કહેવાય છે). આ લોકો ફિજી અને ઇન્ડોનેશિયાના કે મલયેશિયાના હોવા જોઈએ. તે પોતપોતાનો ધર્મ, ભાષા અને સંસ્કૃતિ લઈને આવ્યા હતા અને તેમને સમુદ્રયાત્રાનું પણ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. કૂકે તાહિતી ટાપુના અંદરના ભાગમાં પણ ભ્રમણ કરી લોકોના રીતરિવાજોને સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

13મી જુલાઈ 1769ના રોજ કૂકે આ સ્થાન છોડ્યું અને વધુ દક્ષિણમાં જહાજ ચલાવ્યું. તેણે સાથે એક પ્રિસ્ટ અને તેના નોકરને પણ લીધો જેથી ઉપયોગી થાય. તેમની પાસે નકશા અને બીજા ટાપુઓનું જ્ઞાન હતું. તે ન્યૂઝીલૅન્ડ પહોંચ્યો. તેણે પૂરા ન્યૂઝીલૅન્ડની પરિક્રમા કરી અને 24 માર્ચ 1770નારોજ ઓસ્ટ્રેલિયા તરફ પ્રયાણ કર્યું. ન્યૂઝીલૅન્ડના ઉત્તરે કેટલાય ટાપુઓ તેણે જોયા. ત્યાંથી એપ્રિલ મહિનામાં તે દક્ષિણ ઓસ્ટ્રેલિયા પહોંચ્યો. અહીંથી પૂર્વ કિનારા તરફ ઉત્તરમાં પ્રયાણ કર્યું. 28મી એપ્રિલ 1770ના રોજ તે સિડનીની નજીક બોટની અખાત પહોંચ્યો. અહીં લંગર નાખવા પ્રયત્ન કર્યો પણ સફળ ન થયો. એટલે ઉત્તર તરફ પ્રયાણ ચાલુ રાખ્યું. તેણે 3220 કિ.મી.નો સમુદ્રકિનારો બ્રિટન માટે આવરી લીધો. જેનું નામ “ન્યૂ સાઉથ વેલ્સ” પાડ્યું. એક સાહસિક સમુદ્રીખેડુ પોતાના દેશ માટે કેટલું મોટું પ્રદાન કરી શકે છે તે આના ઉપરથી સમજાશે. અહીંથી રવાના થઈને જાકાર્તા, જાવા, સુમાત્રા થઈને 1771માં છેક આફ્રિકાના દક્ષિણી છેડે કૅપ ઓફ ગુડહોપ પહોંચ્યો. યાદ રહે, આ સમયે ભારતમાં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પોતાના પગ જમાવી રહી હતી. તે ભારત ન આવ્યો. અહીંથી તે સૅન્ટહેલીના (દક્ષિણ અટલાન્ટિક) થઈને 17મી જુલાઈ, 1771ના રોજ ઇંગ્લૅન્ડ પાછો આવી ગયો. લગભગ ત્રણ વર્ષ સુધી તે દરિયો ડખોળતો રહ્યો. આ ગાળામાં તેણે પોતાના 30 સાથીઓને ખોઈ નાખ્યા. ઝાડા અને બીજા રોગોના કારણે તેમનાં મૃત્યુ થયાં હતાં.

જેમ્સ કૂકનો દ્વિતીય પ્રવાસ (12-7-1772થી 29-7-1775)

ત્રણેક વર્ષનો તેણે બીજો પ્રવાસ શરૂ કર્યો. આ વખતે તેણે દક્ષિણ ધ્રુવ ઉપર જવાય ત્યાં સુધી જવાની યોજના બનાવી. તેણે એકની જગ્યાએ બે વહાણો બનાવ્યાં. બન્નેનાં નામો હતાં ‘એડવેન્ચર” અને ‘રિવોલ્યુશન.”

11-7-1772ના રોજ પ્લૅમાઉથ બંદરેથી પહેલાંના માર્ગે જ બન્ને વહાણો વિદાય થયાં. અને પ્રેઇથા સાઉ ટિયાગ્ગો ટાપુઓ ઉપર લંગર નાખી ઊભાં રહ્યાં. ત્યાંથી મડીરા ટાપુઓ ગયાં, અહીંથી જરૂરી સીધું-સામાન લીધું અને સમુદ્રમાં હંકારવા માંડ્યું. 7મી સપ્ટેમ્બર 1772ના રોજ વિષુવવૃત્ત પસાર કરીને 31 ઓક્ટોબર 1772ના રોજ કૅપટાઉન પહોંચ્યા. ત્યારે ત્યાં (દક્ષિણ આફ્રિકામાં) ડચ લોકોનું રાજ્ય સ્થાપિત થઈ ગયું હતું. તેમણે આ સાહસવીરોનું સન્માન કર્યું. આ પ્રવાસમાં તેમની પાસે સમયદર્શક ઘડિયાળ હતી તથા સમુદ્રના પાણીની ઉષ્ણતા માપનાર યંત્ર પણ હતું.

કૅપ્ટન કૂકે 23મી નવેમ્બર 1772માં કૅપ ટાઉન છોડ્યું અને 1773ના જાન્યુઆરી માસમાં તે ઍન્ટાર્કટિકા જઈ પહોંચ્યો, પણ ત્યાં પુષ્કળ પવન ફૂંકાતો હોવાથી પાછો ફર્યો અને 9મી માર્ચ 1773ના રોજ તાસ્માનિયા ટાપુ ઉપર એડવેન્ચર જહાજને પહોંચાડ્યું. અહીંથી ન્યૂઝીલૅન્ડ ગયો. બીજી તરફ બીજું જહાજ રિવોલ્યુશન સીધેસીધું ન્યૂઝીલૅન્ડ પહોંચ્યું. સમુદ્રના ચોક્કસ નકશા વિના આ શક્ય ન બને. માનો કે બન્ને ન્યૂઝીલૅન્ડ પહોંચ્યાં, પણ તેના વિશાળ સમુદ્રકિનારે સંદેશાવ્યવહાર વિના ભેગાં કેવી રીતે થઈ શકે! પણ બન્ને ભેગાં થયાં. ન્યૂઝીલૅન્ડથી તાહિતી ટાપુઓ ઉપર ગયાં અને પાછા ન્યૂઝીલૅન્ડ આવ્યાં. ફરીથી પાછા ન્યૂઝીલૅન્ડથી રિવોલ્યુશન જહાજે એકલા જ દક્ષિણ-પૂર્વ તરફ પ્રયાણ કર્યું. કૂક એકલો જ પોતાના જહાજ સાથે ન્યૂઝીલૅન્ડ રહી ગયો. તે 1774ની જાન્યુઆરીએ પ્રયાણ કરી પીટર ટાપુઓ ઉપર પહોંચ્યો. આ ટાપુઓ ઉપર પહોંચનાર તે સૌપ્રથમ વહાણવીર હતો. ત્યાંથી ઉત્તર-પૂર્વ તરફ ઇસ્ટર ટાપુઓ પાસેથી પસાર થઈને મારક્વિસાસ ટાપુઓના “વાઈટાહૂ” બંદરે પહોંચ્યો, અહીં ચાર દિવસ રોકાઈને 8મી એપ્રિલ 1774ના રોજ ફરીથી તાહિતી ટાપુઓ તરફ આગળ વધ્યો. રસ્તામાં ટકારોવા ટાપુઓ થઈને 22મી એપ્રિલે ફરી તાહિતી પહોંચ્યો. ત્યાં થોડું રોકાઈને ફરી પાછો કૅપટાઉન (દક્ષિણ આફ્રિકા) પહોંચ્યો. ત્યાંથી પ્રયાણ કરી 29મી જુલાઈ 1775ના રોજ પાછો બ્રિટન આવી પહોંચ્યો.

આ બીજા પ્રવાસથી ઓસ્ટ્રેલિયા, ન્યૂઝીલૅન્ડ, ટોન્ગા, તાહિતી, કૂકટાપુઓ, ન્યૂકેલિડોનિયા, ઇસ્ટરટાપુઓ, મારક્વિસાસ વગેરે અનેક ભાગો-દેશો-ટાપુઓ શોધ્યા અને તેના નકશા બનાવ્યા. ઍન્ટાર્કટિકા વિષે પણ નિશ્ચિત માહિતી નક્કી કરી. તેની ઇચ્છા પુસ્તક લખવાની હતી પણ

અર્લ ઓફ સેન્ડવીચના રાજાએ તેને દક્ષિણ (બ્રિટનથી) તરફ ત્રીજો પ્રવાસ કરવાનું કહ્યું, જેથી તે ત્રીજા પ્રવાસમાં લાગી ગયો.

કૂકનો તૃતીય પ્રવાસ (12-7-1776થી 4-10-1780)

તૃતીય પ્રવાસ તેણે 'રિવોલ્યુશન" અને 'ડિસકવરી" વહાણો દ્વારા કર્યો. તેની સાથે ચાર્લ્સ કલાર્ક પણ હતો. કલાર્ક પ્રથમના બે પ્રવાસોમાં પણ સાથે જ હતો. ડિસકવરીનો કૅપ્ટન કલાર્ક હતો જ્યારે રિવોલ્યુશનનું સુકાની પદ જેમ્સ કૂક સંભાળતો હતો.

12મી જુલાઈના રોજ તેમણે બ્રિટન છોડ્યું અને કૅપટાઉન થઈને બોઆવિસ્ટા થઈને છેક બ્રાઝિલ પહોંચ્યા. ત્યાંથી 17 ઓક્ટોમ્બરે પાછા કૅપટાઉન આવ્યા. ડિસકવરી ત્રણ અઠવાડિયા પછી બ્રિટનથી નીકળ્યું અને સીધું જ કૅપટાઉન પહોંચી ગયું. બન્ને જહાજો મળ્યાં અને અહીંથી તાસ્માનિયા, ન્યૂઝીલૅન્ડ થઈને સીધા તાહિતી ટાપુઓ પર પહોંચ્યાં. અહીંથી હવાઈટાપુઓ ઉપર પહોંચ્યાં, ત્યાં લોકજીવન અને વનસ્પતિઓનો અભ્યાસ કર્યો. ત્યાંથી ઉત્તર અમેરિકાના ઓરેગાંવ થઈને અલાસ્કા પહોંચ્યાં. દક્ષિણની યાત્રા એકદમ ઉત્તર તરફ વળી ગઈ. અલાસ્કાથી ઉત્તરી ધ્રુવ તરફ આગળ વધ્યા. ઓગસ્ટ 1978નો સમય ઉત્તરી ધ્રુવ નજીક વિતાવી ત્યાંથી ફરી પાછા હવાઈ ટાપુઓ તરફ પાછાં વળ્યાં. 26 નવેમ્બર 1778ના રોજ હવાઈ ટાપુઓના કામાચટકા પહોંચ્યાં, હવાઈ ટાપુઓ પર કાવાલોઆમાં રાજા સાથે ઝઘડો થયો. ઝઘડાનું કારણ નાવની ચોરી હતી. ખરેખર તો આ ભાગના રાજા સાથે કૂકને પ્રથમથી જ સંબંધ બગડેલા હતા. તે વારંવાર રાજાના બંદરે આવતો તે રાજાને ગમતું નહિ. કહેવાય છે કે એક વાર કૂક પોતાના ખાસ માણસો સાથે વહેલી પરોઢે કિનારે ઊતર્યો અને રાજાને કેદ કરીને પોતાની સાથે લઈ જવા આગળ વધ્યો. પણ રાજાના માણસોએ વિરોધ કર્યો, જેમાં ધિંગાણું થયું અને કૂક મરાયો. આ ધિંગાણામાં કૂકના ચાર અને રાજાના સત્તર માણસો મરાયા હતા. કૂકની યાત્રા અહીં પૂરી થઈ ગઈ. પણ તેના સાથીદાર કલાર્કે પોતાની યાત્રા આગળ વધારી તે પાછો કામાચટકા થઈને 4થી ઓક્ટોબર 1780માં બ્રિટન પાછો પહોંચ્યો. એવું કહેવાય છે કે કલાર્કનું પણ રસ્તામાં જ અવસાન થઈ ગયેલું. આ રીતે ઉત્તર-પશ્ચિમની યાત્રા દ્વારા નવા ટાપુઓ અને માર્ગો શોધવાનું કામ અધૂરું રહ્યું.

ગોરી પ્રજા આજે આખા વિશ્વ ઉપર છવાઈ ગઈ છે તેનું કારણ તેના સાહસિક સમુદ્રવીરો છે. વાસ્કો દ ગામા, કોલંબસ પછી મહત્ત્વના સમુદ્ર પ્રવાસો કરનાર કૅપ્ટન જેમ્સ કૂક જ હતો. આ પ્રવાસોથી પોતપોતાના દેશો અને પ્રજા માટે આ ભડવીરોએ કેટલી મોટી સેવા કરી તેની કલ્પના પણ ન કરી શકાય. અઢારમી સદીનો સર્વોચ્ચ વિશ્વપ્રવાસી જેમ્સ કૂક કહેવાય. કૂકે વિશ્વનો એવો કોઈ સમુદ્ર બાકી ન રાખ્યો જ્યાં તેનું વહાણ પહોંચ્યું ન હોય, છેક દક્ષિણ ધ્રુવના ઍન્ટાર્કિટકાથી માંડીને ઉત્તરી ધ્રુવના આર્કિટક સુધીના બધા સમુદ્રો તે ડખોળી ચૂક્યો છે. ખાસ કરીને પેસેફિક મહાસાગરમાં આવેલા નાના-મોટા ટાપુઓ, દેશો, પ્રજાઓ વગેરેનું સંશોધન તેણે કર્યું છે. તેણે સચોટ નકશા બનાવ્યા છે જેથી પાછળના પ્રવાસીઓને સરળતા રહે.

કૂક અને તેના સાથીદારોના આ પ્રવાસને રાષ્ટ્રીય તપસ્યા જ કહી શકાય. તપસ્યા એટલા માટે કે ત્રણ ત્રણ વર્ષ સુધી બાળ-બચ્ચાં અને પરિવારથી દૂર સમુદ્રમાં અનિશ્ચિત અને કંટાળાજનક જીવન હસતાં હસતાં જીવવું તે તપસ્યા જ કહેવાય. રાષ્ટ્રીય એટલા માટે કે આ તપસ્યાથી તેનું રાષ્ટ્ર અને ગોરી પ્રજા વધુ ને વધુ સુખી-સમૃદ્ધ બની. જે તપસ્યા, રાષ્ટ્ર, સમાજ કે માનવતાના વિકાસમાં કે ઉપયોગમાં ન આવે તે ગમે તેટલી કઠિન હોય તો પણ તે વાંઝણી તપસ્યા છે. આપણે ત્યાં હજારો કઠોર તપસ્યા કરનારા અને હજારો યજ્ઞો કરનારા થયા છે. પણ આ બધું વાંઝિયું જ કહી શકાય. કારણ કે તેનું કશું જ પરિણામ ન આવ્યું. માત્ર એક વર્ગ પ્રતિષ્ઠા સાથે મિષ્ટાન્ન પામે એ જ. પ્રજાનો કોઈ વિકાસ નહિ. જો તમારી પાસે સમ્યકદર્શન જ ન હોય તો સાચી સાધના જ ન કરાય. ભ્રમદર્શનને લોકોએ સમ્યક્ દર્શન માની લીધું પછી તે દર્શને બતાવેલા કાલ્પનિક લક્ષ્યને મેળવવા ઘોરાતિઘોર તપસ્યાઓ કરવા લાગ્યા. સસલાના શિંગડાને પ્રાપ્ત કરવા કોઈ આખા વર્ષના નકોરડા ઉપવાસ કરે તો તેથી શું? આ દિશા અને દર્શન બન્ને ભ્રાન્ત રહ્યાં એટલે ઘણું કરીને પણ કશું ન મળ્યું. કાલ્પનિક પવિત્રતા અને આભડછેટે એક તરફ સમુદ્રયાત્રાને નિષિદ્ધ ઠેરવી તો બીજી તરફ ખાદ્યાખાદ્યના સૂક્ષ્મ નિયમોએ પ્રવાસને અશક્ય બનાવી દીધો. ઉત્તરધ્રુવ અને દક્ષિણધ્રુવ તો ઠીક આપણે નજીકના આંદામાન-નિકોબાર સુધી પણ ન પહોંચ્યા. ધર્મવ્યવસ્થા અને સમાજવ્યવસ્થા જ એવી હતી કે કોઈ બ્રાહ્મણ કદી સાગરખેડુ (ખારવો) ન થઈ શકે, હા, તે કર્મકાંડી થઈને સુખ-સમૃદ્ધિ માટે યજ્ઞો કરાવી શકે. જંતુવાદી વાણિયો પણ પ્રવાસ ન કરી શકે કારણ કે પાપ જ પાપ લાગ્યા કરે. ક્ષત્રિયોને મહત્ત્વાકાંક્ષા વિનાના બનાવીને પોતપોતાનાં રજવાડાં સુધી જ સીમિત કરી દેવાયા. બાકીના શૂદ્રો, બિચારા, આજીવિકા માટે સમુદ્રખેડુ થાય પણ માત્ર બેચાર ટોપલા માછલાં પકડવા

માટે. તેમને કોઈનું પીઠબળ નહિ કે કોઈ મહત્ત્વાકાંક્ષા નહિ. હલકું અને તિરસ્કૃત જીવન જીવતા રહે. ગોરીપ્રજા જ્યારે સમુદ્ર તરફ દોડીને સમુદ્ર ડખોળતી હતી ત્યારે આપણો ઉપરનો વર્ગ હિમાલય તરફ દોડી રહ્યો હતો, સમુદ્રથી ભાગી રહ્યો હતો અને હિમાલયમાં પદ્માસન વાળીને કુંડલી જગાડવામાં રોકાયો હતો. સર્વોચ્ચ લક્ષ્ય હતું 'મોક્ષ", આત્મસાક્ષાત્કાર, અને તેના માટે સર્વસ્વનો ત્યાગ જરૂરી હતો. એટલે આપણે પરાવલંબી ત્યાગીઓનાં ટોળેટોળાં ઊભાં કરીને ધન્યતા અનુભવતા હતા. આ દિશા અને દર્શન બન્નેએ ભારતને પુરુષાર્થહીન, સાહસહીન, સમૃદ્ધિહીન અને ગુલામ બનાવી દીધું. કૅપ્ટન જેમ્સ કૂકના જીવનચરિત્રમાંથી આપણને સાચી પ્રેરણા મળે અને દિશા અને દર્શન બદલાય તે માટે આ પ્રકરણ લખ્યું છે. એક ખેતમજૂરનો છોકરો, પિતાની સાથે ઢોરાં ચરાવતો ચરાવતો વિશ્વપ્રવાસી બન્યો અને પોતાના દેશને મહાન પ્રદાન કર્યું તે પ્રેરણા સૌએ લેવા જેવી ખરી.

5-3-04

*

37. ફિલિપ પેંગ્વિન

મેલબોર્નથી 135 કિ.મી. દૂર સમુદ્રમાં 2750 હેક્ટરમાં ફેલાયેલો ફિલિપ નામનો ટાપુ છે. ત્યાં પેંગ્વિન નામનાં સમુદ્રી જાનવરો જોવા જવાનો કાર્યક્રમ છે. આમ તો પેંગ્વિનને પક્ષી પણ કહેવાય છે, કારણ કે તેમનો દેખાવ તેવો છે. પણ તે ખરેખર ઊડતાં નથી. અમે પંદર મિનિટ માટે પાછા હોટલ ઉપર આવ્યા. અહીં સાંજ માટે તૈયાર કરેલી રસોઈ અમે બસમાં ગોઠવી અને વિદાય થયા. યારા રિવર ઉપર એક પુલ થતો હતો. લગભગ પૂરો થવાની તૈયારીમાં હતો. અને તૂટી પડ્યો, સિત્તેર કામદારો મરી ગયા. ભારે નુકસાન થયું. પુલની ડિઝાઈનમાં કાંઈક ભૂલ થઈ ગઈ હતી. આર્કિટેક્ટ અને એન્જિનિયરની ભૂલના પરિણામે આવું થયું હતું. એકત્રીસ વર્ષ પહેલાં આ પુલ તૂટી પડેલો. બપોરે અમે આ જ યારા રિવર ઉપર લંચ લેવા બેઠા હતા, ત્યારે દસ્તૂરજી અમારાથી દૂર બેઠેલા. તેમની આજુબાજુ ઘણાં પક્ષીઓ ભેગાં થઈ ગયેલાં. અમે પૂછ્યું કે તમારી પાસે જ આટલાં બધાં પક્ષીઓ કેમ ભેગાં થયાં છે? તો કહે કે, “આ પક્ષીઓ મને મરી ગયેલો માનીને અગિયારી કરવા આવ્યાં છે. મેં તેમને ઘણી વાર કહ્યું કે હજી હું જીવતો છું. તમે બીજે ક્યાંક જાવ પણ ખસતાં જ નથી, શું કરું?” ભાઈલાલભાઈનું કહેવું હતું કે “તો હવે આ આશાભર્યાં આવેલાં પક્ષીઓને નિરાશ ન કરો.” અમે બધાં હસી પડ્યાં હતાં.

આ જ રિવર ઉપર પૂલ તૂટી પડ્યો, પછી નવો બનાવ્યો છે. અહીં કોઈ કંપની કે કોઈ માણસ જો બાંધકામમાં પ્રતિષ્ઠા ખોવે તો ફરી કદી ઊભો ન થઈ શકે. ખલાસ, તે સમાપ્ત થઈ જાય. દેશ, ધર્મ અને જાતિઓમાં પ્રતિષ્ઠાનાં જુદાં જુદાં કેન્દ્રો હોય છે. અહીં સ્ત્રી-પુરુષોના સંબંધોને પ્રતિષ્ઠાનું સર્વોચ્ચ કેન્દ્ર માનવામાં નથી આવતું, પણ આવાં આર્થિક નિર્માણો, વ્યાપાર, ઉદ્યોગનો વ્યવહાર વગેરેને સર્વોચ્ચ પ્રતિષ્ઠાનું કેન્દ્ર મનાય છે. આપણે ત્યાં લાંચ, રુશ્વત, કાળાબજારી કે ચોરી વગેરે કરનારની પ્રતિષ્ઠાને બહુ આંચ આવતી નથી. પણ નર-નારીના સંબંધો બાબત તરત જ તે કરોડમાંથી કોડીનો થઈ જઈ શકે છે. કેટલાક પંથો-સંપ્રદાયોમાં લાંચરુશ્વત કે વ્યાજ ખાવામાં અપ્રતિષ્ઠા ખાસ નથી થતી, પણ લસણ-ડુંગળી કે કંદમૂળ ખાવ તો ભારે અપ્રતિષ્ઠા થાય છે. કેટલાક માંસ વગેરે નથી ખાઈ શકતા, પણ બૅન્કો ખાઈ શકે છે. સૌ સૌનાં પ્રતિષ્ઠા અપ્રતિષ્ઠાનાં કેન્દ્રબિંદુઓ અલગ અલગ હોય છે. તેમાંથી પ્રજા ખોટી કે ખરી ઘડાતી હોય છે.

મોટરવ્યવહાર ધીમો પડીને બંધ પડી ગયો છે. સેંકડો વાહનો રોડ ઉપર લાઇનસર ઊભાં રહી ગયાં છે. કોઈ હોર્ન નથી વગાડતું કે કોઈ બાજુની આવવાની લાઇન ઉપર વાહન નથી લઈ જતું. તે લાઇન એકદમ ખાલી પડી છે. પણ સૌ પોતપોતાની લાઇનમાં જ કશી ગડબડ કર્યા વિના ચુપચાપ ઊભા છે. આ પશ્ચિમ છે. ધીરજ અને અનુશાસન તેમની નસોમાં છે. એટલે તેઓ અનાવશ્યક પ્રશ્નો ઊભા કરતા નથી અને ઊભા થયેલા સાચા પ્રશ્નોને સરળતાથી ઉકેલી શકે છે. ભાઈલાલભાઈનું કહેવું છે કે આપણે ત્યાં તો આ બાજુની લાઇન ભરાઈ ગઈ હોય અને હોર્ન ઉપર હોર્ન વાગતાં હોત. અમે સૌ પ્રભાવિત થયાં. ભાઈલાલભાઈ કહે કે બસનું સ્ટિઅરિંગ મને આપી દો, હમણાં છેક આગળ પહોંચાડી દઉં. બધાં હસી પડ્યાં. અહીં પોલીસ નિયંત્રણ કરતી નથી. સ્વયંભૂ નિયંત્રણ છે.

આ બાજુ રેસના ઘોડાઓનું ફાર્મ આવ્યું છે. બધા ઘોડાઓને વસ્ત્રો બાંધ્યાં છે. નરેન્દ્રનું કહેવું છે “આ રેસના ઘોડા સાવ પાતળા હોય. જે પાતળા હોય તે જ દોડી શકે. જાડિયા લોકો દોડી ન શકે.” અમે પૂરા ઓસ્ટ્રેલિયા ન્યૂઝીલૅન્ડમાં એક વસ્તુનું બરાબર ધ્યાન કર્યું કે અહીં અમેરિકાની માફક ક્યાંય કોઈ અસાધારણ જાડો પુરુષ કે સ્ત્રી દેખાતાં નથી. બધાં હટ્ટાંકટ્ટાં તો છે, પણ અસાધારણ જાડાં નથી. કારણ કે આ રમતનો દેશ છે એટલે વ્યાયામનો પણ દેશ છે. ઠંડી ન લાગે તેટલા માટે ઘોડાંને વસ્ત્રો બાંધેલાં હશે. અમે હવે વર્તુળ પાર કર્યું અને ટ્રાફિકમાં ગતિ આવી ગઈ.

સમય પસાર કરવા લોકો ગીતો ગાવા લાગ્યાં. ઉકાભાઈના ભત્રીજા મનોજની પત્ની જેસિકાએ “ઇતની શશક્તિ હમેં દેના...” ગીત ગાયું. બધાં ખુશ ખુશ થઈ ગયાં. હવે પ્રવીણભાઈ કોટકનો વારો આવ્યો. તેમણે મીરાંબાઈનું ભજન “જૂનું તો થયું રે દેવળ” ગાયું. મેં તેનો અર્થ કર્યો. બધાંને આનંદ થયો. અવારનવાર ખાવાનું તો ચાલતું જ હોય. પુષ્કળ ગાયોનું ફાર્મ આવ્યું છે. ગાયો જ ગાયો છે. અહીં ગાયો છે પણ ગાયોના પ્રશ્નો નથી. એક પણ ઢોરું રસ્તામાં આવતું નથી. કશી અડચણ નથી, કોઈ દૂબળું પણ નથી, તેમના માટે કોઈ દાનધર્માદાની અપીલ નથી, કોઈ ફંડફાળો પણ કરતું નથી. કોઈ ગૌભક્ત હોવાનો દાવો નથી કરતું તેમ જ તેની મહત્તા પણ પ્રાપ્ત નથી કરતું. અહીં ગાયને જીવનમાં સ્થાન છે, ધર્મમાં નહિ. આપણે તેને ધર્મમાં સર્વોચ્ચ સ્થાન આપીએ છીએ. જીવનમાં બહુ ઓછું. ઘી-દૂધ તો ભેંસનાં જ

વાપરીએ છીએ. હા, ભેંસના શુકન ન ચાલે. શુકન તો ગાયના જ ચાલે અને હવે તો પ્રત્યેક રોડ ઉપર ગલીઓમાં બધે જ તે શુકન આપવા હાજર જ હોય છે. બન્નેની જીવનવ્યવસ્થાના ભેદથી દર્શનભેદ અને દિશાભેદ પણ થાય છે. એક દર્શનથી સુખ તરફની અને પ્રશ્નોના ઉકેલ તરફની દિશા શરૂ થાય છે, બીજા દર્શનથી દુઃખો તરફની અને પ્રશ્નો ઊભા કરવા તરફની દિશા શરૂ થાય છે. કોઈ પણ પ્રજા જ્યાં સુધી સાચું દર્શન પ્રાપ્ત ન કરે ત્યાં સુધી તેને સાચી દિશા પણ ન મળે. સાચી દિશા વિના પ્રજા ગમે તેટલો પરિશ્રમ કરે તોપણ પ્રશ્નો ઉકેલાય નહિ અને સળગતા પ્રશ્નોની હાજરીમાં પ્રજા સુખી થઈ શકે નહિ.

અમે હવે મૂળ જમીનના છેડે આવેલા "લાન રેમો" ગામે પહોંચ્યા છીએ. ખાડીના સાંકડા ભાગ ઉપર પુલ બાંધીને સામે કિનારે અમારે ફિલિપ ટાપુ ઉપર પહોંચવાનું છે. બન્ને તરફ પુષ્કળ નાવો ઊભી છે. નરેન્દ્રનું કહેવું છે કે અહીં એક ખાસ પ્રકારની માછલી થાય છે. તેને પકડવા માટે લોકો આવે છે અને અહીં રોકાય પણ છે. કારરેલીનો રૂટ પણ અહીંથી પસાર થાય છે. અમે પુલ પાર કરીને ફિલિપ ટાપુ ઉપર પહોંચી ગયા. આ ટાપુ ઉપર રહેવા—ઊતરવા માટે ઘણી સગવડ છે. કારણ કે ઘણા લોકોની અહીં અવરજવર રહે છે. આના કારણે લોકોને રોજીઓ મળે છે. જમણી તરફ પુષ્કળ ગ્રીન હાઉસો છે. જેમાં તરેહતરેહનાં પુષ્પો થાય છે, જે દૂરદૂર મોકલાવાય છે. અહીં હવાઈ પટ્ટી પણ છે. જેનો ઉપયોગ પણ લોકો કરે છે. અમે જોયું કે પટ્ટીની બાજુમાં કેટલાંય ખાનગી નાનાં વિમાનો પડ્યાં હતાં. આ પણ રોજી આપે છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ સમૃદ્ધ લોકોની આવશ્યકતાઓ નીચેના લોકો માટે રોજી ઉત્પન્ન કરે છે. જો સમૃદ્ધ લોકોનો નાશ કરી દેવામાં આવે તો (સામ્યવાદીઓએ કર્યો તેમ) નીચેના માણસો રોજી વિનાના થઈ જાય. સમૃદ્ધિ અને રોજી સાથે સાથે ચાલે છે. સમૃદ્ધિ વિનાની પ્રજા આપોઆપ રોજી વિનાની થઈ જતી હોય છે. અથવા હલકી રોજીથી જીવતી થઈ જાય છે. હલકી રોજી, બજારમાંથી ઓછી વસ્તુઓ ઉપાડે છે. એટલે બજારમાં અને કારખાનાંઓમાં પણ બેકારી વધે છે. એક રેસ્ટોરાં ઉપર "બિસ્તરો" નામ લખ્યું છે. ઉકાભાઈનું કહેવું છે કે ઇટાલિયન ભાષામાં બિસ્તરો એટલે હોટલ-રેસ્ટોરાં અર્થ થાય છે. વાત પણ બરાબર છે. જ્યાં રાત્રે સૂવા માટે બિસ્તરાની સગવડ હોય તે બિસ્તરો. આપણે ત્યાં આ શબ્દ સામાન્ય થઈ ગયો છે.

અમે બધા સમુદ્રકિનારે પહોંચી ગયા છીએ. અહીં પિકનિક કરનારાઓ માટે જમવાની, પાણીની બધી વ્યવસ્થા છે. સૌ જમ્યાં. બાજુમાં જ ગોરાં કુટુંબો પણ ડિનર લેતાં હતાં, તેમને પણ જમવાનું આપ્યું. તેમને એટલું બધું ગમ્યું કે બબ્બે ત્રણત્રણ વાર લઈ ગયાં. રમનારાં છોકરાં પણ લઈ ગયાં. સૌને ગમ્યું. પક્ષીઓ માટે નિષેધ હોવા છતાં પક્ષીઓ ક્યાં માનવાનાં હતાં? મોટું ટોળું આવી ગયું. તે પણ જમ્યાં. આ વખતે કોણ જાણે કેમ પણ દસ્તૂરજી પાસે ન ગયાં. નરેન્દ્રનું કહેવું છે કે આપણે બધાં ભાગ્યશાળી છીએ કે આ સમયે આટલાં ઓછાં વસ્ત્રે અહીં બહાર રહી શકીએ છીએ. નહિતર અત્યારે અહીં એટલી બધી ઠંડી પડે છે કે ગરમ કપડાં પહેરીને પણ ન રહી શકાય. તેમની વાત સાચી લાગી. સૂર્યાસ્ત થઈ રહ્યો છે. ઠંડી વધી રહી છે. તો પણ આખા પ્રવાસમાં અમને ક્યાંય મોસમની અડચણ પડી નથી. અમારે ગરમ કપડાં ખોલવાં જ ન પડ્યાં. ઉકાભાઈનું કહેવું છે કે અમારા સ્વામીજી હોય તો પોતાના ચમત્કારની જ વાતો કરાવે. ચમત્કાર જ જ્યાં મોટી મૂડી હોય ત્યાં બીજું કહેવાનું પણ શું હોય?

અહીં સમુદ્રકિનારે કેટલાંય કારઘરો પડ્યાં છે. કારઘરો એટલે તમારી કારની પાછળ ચાર પૈડાંવાળું એક એવું વાહન જોડી દેવાનું જેમાં પૂરો બેડરૂમ, બાથરૂમ ટોઈલેટ વગેરે બધું જ હોય. કોઈ હોટલમાં કે ક્યાંય ઊતરવાની જરૂર નહિ. નિશ્ચિત જગ્યાએ તેને પાર્ક કરી દો. નીચેથી વીજળી, ગૅસ, પાણી અને ગટરનું કનેક્શન લઈ લો. બસ મિનિટોમાં ઘર ચાલુ. રાંધો-ખાઓ અને આરામ કરો. અહીં ચોરીઓ થતી નથી. એટલે તેને મૂકીને ગમે ત્યાં ફરવા જાવ. પાછાં આવો અને ઉપયોગ કરો. મોટા ભાગે આવાં ઘરો લઈને પતિ-પત્ની જ નીકળી પડતાં હોય છે. આ લોકો 'ત્રણ આઠડા" પ્રમાણે ખૂબ કમાય છે, ખૂબ વાપરે છે અને ખૂબ આરામ કરે છે. આ લોકો જેટલો રોમાન્સ અને ભોગ ભોગવે છે તેટલો દુનિયાની બીજી કોઈ પ્રજા નહિ ભોગવતી હોય, બીજી પ્રજા પાસે આવી અને આટલી સગવડો જ નથી. તેમ છતાં જેટલી શાંતિ, એકાંતપ્રિયતા, બીજામાં દખલ ન દેવાની વૃત્તિ આ પ્રજાએ કેળવી છે, તેટલી બીજી પ્રજા કેળવી શકી નથી. પાછાં કર્તવ્ય વખતે અને સાહસ વખતે તૈયાર થઈ જાય. ઉત્તમ આરોગ્ય, ઉત્તમ સૌંદર્ય અને ઉત્તમ અનુશાસનથી આ પ્રજા જીવન જીવે છે. સમય ઉપર આ લોકો મોટાં મોટાં યુદ્ધો કરી શકે છે. સંગઠિત થઈને રહી શકે છે સંધિઓ કરી શકે છે અને પોતાનું ધાર્યું પાર પાડી શકે છે. આ બધા દેશોને નવા જન્મેલા દેશો કહેવાય છે, તેમનો જૂનો ઇતિહાસ બહુ નથી. અમે એક ન્યૂ પોઇન્ટ ઉપર ઊતર્યા. ત્રણ તરફ સમુદ્ર છે. શોપિંગ સૅન્ટર તો હોય જ, પણ ક્યાંય કશી બૂમાબૂમ નહિ. લેવું હોય તો લો. કશો આગ્રહ નહિ. કશું બોલવાનું પણ નહિ. શાંત

વાતાવરણ. આવી આ લોકોની જીવનપદ્ધતિ છે. કોલાહલ કે બૂમબરાડા જરાય ગમતા નથી. અહીં માછીમારોની વસ્તી ઘણી મોટી છે. આ લોકો ઢગલાબંધ માછલાં પકડે છે. પણ ક્યાંય કશી દુર્ગંધ નથી, આપણા કેટલાક સમુદ્રકિનારા એવા છે કે માથું ફાટી જાય તેવી દુર્ગંધ આવતી હોય છે. રાત તો રોકાવાય જ નહિ. બન્નેની વ્યવસ્થાનો જ ફરક કહેવાય.

હવે અમે પેંગ્વિનના કેન્દ્ર ઉપર ઊતરી ગયાં છીએ. જરૂરી સૂચનાઓ પછી બધાં ઊતર્યાં. અસંખ્ય માણસો પેંગ્વિન જોવા આવેલાં છે. પેંગ્વિન રક્ષિત પ્રાણી છે. તેમનાં બચ્ચાં માટે સંસ્થાએ બનાવટી ઘરો બનાવ્યાં છે જેથી તે સુરક્ષાપૂર્વક રહી શકે. ઘણાં ઘરોમાં પેંગ્વિનનાં નાનાં નાનાં બચ્ચાં પોતાની માતાની રાહ જોઈને દરવાજા પાસે ઊભાં છે. હમણાં થોડી વારમાં આ બચ્ચાંની માતા સમુદ્રમાંથી ખોરાક લઈને આવશે અને બાળકોને ખવડાવશે. પરમેશ્વરે માત્ર શરીરરચના જ નથી કરી, શરીરની સાથે આવેગો અને લાગણીઓની પણ રચના કરી છે. વહેલી સવારે માદા પેંગ્વિન પોતાનાં બચ્ચાંઓને છોડીને સમુદ્રમાં નીકળી પડે છે. દૂર દૂર સુધી—લગભગ સો કિલોમીટર સુધી તે દરિયામાં ખોરાક માટે ફરે છે. તેનો ખોરાક માછલીઓ વગેરે છે, અને તે કોઈ વહેલ કે શાર્ક જેવી મોટી માછલીનો ખોરાક બની જતી હોય છે. “જીવો જીવસ્ય ભક્ષણમ્”ના ન્યાયે એકબીજાં એક બીજાનો આહાર કરી લે છે. કુદરતી વ્યવસ્થામાં ક્યાંય અહિંસા નથી. તેમને કોઈ ખેતર નથી કે ખેતી કરે. બસ, આ નાનાં પ્રાણીઓને પકડવાં અને ખાઈ જવાં એ જ એમનું ખેતર છે. કુદરતે તેમની સંખ્યા પણ એટલા જ મબલક પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરી છે.

મોટા સ્ટેડિયમના પગથિયાં જેવાં આસનો ઉપર સેંકડો પ્રવાસીઓ પેંગ્વિનની રાહ જોઈને બેઠાં છે. બરાબર નવ વાગ્યે, થોડાં પેંગ્વિન સમુદ્રની બહાર નીકળ્યાં, ઘણો સમય વાતાવરણનો તાગ મેળવવા ઊભાં રહ્યાં પછી ધીરે ધીરે પોતપોતાનાં બચ્ચાં તરફ ચાલવા લાગ્યાં. સંસ્થાએ મોટી મોટી ફ્લશલાઇટો સમુદ્ર તરફ કરેલી છે જેથી પેંગ્વિનોને જોઈ શકાય. અલાસ્કા વગેરે પ્રદેશોની તુલનામાં અહીંનાં પેંગ્વિનો નાનાં છે. પોતપોતાના મોઢામાં નાની નાની માછલીઓ ભરીને આ પેંગ્વિનો આવતાં હોય છે. અને પોતપોતાનાં બાળકોને ખવડાવતાં હોય છે. બાળકો જ્યારે યોગ્ય ઉંમરે પહોંચી જાય છે ત્યારે તે પણ સમુદ્રમાં ચાલ્યાં જાય છે. કોઈ પણ નિશાળ કે કૉલેજ વિના સદીઓથી આ કુદરતી વ્યવસ્થા ચાલ્યા કરે છે, જેથી તેમનો વંશ ચાલ્યા કરે છે. પૂરી યાત્રામાં અમને અહીં જ થોડી ઠંડી લાગી. અમે બધાં ફરી પાછાં બસમાં ગોઠવાયાં અને ઉતારે જવા વિદાય થયાં.

6-3-04

*

38. મેલબોર્નથી વિદાય

સવારે ચા-નાસ્તો પતાવ્યો, ઓસ્ટ્રેલિયામાં આજે અમારો છેલ્લો દિવસ છે. અમારી હોટલની સામે જ એક જૂનું ચર્ચ છે. લોકોની બહુ અવરજવર નથી કારણ કે ખ્રિસ્તી ધર્મે માત્ર રવિવારે એક જ દિવસ પ્રાર્થના કરવાનું ગોઠવ્યું છે. આપણે દિવસમાં ત્રણ વાર સંધ્યાનું ગોઠવ્યું હતું, પણ બહુ ચાલ્યું નહિ. પછી સંપ્રદાયો-પંથો આવ્યા. તેમણે મંગળાથી શયન આરતી સુધી અનેક દર્શનો ગોઠવ્યાં. મુસ્લિમોએ દિવસમાં પાંચ વાર નમાજ ગોઠવી, જ્યારે ખ્રિસ્તીઓએ અઠવાડિયામાં માત્ર રવિવારે એક જ વાર પ્રાર્થના ગોઠવી. એટલે ચર્ચમાં માત્ર રવિવારે થોડી ભીડ થાય. એ પણ સમયસર. આપણે વધુમાં વધુ સમય ભગવાનને ફાળવ્યો, આ લોકોએ વધુમાં વધુ સમય કર્મને આપ્યો. કદાચ એમનું જીવન વધુ કઠોર હશે. તેમને કર્મના ફળમાં સમૃદ્ધિ મળી. આપણને કર્મત્યાગ કરવાના ફળમાં અગવડો મળી. આપણે અગવડો સહન કરી લેવાનું દર્શન વિકસાવ્યું. પેલાએ અગવડો દૂર કરવાનું દર્શન વિકસાવ્યું. આપણે અગવડોનો સ્વીકાર કરી સગવડોનો ત્યાગ કરવાને આદર્શ જીવન માન્યું, જેનો પ્રાણ હતો “સંતોષ.” આ સંતોષથી આપણને શાંતિ મળી. પણ દરિદ્રતા અને ગુલામીની સાથે. ફરી ફરીને કહેવું પડે છે કે દર્શન, દિશા નક્કી કરે છે અને દિશા, પરિણામ આપે છે.

નરેન્દ્રે બપોરનું લંચ આ ચર્ચમાં ગોઠવ્યું છે. કારણ કે હોટલવાળો માત્ર લંચ લેવા માટે બેસવાની સગવડ કરી આપવાના જ ત્રણસો ડોલર માગતો હતો. નરેન્દ્ર ચર્ચના ધર્મગુરુને મળ્યા અને જગ્યા આપવા વાત કરી તો પાદરીએ ખુશીથી ચોકનો ઉપયોગ કરવાની છૂટ આપી. પથ્થર જડેલા ચોકમાં અમે બધાં ગોઠવાઈ ગયાં. આજે પાંઉ-ભાજી, દાળભાત વગેરે સરસ રસોઈ બનાવી હતી. બધાંએ ખૂબ પ્રેમથી જમણનો આસ્વાદ લીધો. બે ગોરી બહેનો પણ જમવામાં ભળી. બન્નેએ ફોટા પડાવ્યા. નરેન્દ્ર જમાડવામાં ઉદાર છે. રોજ બેચારને ખોળી લાવે, અને પ્રેમથી જમાડે. અમારી ઇમેજ એ ભારતની ઇમેજ બને છે અને અમારી કુટેવો એ ભારતની છબિ બગાડે છે.

આ સમૃદ્ધ દેશોનો અત્યારે સૌથી મોટો શત્રુ ડ્રગ છે. સોનાની દ્વારકાના યાદવો જેમ વ્યસન તરફ વળી ગયા હતા તેમ અહીંનો, ખાસ કરીને જુવાન વર્ગ ડ્રગ તરફ વળી ગયો છે. એક વાર જાણતાં અજાણતાં પણ ડ્રગનું સેવન કરનાર તેની પકડથી મુક્ત થઈ શકતો નથી, પછી ગમે તેટલો ઉપદેશ આપોને! ચર્ચવાળાએ આવા વ્યસની લોકો માટે અહીં એક બોક્સ મૂક્યું છે. તેમાં વપરાયેલી સિરિંજ નાખી દેવાની અને નવી સિરિંજ મફત લઈ લેવાની. ડ્રગમાં વપરાયેલી સિરિંજ જો ફરી ફરીને વાપરવામાં આવે તો એઇડ્સ વગેરે રોગોનો ચેપ લાગવાની સંભાવના રહે. આવો ચેપ ન ફેલાય એટલા માટે તેમને મફત નવી સિરિંજ આપવાની વ્યવસ્થા કરી છે. આનો અર્થ ડ્રગના વ્યસનીઓનું અનુમોદન કરવાનો નથી થતો. પણ જો આ અનિષ્ટને રોકી શકાતું ન જ હોય તો આ અનિષ્ટમાંથી ઉત્પન્ન થતા મોટા અનિષ્ટને તો રોકવા પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

અમેરિકા વગેરે દેશોમાં શિક્ષણસંસ્થાઓમાં સંતતિનિયમન કરનારાં કોન્ડોમ વગેરે સાધનોને મફત આપતાં બોક્સ રખાય છે. તેનો અર્થ વિદ્યાર્થીઓને યૌન સંબંધની છૂટ આપવાનો નથી, પણ જો આ લોકો અટકવાનાં નથી જ તો પછી કુંવારી માતા થઈને બાળકની જવાબદારી ન સ્વીકારી શકનારને મદદરૂપ થવાનો પ્રયત્ન છે. આ વાસ્તવવાદી લોકો છે. કોરા આદર્શવાદી નથી. એટલે આવા ઉપાયો કરે છે. જે છે તેનો સ્વીકાર કરે છે અને તેમાંથી ઊભા થનારા આડ પ્રશ્નોને અટકાવે છે.

અમારી બસ આવી અને બધાં ગોઠવાઈ ગયાં. નરેન્દ્રે રોજના નિયમ પ્રમાણે નવકાર મંત્ર શરૂ કર્યો. આજે અમારી યાત્રાનો 22મો દિવસ છે. હવે અમે સિંગાપોર જઈશું અને નરેન્દ્ર અહીં જ રોકાઈને નવી ટૂરની વ્યવસ્થા કરશે. નરેન્દ્રે ખૂબ પ્રેમથી સૌનો આભાર માન્યો અને ભૂલચૂક માટે ક્ષમા માગી. તે ગળગળા થઈ ગયા. અમે બધાંએ મળીને તેમને અને જેમ ટૂરને પ્રમાણપત્રનો પત્ર આપ્યો, તેથી પણ તેઓ ખૂબ પ્રભાવિત થયા. અમને તેમના વ્યવહારથી સંતોષ હતો. હવાઈ મથક ઉપર કોચકૅપ્ટન બધાંને હળીમળીને થેંક્ યૂ કહીને પછી વિદાય થયો. શ્રી ભાઈલાલભાઈનું કહેવું છે કે આપણા કરતાં અહીંના લોકોની માથાદીઠ આવક ત્રીસ ગણી વધારે છે. પ્રશ્ન એ થાય છે કે કેમ આટલી બધી આવક વધારે છે? કારણ શોધવાં જોઈએ. વસ્તી ઓછી હોવાના કારણે કહેવું યોગ્ય નથી. કારણ કે અહીં એબોરિજિન તો બહુ જ ઓછી સંખ્યામાં રહેતાં હતાં અને છે, છતાં તે કેમ સમૃદ્ધ ન થઈ શક્યાં? અમેરિકામાં પણ રેડઇન્ડિયનોની સંખ્યા ઘણી ઓછી હતી તોપણ કેમ પછાત અને દરિદ્ર રહ્યાં? સાચાં કારણો શોધવાં જોઈએ. દર્શન સાચું હોય તો જ દિશા સાચી થઈ શકે. જો દિશા ખોટી

હોય તો મહેનત કરીકરીને મરી જાવ તોપણ પરિણામ ન મળે.

6-3-04

*

39. પાછા સિંગાપોરમાં

મેલબોર્નથી સિંગાપોરની ઉડાન સાત કલાક અને વીસ મિનિટની છે. ઓસ્ટ્રેલિયા તો રણનો પ્રદેશ છે. રણ અને લૂખા પર્વતો પાર કરી રહ્યા છીએ. વચ્ચે વચ્ચે એવી જગ્યાઓ આવે છે, જ્યાં પૃથ્વી ઉપર કેટલાય એકરોમાં એકદમ ગોળ ગોળ સફેદ રંગનાં કૂંડાળાં દેખાય છે. ખરેખર તો હજારો વર્ષ પહેલાં અહીં સમુદ્ર હતો, તે કાળે કરીને સુકાઈ ગયો. તેનું મીઠું નીચે રહી ગયું, તેનાં આ અસંખ્ય કૂંડાળાં છે. હવે ઓસ્ટ્રેલિયાની જમીન પૂરી થઈ ગઈ. ઇન્ડોનેશિયા ઉપરથી ઊડી રહ્યાં છીએ. રાતના દશ વાગ્યે અમે ફરી પાછા સિંગાપોર પહોંચી ગયાં છીએ. એક ચીની ગાઇડ અમને લેવા માટે આવ્યો છે. ઉકાભાઈની ટિકિટ બાબત થોડી ચકમક ઝરી ગઈ. મૂળ પ્રશ્ન ભાષા અને વ્યવહારનો છે. ઉકાભાઈને અહીંથી હોંગકોંગ જવાનું છે, ગાઇડ તેમાં સહાયક થવાની ચોખ્ખી ના પાડે છે. તેને ના પાડતાં આવડતી નથી એટલે ઉત્તરમાં રુક્ષતા લાગે છે. અમે બધાં બસમાં બેસી ગયાં છીએ. સામાન જુદા ટેમ્પામાં આવવાનો છે. અહીં પણ ચોરીનો ડર નથી. હવે નરેન્દ્ર નથી. તેમનો ચાર્જ ગોવિંદ લાલાણી પાસે છે. તે પણ થોડી કડકાઈ કરે છે. ન્યૂપાર્ક હોટલમાં બધાં પોતપોતાની રૂમમાં સૂઈ ગયાં. હવે અમે બત્રીસમાંથી બાવીસ જ રહી ગયાં છીએ. દશેક પ્રવાસીઓ મુંબઈનાં હતા તે જુદાં પડીને મુંબઈ રવાના થઈ ગયાં છે.

સવારે ચાનાસ્તો કરીને અમે બધાં ફરવા માટે વિદાય થયાં. સિંગાપોર, તેના રસ્તા, તેનાં મકાનો, બધું જ પશ્ચિમના કોઈ પણ દેશથી સવાયું લાગે છે. અમે જે રસ્તા ઉપર જઈ રહ્યા છીએ તે સમુદ્રમાંથી કાઢેલી જમીન ઉપર બનાવેલો છે. હોંગકોંગ ચીનના હાથમાં જવાનો સૌથી મોટો લાભ સિંગાપોરને થયો છે. એક તો ત્યાંના શ્રીમંતો સામ્યવાદના ભયથી પોતપોતાની મૂડી લઈને અહીં આવી ગયા છે અને ધંધા-ઉદ્યોગ શરૂ કર્યા છે. મૂડી વિના સમૃદ્ધિ ન આવે. બીજી તરફ પહેલાં જે કાર્ગો જહાજો હોંગકોંગ જતાં તે હવે બધાં સિંગાપોર તરફ વળી ગયાં છે. અહીંના બંદરે દર ત્રણ મિનિટે એક જહાજ આવે છે, કાં તો બહાર નીકળે છે. એટલે આવક વધી ગઈ છે. અહીં સસ્તો અને સારો માલ મળતો હોવાથી બહુ જ શોપિંગ થાય છે. અમારામાંથી ઘણાં શોપિંગ કરવા રહી ગયાં છે. સિંગાપોર પાસે કુદરતી ખનિજ સંપત્તિ નથી, તેની વસ્તી પાંત્રીસ લાખની છે, પણ પ્રતિવર્ષ સિત્તેરલાખ પ્રવાસીઓ અહીં આવે છે, તેની સમૃદ્ધિનું એક મુખ્ય કારણ આ પ્રવાસીઓ છે. બંદરની મબલક આવક, પ્રવાસીઓની આવક અને માલના આયાત-નિકાસથી થતી આવક—આ ત્રણ આવકનાં મુખ્ય સાધનો છે. કુદરતે ભલે કશું ન આપ્યું પણ માણસે પોતાની બુદ્ધિથી મબલક આવક ઊભી કરી છે.

સિંગાપોરમાં તાજમહલ, પિરામિડ કે ચીનની દીવાલ જેવી કોઈ અજાયબ વસ્તુ નથી તેમ છતાં સિત્તેર લાખ પ્રવાસીઓ અહીં કેમ આવે છે? તેનો એક જ જવાબ છેઃ વસ્તુઓ ખરીદવા. અહીં વિશ્વભરની બધી વસ્તુઓ સસ્તા ભાવે મળી શકે છે. સસ્તાભાવે એટલા માટે કે આયાત ઉપર ખાસ ડ્યૂટી નથી, બસ, લાવો, વેચો અને દેશને સમૃદ્ધ કરો. આપણી પાસે પહેલાં આવું ગણિત ન હતું. 300 % ડ્યૂટી અને દંડ જુદો હતો. બહુ મોડે મોડે સમજાયું કે આવું કરવાથી લોકો દાણચોરી કરે છે. કશી ડ્યૂટી મળતી નથી. વચ્ચેના માણસો કડદો કરી લે છે. હવે ડ્યૂટી ઓછી કરી નાખી છે. મને યાદ છે કે એક વાર હું એક ટેપરેકર્ડર લાવેલો જેની 2400 રૂ. ડ્યૂટી મેં ભરેલી. જોકે તેમાં મારો પણ થોડો દોષ હતો. કસ્ટમવાળાએ કહેલું કે મારા તરફથી તમે લઈ જાવ, પણ મેં કહ્યું કે ના, જે થતી હોય તે ડ્યૂટી મારે ભરવી છે. મારે એમ ને એમ લઈ જવું નથી, એટલે ભરવી પડેલી. અર્થતંત્રને જેટલું વધુ ને વધુ કડક બનાવો તેટલી પ્રજા વધુ ને વધુ ગરીબ બને. અર્થતંત્રનો મૂલાધાર માત્ર આવક નહિ પણ રોજી છે. તમારે રોજીઓ વધારવી હોય તો અર્થતંત્રને કડક ન બનાવો, ટૅક્સ ભર્યા વિનાનું અબજોનું નાણું જો છૂટું થાય તો હજારો નવી રોજીઓ ઊભી થઈ શકે અને ઝૂંપડપટ્ટીઓ સમાપ્ત થઈ શકે. પછાત વસ્તીને રોજી આપવી હોય તો પ્રત્યેક નગર-કસ્બામાં ચાર્જેબલ ટોઇલેટ બાંધવા માટે લોન આપો. જેમ પોતાની દુકાન હોય તેમ પોતાનું ટોઇલેટ બાંધીને પચાસ પૈસાથી એક રૂપિયા સુધીનો ચાર્જ લઈને સ્વચ્છ-સુઘડ ટોઇલેટની વ્યવસ્થા આપનારને રોજી મળી શકે. શહેરની ગંદકી દૂર થાય.

આપણે આપણા જ ભાઈ સિંગાપોર પાસેથી સમૃદ્ધિનો માર્ગ શીખવા જેવો છે. હા, રેંટિયો ચિંતન તરત જ પડતું મૂકવું જરૂરી છે. આ ચિંતને દેશને ગરીબી અને પછાતપણું આપ્યું છે. ચિંતન (દર્શન) સુધારવું બહુ જ જરૂરી છે. સિંગાપોરના નાગરિકની માથાદીઠ આવક માસિક (વાર્ષિક નહિ) 3500 ડોલર છે. તુલના કરી શકો છો. આ દેશમાં 80% થી વધારે ચાઇનીઝ મૂળની પ્રજા છે. બીજી બધી ઘણી પ્રજાઓ તથા ઘણા ધર્મો છે. તેમ છતાં અહીં નથી તો કોમવાદ થતો કે નથી સંપ્રદાયવાદનાં તોફાનો થતાં. મંદિરો છે, મસ્જિદો છે, ચર્ચો

છે, પણ ઝઘડા નથી. કાયદો સખત છે. જરાય ગંદકી ચલાવી લેવાતી નથી. તરત જ દંડ થઈ જાય. પાન અને ગુટકા સખતાઈપૂર્વક બંધ છે. કોઈ ક્યાંય થૂંકી ન શકે, કાગળનો ટુકડો પણ ફેંકી ન શકે. ચારે તરફ જ્યાં જુઓ ત્યાં નિર્માણકાર્યો માટેનાં મોટાં મોટાં મશીનો કામ કરતાં જ દેખાય. પાંચ વર્ષમાં તો બધું બદલાઈ જાય. સરકારી કર્મચારીઓ છે, પણ તેમનો ત્રાસ નથી. ભ્રષ્ટતા નથી, કારણ કે છેક ઉપરના માણસો સાચા અને સારા છે. સિંગાપોર જ્યારે સ્વતંત્ર થયું ત્યારે તેના ઉપર આજુબાજુના કેટલાય લોકોનો ડોળો હતો, તેણે પહેલી હોશિયારી એ કરી કે બ્રિટનને સૈનિક મથક બાંધવાની છૂટ આપી. હવે તે સુરક્ષિત થઈ ગયું. કોઈ તેના ઉપર આંખ ઉપાડી ન શકે. જો તેણે બ્રિટનને આ સગવડ ન આપી હોત તો સામ્યવાદીઓના પંજામાં આવી ગયું હોત. બ્રિટને તેને ધંધા-ઉદ્યોગથી માલામાલ કરી દીધું. જોકે હવે અત્યારે અહીં બ્રિટનનો અડ્ડો નથી. હવે જરૂર પણ નથી.બ્રિટિશરો જ્યારે અહીં અડ્ડો લઈને બેઠા હતા ત્યારે તેમની પાસે સિંગાપોરની એકતૃતીયાંશ જમીન હતી. જેમાં હવાઈ મથક, નેવી અને ભૂમિ સૈનિકો માટેની વ્યવસ્થા હતી. પણ જ્યારે તેઓ ગયા ત્યારે માત્ર એક જ ડોલરમાં બધી જમીન બાંધકામ સાથે સિંગાપોરને આપતા ગયા. પશ્ચિમી રાષ્ટ્રોને પોતાની જમીનથી હટાવવાં સરળ હોય છે. પણ એક વાર જો સામ્યવાદીઓ પેસી જાય તો તેમને હટાવવા સરળ હોતું નથી. આ બાજુ અહીંની યુનિવર્સિટીનું ભવન છે. તેની બાજુમાં બીજી વિદ્યાસંસ્થાઓનાં ભવનો છે. અમારા ચાઇનીઝ ગાઇડને મેં યાદ અપાવ્યું કે 1962માં જ્યારે ચીને ભારત ઉપર હુમલો કર્યો હતો ત્યારે બ્રિટને અહીંના સૈનિક બેઝ ઉપરથી ભારતને સાજ-સામાનની મદદ કરી હતી. ગાઇડને આ વાત બહુ ગમી ન લાગી. ગમેતેમ તોય તે ચીની મૂળનો માણસ છે ને? વિશ્વભરમાં સૈનિકમથકો રાખીને તમે વિશ્વની ઘટનાઓ ઉપર નિયંત્રણ રાખી શકો. જો તમારી પાસે આવાં મથકો ન હોય તો માત્ર બોલવાથી કશું ન થઈ શકે.

અમે જુરોંગ બર્ડપાર્કમાં આવી ગયા છીએ. આ પાર્ક 20 હેક્ટરમાં ફેલાયેલો છે અને આમાં વિશ્વભરનાં જુદાં જુદાં આઠ હજાર પક્ષીઓ રાખવામાં આવ્યાં છે. સિંગાપોરની યાત્રા કરનારાઓએ આ પક્ષીપાર્ક તો જરૂર જોવો જોઈએ. અમે પ્રથમ ગોળ ફરતી ટ્રેનમાં બેઠાં. વૃક્ષોની ગીચતા, તેમની લીલોતરી, ચળકતાં પાંદડાં અને સઘનતા જોઈને એવું લાગે કે ખરેખર વન કેવું હોય! રંગબેરંગી મોટા મોટા પોપટો જોઈને નવાઈ લાગી, આટલા મોટા અને આવા રંગબેરંગી પોપટો પણ હોઈ શકે છે. આ દેશમાં જે ઓછી આવકવાળા માણસો છે, તેમના માટે પાંચ પાંચ માળનાં સરસ મકાનો બાંધેલાં જોયાં. આ દેશે, રાષ્ટ્રના બધા પ્રશ્નો ઉકેલ્યા છે જેમાં મકાનોનો પ્રશ્ન પણ ખરો. હવે અહીં મકાન વિનાનો કોઈ પરિવાર ઝૂંપડપટ્ટી કે રોડ ઉપર સૂતો નથી. દરેકને રહેવાનું મકાન મળ્યું છે.

શાહમૃગોનું મોટું ટોળું છે. ફ્લેમિંગો પણ ઘણાં છે. ટ્રેનની યાત્રા પૂરી કરીને ઘણાં પક્ષીઓને જોઈને અમે હવે પગપાળા બાગ જોઈ રહ્યાં છીએ.

જાતજાતના નિશાચર ગરુડો—સમડીઓ, ચીબરીઓ વગેરેનો શો બતાવે છે. આ પક્ષીઓ પાળેલાં અને શિક્ષિત પણ છે. એક ગરુડને દશ હોર્સપાવરની હવા ફેંકતા પંખા આગળ ઊડવાનું કહ્યું. આવી પ્રચંડ હવાની સામે પણ તે ઊડતો રહ્યો. આના ઉપરથી વિમાનો તથા હેલિકોપ્ટરોની ડિઝાઈન બનાવી શકાય, જે પ્રચંડ આંધીમાં પણ ઊડી શકે.

જેનું નામ લે તે જ પક્ષી આવે અને શિક્ષકના હાથમાંથી માંસનો ટુકડો ઝડપીને દૂર તેને બેસવાની જગ્યાએ જઈને બેસી જાય. સંગીતના સૂર સાથે અને શિક્ષકના જુદા જુદા અવાજ સાથે પક્ષીઓ વારાફરતી આવવા લાગ્યાં અને તેમને બતાવેલું કાર્ય કરવા લાગ્યાં. દર્શકો પક્ષીઓના કસબ જોઈને રાજી રાજી થઈ ગયાં.

દર્શકમાંથી કોઈને બોલાવીને તેના હાથ ઉપર પક્ષીઓને બેસાડે. એક છોકરીના હાથ ઉપર બે ઘુવડો બેઠાં છે. છોકરી જરાય ડરી નહિ. શિક્ષણ આપવાથી પક્ષીઓ પણ આવાં ગજબના કસબો કરી શકતાં હોય તો માણસની તો વાત જ શી કરવી?

હવે પેંગ્વિનનો શો બતાવે છે. ફિલિપ ટાપુ ઉપર તો અમે રાત્રે બહુ દૂરથી દરિયા કિનારે પેંગ્વિનો જોયાં હતાં. પણ અહીં તો તદ્દન નજીકથી જોવા મળ્યાં છે.

હવે શાહમૃગોનો શો છે. એક ચોકમાં બે મોટાં શાહમૃગો ઊભાં છે. તેમની સાથે લોકોને ફોટા પડાવવા છે. પણ પાંચ ડોલર ચાર્જ રાખવાથી ઘણા લોકો પાછા આવી ગયા. માણસની ઊંચાઈ કરતાં પણ શાહમૃગની ડોક ઊંચી છે. હવે શાહમૃગો પોતપોતાનાં ઘરોમાં જતાં રહ્યાં. હવે તો પક્ષીઓનાં ટોળાં નીકળ્યાં છે અને ઊડી રહ્યાં છે.

મોટા મોટા રંગીન પોપટોએ અદ્‌ભુત કરતબો બતાવીને દર્શકોનું મન જીતી લીધું. બે પોપટોએ તો એવાએવા અવાજ કરી બતાવ્યા કે લોકો

હસીહસીને લોથપોથ થઈ ગયા. જુરાંગ બર્ડ પાર્ક જોઈને બધાંને સંતોષ થયો. પાછા હોટલે આવ્યા. લાર્સન અને ટુબ્રોના કર્મચારીઓની એક ટીમ આવી છે તે પણ ન્યૂ પાર્ક હોટલમાં ઊતરી છે. તે બધા મને ઓળખી ગયા. બધાને આનંદ આવ્યો.

અમે બધાં હવાઈમથકે પહોંચી ગયાં છીએ. આજે છેલ્લો દિવસ છે. અમે મુંબઈ જઈ રહ્યાં છીએ. સિંગાપોરના હવાઈ મથકે એક્સરે ચેકિંગ મશીનમાં થોડી ગડબડ થઈ. એટલે બીજા મશીન તરફ જવું પડ્યું. એર ઇન્ડિયાનું વિમાન સીધું મુંબઈ જવાને બદલે પહેલાં દિલ્હી ગયું અને ત્યાંથી મુંબઈ આવ્યું. આ રીતે ત્રણ ચાર કલાકનો સમય વધુ લાગ્યો. પરોઢિયાના ત્રણેક વાગ્યે બધાં મુંબઈ આવી ગયાં. હવે મુંબઈમાં વ્યવસ્થા સારી થઈ ગઈ છે. કશી તકલીફ ન પડી. સાડાચારે બહાર આવી ગયાં. શ્રી ભાઈલાલભાઈનો આગ્રહ હતો કે બધાં માણસો તેના સગાના ત્યાં આવે. મને તે ઠીક ન લાગ્યું. માંડ સમજાવીને હું એકલો જ ગયો. પણ ટૅક્સીની વ્યવસ્થા ઠીક ન લાગી. પૈસા ભરો, રસીદ લો, પછી જેનો નંબર હોય તેને શોધો. તે આવે પછી જાવ. તેમાં એક દોઢ કલાક બીજો લાગી ગયો. બે ટૅક્સીઓ કરીને અમે તો ભાઈલાલભાઈના સગાને ત્યાં પહોંચ્યા. સ્નાનાદિ કરીને પાછા હવાઈ મથકે આવ્યા. સાડાદશ વાગ્યાની ઉડાનમાં વડોદરા પહોંચ્યા. મને લેવા શ્રી જયંતીભાઈ આવ્યા હતા. બીજા ભાઈઓ પણ વડોદરા આવી ગયા હતા. સૌને મળીને દંતાલી પહોંચી ગયા. હજી અહીં શિયાળો ચાલતો હતો.

*

પરિશિષ્ટ

ન્યૂઝીલૅન્ડ

સ્થાન વિસ્તારઃ "લાંબાં સફેદ વાદળોનો દેશ"

કોમનવેલ્થ દેશોનું સભ્ય રાષ્ટ્ર

દક્ષિણ પેસિફિકમાં ઓસ્ટ્રેલિયાથી 1600 કિ.મી. દૂર દક્ષિણ—પશ્ચિમમાં આવેલ છે.

મુખ્ય બે ટાપુઓમાં વહેંચાયેલ દેશ. ઉત્તર-દક્ષિણ.

જે કૂક સ્ટ્રેઈટ (કૂકના અખાત)થી અલગ પડે છે.

વિસ્તારઃ 270534 ચો.કિ.મી.

દક્ષિણના ટાપુમાં દક્ષિણ—આલ્પ્સ પર્વત છે જેમાં 17 શિખરો 10,000 ફૂટથી વધુ ઊંચાઈ ધરાવે છે. જેમાં માઉન્ટ કૂક 12349 ફૂટ (3764 મીટર) છે. મોટાભાગની નદીઓ દ. આલ્પ્સમાંથી નીકળે છે. નાની નદીઓ—જળમાર્ગ માટે કપરી, ધોધ સ્વરૂપે વધુ—જેમાં Sutherland fall (સધરલૅન્ડ ફોલ (ધોધ) 580 મીટર ઊંચાઈએથી પડે છે.

અહીં લેક ટેમ્પો સરોવર 606 ચો.કિ.મી.નું છે.

ઉત્તરનો ટાપુ જ્વાળામુખીનો પ્રદેશ છે. ઘણી જગ્યાએ ગરમ પાણીના ઝરા છે. ગરમ પાણીના સ્રોત છે. ઉત્તરના ટાપુમાં મા. તારાનાકી પર્વતમાળા છે જે 115,777 ચો.કિ.મી.માં પથરાયેલ છે. વારંવાર ધરતીકંપ થાય છે. ઉપરાંત મા. રૂઆપેહુ, મા. ટોન્ગારિરો જેવા સક્રિય જ્વાળામુખી પર્વતો છે.

દક્ષિણના ટાપુનો વિસ્તાર 151,213 ચો.કિ.મી છે. જ્યાં 480 કિ.મી લાંબો દક્ષિણ આલ્પ્સ પથરાયેલો છે. ઉત્તર પૂર્વમાં ઓટાગો (OTAGO)નાં મેદાનો પશુપાલન માટે મહત્ત્વનાં છે.

સૌથી લાંબી કલૂથા નદી 388 કિ.મી. લાંબી છે.

હવામાનઃ નરમ, ભેજવાળું ઋતુભેદ ખૂબ ઓછો.

ઉત્તરમાં ગરમ, દક્ષિણમાં વધુ ઠંડો.

વાર્ષિક 62 ઇંચ જેટલો વરસાદ.

સૌથી વધુ વરસાદ 249 ઇંચ મિલફોર્ડમાં પડે છે.

અડધો પ્રદેશ ખેતીલાયક છે. જંગલો ચોથા ભાગમાં છે. ખનિજમાં કોલસો, લોખંડ, સોનું, ડોલોમાઈટ, યુરેનિયમ અને થોરિયમ મુખ્ય છે.

વસ્તીઃ મૂળ માઓરી—પોલિશિયન લોકો. 1820 પછી યુરોપિયન લોકોએ વસવાટ કર્યો. આજે 72% યુરોપિયન છે. ફક્ત 15% પોલિશિયન અને 5.8% જેટલા સામોઆમાંથી આવેલ લોકો.

2001ની વસ્તીગણતરી પ્રમાણે—3,864,129

એક ચો.કિ.મી.એ 14 લોકો. જેમાંના 3/4 ભાગના ઉત્તરના ટાપુમાં વસે છે. 87% લોકો શહેરી વિસ્તારમાં છે, જેમાંની અડધી વસ્તી મુખ્ય ચાર શહેરોમાં છે.

ઓકલેન્ડ (સૌથી મોટું)	૧૦,૭૬,૧૦૦
કેન્ટરબરી	૧,૬૫,૨૦૦
ક્રાઇસ્ટ ચર્ચ	૩,૩૯૫૦૦
હેમિલ્ટન	૧,૬૭,૨૦૦

ધર્મ : ખ્રિસ્તી—કૅથલિક, મેથોડિસ્ટ અને પ્રોટેસ્ટન્ટ છે. જ્યૂસ, હિન્દુ, કન્ફ્યૂશિયસ લોકો ખૂબ જ ઓછા.

ભાષાઃ અંગ્રેજી, માઓરી.

આવકઃ 53299 (મિલિયન) $ G.N.P.

13,990 $ માથાદીઠ આવક

લોકશાહી દેશ—અલિખિત બંધારણ—બધી સત્તા બ્રિટિશ તાજ પાસે—ઉપરાંત પ્રધાનમંડળ, પ્રાઇમ મિનિસ્ટર ખરા.

* * *